

**ÉLŐ KÖNYVEK
MAGYAR KLASSZIKUSOK**

**Báró Eötvös József
A karthauzi**

**A KISFALUDY-TÁRSASÁG
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA
A FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPESTEN**

I. KÖTET

Bevezetés

Egy októberi nap komor reggele borítá el ködös világát a Dauphiné felett, midőn én, eltérve az országútról, Vaureb helységéhez értem, s csak kalauzt s öszvért bérelve magamnak, tovább menék a Grande Chartreuse felé.

A fákat az ősz nagyrészt már megfosztá lombuktól, a még rajtok maradt kevés levél, mintha szabadulását várná, sárgán vagy vörösen, s nehéz cseppekkel terhelve függ az ágakon; a fűvet, mely között ösvényem kígyózott, hófehéren lepte el a dér s a hegyekről jéghideg őszi szél lejte át a tájon, mintha a közelgő télre intené a völgy lakóit. Minden bús vala körülöttem, őszileg komor s elhagyott. - Köpönyegembe burkolva haladék tovább, hol öszvérem, hol a hideg miatt gyalog, s így értem az úgynevezett nagy puszta kapujához.

Most a fal megett, mely a bús vidéket a többi világtól elkülönözi, egy malom áll, mellette kis gazdaház s egyszerű kápolna, melyben az itt a monostor számára sáfárkodó karthausi miséjét mondja; egyébiránt minden elhagyott. A keskeny hegynyíláson zúgva rohan át a hegypatak, a bérceket, a merre csak látni, fenyves erdő takarja komor zöldjével, s mihelyest a kapun áthaladtunk, vadonban gondolhatnók magunkat, ha a kis kápolna harangcsengése a kalauzt imádságra s magunkat arra nem intene, hogy a kört elértük, melyben annyi szenvedő, ki nagy civilizációnk közepett csak sebeket talált, menedéket keresett.

A helynek jó nevet választottak, csakugyan puszta az. E sötét fenyvesekben, melyek szakadatlan sorban feketéllnek a bércek fölött, s e sziklákban, melyek majd nagyobb tömegekben nyúlnak ki a hegyoldalon, majd szétszórva fehérlenek az úton, miként azokat az utolsó zápor otthagya, véghetetlen elhagyatottság képe emelkedik a vándor előtt; s kétszer puszta néktek, kik az élet csalódásait éldelve s elvesztve, itt kerestek tanyát fájó szíveteknek, nem remélve mást, mint magányt s egy sírt. - Mennyit kelle szenvedni vagy reményleni annak, ki ily bús menedéket kerese ki először magának, hogy fájdalmai után megpihenjen vagy önkínzással mennyországot érdemeljen magának; s mennyit azoknak, kik e küszöbön utána léptek át, de azon feltétellel, hogy soha a világba visszatérni nem fognak, soha oda, hol minden virágot egyenkint láttak lehullni, hol minden reményzöld előttük eltűnt, míg az egész kör kopár téli köntöst ölte magára s számokra csak egy remény maradt, sötét s komoly, mint e fenyvesek zöldje, melyet a haladó év meg nem változtat, de öröklő, mint ez - a hit. - Itt a fáradhatatlanul leomló patak mellett talán nyugalmat kerestek ők, talán csak oly helyet, melyen az ár dörgése a kétségbeeső panaszt áthangozza, s a sóhajtozó ágak elfelejtik a kegyetlen világ gúnykacaját, mellyel az egykor panaszukat fogadá. S vajjon feltalálták-e hát a sír örömét, e nyugalmat, melyért évekig sóhajtoztak, sírtak és imádkoztak magányukban? - Ki tudja? Még az sem biztos, hogy nyugodni fog, ki minden behatástól megmenekedett; - tenger a szív, s ha megszűnt a vész, mely árjait felveré, öndagályától emelkedik.

Ily gondolatokba merülve értem a monostorhoz, mely rendetlen nagyszerűségében emelkedék előtttem, félig a köd rejtélyes fátyolával eltakarva. Kopogtam, a kapu megnyílt s rövid idő múlva a burgundi nagy vendégteremben járok fel s alá, hová a szent atya, némi kételkedés után, elvezete, mint olyant, ki magyar lévén, sem francia, sem olasz nem valék, s német lenni nem akartam. Rövid idő múlva az atyák egyike jött hozzám, szelid, halványarcú férfi, ki a monostor megmutatására ajánlkozott; elsötétedett, mielőtt még annyi folyosókon s termeken végigmeheténk s jól megnézhetém mindazon pompát, mellyel a hiúság e nagy embersírt felékesíté. - A karthausi visszavezetve a terembe, elment: magam valék ismét. - A teremnek egy részét homály tölté el, míg másik oldalán a kandalló önté el fényét, majd nagyobb, majd kisebb körökre árasztva világát, miként a láng felcsapott vagy visszavonula, én a tűz

közelében ülve, átengedém magam gondolataimnak. Ábrándjaimból egy szolga ébreszte fel, ki gyertyákat hozva, két idegent vezet a közterembe. - Ők előttem érkeztek a monostorba, s most éppen szent Bruno remeteházától tértek vissza, s kifáradva sétálásukban, mellém ültek a kandallóhoz. - Egyike mintegy ötvenesztendős férfi lehetett, magas homlokát redők szánták át, s haja már őszülni kezd; de férfias erő s egészség mutatkozik arcvonásaiban, s izmos termete mintegy ellentmonda az ősz hajaknak. - A másik élete tavaszában áll a még, de a szabályos halvány arcon több keserű tapasztalás nyomai látszottak, mint ősz társa nyugodt vonásain, s ki e két férfit egymás mellett megnézi, könnyen látható, hogy az elvénült itt nem az, kinek haja őszülni kezd. Mint egy virág s tölgy, úgy álltak ők egymás mellett; amaz csak napokig élt, de fonnyadni kezd; ez századokat látott, de a nélkül, hogy ereje megcsökkent volna és zöld ágai elszáradnának. - A fiatalabb komor egykedvűséggel ült a kandalló előtt, elmerülve a lángok nézetében, míg az öregebb időről-időre gondteli tekintetet vete társára, mintha a halvány arc mozdulataiban kémlelné a gondolatokat, melyek lelkén átvonulnak. - Végre az ifjú, mintegy erőt véve ábrándozásain, így szólt: Én itt jól érzem magamat, barátom.

- Holnap itt maradhatunk - felelte a másik - s noha engedelem nélkül senkinek huszonnégy óránál tovább itt tartózkodni nem szabad, azt könnyen megnyerhetjük.

- Holnap és holnapután, és örökre - viszonzá bús hangon az ifjú, mintha barátja tekintetét akarná kerülni, s sejdítené a nehéz könnyet, mely szemében ragyoga, midőn így szólt:

- Örökre! nehéz, keserves szó ez, főképpen korodban, hol az még egy egész életet jelent. - -

- Nem akartalak sérteni, - szóla meghatva az ifjú, s visszafordulva barátjához, megszorítá kezét - s mégis, mért titkoljam, egy belső szükség az, mi engem ide von. - Ha szerencsénk elveszett, ha végre még minden vigasztalás reménye is eltűnt, akkor az embernek csak nyugalom kell, s azon apátia, mely érzeményeit előli, de érzeményeivel egyszersmind bánatát; csak semmisedésért sóhajt ilyenkor a szív, s ez az, mit itt találni reménylek.

Az ifjú felkelt, az ablakhoz támaszkodva néze ki a ködös sötétbe, míg társa bús tekintetet vetve utána, hallgatott. Végre felkelt ő is, s az ifjút követve, megszólítá. Ez szenvedélyesen felelt, s hosszú beszélgetés támadt közöttük, melynek távolságom nem engedte érteni egyes szavait, de melynek szomorú értelmét arcaik komor kifejezéséből gyaníthatám. - Így mult majdnem két óra, mely alatt én leveleket írok, de a nélkül, hogy figyelmemet a két fel- s alájáró beszélgetőtől elvonhattam volna, főképp, midőn a beszélgetésnek egyes töredékeit hallám. Végre az ifjú megállva, mintegy elragadva fájdalmától, így szólt: - Elhiszem, lehetnek, kik sorsukkal megelégszenek, habár kevés ilyet találtam is még; a gyermek, ki órákig kavicsokat szedett, ha süvege megtelt s fáradtan leül, megelégedett szívvel olvassa kincseit; miért ne elégednék meg az ember is, ki életén át kapált vagy számolt, vagy csizmát foldozott vagy egy könyvet írt, ha öregségében megpihenve visszatekint mult korára, s hiszi, hogy mert dolgozott s elfáradott, valamit tett is. Az emberek nagy részének élete élelemkeresésben foly el: danaidák hordaja a gyomor, melynek megtöltése szüntelen foglalatosságot ad, ki ezzel megelégszik, annak adjon az ég jó étvágyat, ő kenyere vagy válogatott étkei fölött meg fog elégedni, s talán elhiszi, hogy életét nem veszti el, mert fizetést kapott fáradságáért, s hogy a szüntelen haladás és tökéletesülés törvényeinek eleget tett, mert évenkénti ötszázról éppen annyi ezer franknyi jövedelemre emelkedett; kinek lelkét soha nem veré fel nyugalomból a nagy kérdés: miért élt? az talán megelégedhetik; és én irigyelhetem sorsát, de nem követhetem, éppen oly kevéssé, mint a méhet szorgalmában nem, s nem a medvét téli álmában; - természetünk különböző. - Előttem csak egy világos, az, hogy ezen kívül más szerencse e földön nincs, s hogy ezt elérni nem fogom. - Nincs körülmény, melyben boldogok nem lehetnének; de vannak emberek, kik egyben sem lehetnek boldogok, s ezeknek csak egy kötelességük marad: nem fáradni az elérhetetlen után, azaz kilépni a világból s magányosan

hordani fájdalmukat. Ki az emberek körében meglegedést nem talál, boldogtalanná tesz mindenkit, kivel társaságba lép; az asszony, ki szeretve simul szívéhez, a gyermek, ki térdéhez ragaszkodik, a barát, ki jobbát szorítja, mind rossz kedvének áldozatai. Meglegedéssel tartozunk azoknak, kik rajtunk szeretve függnek, s aki ezt nem találja, az vonuljon magányba, s legalább azon nehéz szemrehányástól, hogy másokat boldogtalanokká tett, könnyítse lelkét! - Nem tavasz, nem a nap meleg sugarai, nem a langy nyári eső borítja lombbal a fa ágait, önbelsejében fekszik az erő, mely őt zöldelni készíti, s nélküle a nap még inkább elszáritja gallyait, az eső csak elrohasztja.

Az ifjú felkelt s lángoló arcokkal az ablakhoz ment. Éppen a horára harangoztak. - Hallod e hangokat? - szóla, társához fordulva. - A vihar megszűnt, a fenyők mozdulatlanul állnak s a völgyeket rég hallgatás tölti el, csak e szent hangok lejtnek végig a határon, mintha áldást mondanának a szunnyadó természet fölött - a karthausi fölébred sötét nyugtalan álmaiból, kinéz ablakán, s meglátva a csillagos eget, buzgó üdviteli imádságot mond, s boldog, mert imádkozik. - Hosszú bánatteli éjszaka vala az én életem is, én is szörnyeket álmodék; most felszólt a szózat, mely imádságra hí, imádkoznom kell. - Az üdvözítő keresztje elé borulva fogok esdekelni egy vigasztalásért, s bőjtölni s testemet sanyargatni, s szenvedni, mint ember még nem szenvedett, s ha végre egy reménysugár hatja át sötét lelkemet, ha ez elszáradt szemeket egy könny töltheti ismét, ha ajkaim az első imádságra nyílnak: boldog leszek, mint ti világotokban nem lehettek.

*

Nem írhatom le, mi mélyen hatott reám az egész beszélgetés, melynek véletlen tanuja valék. Átutaztam egész Franciaországot s nem felejtettem el sehol a halványarcú ifjút s bús szavait. - Párizsban véletlenül útítársával találkozva, miután vele megismerkedtem, sokszor tudakozódtam az ifjú hogylétéről, de kevés sikerrel. - A dolog annyira érdekelt, hogy később, miután Franciaországból elmenék, ismerősömmel, ki majdnem barátommá vált, levelezésbe léptem; így jövének hozzám ezen irományok, melyeket most a közönség elébe terjesztek. Az ifjú naplója s részint emlékkönyve ez, melyet a kolostorban írt s halála után barátjának hagyott. Ki csak mulatságot keres, az tegye félre e lapokat, melyeknek rendetlensége művészi kíváncsainak talán meg nem felel, egyhangú bánata talán csak unalmát gerjeszti. - De kit egy jó s nemesre teremtett lélek fájdalmai hidegen nem hagynak, kit egy szív titkos története inkább érdekel, mint regények ügyesen szőtt meséi, az olvassa végig e lapokat s talán saját életében van egy időszak, melyre visszatekintve eszébe jut, hogy a bánat, melyről itt szó van, nem a költői képzeletnek műve csak.

ELSŐ RÉSZ.

I.

Ma hagyott el atyám. - Megtudva levelemből határozatomat, azonnal eljött. Két napot itt a kolostorban töltött, szüntelen kérve, hogy menjek el vele. Végre itthagyt. - Távozása mélyen hatott rám. - Nem mintha szerettem volna őt; vannak időszakok, hol annyi idegen tolong atya s fiú közé, hogy előbb távol állnak, végre elidegenednek egymástól - időszakok, hol mindenik különös, a másiktól nem értett nyelven szól; mindenik különös, a másiktól útált reményeknek örül, mindenik erős hittel ragaszkodik különös meggyőződéséhez, mely az egyiknek mintegy vallásává lőn, míg a másik benne csak előítéleteket lát. - Ilyen időszak a miénk is; mult s jövő, ez azon két különböző hit, mellyel két ivadék egymásnak általellenében áll, s csodálhatjuk-e, ha a mai Franciaországban oly kevés pontokban találkozik össze atya s gyermeke? Hisz régen közöttünk hullámszik a nagy forradalom Vörös-tengere, s tőlök, kik Egyiptom hústálainál maradtak, miként nem állnánk távol mi, kik bátran útnak indultunk s haladunk a nehéz vándorlason, melynek kezdete pusztaság vala, de melynek végéül egy szép, dicső hon ígértetett. - Mégis mélyen hatott rám az elválás pillanatja s mégis szorult a szív, midőn remegő kézzel éreztem s a könnyet látám, mely halvány arcain végigfolyt. Oh mert érzem, hogy egy világtól veszek búcsút e pillanatban, s hogy e gyenge kézzel, s e könny az utolsó s egyetlen, mi annyi szerelemből, mely egykor keresztülfogott, számomra megmaradt. - Eltűnt ez is; ezentúl magányosan állok e világon.

Atyám, mint monda, nem Párizsba megy, hanem Provenceba; holnap ott lesz, hol én születtem s anyám sírja áll. - Oh! ha anyám élne még, mi másképp volna minden; ha annyi szomorú tapasztalások között azon egy boldogító állt volna mellettem, hogy egy szerelmet mégis bírunk e földön, mely idővel el nem enyészik; ha neki elmondhattam volna szenvedéseimet, ha ő elbeszélte volna, miket szenvedett ő s mennyire szüksége van reám - nem jutok soha ennyire. - Mint a Korán szent mondásai, olyan a szerelem; kőbe vágjad szavait vagy szelet papírra írad, talizmánod lesz mindig s áldást hoz rád: aki szeret, nem lehet boldogtalan, nem lehet nemtelen érzésű soha - s én nem rosszra születtem. - De ő meghalt, s mindennek vége vala.

Mikoron sírjába fekteték, soká álltam néma hantja felett; tompa, szótalán fájdalmamba merülve álltam ott, míg nevelőm hazatérésre intett. A nap leszállt, nemsokára éj lesz - így szóla hozzám ő, s habár gyermek valék, megértettem bús értelmét szavainak, melyek szomorú jóslatként tölték el szívemet. Oh! nagyon is jókor éj lett fölöttem.

Éj vagyon most is - csak néha tör át a holdvilág a komor fátyolon, mellyel az ég elborult, míg a ragyogó csillagseregéből csak itt-ott remeg át egy fénypont a nagy ködtengeren. - Sötét az éj, mint lelkem. De kevés óra s a világosság visszajön, mind e fátyolok mögött majd a nap emelkedik, s mind e fellegek, melyek keletről most sötéten tornyosulnak, ragyogva fognak állani az ébredő nap bíborában: világ lesz az égen s a föld fölött. S te bús lelkem, benned nem hajnalnak több új nap? s a dicső világosság, mely egykor fényével eltölte, örökre eltűnt már? vagy nem volnál-e öröklő te is, mint a természet? Oh, ha az vagy, ha a vágyteli sejdítés, mely egykor eltölte, nem vala pusztá álom, ha a ködfátyol fényedet csak eltakarta, s nem semmisíthet meg: oh, akkor ébredj, napom, sugározzad át e lélek homályait, szakítsad ketté fátyolodat öröklő lényem, s haladj tovább pályádon, melyet a teremő jelölt elődbe. - De öröklő vagy-e? Oh! aki e kérdésre meg tudna felelni!

A horára harangoznak. - Imádkozni megyek.

II.

A délutáni isteni szolgálat elmúlt. - Este volt s a hosszú gót folyosón, melyre szobám ajtaja nyílik, már csak kétes világ uralkodott. Az egyenként celláikba visszatérő atyák lépései mind inkább elhangoztak, köröm mindig hallgatóbb lőn; végre magam valék. - Szívemet kétségbeesés tölté. - Én nem tudok imádkozni! A templomban voltam, térden állva emelém szemeimet az oltárhoz; lángoló csókokkal borítám a hideg köveket; mintegy örülden verém mellemet - hasztalan, én nem tudok imádkozni. - S mégis szerencse imádkozhatni; helyzetemben az egyetlen szerencse, mert vigasztalás. Kik körülöttem térdeltek, imádkoztak valamennyien! Minden arc lelkesedett ájtatosságában, minden szem reményteli tekintettel emelkedék az éghez - csak én maradék vigasztalanul. És mégis tán közöttük is vannak, kik annyit szenvedtek, mint én; lehetnek, kiknek szívét nehezebb vádak terhelik, mint az enyimet, miért csak nékem nem juttat vigasztalás? - Mit tettem én, hogy annyira elhagyál, Istenem? - Mert kételkedtem? De kerestem-e a kételyt? Nem imádtalak-e, mint gyermek, összekulcsolt kezekkel, mint más gyermekek? Nem telt-e lángoló vággyal az ifjú lelke gondolatodnál? Nem fáradtam-e utánad? Nem küzdöttem-e kételyeimmel? Miért tagadtad meg csak tőlem a hit kegyelmét? - Minden embernek megadád fájdalmait, a gyermektől az aggig, a koldustól a királyig; nincs egy szem, mely nem ontotta volna egykor könnyeit; de megadád vigasztalásukat is, a keresztet, mely sírukra áll s mely elég egész életök fájdalmaira. - De mit tegyek én, ki hitemet elvesztém, ki bízni nem tudok semmiben, nem benned, nem az emberekben; ki éltetmet adnám egy meggyőződésért, s az úgynevezett valóságok között nem találok egyet, melyben még nem kételkedtem volna. Mit tegyek én?

- Memento mori! így hangozék egyszerre mellettem egy szó a homályból: s mikor felijedve oda fordulok, az atyáknak egyike mene el nyugodt léptekkel mellettem cellája felé. - - Memento mori - - sokszor gondolkoztam, miért választák köszöntésnek e szavakat a karthausiak? Csak most fogtam fel a komoly mondás értelmét. - Nem azért mondják az atyák ezt egymásnak, hogy a vétektől visszatartsák lelköket - nem, hogy az ítélet szörnyeire emlékeztessék egymást; e szó vigasztalás s nem egyéb. - Oh! miért nem szólítják meg egymást a világban így az emberek, hol annyiszor szükségünk volna e vigasztalásra. - Ha reményeid megcsaltak, ha ifjúságod barátjaiból végre nem maradt egyéb, mint sírok és szomorú tapasztalások; ha tudásvágyadban a tudományok örvényébe merülve, végre vizsgálataidat egy nagy kérdéssel végeztet; ha - ha éltél, - mert ki számolhatná fel létünk keserveit - akkor el ne feledd, oh szív, hogy halandó vagy s légy nyugodt. - Nézd a vándort, bármily fáradott ő, bár mennyi kő s tövis vérezte meg lábait, mihelyest a vendéglő fedele az estsugárban feléje int, ő nem panaszkodik többé, új erővel siet feléje és szíve emelkedik örömeiben, mihelyest csak messziről látja nyughelyét; nem e lakban élte ő első ábrándjait, nem ez a cél, mely után annyit fáradott, s jól tudja, hogy e ház küszöbén kedvesei őt fogadni nem fogják, mint egykor reménylél, ha visszatérésről gondolkozott; de a vándor örül mégis, mert hisz nyughely ez s csak pihenni kíván a fáradott. - Más jövődőről ábrándoztál te is egykoron, árva szív; most éltednek egy célja maradt: a vég; de pihenni fogsz, s mi kell néked más? Oh! hadd haljak meg, Istenem! Lám, mikor a fa elszáradt, eltöri az első vihar, s a felleg eltűnik, mihelyt utolsó cseppje a földre hullt, s a láng elhal, mihelyt nincs mit emésztetnie, elszáradt az én erőm is, elhulltak könnyeim, s nem maradt semmi, min e szív még felhevülhetne; mit tegyek e földön még? minek lebegjek körül én, hasztalan töredék, e lét nagy tengerén; hisz miattam nem fog őrizkedni senki veszélyeimtől; nem tudja senki, mily sziklákban akadtam meg. - Oh hadd haljak meg, Istenem!

Mint gyermek s ifjú is halál után sóhajtoztam néha; szép boldog kor vala ez! Teli reményekkel, mint én valék akkor, mindenkitől szeretettelve, szeretve mindent, egy szép, boldogító

álomnak gondolva még ez életet, melynek mély értelmét egy más világon fogom átlátni; miként ne hittem volna mennyországot én, midőn határtalan boldogságot felfogni még képes valék. - Az ifjú nem fél a haláltól; miként a dús pazarolva elszórja kincseit, mert nem is képzelheti, hogy vagyontalan maradhatna, míg a koldus filléreivel gazdálkodik: így veti oda gazdag örömteli létét az ifjú, minden reményének feláldozva életét, mert hogyan hinne öröklétet ő, ki eddig csak tulajdoninak kifejlődését érezte? De ha egyes erőit lankadni s végre elveszni érzi az ember; ha boldogító szerelme fájdalom közt meghal; ha gyűlölése, mely egykor tettekre buzdította, kihűlt s reményei félelmeivel együtt eltűntek; ha a kebelben, hogy egykor annyi szó zajgott, végre minden elhallgatott, s a csaták helyett, melyek azt egykor eltölték, csak egy mélyen sértett érzemény vég panasza szólal fel néha: oh! akkor elhiszi, hogy halhat, egészen meghalhat az ember. - Boldog, ki ilyenkor élni tud; ki legszebb reményeitől megfosztva, az életet megelégedetten elfogadja, s miután egy túl után fáradni megszűnt, e nagy sárgömbön helyt talál kívánatainak. - Túrja fel hangyaként a földet s küzködjék egy darab kenyérért; vagy építse mélyen föld alatt aknáit, hogy egy darabka fényesebb ércet hozzon fel magával; vagy hajókázzék tengerről-tengerre, egy új darab földet keresve, hol az emberi kínok s vétkek jelenetét újra megkezdhesse: - mindegy - boldog mindenki, kinek célja van s ereje elérésére, s a meggyőződés, hogy hasznost vagy nagyot tett, ha elérte; a gyermek büszke lehet kártyaháza fölött, s oly nagynak érezheti magát, ha előtte áll, mint Bramante érezte magát Péter templománál. - De én állatként nem tudok élni oly isteni remények után; nem akarok, nem tudok részt venni e fárasztó játékban, melyet életnek neveznek, e játékban, melynél annyian küzködnék, annyian sírnak, oly kevesen éldelenek, s melynél végre senki mást nem talál, mint időtöltést; nem akarok hatalmas lenni, érezve semmiségemet, nem szolgál, meggyőződve zsarnokim gyengeségéről; eleget forgolódtam az álorcások között, s most, miután megismertem őket álszínök alatt, vagy legalább lárvásoknak láttam, szívem nyugalom után vágyódik. - Oh hallgass meg mindenható s küldd el halálodat! Nem mennyeket, mint egykoron, csak semmisedést kérek tőled; oh hallgass meg! bocsásd vissza szabadságukba az elemeket, melyekből állok; legyen por e test, mint egykor volt; teremts belőle hernyót, virágot, követ, amit akarsz, csak embert ne többé, s megelégszem, csak érzeményeimtől szabadíts meg.

De légy türelmes, szívem - gondold, halandó vagy; s nem elég vigasztalás-e ez?

III.

Ma a szerzet generálisánál valék; a reggeli szolgálat után magához hivatott. Komoly, szigorú férfi, ki erényessége miatt nagy tiszteletben áll mind a szerzetesek között, mind az egész vidékben. Mint mondják, indulatától elragadva kegyetlenségeket követett el ifjú korában a nagy forradalom alatt, s miután Napoleont császárnak látta, mélyen megbánva tetteit, a kolostorba ment. - Most agg, de egyike azoknak, kiket az idő meghajtott, de meg nem törhetett; még ragyognak szemei a mély redőkkel átszántott homlok alatt is, a halvány agg arc nem veszíté férfias komolyságát, s magas termete, bár föld felé hajolva, megtartá azon méltóságot, mely egykor tulajdona volt. - Rom ő, de mint egy diadalív romja, melynek minden év egyenként leszedi ékességeit, de mely formáit nem veszíti, s melyen az utolsó napig meglátod, hogy dicsőségnek emeltetett.

- Leveleket kaptál, öcsém - szóla az agg s két levelet ada kezembe, egyiket atyámtól, a másikat barátomtól. - Én is levelet kaptam atyádtól, - folytatá - atyád kéret, hogy haza térj. Menj!

Csodálkozva nézék rá. - Hát el akarsz üzni? - szólék végre. - Nyughelyül kerestem e falakat, miért küldesz el innen is?

- Elüzni? nem, - szóla nyugodt hangon - azt nem fogom. Az Úr háza nyitva áll mindenkinek, s nem rajtam, szolgáján áll, elüzni a szerencsétlent küszöbéről, hol nyughelyet keres ő, mint én egykoron: - csak inteni akartalak - gondold meg, hogy az embernek minden pillanatban szükséges a szabadság arra, hogy boldog legyen, s hogy ifjabb vagy, semhogy róla lemondhatnál; gondold meg, hogy e pillanatot, melyben tenmagadat s egész jövődöt egy feltételnek alája vetve, szabad akaratednek legnagyobb gyönyöreit éldeled, hosszú szolgaság évei fogják követni, melyekben akarnod tiltva lesz. - Gondold meg, hogy idők jöhetnek, melyekben elvénülve, ifjúságod fájdalmait érteni nem fogod, s talán elátkozod feltételedet, mely annyi kis örömeiktől foszta meg.

- Meggondoltam mind ezt.

- Büszke szót mondasz, - felele az agg nyugodtan - csak korodban mondjuk ki ezt oly elhatározottan. - Meggondolhatod előre, miként fogod mívelni földedet s mint fogsz aratni vetésed után: meggondolhatod, miként építed házadat, hogy az tartós legyen s biztos védhelyet nyújtson agg napjaidra; - de nem jövődöt. - Egy gondolat véletlen lelkedre esve, mint a mag, melyet az őszi szellő a földre hint - ettől függ jövődöd, s jaj néked, ha e gondolat, mely lelkedben naggyá nőtt, mely egész léted fölött elborítá ágait s mintegy életeddel összeforrt, körülményeiddel ellenkezésben áll s azokat nem változtathatod.

- Akkor hát áldjad végzetemet, - szólék, mélyen meghatva szavaitól - hogy egy világot elhagyhattam, mely lelkem alapgondolataival ellenkezésben állt; hogy egy világtól megmenekedhettem, mely szívem legszentebb érzelmeit bemocskolta gúnyával, míg enmagam elundorodtam végre bálványaim előtt.

- S azt gondolod, hogy kolostorban jobba, boldogabbá válik az ember? - szóla az agg, bánatteli tekintet vetve rám. - Oh ne hidd azt; sok bánat lakik e falak között, melyet ti nem sejdítetek a külvilágban, s annyi fájó szívből, mely itt menedéket keresett, azokon kívül, melyek künn a temetőn pihennek, talán egynek sem gyógyultak meg sebei. - Csak a boldog mondhat le a világról; csak az, kinek lelkét erős hit s nagy reménység tölti el, érezheti magát kolostorban boldognak. - Mint a nap, mindent eltöltve világával, mindenén áthatva meleg sugárral: ilyen az Isten nagy gondolata; ki azt a teremtésben keresi, mindenütt fel fogja találni, de jaj annak, ki egyenesen fordítja rá tekintetét; elvakított szemekkel sötétben áll. S nem e nagy gondolat-e mindene a szerzetesnek? s ha ezt is elveszíti, ha egy kétely - - Mi egy kétely annak, ki a világban él? Övé a tavasz s a virágzó természet, s száz öröm, s száz fájdalom; a karthausi csak kételyét bírja ez világa, melyben él, melyért szenved, mely a valóság szörnyű köntösében elébe lépve, gyenge lelkét lesujtja. - Jól sejdíté ezt szt. Bruno, e szerzet alkotója, midőn az istentagadó szenvedéseiről szólva, így beszélteti őt poklában: «Oh, adjatok még új kínokat azokhoz, melyeket már szenvedek; boncoltassatok fel az egész örökkévalóságon át millió új hóhérok által, csak Istenemtől ne fosszatok meg egészen, emésztő lángjaim rózsáknak fognak tetszeni, az ördögök dühössége nyájas ölelésnek, e börtönök jajkiáltásai bájos zenének, e szörnyű lak gyönyörű palotának; - csak e borzasztó kintől szabadulhassak, melyet most szenvedek; csak Istenemet találjam fel ismét.» - - Oh hidd el, laknak emberek e falak között, kik e kínokat szenvedék, s nincs a világban más, melyet ehhez hasonlíthatnál; mert találhatni vigasztalást a földön, hidd el, találhatni a legnagyobb, legnehezebb keservek után is. Nézd csak e hegyet, valaha, úgy látszik, konusz volt; most

tökéletességére egy darab hibádzik, s lenn a völgyben domb emelkedik, alig szembetűnő különben, mint nagy sziklatöredékei által, melyek rajta szétszórva fekszenek. A hegytetőn most magas fenyűk állnak s a völgydombon minden zöld s virágtakart. - Ki gondolná, hogy földomlás nyomdokait látja? Ki gondolná, hogy itt, hol most minden oly zölden áll, egykor a tetőn egy nagy földseb tátonga, lenn a völgyben pusztulás terült el? - S lám, mint ez, ilyen a világon minden, mit szépnek nevezesz, mi érzékeidet gyönyörrel tölti, lelkedet csudálatra ragadja, - minden csak az idő által szebbített pusztulás helyén áll, az egész világ egy nagy dicső rom, melyet az idő elboríta színével, - s ilyen emberi életünk is, melynek örömei nem egyebek virágborítékoknál, melyekkel a kor szívünk egykor vérző sebeit eltakarta.

- S nem hiszesz - kérdezém az aggot - gyógyíthatatlan keservekben is?

- Nem hiszek, - felelé nyugodtan az agg - minden fájdalom halandó, s ha vannak némelyek, melyek sokáig tartanak, ez csak azért van, mert azokat minmagunk ápoltuk, s még akkor is többnyire bánatunk szavai maradnak fenn, s nem kínos érzeményeink; miként sírköveken soká, miután az utolsó könny elszáradott, még ugyanazon szavakat olvashatni, noha régen hazugsággá változtatá az idő értelmüket.

- Igazad lehet, - szólék az agghoz - az emberek többségére nézve igazad; de vannak emberek, kiket önszerencsétlenségökre más anyagból teremtett Isten.

- S te egyike vagy ezeknek, nemde? - szóla az agg szomorúan mosolyogva - ki ne gondolta volna ezt egyszer életében, kinek nem voltak pótolhatatlan veszteségei s örök szerelme? - De élj koromig s akkor mondd meg, mi maradt mind ebből? - Egy bús emlékezet, mely lelkedben véletlenül felmerül s ajkaidat keserű mosolygásra vonítja, talán az sem; mint a játékos, ki az éjszakát a zöld asztalnál tölté, úgy állsz te, mint az agg, az élet asztalánál; szerencsés valál s szerencsétlen, százszor nyertél és százszor veszítettél; de mennyiszer s mily kártyákon, ki tudná azt? elég - játszottál s most hihetőkép ágyadba még pihenni. - Hidd el, nincs emlék e földön, melynek idővel nem vesztenéd el éppen legkeserűbb részét.

- Ha ez így van, - szólék ismét - mért ne maradnék a kolostorban, hogy elfelejtve a multat, legalább új fájdalomtól őrizhessem szívemet?

- Mert a kolostorban nem oly könnyen felejtünk - szóla az agg sóhajtva. - S most menj szobádba, öcsém, olvasd leveleidet, s gondold meg jól magadat. Egy próbaévet töltesz e falak között; ha ez eltelt, kérdezni foglak ismét, s ha akaratod nem változott, üdvöz leendsz körünkben. - - Cellámba menék.

IV.

Hát nem felejtettél még el, jó Vilmosom, s utánam küldéd kedves soraidat e magányba, hogy vigasztaljanak; vedd köszönetemet hívségedért, de ne hidd, hogy most is meggyógyíthatsz.

Mikor most öt esztendeje betegen feküdtem, s te ragadtál vissza a halál küszöbéről, akkor lelki s testikép ifjú valék. - Most lelkem elvénült. Míg te csendes szorgalommal betegeid körül fáradtál, addig én Párizsban éltem; csodálatos város ez, melyben a nép ötven esztendő alatt egy ezredet él, s melyben az ifjú napok alatt évek tapasztalásait szerzi. Én agg vagyok, s a mindenható szeretet sem gyógyítja meg többé betegségemet.

Életem történeteit kívánod tudni? - Leírom számodra; nem mintha szavaid szerint reményleném, hogy fájdalomam enyhülni fog, ha férfiasan elébe állok; nem mintha gondolnám, hogy helyzetem kevésbé reménytelennek fog látszani, ha viszonyait átgondolom; nem ezért!

csak azt akarom mutatni, hogy szeretlek, semmi mást. - Miután korunkban annyi legkitűnőbbnek tartott személyiségek jegyezték fel legkisebb emlékeiket - érdekes lehet, legalább néked, azon milliók egyikének emlékeit olvasni, kik a nagy változásokban csak szenvedőleg vettek részt, s kikre e század, mint egy anyagra hatott. E lapokban a század egy ifjának emlékeit olvasod - a legszomorúbb történetet, mert minden, mit e lapokban olvasni fogsz, való, s mert vigasztalásodul mindig azt mondhatod magadnak, hogy barátod egy cseppel sem volt boldogtalanabb, mint ezerek, kik vele együtt éltek.

Mosolyogni látlak, mint mindig, valahányszor korunk kivételi helyzetéről szóltam, s te elbeszélted, miként boldogtalanok voltatok ti is, s elöttetek apáitok s előttük mások, mióta a világ áll. Hidd el, így szóltál több ízben, az ember mindig boldogság után fáradott; sok jót s hasznost talált e küzdésben, de mint az alchimista, sohasem azt, mit keresett. - Mindazoknak, kik éltek, a szerencse mindig csak remény vala vagy emlékezet, s minden nemzet paradicsomot vagy Hesperíát bír multjában, s egy mennyországot vagy elyseumot a jövőben, de egyik sem érte el; - s igazad lehet. Már mint gyermek, midőn dajkám még óriásokról mesélt s törpékről vagy a nagy mágnes-szigetről, mindig tudtam, hogy csak mesét mondott, valahányszor e szavakkal végzé: - s azután boldogok lettek. - De van korunknak egy baja, melyet előbbi századok, ily kiterjedésben legalább, nem ismertek, s ez azon kétkedés, mely most élünk minden viszonyain elterül, lealázva mindent, mi emelt, eltagadva, mi boldogító, elvéve, mi nélkül nem élhetünk. - Mint egy Tantalus áll az emberi nem a mult között, mely az enyhet ígérő vízként elfoly, mihelyt hozzá lehajol s meríteni akar, s a jövő között, mely gyümölcsdús ágait elvonja, mihelyt utánok nyúl; sorsa enyhet látni mindenfelől s érzeni, hogy elátkozott, mert vágya elérhetetlen. - Egy elomlott világ romjai fölött állunk-e már, melynek szétdőlt építményei között nem marad hátra nemünknek egyéb, mint kétségbeesés és halál? vagy egy káoszban, mely mint az, miből Isten földünket alkotá, egy új paradicsom magvait hordja magában? éj lett-e már körülöttünk vagy egy új nap első sugára az, mi úgy elvakít, ki tudja? Boldogtalanok vagyunk - s nem minden magunkban az ok.

Oh nem mi, nem én vagyok oka bánatomnak. Te, ki ösmersz, mert szerettél, mondd magad, nem valék-e reménytelen egykor, nem lángolt-e e szív mindenért, mit nemesnek érte, nem hevült-e képzetem minden fenséges gondolatnál? S ha most lemondva állok itt, s önösen s kétségbeesve, én vagyok-e oka, ki mindenre elszántan léptem fel az élet pályáján s kört kértem magamnak s nem találtam; kinek keble, miután első hajtásait elrontva látta, oly dúsan sarjazott új reményeiben s megfosztva ismét kivirított, s ismét, míg a vészvert végre elpusztult, mint a rét, melynek termőföldjét a nyári vésztől kiontott hegyfolyam eltakarta szikláival. - Oh én küzdöttem a szerencséért, kétségbeesve víttam végzésemmel, mint a szenvedelmes játékos, ki előbb egész vagyonát vesztette el s koldulva jár körül; s ha egy fillért kapott, ismét oda megy, hol mindenét elveszté, s ismét oda veti birtokát: úgy víttam meg én kétségbeesett állhatatossággal végzetemmel; s ha végre mindenem elveszett, előbb az ifjú kebel gazdag reménykincsei, később a kis életörömök is, melyek között vigasztalást kerestem: én vagyok-e oka vagy nem inkább a játék maga, melyben nem nyerhettünk?

De hagyjuk ezt: ha majdan történetemet ismered, tenmagad fogod látni, hogy ott, hová vissza hívsz, helyet nem találok. - Elég hajótörést szenvedett e kebel, s ha szétrontra békepartot keresett magának, hidd el, csak azért tévé, mert a nagy tenger vészeinek ellentállani nem képes többé. - Fáradt valék s pihenni jöttem e falak árnyéka alá, mint a munkás, kit a dél heve ellankaszt, a fa alatt nyugszik - míg az álom szemeit be nem hűnyja. Engedjetelek pihenni.

V.

Mintegy félóránnyira Avignontól nyugat felé áll egy ház; ha Nimesről jössz s a Garda halmain lenézesz a Rhône felé, jobboldra fejezlik a folyó túloldalán, s ha végignézesz a nagy téren, melyé a folyó innenső részén halmos vidék ott lapályosul, lehetetlen, hogy szemedbe nem ötlenék, annyira fejjé festette azt mostani gazdája, annyira külön formában épültek falai. Ha közelebb jössz ez építményhez, még különösebbnek látszik belseje; bármily tudós légy, nem fogod meghatározni korát. - Falaiban itt-ott egy római felírásra találsz, melyet egyik birtokosa, kőre lévén szüksége, a gardai aquaeductusból vagy a nimesi omladékból hozott magának; itt-ott egy mór arabeszkre, mely talán Arlesban készült, míg a nagy gót kapu fölött egy hatalmas négyszegű tábla Richelieu korára emlékeztet. Az ablakok egy része gót, másika négyszegű, sor nélkül vágattak a falba, miként a ház egyik vagy másik gazdájának éppen világra vala szüksége. - Századok építettek e házban, s kövén századok rontását látod; a külfalon a rést, melyet a ligue emberei vertek tekéikkel; benn az udvarban a tört címereket, melyeken a 89-i forradalom alatt üzte a pór bosszúját - míg a rendes kifejezés s a dús olajfa-ültetések köröskörül a jelen birtokos rendességét s vagyonosságát hirdetik. - De bármi különösnek látszassék e ház, csak urához hasonló. - Az emberi nem egyik legzajosabb korában élve, magán hordja ő is mindazon változások nyomait, melyeken átment. Első ifjúsága emlékeiből a családi büszkeséget, melyben neveltetett s mely, mint a gót ékességek a ház vakolása alatt, magaviseletében, elvei s erőlködése ellenére itt-ott mindig kilátszik - a revolúcióból a szilárd tetterőt s vallástalanságot, a császári hírvágyat, restauráció kicsiségeit; egy hosszú kornak műve ő is, ő is már rég nem az, mi egykor vala, hanem az, minek a változó szükség alkotá.

E ház az, melyben születtem, e férfi - atyám. - Most szomorú e ház tekintete; habár még tisztának s lakhatónak látszik, mégis a kert útjain itt-ott a felnőtt fű vagy egy darabka leomlott vakolás világosan mutatják, hogy szebb napjai elmúltak, s ha gazdáját látod, amint esténként magánosan jár a felnőtt fasoron végig, melyet egykor maga ültetett, s míg fehér fűrtjeiben a langy esti szellő játszadozik, oly komolyan bámul maga elébe, mintha nem érezné a meleg nyári érintést; vagy ha a magas gót teremben ül asztalánál, s előtte száz nyitott s félig kivágott könyv s újság, melyeket egymásután felvesz s olvas és félrevet - átlátod, hogy a gazda szebb napjai is rég elmúltak s hogy ő s a lak omladozni fognak. - Mert az, ki egykor nemtője vala e háznak s a férfinak angyala, elment, s mióta ő eltávozott, nincs, ki a falak kis repedéseit kiigazíttatná, s aki elsimítaná a férfi redőit, ha homloka gondtól vonul össze; mi csoda, ha tágul a repedés, és mélyebbre nyomul a redő.

Menj a Rhône partjaihoz, s ha négy fát látsz s alattok egy fehér követ, állj meg, s tudd meg, hogy egy családi boldogság sírkövénél állsz, mert alatta nyugszik anyám.

Vannak asszonyok, kiknek látásán a szív önkénytelen megnyílik, kiknek körében boldognak érzed magadat s jobbnak és nemesebbnek; asszonyok, kiket mintegy vigasztalásnak teremte Isten e világ bajai közé, mintegy áldást, hogy boldogítsanak. Oh! vannak ily asszonyok; ha a házba lépsz s mindünnen öröm s meglegedés mosolyg elédbe, s minden gyarapul s virágozik: az ő művét látod; a lélek ő, mely mindent áthat s mindennek éltet ad. - Az élet legnehezebb viszonyait együtt hordva férjével, ő nem vet meg semmit, még a legkisebb házi gondot sem, mint gondolkodásra érdemetlent; nincs semmi oly nagy, mitől visszajedne, semmi oly csekély, mit elűnna, mert mindennek egy nagy célja a szeretet; - mintha holdnak alkotta volna a teremő a komoly férfi mellé, hogy vonzalmát követve, csak körülötte mozogjon, s ha rejtve is, míg egén nap sugárzik - feltűnjék, mihelyt éj lett fölötte, s világára szüksége vagyon. - Egy ily asszony volt anyám.

Mit mondjak azon évekről, melyeket ez angyal körében tölték, mint simogatta szőke hajamat, mint mondott esténként szép hosszú meséket, mint törölte le könnyeimet lágy kezével, ha sírtam, s miként mondjam el mindazon kis gondokat, melyekkel oly nagyon boldoggá tett, s mindazon nagy feláldozást, mellyel a legkisebb bajoktól megőrzte; ha ily anyád volt, jól tudod mindezt; ha nem volt, nem értheted boldogságomat.

Így lettem nyolcesztendő, ekkor halt meg anyám. - Utolsó este még magához hítt, sokáig néze rám, végre szemei könnyekbe lábadtak, nehezen emelkedve párnáján, melléhez szorított, s megáldva, mondta, menjek el; a falutemplomban éppen a kis haranggal harangoztak, s mikor a folyosóra értem, a plébános jött előmbe, de én nyugodtan feküdtem le s aludtam, nem értve, mit jelent mind ez. - Másnap reggel bementem szobájába és kiterítve találtam. - Mondták, hogy meghalt s hogy imádkozzam; de én nem hittem nekik, hanem ágyához mentem, s megszólítám. - Nem felelt. - Arca szelíd volt, mint mindig, csak halványabb; de a zárt szemek nem nyíltak fel, mint máskor, ha ágyához jöttem. - Megcsókoltam kezeit, s hidegek voltak, mint a kereszt, melyet tartá; szívére borultam, de az nem dobogott. - Mit jelent ez? - kértem magamban s elbámulva álltam ott, míg a cselédek fennszóval zokogtak körülöttem. - Menjen el, - szóla végre egy agg szolgál, ki még mint gyermeket ismerte anyámat; - menjen el, ő meghalt. - Ne higgye, János - szólék szorult szívvel -, csak alszik, fel fog ébredni mindjárt, mihelyt tudja, hogy itt vagyok. - S ismét megszólítám, és ismét mellére borultam s hideg kezeit csókoltam - s ismét - s ismét - de hasztalan. Magamon kívül valék, könnyeim záporként hulltak. - Mit jelent ez? - kiálték kétségbeesve. - Ő meghalt, kedves kis úrfi, szóla az agg szolgál; látja, egészen kihűlt már, szíve nem dobog. Oh ő meghalt, felelék szakadó szívvel, ő nem ismer, nem szeret többé! Mint egy fátyol terüle el érzékeimen a fájdalom, s magamon kívül az agg karjai közé estem.

Mikoron harmadnap eltemették, s hosszú kéréseim után még egyszer láttam őt koporsójában, nyugodtabb valék. Azt mondták mind, hogy mennyekben van, s meg valék győződve, hogy én is meg fogok halni. De mikor beszegezték s kivitték házunkból s lassú léptekkel mindig tovább a Rhône partjáig, s midőn leeresztették sírjába s rá annyi hideg, nehéz földet - oh akkor újra kitört bánatom, s mintegy ellenségnek látszott mind e nép, mely anyámtól megfoszt s őt eltemeti. Mikor hazajöttem, kétségbeesve térdelék a keresztfa elébe anyám szobájában, hol imádkozni tanított, kérvén istent, hagyjon engem is meghalni.

Napok multak s hetek s hónapok, s vigasztalatlan valék; minden, amit láttam, amiről szóltam, csak anyámra intett; rá a ház, melyben minden üresnek látszott halála óta, rá a domb a Rhône partjain és a hallgatás, ha este hazaértem, s nem volt, aki mesélne - rá a harang, ha megkondult, rá minden. - E föld legboldogtalanabb emberének gondolám magamat.

Egy különös eset ada gondolataimnak más irányt s így vigasztalást. - Egy este éppen anyám sírjától tértem vissza, midőn közel kapunkhoz egy kis koldusfiút vevék észre. - Megszólított, s minthogy nekem nem vala semmim s nevelőm fukar, tovább menénk; a fiú esdekelve követett s úgy kért s rimánkodott, hogy végre, bátortalanságomon győzve, megszólítám s majdnem kényszerítém nevelőmet, adna neki alamizsnát. - Ő, fel sem véve kérésemet, tovább ment. - Oh anyám, anyám! - zokoga a fiú. Szemeim könnyekbe lábadtak, midőn kérdezém, az ő anyja is meghalt-e? Oh nem, felele a gyermek - harmadnapja éhezik. - Eliszonyodtam, s midőn elválva perelő nevelőmtől, a halvány asszonyt láttam, s midőn őt házunkhoz híva, a szegény elgyengült nő alig követhetett, akkor érzé szívem először, hogy vannak a halálnál nagyobb bajok a világon s hogy elhunyt kedvesért sírni fájdalom; de hogy boldog az, kinek, ha kedvesére gondol, nincs más oka könnyezni.

VI.

Jaj annak, aki abban bízik, hogy felejteni nem fog! Ha bizodalját nemzetben helyezé, melynek életét áldozta, vagy egyesben, kit szeretett: mindegy, ő csalódní fog; - nem sokáíg emlékezik az ember. Írják márványra nevét vagy ültessenek virágokat sírjára emlékül: évek lemessák nevét a kőről is, s jövő tavaszkor az ápolatlan virágokból nem marad talán egy is nyughelye fölött. A sírdomb idővel lesüllyed, a sírbolt bételik s hosszabb vagy rövidebb felejtés: ez sorsa mindenikünknek. - Mikor a nap a hegyek mögött leáldozik s az egész láthatáron fényözön ömlik el, hogy szemeid annyi fényt alig bírhatnak el: ki hinné akkor, hogy egy óra múlva az elment napnak az egen, mely annyira eltelt sugárral, midőn távozott, nem marad csak legkisebb nyoma is; ki hinné, ha a tenger zúgva kél a szélvész csapásai alatt, hogy ennyire megindulva végre mégis lecsillapul s hogy mind e magas hullámokból végre nem marad egyéb, mint egy-egy kis hab, mely időről időre a parthoz simulva széttörődik; - s ki hinné, hogy azon férfi, kinek új sírja fölött nemzetek könnyeztek, egykor pusztá névvé válhatik, melynek tudásában büszkélkedik csak a tudós maga, olyannyira felejtett; s hogy a nő vagy gyermek, kit egy sír fölött fuldokolva láttunk fájdalomban, évek múlva, ha egy darab fekete rongy akad kezökbe, nem fogják tudni hamarjában, kinek gyászán hordták. - Szörnyű, de igaz. - Semmivé leszünk, még kedveseink szívében is, s a síron túl, mint innen, reményeink csalódások. - S mégis, mi szép a remény, mi boldogító a gondolat, hogy ha egyszer nem leszünk, belőlünk valami megmarad, egy tett, melynek említésén az utókor felhevül, egy dal, melyben, ha ajkról-ajkra száll, egy boldog óránk feltámad századok után vagy legalább egy-egy családi emlék házi életünkéből, melynek említésénél a szemek könnyekbe lábadnak, s kedves ajkairól áldás száll utánunk. - Hasztalan ábránd! - Te ifjú, ki örök hírről álmodoztál, s te agg, ki míg gyermekeid élnek, emlékeikben tovább élni reméltél, csalódtatok ti, s mind, kik az utókorban bíztatok; ha más nem is, új halottak ki fognak szorítani helyetekből, s bármily nagy árnyékot vetettetek a földre, midőn napotok hanyatlani kezdett: higgyétek, mihelyt leszállt, eltűnik, csak árnyéka vala. - Mi tarthatna e földön, ha én is megfelejtezhettem anyámról - róla, ki eddig mindenem volt, ki csak nekem élt, kinek minden szava, minden gondolatja áldás vala életemnek, s én, kit halála után nem szeretett senki úgy, mint ő, s ki ezt érzem - őt mégis elfelejtém.

Míg házunknál valék, hol minden rá intett, s agg cselédeinkben bánatomnak megannyi frigyesét találtam, természetesen nem szűnheték fájdalomban, habár idő s szokás szelídebb s majdnem boldogító érzeménnyé változtatták. De atyám, noha érzéketlen, csak az élet gyakorlati oldalát kedvelé, s talán, mert egykor önmaga az élet magasabb értelmét keresve csak kételkedést talált, vagy mert oly korban született, mely az emberi nem csalódásait kimerítve, végre kétségbeeső lemondással - mint a vagyonsztett játékos - csak konvenzionális értékű dolgokért játszott, nem féltett semmitől úgy, mint hogy érzékenységem, a szüntelen ápolat s nevelt fájdalom által növe, végre költői megvetéssel lenézni tanítson azt, mit ő most egyedül tisztelt. Elkülde a freiburgi kollégiumba, mely éppen akkor adatott által a jezsuitáknak, fájdalomban felejtése mellett még azt is remélve talán, hogy a restauráció alatt annyira kedvelt rend növendékének mintegy előre utat készíthet világi előmenetelére.

Mily fájdalomban esett a búcsú, mennyi könnyeket sírtam anyám sírjánál s agg komornokunk karjai között, gondolhatod; tudtam, hogy évekre távozom, hogy idegen emberek közé jövendek, kik nem szeretnek; s míg szorult szívvel járék egykori játszóhelyeimen végig s annyi szép gyermeki emlék között, eszembe jutta, hogy mennem kell; mintegy bús sejdítés lépé meg szívemet.

Így hagytam el a házat, hol még a nagy komondor is, mely távozó kocsinkat ugatva követé, kedves lény vala szívemnek, melytől búcsúzni nehezen esett, s így értem Freiburgba, hol a

nagy, komoly kollégiais épület falai közt fájdalmaim, melyeket a változó tájak közt felejteni kezdék, újra felébredének. - Gondold is magadat helyzetembe. - Én, a boldog gyermek, ki előtt egykor szabadon állt kert s mező, ki e kis világomon korlátlan örömben átzajongva, szabad valék; kinek, ha játékaiban fáradott, mindig volt valakije, ki őt térdére véve megsimogassa s ki most egyszerre e tömlőcfalak között találtam magamat annyi komoly arc, annyi hideg felvigyázó között. - Mi férfiak ritkán sejdítjük, sőt ha magunk sem valánk is boldogabbak, bokros bajaink közt ritkán emlékezünk, mi nagyok sokszor már a gyermek fájdalmai. Kiragadva házi köréből, hol boldog vala s egy nevelőintézet szívtelen rendességéhez szorítva ő is egy egész veszett boldogságot sirat, érzi ő is a szolgaság és elnyomatás minden kínjait, ha zsarnok nevelője rajta az erősebbnek korlátlan hatalmával uralkodik, s az elhagyatottságot, melyben őt szülei hagyták, s mindent, mit mi férfiak érzünk, s mi, mint az elvetett mag, sokáig rejtve csírázik és nő lelkében, míg végre kihajt s megadja termését. - S ha néha férfiakat látsz, - s mai időben sokat láthatsz - kik körülfogva örömtől, miután majdnem valósulva látják azt, mit boldogabb időkben csak reménylettek, mindemellett örülni nem tudnak - légy bizonyos, hogy e bánat, mely lelköket fátyolként elborítja, még gyermek-napjaikban szövődött, s habár az ok rég megszűnt vagy most gyermekségnek látszanék, olyanná nőtt, mit ez élet minden örömeivel szétszakítani nem képes.

Az éppen legbúsítóbb része végzetünknek, hogy éltünk azon szakaszában, mely egész jövődönkre kihat, majdnem közönségesen a véletlennek, vagy mi még rosszabb, érzéketlen behatásoknak engedtetünk által, s hogy mielőtt magunkat valamire elhatározhatnók, egész jövőnk nevelésünk által többnyire már elhatároztatott. - Mert ne bízzék senki a gyermeki könnyelműségben, s hogy mert felejteni tud, fájdalmai s örömei nyom nélkül menendnek át lelkén. Habár Lethe választja is el a férfit élete első korától, s ha az egyes emlék idővel eltűnik s az egyes érzemény elveszíti édes- vagy keserűségét: ő maga nem változott, s csak az lép ki a túlparton, ki az innensőn beszállt, arany, ha salakját, salak, ha aranyát vevé el nevelése. - Nemcsak Newton lehullott almája az, mi e földön nagy következtetéseket szült; lehetnek kisebb okok éppen oly nagy következmények kútfejei, s vannak emberek, kiket egy szó, mellyel szülējök vagy nevelőjök gyermek-érményöket egykor sérté, embergyűlölké tön. - S mégis mi könnyelműséget tapasztalunk a nevelés körül, főkép, ha a gyermek szerencsétlenségére azon irigylettek egyike, kikre úgynevezett szép jövődő vár. Ez élet legszebb viszonya az, mely anya s gyermek között létez, néki ismeretlen. Idegen dajka emlőin nevelve, idegen ajakról lesve első szavait, idegen karoktól vezetve, míg járni kezd, egy cselédszoba az, hol érzékeit felfedezni érzi. S mikor a gyermek nagyobbra nő, dadogása beszéddé válik, s a szív érezve hivatását, szeretni akar s szeretni kezd: az, kihez első indulatában ragaszkodik, nem anyja; ő távol van, táncol, s csodáltatik; - a szegény gyermek a cselédkörből szemel ki egyet magának, kit legszeretőbbnek gondol, s ehhez ragaszkodik. - Oh nézd csak, mint öleli kisded karjaival, mint mosolyg, ha közelg kedveltje, mint örül, ha csak lépteit hallja, mintha anyjának hinné szegény, ki még nem tudja, hogy ezt csak hónapszámra fogadták szülői, hogy gyermeköket szeresse. - Néha fényesebb termekbe vezetik őt, a társaság számos, a délután hosszú s mulatság kell. A szoba teli idegenekkel, csak a pamlagon ül egy szép asszony, ki néha napjában hozzá jő, s kiről annyit s annyszor azt mondták mind, hogy anyja, míg végre nagy nehezen megtanulta, hogy az s hogy hozzá nem szabad nyúlania, mert mikor minap szíve örömében meg akarta ölelni, visszataszította, nehogy szépen göndörített fürtjeit elrontsa. S mikor belépett, kérdi egyike a társaságnak: hol van anyád? s ő a szép asszonyra mutat, s félve a még idegenebbektől vagy látva a csemegét, mely messzűnne int, odafut s ottmarad, míg az egész társaság az anyai szeretetnek örül, s a nemes házi úr egy nagyot ásít, s a gyermeket az asszony helybenhagyásával, ki lármás kérdéseit máris megúnta, szobájába visszaküldi, hol ismét felejtve a látottakat, játéknak indulhat, ha csak szerencsétlenségére nem mutatta valami által, hogy ápolóját anyjánál jobban szereti, s a nagy dáma, kinek szeretetből nincs egyebe,

mint a féltékenység, ez egy barátnéját - mert hisz az alávaló egészen magához édesgeti a gyermeket - csúfosan el nem kergeti, először éreztetve a tapasztalatlan szívvel azon fájdalmat, melyet ily elválás okoz.

És ez a gyermek élete első éveiben, e multság s táncmesterből összeszőtt lét, melyből midőn kilép, talán három nyelvet fog érteni, csak a szív nyelvét nem, s talán mesterileg köszönteni s táncolni tudni, csak nem hív ragaszkodással valakit megölelni, mert mindenét kifejté első nevelése, kopáran csak a szív maradt. - S így adatik által hetedik vagy nyolcadik esztendőjében nevelőjének, vagy éppen azon intézetek egyikébe, hol az egyenlő nevelés többnyire egyenlő nevelétlenséget fejt ki, s néha egyes jól kifejlett individualitások mellett - kikre a felvett rendszer éppen alkalmas vala - számtalan olyant, ki ahhoz, minek neveltettek, nem érezve hivattatást s hivattatásukra nem kapván nevelés - már minekelőtte az életbe lépnek, elvesztették útjukat.

S miből áll végre ezen nevelés? - természetesen csak a jót értem, nem is említve azon számtalan esetet, hol az nem más, mint a hiúságtól a legnagyobb vétkekig minden rossznak kifejtése, mi csak természetünkben szunnyadott - mi más az, mint fáradtságos tanulása annak, mit később nagyrészt felejtünk, vagy mi legalább nem boldogít. Mester mestert követ, tudomány tudományt, pihenés nélkül mindig tovább, ez a rendszer; a retorika után poézis, poézis után filozófia s ismét a természet nagy köre, s erre minden, mit az emberek tettek, a régiek s újabb korúak; utána a nagy természetjog, s végre ellentmondásként hazánké, s tudja Isten, mi még; fáradhatatlanul izzad utánunk a jó nevelő sereg, agarakként kergetve végig, nem engedve egy nyugpontot, míg az idő eltelt s a vadászatnak vége lévén, a kergetett megpihen, többnyire a mezőn kívül, s vissza nem tekintve többé a tudományra, melyet jókor megútáltattak vele, néha léptenkint visszafordulva s szánva a virágokat, melyeket ő épen talált volna, de melyeket űzői már legázoltak.

S így lép ki neveléséből az ifjú, teli ösméretekkal, de szomorúan, jól tudva még talán a napot is, melyen Brutus hazáját megszabadította, s Leonidas a Thermopiláknál Hellaszért elvérzett, de nem sejtítve, hogy van egy hely a világon, melyért ő is ezt tehetné; művelt ifjú, de elaggott érzeményekkel. - Nevelése elvégződött: húszesztendős, s nincs szíve. - Hogy is lehetne másképp? Elküldve atyai házából vagy annak egyik távolabb szobájába zárva idegen nevelőjével, ki őt könyveivel minden életörömtől elsáncolá; miként ébredne a szív, míg csak az ész művelődik, s minden egyéb, még a szüléssel való társalkodás is, elszoródásként csak ritkán engedtetik; elég jó még, ha a lélek - melyben, hogy az ifjút tanulásra serkentse, jókor ébresztetett a nagyravágyás, a nélkül, hogy meggondoltatnék, mily rokon az az irigységhez - e nemtelen szenvedély hatása alatt el nem aljasodott. S mind ezt, hogy azon szerencsétlen tudáshoz jussunk, melyet később annyiszor átkozunk és melyért kiűzve gyermekédenünkéből, mint emberelődink a tudás fájáért a paradicsomból, elvesztjük azt, mi által boldogokká válhattunk volna: az érzeményt.

S mit a társaság felsőbb rendeinél gondatlanság tesz, azt, habár csekélyebb mértékben, teszi másoknál a szükség s azon napról-napra mélyebben leható elhidegülés és érzéketlenség, mely már az emberi nem minden osztályait áthatva, egy nagy átokként terül el civilizációnk fölött, ezerte nagyobb, mint áldásai. - A szeretet hatalmas eleme nevelésünkéből eltűnt s vele a gyermek boldogsága, s gyermek-örömeivel azon vidám optimizmus, melyre neveltetnünk kell s mely nélkül az élet csak fájdalmakat nyújt.

De ha valaha gyermek elhagyatottnak érzé magát s boldogtalannak elhagyatottságában, én valék az. - Komolyabb kedélyű már természetem által, s emberkerülő, mert magányosan neveltettem, elszigetelve álltam itt is társaimtól, ritkán osztózva játékaikban, soha örömeikben; eleinte, mert még a fájdalom, mely anyám halála óta szívemben élt, meg nem szünheték -

később, mert ábrándozásokhoz szokva, boldogabbnak érzem magamat képzeletszülte világomban, mint a zajos körben, hol külön módorom az egész tömeg gúnypontjának jelöle ki.

Oh! és voltak boldog pillanatai is e napoknak. Ha az iskola megszűnt, s míg társaim a kertbe mentek, magam maradhaték szobámban, ablakomra könyökölve lenézheték a völgybe s a folyóra, mely ölében kígyózik, s a város barna házaira, melyek a hegyoldalon lépcsőként emelkednek - mi bájló álmak vonulának át lelkemen, mi elégedettnek érzem magamat e pillanatokban; míg végre az alkony fénye a hegyeken elhalványult s Szent Miklós templomáról az estharang imádságra inte. - Akkor letérdeltem nyitott ablakomnál a csillagos ég előtt, s ha szemeim néha könnyekkel teltek el, nem fájdalom facsarta e cseppeket - hisz akkor még a tapasztalás nem állt gúnyolva álmaim mellett, s kétely nem támada reményeimmel, mint most: akkor e lélek még hinni tudott, s ki ne lenne boldog, ha felnézve mennyeket lát.

Természetemnek egyik fő tulajdona a vallásosság: gyermekségem első éveitől, hol még anyám karjai között rebegém az első Miatyánk imát, mostanáig, hol kétségbeesve térdelek a feszület előtt, hinni mindig fő szüksége vala lelkemnek, mely ki nem elégítve, kinná vált, de soha meg nem szűnhetett, s a kételkedés fájdalmait egykedvűséggel enyhíteni nem engedé; gondolhatod, mennyire hatott helyzetem e természetes irány kifejtésére.

A klastromi csend, a rendes imádság, a szent képek a folyosókon s az ének, mely a templomból felhangzott szobámig, mintegy bájkört vonának körülöttem, melyben képzetem mindinkább meghonosodott, szívem mindinkább megelégedett s boldognak érzé magát, melyben egy új életet éltem, előbb nem sejtített vágyakkal s gyönyörökkel. - Van valami nagyszerű az egyház rendtartásaiban, mi a szívhez szól, s talán éppen azáltal boldogító, mert hitünknek inkább képeket, mint magyarázatot nyújt.

Ki nem emlékezik vissza gyermekkorában vagy életének egyes pillanataiban - hol egy nagy öröm vagy fájdalom lelkét hideg egykedvűségéből felferé - azon hatásra, melyet az isteni szolgálat lelkére tett? - Kinek szívét nem szállná meg néha ájtatosság, midőn a sötét egyházba lépett? Kinek lelkében nem támadna egy titkos vágy, s ha térdre borulva az oltár előtt, szorult szívvel elmondá ismét gyermekimádságait, s ha a szent ének mint egy nagy áldás hangzék vissza a magas boltról: ki nem érezé vigasztaltnak, sőt boldognak magát?

Ezek valának örömeim, melyekben vesztett szerencsém után vigasztalást találék s néha boldogságot; s noha éppen ez ábrándozó vallásosság egyik fő oka mostani szenvedéseimnek, emlékek még most is gyönyörrel tölti lelkemet.

De a szívnek is vannak jogai, s ki egyszer szerettetett, mint én, az szeretni kénytelen, mert miként a fa, ha földjéből kiásod, másban is csak ugyanazon virágokat s gyümölcsöket termi: úgy a szív, bár hányszor vesztí birtokát, nem változik szenvedései által. - Így ragaszkodtam én érzetem egész hevével egy ifjúhoz, kit a kollégiumban találtam s kivel mint avignonival már gyermekemlékeim, de mindenek fölött természetünk azon komoly oldala fűzött egybe, mely mindkettőnkét társainktól elkülönöze. - Komolyak valánk mindketten, s szerencsétleneknek érezők magunkat: ez vala egyetlen rokonsága lelkünknek, de elég arra, hogy közöttünk azon szenvedélyes barátságok egyike támadjon, minők csak tapasztalatlan gyermekek között lehetségesek. - Armand - ez az ifjú neve - nem álmodozó vala, mint én, őt nem egy szebb mult emléke búsítá el, mint engem, ifjú lelkét való keservek dúlták fel s komor tapasztalások, melyek élte fáját tövénél megszegék. A város egyik leggazdagabb bankárának fia, az élet minden kényelmeiben fölnevelve, számtalan barátot s hódolót látva egykor atyja körül, tizenkét esztendő vala, midőn atyja egyszerre megbukott. - Az élet kényelmei eltűntek, a kis lak, hová szép házukból költöztek, üresen maradt reggeltől napestig, a barátok idegenekké váltak, a szerencsétlen család elhagyatottá. - S ő látta ezt mind, s érezte s hallotta atyja ajkáról

a kétségbeejtő oktatást, melyet emberismeretnek nevezünk; s hallotta az átkot, melyet a szerencsétlen férfi mint egyetlen vigasztalást hozza magával, ha körüljárva egykori barátainál, estve visszatért s fáradtan a koldulástól s törött szívvel ágyára veté magát, míg egy éjjel a háznép nagy durranás ébreszté fel s a szerencsétlen íróasztalánál vérben találtatott. Armand mint elhagyott árva állt a világban, míg a kormány, melynek atyja boldogabb napokban kölcsön által nagy szolgálatot tőn, őt sok könyörgés után e klostromba adá nevelésre. - Ő szerencsétlennek érzé magát s nem ok nélkül, mert ha keserves csalódnai a férfinak is, s ha kínos, visszatekintve pusztaságot látni magunk mögött: mennyivel keservesebb ez a gyermeknek, ki belépve az életbe, csak kételkedést visz magával remények helyett, s léteünk szebb örömeiről lemond, még minekelőtt küzdött. - De éppen ez a szerencsétlenség, ezen elhagyatottság vala az, mi őt szívemnek még kedvesebbé tette. - Nem boldogíthattam-e őt, nem lehettem-e mindene én, ki néki önmagamát áldoztam volna fel? Ifjú szívem oly büszke vala szeretetében. S mit kelle a világ nekünk, minek az emberek, kiket megvetni kezdék; a szív mindenhatónak érzi magát, ha szeret, s én szerettem őt; - nem azon hideg, meggondolt érzeménnyel, melyet később barátságnak nevezünk s melyet néha csak szokás vagy nehéz pillanatokban becsületézés tart fenn, melynek rokon érzemények s próbatételek és célok kellene; - én szerettem őt ok nélkül, de lángolón, szívem egész ifjú erejében, mikép csak gyermekkorunkban szerethetünk, hol egész érzeményünk, mellyel egykor a hazát, a világot s kedvesét öleli a férfi, egy lényben pontosul s megelégedettnak érzi magát.

Álom vala ez is, melyből bús tapasztalások végre felébresztének, de mely éltem sötét fátyolán még most is átragyog.

De Armand háttérbe szorítá anyám emlékét szívemben. Talán büntetésül adatott, hogy általa szenvedjek?

VII.

Mintegy hat esztendő töltem itt; ez idő alatt rendesen atyám két-három ízben meglátogatott, valahányszor írtam, mi név-, születés- s újesztendő napján rendesen megtörtént, egy pár sorban felelt s új szorgalomra intett; egyébiránt el valék hagyatva. Egy szép estve éppen Armanddal a kertben sétáltam, s mert egy pár nap mulva el kelle mennie, mély fájdalommal elválásunkról beszélgettünk, midőn az öreg János előmbe lép, s még mielőtt egészen ráismernék, könnytelt szemekkel melléhez szorítva, tudtomra adja, hogy értem jött. - Még két napig maradtam, hogy Armanddal együtt mehessek, s elhagytam a kollégiumot.

Nem tudom, mi különös érzemény tölti a szívet, valahányszor búcsúznunk kell; ha a hely, melytől megválnunk, nem gerjeszt is boldog emlékeket lelkünkben, sőt ha csak fájdalmat találtunk körében, keblünk mégis szorul s majdnem oly nehéz síroktól megválnunk, mint kedveseinktől; balgatag szív, mely mindig ragaszkodik, csak hogy ha végre el kell szakadnia, annyival mélyebb sebet érezzen. - De ha nehezen esett is az elválás, s midőn őszhajú priorunk végáldását mondta rám, s társaim végköszöntésüket kiálták utánunk, szemeim könnyekkel teltek: alig értünk a városon ki, honnan visszafordulva elhagyott lakhelyünket nem láthatók, boldognak érzem magamat: s hogyis ne? Mily fájdalmat nem felejtene az, ki magát szabadnak érzi, s én annak gondolám magamat. A nyílt vidék hullámozó vetéseivel körülöttem, előttem a messze elnyúló út, hol majd egy vándor, majd egy utazó kocsí voná magára figyelmemet, itt-ott egy sötét erdő s messzünnen a hegylánc, mely láthatáromat beszegé; előttem egy új világ, egy bájló, virító világ, melyben a nagy bércektől a legkisebb növényig minden, amit láték, szívemet gyönyörrel tölté; melyben a messze áthangzó harangszó s az emelkedő pacsirta

éneke mindannyi víg köszöntésnek tetszék szívemnek. - S ennyi öröm között senki, aki mondaná, hogy sebesebben menjek vagy lassabban, jobbra vagy balra; senki, aki örömöm kicsapongásait kémlelné, feljegyezné s intésivel rontaná; szabad, mint csak gyermek érezheti magát, ki szigorú nevelőjétől megszabadulva, vígan lép ki első tömlöcéből, nem gyanítva még, hogy az élet, melybe lép, csak egy más nagyobb fogház, melynek rendszere elkülönözés és munka, mint milyeket Amerikában építenek. Oh bájló csalódás, mellyel a világba lépünk! mi dicsően áll a föld a nap első sugáriban, mi könnyen oszlnak a ködök, melyek tereit itt-ott elborítják, s mily könnyű az út, mely előttünk terjed s melynek átfutására még annyi erő, annyi kedv forr keblünkben. S hogy mindennek ily hamar kell múltnia. Oh ha a gyermek sejdítené, mi vár reá? ha tudná, mennyit szenvedhetni e rövid életben, mily magányosan állhatunk ennyi ember közt, mi reménytelenül e szép világban! ha csak gyaníthatná mindazon szenvedéseket, melyeket el nem kerülhet, a nagyokat, melyek lelkét lesújtják, s azon kis bajokat, melyeknek még könnyeket sem adott a végzet vigasztalásul; hogy barátjai, kiket híveknek gondolt, el fogják hagyni s hogy lángoló szerelmével nem fog nyerhetni mást, mint egy tapasztalást, érdemeivel ellenségeket, míg végre fényes reményei, melyek a világot járják körül, egy kis gödörben pontosulnak, csalatva még ott is, ha emlékezetet várt. Oh hála néked Istenem, hogy a jövőt előttünk eltakartad.

Atyám engedelmeiből nem utazánk egyenesen hozzá, hanem kis napi-járásokban Bernbe, innen a fenséges Oberlandba, Lausanne-ba, a lemani-tón végig Genfbe és Chamounyba. Mi boldog valék - te, ki e vidékeket ismered, képzelheted; szép annak a föld, ki benne csak színét látja s nem azon kis lényeket, kik rajta küzködnek, gyűlölnék, szenvednek, s kiket ha később, mint tisztának vélt cseppben mikroszkópium által az infuszoriumsereget, megláttunk, elundorodtunk. Agg Jánosom, ki szíve örömeiben alig érzé a gyaloglás fáradságait s az egész úton nem látta mást, mint engem, s hogy anyámhoz hasonlítok, velem örült; csak Armand nem változott, szomorú vala, mint mindig, sőt mennyivel inkább közeledtünk hazánkhoz, annyival komolyabb. Meglehet, hogy a francia határ gyermekségének bús emlékeit ébreszté szívében vagy hogy talán érzé, mennyire idegenné válhatik a föld, melyben születünk, ha nem vár senki reánk határai közt. Így értünk Chamounyba.

Van egy hely a Montblanc hegláncában, melyet kertnek neveznek - egy kis zöld mező ez, jegesektől körülfogva, melyet sok utas, habár az út fáradságos s maga a látmány inkább különös, mint szép, meglátogat. Ide mentünk mi is, nem lévén semmi inkább gyermekképzetemhez szóló, mint e kis zöld oázis e nagy jégpusztaság között. Kipihenve egy szikladarabon s beásva palackunkat neveinkkel, visszamenet már ismét a jégtengerhez közelítettünk, midőn a Montblanc csúcsán elébb mint egy füstoszlop, később mindig sötétebben nagy felleg vonula fel, vésszel fenyegetve, mely, még minekelőtte a jeges közeléhez érheténk, egész erejével kitört. Fenséges vala a látvány, de borzasztó. Körülöttünk a nagy fellegvár, itt-ott egyes villámtól kettészakítva, szétfoszolva, gombolyogva s darabokra szaggatva a nagy szélvész csapásaitól, alattunk sötétkéken a jeges, míg a zápor zúgva mosá hullámzó jegét, a szél ordítva futá át a völgyet s a mennydörgés száz bértől s sziklától visszalökve, felhangozék hatalmas szavával. - Szívem szorult, és mégis emelkedett, felmagasztalva valék s elborzadtam; így sieténk tovább vezetők után, majd hosszú jégtáblákon végig, majd a nagy hasadékokon jégről-jégre szökdelve, míg egyszerre, midőn egy szélesebben átugrom, lábam elcsúszik, hanyatlani kezdek, sötétkéken tátong a mélység alattam, botom kettétörik és - - Armand megragadva kétségbeesés adta erővel magához húz s megölelve fenntart. - Mentve valék. - Vezetők halványan álla mellettünk, agg Jánosom térdreborulva imádkozott. - Én hallgatva álltam közöttük, magamon kívül valék, mintegy álomból ébredve nézék le a mély hasadékba, mely előttem tátongott, s szívem elborzadt a halál sötét gondolatánál. - De mikor körültekintve barátomat láttam mellettem, lángoló arcain az első örömsugárt, szemében a nem

szokott cseppet, s mikor érzem a kezet, mely most remegve pihent az enyimben: akkor boldogság tölte el, akkor érzem, hogy élek s általa élek, kit e földön leginkább szereték, s karjai közé borulva, záporként omlottak ki örömkönnyeim. - Ezt el nem felejttem - zokogék s érzem, hogy e szó eskü vala. - A vész azalatt elvonult, ragyogva futá át egy napsugár a tájt, s a fehér Montblanc kilépe ködfátyolából, mintha ősz fejével megáldaná ifjú szövetségünket. Oh ez szép pillanat vala!

Egy pillanat s utána e hosszú, bajteli élet, s utána ennyi szenvedés, ennyi véghetetlen kín, egy mustármag öröm s utána e szörnyű növény. - Oh átkozott pillanat, melynek ily hosszú a büntetése! - S miért örültem hát én? - mert mentve valék? megmentve az életre! Nem fekszik-e keserű gúny e szavakban; hogy egy percnyi szenvedés helyett évekig tűrjek, egy halál helyett ezeret szenvedjek; feltartva, mint az állat, melynek a tudós felbontva mellét, kegyetlenül feltárta életét, hogy a halálos szúrást elkerülve, tovább lássa dobogni a remegő szívet, hogy kegyetlen öröme továbbra halassza a végpillanatot, melyben martalékja szenvedései megszűnnek; és én köszöntem ezt! - Oh nevethetnék - nevethetnék még e szörnyű kínok közt is, ha visszagondolok, mint féltem a haláltól. S mi a halál? - a gyermek, ki álmodá, hogy magasról lezuhan, már érezte kínjait; a fáradt munkás, ki délkor egy fa alatt elaludt, már ismeri semmisedését; s mi remegünk s tűrünk mindig. Oh gyávaság!

VIII.

Kevés napok mulva atyámnál valék. Szívesen fogadott, habár a komoly szabályosság, melyből ő soha ki nem lépett, nékem, ki csak szenvedelmeket ismerék, hidegnek látszott is. De miután kevés napok mulva Avignonból visszatérve tudtomra adá, hogy Armand nálunk marad s hogy vélem menend a toulousi egyetembe, s miután János megsúgá, hogy háládatosságból a prefektúra által magát barátom gyámnokává kineveztetvén, egész neveléséről s jövődjéről gondoskodni fog: akkor felejtve vala minden s csak öröm s szenvedelmes köszönet tölté szívemet atyám iránt.

Egy vala, mi e tiszta eget elborítá s lelkemet néha mély gondolatokkal tölté; azon vallástalanság vala ez, mely, fájdalom, majdnem egész Franciaországban közönségesse vált, de melyet én atyám házában először láttam. - Jezsuitáknál nevelve, ifjú szívem egész hevével ragadta meg azon hitet, melyben évekig boldogságomat találtam, s nem lehete nem csodálkoznom azon hideg közömbösségben, melyet most magam körül láték. - Vasárnap jött, és senki templomba nem ment; a nép processiót járt, mi nyugodtan nézénk ki ablakainkon; az egyház böjtöt rendelt s mi húst evénk; én enni nem akartam, s atyámat a böjtre figyelmissé tettem; ő mosolygott. Mit jelent ez? gondolám magamban, atyám mosolyg! S lelkemben az első kétely támada, gyengén s küzködve még erősebb hitemmel, de mégis szüntelen visszatérve, s mindig új erővel. Talán a böjt nem fő dolog? így töprenkedém magamban; de hát mi volna az, ha az egyház egy parancsolatját meg szabad szegnünk? S gondoltam mindig többet s mélyebben, de a nélkül, hogy lelkemnek nyugtot találhatnék vagy visszavarázsolhatnám azon örömöket, melyeket hitemben egykor találtam; s ha a templomban valék vagy szobámban Mária-képem előtt térdeltem, mindig újra feltámada a kérdés lelkemben: vajjon miért mosolygott atyám? vagy talán nevetséges volna mindez, amit teszek? Elíjdedtem vétkes gondolatom előtt s újra elmondám imádságaimat; de hasztalan, elveszték varázserejüket.

Szerencsétlennnek kezdém érezni magamat; szívem egy új, előbb nem ismert bánat súlyát hordá s fájt annyival inkább, mert éppen vigasztalásait veszte; de én hallgaték, nem merte senkivel közleni a gyötrelmet, melyet oly vétkesnek gondolék, s mely, habár kízza, nem vala

egészen gyönyörtelen, mint minden ily vizsgálódás nem az, hol az ember lerontva boldogságát, az első pillanatokban csak önerejét érzi. - Még minekelőtte atyám házáat elhagytam, kételkedő valék.

S nem szörnyű-e meggondolni, hány ember lett azzá ily módon, mint én? Kételkedővé, azaz szerencsétlenné, mert lángoló hitével csak hideg, megvető mosolygás fogadta őt a világon; nem szörnyű-e, főképp ha körültekintve látjuk, hogy nem egyes szerencsétlen kivételek sorsa ez, hanem közbaja századunknak, melyet csak kevés boldogabb vagy erősebb kerülhet el. - Megkereszteltetünk szokásból, mint keresztyének neveltetünk, mert már a felvett rendszer úgy hozza magával; s miután évekig hittünk s évekig boldogok valánk hitünkben: belépünk az életbe - s csak vallástalanság áll körülöttünk; hitünkről szólunk s mindenki vállat vonít; az egyház parancsáról - s mindenki szánja gyengeségünket; mert gyakorlati egy század ez, melyben élünk, melynek jelszava: számolj s dolgozzál; a kor vallása haszon, s ha vannak mártírjai századunknak, csak pénzvággy az, mi őket szenvedni s lemondani tanítja. - S vajjon ily körülmények közt az egyes megtarthatja-e hitét? állítsd őt magát hitével ezer üldöző közé, s ő küzködni fog s halni meggyőződése mellett; de ha nincs, ki ellentmondana, ha mindenünnek csak szánakozás vagy megvetés lép elébe, ha mindenki tűri az ábrándozót, de mint egy ártatlan bolondot felelet nélkül hagyja: fog-e hinni így is? az egyes talán, a többség bizonyára nem; mert, miként az életben ki-ki csak a közfolyamatú pénznemeket gyűjti, úgy a gondolatok világában is csak közbecsű fogalmakat, s kevés van, ki ellentállana, ha ellenállásáért még nem is csodáltatik.

Szerencsétlenségemre nem valék ezeknek egyike, s miután egyetemi éveim eltöltek, s miután olvastam s tanultam s erősen ragaszkodva hitemhez, mintegy kétségbeesve víttam mindig nagyobb kételyeim ellen: a kételkedő tagadóvá lett, az egykor boldog gyermek örömtelen ifjává, s így jövék vissza atyám házához.

IX.

Tizenkilenc esztendő valék, mikor az egyetemet elhagytam s az atyai házhoz visszatértem; nem oly boldog, mint mikor gyermekjátékaim között szaladgáltam termeiben, mert belvilágom, melyet egykor szerelem és vallásosságból alkotta lelkem, eltűnt; de boldog ismét, mint minden ifjú, ki pályája kezdetén állva, erejét győzhetetlennek érzi, s a díjt, melyért küzködni akar, nagyobbak, mint melyet életünkben találhatunk. - Ki nem képzele dicső jövőt magának ilyenkor? ki nem érte egy Caesart vagy Mirabeaut lelkében e napokban, hol nagyszerű önösségünkben elfelejtjük, hogy van minmagunkon kívül más is e világon, ki az emberi nemnek feláldozhatja életét s hol még semmi sem látszik lehetetlennek, kivévén, mi legvalószínűbb, hogy közönséges emberekké válandunk. - Oh mi szomorú később visszatekintünk! Nem, mert minden év meghozá bús tapasztalásait, hanem visszatekinteni minmagunkra s látni, mi kevés maradt az ifjúból a férfiban; látni, mennyi remény, mennyi magas érzemény fekszik temetve a szívben; ki tehetné ezt csak huszonnégy esztendő korában is a nélkül, hogy melle egy sóhajtól ne emelkednék, és koldusnak ne érezné magát.

Én gazdag valék tanulótársaim közt, egyike az elsőknél, atyám által mintegy biztosítva, hogy érdemeim homályban nem maradhatnak. Nagy költő az ifjú kor, s nem kell csak annyi sem, hogy szép jövődöt alkosson magának képzeletében, s nem kelle atyám biztatása, ki - az élet azon korához érve, melyben mindenki, kevés hátralévő napjaiban önösségének már elég helyet nem találva, szívesen helyezi reményeit gyermekében - nem szűne meg fényes terveket alkotni s hiúságotat ébresztgetni. - Nagy úr léssz, - így szóla ő, ha néha magunk valánk - a

Bourbon-ház nem felejtethi érdemeimet s benned fogja megjutalmazni. Nagy ember leszek, így álmodoztam én, ki csak magamnak akartam köszönni jövődömet, s megelégedtünk mindketten: ő, mert arcomat lángolni látván, azt képzelé, hogy Lajos keresztje után dobog szívem, én, mert hízelgő szavaiban érdemeim elismerését láttam, s mintegy biztosítását nagy reményeimnek.

Armand - ki iránt érzeményem nem változott s ki oly híven látszék ragaszkodni hozzám, hogy barátságunk társaink közt szinte közmondásossá vált - velem jött most is; talán egyetlen fájdalmam az vala, hogy nem osztozék örömben. - Ő búsabb vala még, mint ennekelőtte; mennyivel többet szoltam reményeimről, annyival komolyabb redőkbe vonult homloka; s én, ki nagy nemeslelkűségemben meg nem foghatám, miként nem örülhetünk barátunk örömeinek még inkább, mintha mi bírnók, - mert nem én valék e helyzetben s boldog nem tudja, hogy irigyek lehetünk, ha nincsenek reményeink - bámultam kedélyét, s amennyire lehete, mulatóságok által igyekeztem elűzni bánatát. - Vadásztunk, sétáltunk, naponkint Avignonba menénk, néha tovább, s így mult majdnem egy hónap. - Avignonban egy néném lakott, dús, mint atyám mondá s azért olyan, kit tisztelni kell; ehhez menék majdnem naponkint; Armand közönségesen nem jött velem, s ha végre az öreg számtalan kérdéseitől s intéseitől szabadulhaték, mindig a nagy templom vala találkozóhelyünk. Egyszer néném nem vala otthon s időnek előtte érve a templomba, soká járék fel s alá a nagy gót épületben; majd a sírkövek felírásait olvasgatva, majd a szent képeket nézegetve egyenkint. Az est közelgett, a templom keleti része homályosodni kezdé, míg a nyugot felé nyíló ablakok az alkony végsugáriban égtek. Mély csend uralkodék körülöttem s lelkem ábrándokba merült. Én ismerém e templomot, sokszor hozott ide anyám, s még jól tudtam a helyet, hol akkor térdelni s imádkozni szoktam; - akkor mennyit érezék e falak közt - mennyi értelem élt e köszobrokon - s most! - Álmaimból könnyű léptek ébresztének fel s visszafordulva egy asszonyt láték, ki a templom egyik mellékkápolnájában eltűnt. Mit akarhat ez itt, gondolám magamban, ilyenkor s ily magányosan, s egész kíváncsiságom felébredett; már követni akartam, midőn a templom másik ajtaján egy magas fiatalember lépe be, ki körüljárva a templomban, végre ugyanazon kápolnában eltűnt. Szerelmesek, gondolám, mi közöm hozzá, s már menni akartam, de nem tudom, mi titkos vágy tarta vissza, hogy nem meheték. Végre oszloptól oszlophoz haladva, mintha a templomot nézném, oly helyre jutottam, honnét a kápolnába láthaték. Egymás mellett álltak, az asszony lehajtá fejét, a férfi szenvedéllyel látszék beszélni, néha egyszerre elhallgatott, hihetőleg feleletet várva, mert az asszony ilyenkor tagadólag rázta fejét, mire ő mindig nagyobb szenvedéllyel tovább szolt - végre a férfi elment; a nő egy pár lépésre követé, csendesén visszatartva őt karjánál s kezét nyujtva, mire ő haragosan visszataszítá kezét s elsietett. - Az asszony egy ideig utána nézett, végre eltakarva arcát kezeivel, az oltár elébe térdelt - sírt. - Valami oly regényes vala ez egész történetben, mi egész szívemet elfogá, s még mozdulatlanul állék oszlopom mellett, a kápolnára függesztve tekintetemet, mikor Armand a templomba belépe. Útközben éppen a látottakat beszélém Armandnak, midőn a postaház előtt elmenve, egy fiatal embert látánk a kapun bemenni. - Fogadni mernék, hogy ő - szólék barátomhoz s kevés percekkel azután a párizsi mail zörge végig az utcákon. Mégis szeretném tudni e történetet, szólék ismét. - Hadd el, felele Armand rosszkedvűen; - az egész bizonyára nem oly érdekes, mint gondolnád; férfi, ki asszonyt csal, s ez közönséges dolog; vagy talán asszony, ki férfit csal, s ez még közönségesebb; egyike azon szenvedéseknek, melyeken valamennyien átmegyünk, mint gyermekbetegségeinken, de a nélkül, hogy veszedelmesek lennének vagy egyszerűnél többször bántanának; - ne félj, kerül még rád is a sor, s akkor megtudod e szerelmesek titkát is; suttogva azt fogod mondani kedvesednek, mit ezen úriember mondott templomi szépednek; azt fogod tőle hallani, mit ő hallott, boldog lenni és boldogtalan, mint ő; hisz évezredek óta ugyanazon kívánságokat ismétlik millió ajkak s millió szívek ugyanazon kínokat szenvedik, ugyanazon örömökből boldogok; mióta a világ áll, nemünknek nem volt egy józan órája.

De míg ő így szólt, szokott keserűségével gúnyolva az embereket, addig új meg új történeteket szövök képzeletemben s nem vala nyugtom, míg ismét másnap reggel Avignonba nem meheték, hol az egésznek nyomára reméltem akadhatni.

X.

Midőn másnap nénémhez menék, az egész házat megváltozva találtam; a füves udvaron egy utazókocsi állt, az első talán, mióta a háziasszony 1800-ban az emigrációból visszatért; a pitvar teli rakva málhákkal és bőröndökkel; az előszobában idegen cselédek jártak, egy szóval: minden vendégre mutatott. - S nem képzelheted meglepetésemet, midőn néném köztermébe belépve, agg barátné helyett, milyet a jövevényben vártam, egy deli nő tekintete rám s néném jókedvűen kezemnél fogva engem, mint egyik rokonát mutata be a szép asszonynak.

Megkíméllek leírásától, mert tudom, hogy szavakkal csak Isten teremthet, s nem akarok költők módja szerint rózsát, eget, éjt, s más ily szépségeket összekeverni, mi legfeljebb oly fogalmat adhatna a leírt tárgyról, mint a festő palettája a dicső műről, mely az ott felrakott színekből alakult. Ő szép volt, mint asszonyt nem láték előbb, s ha első látásra meglepettem, mert némi hasonlatosságot találék azon asszonnyal, kit a templomban láttam: mikor kezét nyújtva mint rokonának, azt ajkaimhoz szorítám, szívemben egy érzemény ébredett, melyet eddig nem ismerék s mely a templomi regényes találkozást hamar elfeledteté. - Néném nem győzé eleget kérdezni férjéről, ki csak egy hónap előtt halt meg, s arról, hogy' jött? meddig marad? mit viselnek leginkább Párizsban oly korú asszonyok, mint ő? hogy' néz ki a király? s tudja az ég, mit nem, hogy szegény rokonom alig győze felelni, én hallgatni. Végre az öreg magunkra hagyott. - Mennyit akarék én beszélni előbb Juliával, mily szép frázisokat fontam képzeletben, csak várva a pillanatot, melyben magam leszek, hogy minden tökélyeimmet kimutassam - s most a néne elment s én hallgaték. A vér szívemhez tolult, arcaim égtek, szinte imádkoztam egy gondolatért, s nem juthat eszembe semmi. - Ki még nem volt ily helyzetekben ifjú korában? hol még beszélgetni nem tudunk, mert mindig akarunk valamit mondani. A percek, melyeket így hallgatva tölték, éveknek látszottak, de Julia végre megkönyörült rajtam s megszólította s minden helyén volt. - A kő, melyet valaki megindította a tetőn, nem futhata sebesebben lefelé, mint én beszédemmel a tárgyakon. Julia oly figyelmesen hallgatott, oly kérdezőleg felelt, oly szépen mosolygott, hogy hamar elfelejtette velem, mi rövid ideje ismerem, s örömben mindent kifecsegek, mi csak lelkemet tölté, mutat s jövőt, reményt s bánatot. Tizenkilenc esztendősen korunkban úgyis csak azért vannak titkaink, hogy mennyivel többekre bízassuk; s mikor néném visszatért, kiket mint idegeneket hagyott el, szinte barátokká váltak - sőt én szerelmissé.

Nem tudom, voltál-e valaha szerelmes; mert sokan vannak, kik ezt az érzeményt sohasem ismerék, miként sok fa nem hajt virágot, és sok ember nem érzi a költészet szépségét; de ha voltál, emlékezzél vissza az időre, hol komoly arcod még érzeményeid lángjában égett, hol egy tekintet több vala az egész világnál, egy kézszorítás több az egész emberi nem dicséreténél; hol minden szó egy örömvilágot alkotta benned, s mintegy meghalva a földnek, mennyországot éltél szerelmedben; s ha az emlékezet egy könnyet csal szemedbe, s mintegy honvágy tölti szívedet e boldog idők után, akkor megértettél. Én őt szerettem, lángolóan, végzetlenül az első pillanattól; mert csak így szerethetni. Kinek napok kellenek s hetek s évek, míg tökélyt tökély után kiösmert, s az egészet fölszámolva, végre meggondolva kimondja, hogy szeret - az boldog férjjé válhat, de nem szeretett soha. Csak kinek lelkét mintegy örültség ragadá meg, ki egyszerre boldognak érzé magát vagy elkárhozottnak, mintha éltét átok vagy áldás hatotta

volna át egyszerre; ki nem keresett tökélyt, nem ismer hibákat, nem tud, nem akar semmit, hanem csak érez s egyszerre veti oda mindenét ez egy érzeménynek, s nem remél semmit s nem fél semmitől: az szeret, mint én szereték - az hozhat ítéletet tetteimről.

Armand hidegebb lelkű vala, s mikor visszatérve Avignonból, szívemet kiöntém előtte, s az először szerető sokbeszédűségével mondanám el egész boldogságomat, s hogy Julia mindenem, s hogy nélküle nem élhetek, s mit szerető ily alkalomkor, főképp ha fölötte csillagos ég boltozik, mondhat: ő mosolygva hallgatá szívömlendezéseimet.

- Nemde mondtam, - így szóla nevetve - hogy rád is fog már kerülni a sor, s mi hamar bételjesedett; minden embernek megadta örültségét a végzet, csak félek, néked nem juthat elég belőle, hogy vele soká beérhessed, s nincs fájdalmasabb semmi e világon, mint kijózanodni. - Most öröknek gondolod szerelmedet, de hidd el, álmak nem tartanak soká s főképpen ez nem, melynek szétszórására sokszor nem kell erősebb érintés, mint egy csók. Szegény szerelmesek; a mechanikus, ki magát mobile perpetuum feltalálójának képzele, nem büszkébb, mint ők, ha öröklő szerelmökről szólnak; de még hangzik a magyarázat s máris megállt a műszer, s máris elszégyenülve összerakják szegény holmijokat, boldogok, ha még privilégiumot nem kértek nagy találmányukra, azaz: nem házasodtak meg s nem kényszerítik magukat örök tettetésre.

Nem fáj semmi úgy, mint hallani, amit később magunk tapasztalunk; s kértem Armandot, hogy hagyjon fel gúnyolásával; úgy sem szeretted soha - szólék sóhajtván. - Csalatkozol, - felele ő - én szerettem, habár nem szóltam is, mert lelkem nem szívesen tárja ki kincseit; én szerettem lángolón, igazán, mint te, s megszűntem szeretni, mint te fogsz. Én egyszer szerettem életemben, te, kinek természete lángolóbb, hihetőkép többször fogsz szeretni, de azért szerelmem mégis csak egy pillanat vala, mint a tiéd leend, mert az aloe, mely egy században egyszer virágzik, s a róza, mely minden hónapban új bimbókat hajt, egyformán csak napokig tartják meg virágukat.

- S ha szeretted, - szólék - miért titkoltad barátodtól?

- Mert ismerem az embereket - felele keserűen - és sejdítém, ami most megtörtént, s mert büszke vagyok s nem akarnék szánatni, még általad sem. - Ő elhallgatott.

- S miért hagyattál el? - kérdezém szinte ijedten.

- Hihetőkép, mert egy más érdekesebb, azaz nagyobb nevű vagy vagyonú foglalá el helyemet; hisz a szerelem vak s nem csodálhatni, ha egy szép név hallásán vagy egy kis arany érintésén megindul. Jó éjszakát; álmodjál kedvesedről, s ha tán ő is a szép lovakról álmodik, melyekkel veled Párizsban kocsikázni fog, s inasaidról, s házadról, akkor holnap viszonzni fogja szerelmedet.

Nem írhatom le, mi kellemetlen hatást tettek e szavak rám; de mikor ismét magam valék s felnéztem a csillagos égre, mely sötétkéken boltosult fölöttem, Julia képe támadt fel lelkemben s hallgatott minden emlék, mely nem felőle szólt.

XI.

Nem akarlak untatni boldogságom leírásával. Mint a tiszta nyári ég, melynek kék boltozatján semmi kitűnőt nem találsz, mert a napsugárok mindent egyenlő világossággal töltenek; mint a tér, melynek egyenlőségén tekinteted elfárad, mert minden talpalatnyi föld megtermi virágát s zöldjét: ilyen vala életem szerelmem első napjaiban, egy véghetetlen boldogság.

S hogy is lehetne másképp. Ha van boldogság a világon, ha van valami, miért élnünk érdemes, bizonyára első szerelmünk az; e képzelet több gyönyört nyújt, mint éltünk minden valósága. S miként ne lettem volna boldog én, ki előtt mind ez öröm oly egyszerre, oly váratlanul nyílt meg. - Soha ember több szerencsét nem éldelt, mint én e napokban.

Armanddal ritkábban találkoztam, s bár tagadtam enmagam előtt, érezem, hogy tőle távoztam. A szívben több érzemény férhet meg, de csak egy szenvedély, s nálam elébb a barátság is az vala. Most lelkemben csak egy gondolat élt, szívemben egy érzemény lángolt, s az Julia vala. - S mi kelle egyéb? Miben a szív egészen él, az világunkká válik, s legyen haza vagy asszony, boldogíthat, mihelyest eléggé szeretjük, hogy érette magunkról megfejtkezzünk.

Néném, mint gondolhatod, pártolá szenvedélyemet: ő jó vala s nyájas már természetétől, s az élet azon korában, melyhez ért, minden asszony jóakarón néz azon érzeményre, mely által egykor boldog volt, és szívesen hallgatja a szerelmesek titkaiban mult élete történetét. Szegény jó asszony! mennyiszer nem keresett dolgot magának, hogy magunkra hagyhasson, miként nem örült, ha halkán belépve, nem vevők észre jöttét; mennyi reményeket nem gerjeszte szívemben biztató szavaival, valahányszor Juliáról szólt, majd egy véletlen mondását beszélve, majd hogy elpirult, midőn rólam szó vala, s tudja az ég, mi más kicsiségeket, melyekben szívem akkor mennyországot talált. Mintegy felmagasztalva vala ő is szerelmem által, éltének ismét célja volt s szinte megifjodott.

XII.

Egyik kedvelt sétálásunk Vaucluse vala. A nyájas vidék, hol a csörgedező patak s minden falevél, melyet a szellő ingadoztat, a nagy költő szerelmét s dalait hozza vissza emlékezetünknek, éppen helyzetemhez illett. Itt, hol Julia mellett mindent érzék, miről a költő énekelt, s halhatatlan dalait kedvesem előtt felolvasva, csak saját érzéseimet mondtam el, véghetetlenül boldognak érzem magamat. - Tisztán s nyugodtan, mint századok előtt, áll a vízmeder magas kőfalai között, melyek meredeken emelkednek körülötte, mintha védenék a helyet, hol egykor a költő álmodozott. Mindenünnen csak sziklákat lát a szem, hátul félkerék fallá egyesülve, a meder két oldalán meredek halmokká hajolva, csak a víztükör fölött zöldel egy fügefá, mintegy képe azon egy reménynek, mely Petrarca lelkében élt s nem hozza gyümölcsöt, mint nem e fá árnyékos helyén, s mégis szép vala, mint zöld ágai e kőpusztaságban. Elöl vízesésekben zúg le a patak s fenn a bérce Laura vára áll. S itt ült a dalnok, a víz medre mellett, talán ugyanazon kővön, hol mi ültünk, s lenéze a habokra, melyekben az ég tükrözik, s hallá a patak zúgását, de lelkében csak egy gondolat élt - Laura. Most hallgat ő, a szív elhamvadott s vele fájdalom-kereste borostyánja; Laura vára omladékban áll, s minden, amit a költő szenvedett, egy agg regévé vált; de a gondolat él, él e tájban, melyet képeinek használt, él minden fában, minden kőben.

Mégis különös a költő végzete: jövő századokra hagyhatja bánatát, ha már emlékköve is porrá lett, ezer szemekből könnyeket facsarhat, s nem teremthet egy boldog percet magának. Vagy boldog volt-e ez, ki egykor e helyeket sóhajtásaival töltte? ő, kinek lelkében kettős szerelem lángolt s kinek sorsa vala, csak kínokat találni mindkettőben, hazáját szédülve, Laurától elválasztva örökre esküje által. Vagy boldog valál-e te, lángoló Tasso, csak végső órádban is boldog? mikor annyi szenvedés után végre Onufrio klostromában megpihenve, mint a hal-dokló gladiátor, üldözőid zajgó tapsát hallád magad körül végső pillanataidban. Azt beszél, mosolyogtál s lelkesült arcidon az első örömsugár lángola; de vajjon nem elkeseredésből mosolyogtál-e? s ez öröm nem tölté-e el inkább azért szívedet, mert végadományukat veszed

az emberektől, mint mert éppen babérod vala? S boldog voltál-e te, Rousseau, te, Byron vagy ti százak az ezernyi milliók közül, mióta a föld áll, kik egész korotok fájdalmait hordtátok kebletekben, s tán egy örömet sem vigasztalásul. Gyémántok az emberszén között, kiket csak azért teremtett az ég, hogy hideg fényben ragyogjatok, míg boldogabb társaitok melegítő lángok közt elenyésztek. - A nép csodál s irigylis sorsotokat, mert lelketek gazdagabb, s magas homlokotokat babér köríti; oh de ne gondolja meg senki azt, hogy az élet mezeje, melyen mások számára annyit arattatok, nektek tarlón állt, s hogy a zöld babér ág, melyet homlokotokon viseltek, csak az életfa végelhajtása vala.

Vaucluseben valánk egy szép júliusi este is; a nap rég lealkonyodott, mikor hazamenésre gondolánk s a Petrarca és Laura című fogadóhoz indultunk, hol kocsink várt. Különös jelenet lepe meg itt. - A közönségesen oly nyugodt ház most tömve vala vendégekkel, a konyha tűzhelyén egy vastag parasztember ült két gyertya között, mintegy csodának kitéve, míg háta mögött egy fakanóc veté néha elhaló lángjait, s még nagyobb világosság végett elül a piros szolgáló tartá oda füstölő mécsét. A körülvilágított főszemély némi nehézséggel, de fennszóval olvasott valamit, miben formájából s a tartalmából hamar a Moniteur-re ismerék: míg a körülte álló s tolongó sokaság majd figyelmes hallgatással, majd hangos tapssal s éljenkiáltásokkal követé szavait. - A gazda s neje egymásután hozta a borral tölt palackokat, s kinn az ajtó mellett egy kis savoyárd rikácsoló hangon ajánlgata háromszínű kokárdákat. A júliusi forradalom híre érkezett éppen ide is, s amit látánk, a nagy párizsi tett liliputi utánzása vala, mely aznap talán egész Franciaországban megtörtént. Julia megijedt, s amint lehet, sietve hajtátánk el e hazafiúi társaságból, honnan még egy hangos «Vesszenek az arisztokraták!» - szálla kocsink s bérruhás cselédjeink után.

Aki soha kedvesét nem látta félelemben, az nem tudja, mi a boldogság; az csodálhatja, miért nem érezhettem én e pillanatban, hol hazám megfordult, egyebet szerelmemnél. S mégis úgy vala; kocsink mellett kisebb vagy nagyobb csapatokban ment a nép Avignon felé, majd: Éljen a király-t, majd: Éljen a szabadság-ot kiáltozva; de én alig hallám e hangokat, melyeknek hallásán csak egy pár hónap előtt is szívem feldobogott volna örömeiben; csak a remegő kéz szorítását érzem, csak az elfojtott hangot hallám, mellyel Julia hozzám simulva nevemet mondá. - A szerető tulajdon világában él s elszigetelve minden egyébtől, boldog lehet, míg hona felbomlik, mert egy kézszorítást érez; s boldogtalan, míg nemzete győz, mert egy tekintet földre sujtá.

Mielőtt Avignonba értünk, leszálltunk, nehogy arisztokratikus külsőnk kedvetlenségekbe keverjen, s karöltve gyalog menénk be a városba. Így érénk minden bántás, habár Julia részéről nem félelem nélkül néném házához, hol a kapunál egy öreg cseléd várt, ki azt, míg mi szegény nénémhez sieténk, vigyázva bezárta.

Ki a jelenetet, melynek most tanuja levék, nem látta, alig képzelheti azt. - Az egész háznép az ebédlőteremben vala összegyűlve, néném utazóruhában az aggszerű kandalló kőoszlopára támaszkodva, mellette ősz hajú lelkiatyja, kinek halavány arcain ma mindent inkább lehet olvasni, mint vigasztalást; e két főszemély körül néhány agg házibarád, kivel a félelem társaságot kerestete, vagy ki személyét s drágaságait, melyeket magával hozott, e köztisztelt asszonynál biztosabbnak gondolá; a szobában ide s tova járó és suttogó cselédek, félig berakott málhák, s mind e fölött a koppantani felejtett gyertyák világa, valami oly meglepő egésznet képeznének, melyet le nem írhatok. - Mikor beléptünk, örömkialtással futa a jó öregasszony Julia elébe s melléhez szorítva sírt, maga sem tudva talán, öröm facsarta-e ki könnyeit, mert vesztettnek gondolt kedvesét meglátá, vagy fájdalom, mely ily pillanatban kelle őt meglátnia. - Az egész társaság engem ostromolt kérdésekkel, s mikor mindent

elbeszéltem, viszont oly szörnyeket beszélt mindegyike, annyi iszonyatosságokat, melyeknek tanuja volt, hogy szinte elborzadtam.

Az utcáról muzsika hallatszék s egy ideig csend lön; mindenki egész figyelemmel hallgatta a még csak egyes szétszakadozott hangokban közelgő zenét. - Oh Istenem, - jajdula fel végre az abbé, kétségbeeséssel összetéve kezeit - kinn a Marseillaisét éneklik, veszve vagyunk; az átkozott republikánusok közelgenek, ők szegény rendünkön fognak bosszút állani Brune haláláért, s mit tehetünk mi róla? 1815-ben oly ájtatos vala a nép, ki tarthatta volna vissza szent haragjában. - A zene közelgett, termünkben halálos csend lön, csak néha egy imádságtöredék hallatszék az abbé ajkairól, míg az utcáról a büszke 89-i dal harsoga fel hozzánk; a muzsikakar s a nép durva, de hatalmas szava egy mennydörgéssé egyesült. Néném imádkozott, Julia halványan, köszoborként álla mellettem s hallgatott, míg a szörnyű dal vészként átvonulva házunk mellett, egy mellékutcában elhalt. - Bocsásd meg vétkeinket - sóhajta a fehérhajú komornok; - éppen olyan volt ez, mint 1792-ben, mikor a boldogult marquis - Hadd el! - szakítá félbe néném, alig titkolva megindulását - ő királyáért halt s a jó ügyért; ki tudja, mi sors vár reánk? - Julia a szoba falain jártatta szemeit, hol családi képeink függtek; hozzálépék, hogy bátorítsam, de ő elvadult tekintetet vetve rám, s a képekre mutatva, kiálta fel: itt három ember képe függ, ki a vérpadon végzé életét! - s görcsösen szorítva kezemet, lerogyott. Szobájába vivők s még alig hagytuk ott komornájával, midőn a piacon új láрма támadott: «Éljen a király! Le a republikánusokkal!» harsoga mindenfelől, s abbénk s az egész társaság, mint Mózes kígyóvá vált botja, egyszerre felugrott, s egymást megölelve s tapsolva szökdele körül a teremben. - Most hős vala mindenik, mindenik megveté a gyáva pórt, mindenki kész volt meghalni királyáért, maga a gazdasszony diadalmasan suhogtata egy napernyőt, melyet éppen a málhába kelle raknia, esküdve, hogy mind fel kell akasztani a lázadókat - míg egy új, ellenkező kiáltás az egész örömmek s bátorságnak véget vetett. - Most, hogy Julia s néném, kit tisztelék, a szobát elhagyták s hideg vizsgáló szemekkel tekinthetém az egészet, alig tartóztathattam magamat a nevetéstől, olyannyira karrikatúrává változtatta a félelem az egész társaságot, s éppen azon gondolkozáim, mily nevetséges lehet az ember élte legnagyobb pillanataiban, midőn egy új s az előbbieket meghaladó láрма egész figyelmemet magamra vont; most kétféle kiáltások hallattak egyszerre; egyfelül «Éljen a király!» - hangozék, míg a másik oldalról a Marseillaise s «Éljenek a párizsiak!» - harsoga; a kiáltások mindig dühösebben ismételve, borzasztó lármává vegyültek, melyben semmit érteni nem lehet. - Itt csata lesz, szóla az abbé. - Csak ne lőnének, sóhajta egy sovány báró, kiben emigrációi félelme ébredett fel ismét, s ki talán ismét burnótboltjába kívánczolt vissza, melyben külföldön élelmét kereste. - Én, kiben a zajra egész ifjúi kívánságom feltámadott, kalapomat vévén, kimenék, nem kevés bajjal rábírva az egyik inast, hogy a kaput felnyissa.

Az utca tömve volt; a városi pór s a közel falukból bejött népség, itt-ott egy polgár tisztességes öltözetben vagy egynéhány katona vad rendetlenségben tolongtak mindenfelől, majd szitkok közt egymással szembeállva, majd egy pap vagy császári veterán körül, ki rongyos egyenruháját újra felölté, s véletlenül vezérré lett, csoportozva. Mindenünnen vad rendetlenség, fenyegetődzés s emelt botok, dorongok, fejér s háromszínű kokárdák, s lobogók, s mind efölött a szurokfáklyák ingadozó világa s a sötét ég, mely mint bús jóslat függ az egész fölött. Az egész valami oly rendkívüli vala, mi egész képzeletemet magával ragadta, valósulva mutatván, amiről én, mint minden ifjú francia, életemben annyit ábrándoztam - egy forradalmat.

Amint látszék, a royalista-párt itt erősebb vala, Avignon természete szerint katolikus s monarchikus város. - A nép sohasem felejtí virágzása korát, s habár szolgaság volna is, mi által kitűnő volt, visszakívánja a zsarnokot, ki nevét dicsőíté; mert minden önösségek közt mégis a hiúság a legerősebb, s a nemzeti dicsőség oly valami, mi a legutolsó hiúságának is legalább némi táplálékot nyújt; s így emlékezik az avignoni pápájára, kinek palotája városának

főekessége maiglan is, hol falai, bármennyire megfertőztetve belőlről, még magasan állnak a többi házak fölött, nagy emlékeket gerjesztve lakóiban. - Ezért gyűlöli az avignoni a revólúciót s mindent, mi azt követé s mi által mindinkább tűnni látta azon fényt, melyet egykor legalább emlékei adtak városának. - Pillanatról-pillanatra nőttek a fehér kokárdás csoportok, mindig hangosabban s fenyítőbben harsoga az: «Éljen a király!» végig a városon, míg az ellenpárt sorai közül eltűntek azon jókedvű polgárcok, melyek egy óra előtt, hol még minden biztosnak látszott, oly büszke nyugalommal jártak körül az utcákon, s most hihetőkép szobájokban mindenre elkészülve nagy fehér kokárdát varrtak magoknak. Különös neme az embereknek, kikből a francia többség áll s kik éppen azért vittek véghez oly nagy dolgokat, mert magok minden kormánynak ellentmondás nélkül engednek; kik miatt azért történt annyi forradalom, mert forradalomtól való félelmök mindent elfogad, mit az éppen győző párt határozott.

Minden arra mutatott, hogy az összeütközés kikerülhetetlen, s akár a dühös pórarcokat nézém, kik fehér lobogójuk körül emelték dorongjaikat, akár a kisebb bátor csoportot ellenében, mely annyi lelkesüléssel énekelé apái harcdalát, melyet ők győzve elfelejtének, csak vérengzőnek gondolhatám azt; midőn a város másik oldalán egyszerre új lárma támadott, s megelőzve s követve a zajgó néptömeget - egy marseillei csapat jöve a piacra, mely az ottani municipalitástól küldve, éppen jókor ért városunkba, hogy minden royalista visszahatást meggátoljon. - A royalista sokaság morogva szétoszlott fegyveres ellenei előtt s ezek víg ölelések s kézszorítások közt éltették álmódott respublikájokat.

Én mint nyugodt néző állék ott, körülményeim s leginkább szerelmem tettelegi részt venni nem hagyának; s mégis, nem mondhatom, mennyire hatott az egész jelenet rám. Gondolataimból, melyek, megvallom, nem Franciaország mai állapotját varázsolák elémbé, nevem ébreszte fel, s midőn visszafordulok, Armand állott előttem, ki szenvedéllyel melléhez szorított. - Alig ismerék rá, a puszta kezében, arcain a nem szokott öröm, mely azt szinte megváltoztatta, mintegy új emberré tevék őt.

- Az vagyok - szóla lelkesülve, midőn ezen észrevételemet jókedvűen közlém vele - új ember, vagy inkább ember egészen, szabad, mint te, s boldog. Most nincs semmi közöttünk többé, mi elválaszthatna, ma éjszakától hasonlód vagyok, s csak most igazán barátod.

- És elébb nem lettél volna az?

- Oh! hidd el, szerettelek - felele ő meghatva - inkább, mint valaha embert szerettem, amennyire koldus gazdagot, a pórfiú a grófot csak szeretheti, de nem kellett-e megtisztelve érzésem magamat barátságod által, nem leereszkedésnek nézni érzeményedet, nem félni, hogy a lelkes ifjúság évei után a barátból jóakaró váland, iskolapajtásomból nagy úr, ki a szegény írnot egyik homályos bureauban kegyesen pártolni fogja vagy felejteti; - mert ha bár az, ki magasabban áll, elfelejti pillanatokra állását, az, kit alatta helyezett a sors, nem fogja elfelejteti; imádkozhatja a magasabbat, félhet tőle vagy gyűlölhetheti - de szeretet csak hasonlók közt létezhet, ott, hol minden adományt elfogadhatunk, a nélkül, hogy a gondolat sértené érzeményeinket, hogy nem fogjuk viszonyozhatni.

Nem vala e földön semmi, miről oly bizonyos lettem volna, mint Armand barátságáról, s gondolhatod, mi szomorúan érzém meglepetve magamat, midőn ennyi regényes álom után oly hidegen lépe a való előmbe. Szívemet fájdalom tölté, mert érzém, hogy életemnek egyik legszebb csalódása eltűnt, s gyanítám, hogy az visszatérni nem fog. Armand nem sejdíté bús gondolataimat, ő boldog vala e pillanatban s nem képzelheté, miként nem volna más is az e nagy napon. - Jer velem, - szóla kezemnél fogva, miután egy ideig a vegyelék csoportok között körüljártunk - menjünk ki a mezőre s nézzük a felkelő napot, mely már szürkülni kezd, s halljuk messziről ez örömjajt, hol a rekedt hangok a nagy népszózatban eltűnnek, s e

nevetséges karikatúrák egy nagy egésszé egyesülve, néppé válnak. Csak távolról nagy az ember, csak ha egyedisége a tömegben eltűnik.

Kimenénk; az ég tiszta vala, sötétkékké boltozatján egyenként tűnni kezdenek a csillagok, míg a hajnalé, mintha múló fényüket mind magába egyesítené, mindig szebb, mindig ragyogóbb sugarokban tündöklék; keletről már gyengén pirulni kezd a láthatár s a téren hűs fuvalom lepte át. Egy ideig a táj félhomályba borítva, ismert formáiban inkább sejdítve, mint látva állt előttünk, később a közelgő nap a homályt fokenként szétoszlata s miután az egész vidék dús olajberkeivel s csinos házaival lassanként kifejtett ködéből, első sugárit veté a város falára s a viruló vidéken végig.

Hallgatva álltunk egymás mellett, nézve a lassanként kifejlő tájképet, melyet a világosság mintegy újra teremte előnkbe.

- Mi szép e korány - szólék végre meghatva, mint mindig, valahányszor a természet nyugalma csodáit láthatom.

- Szép, valóban szép, - szóla lelkesülve Armand - egy nemzet reggele derült fel ránk; s hallod a zajt, mely a városból tompán hozzánk száll? Ez a Memnon oszlopa, mely felszólalva köszönti a nap első sugarait. Az ég áldjon meg, barátom, én megyek Párizsba, hol új élet kezdődik, s ezentúl csak az nem haladhat, ki gyenge vagy bátortalan. Dicsőnek látandsz, vagy soha - s megszorítva kezemet, elment. - Sokáig néztem utána, míg alakja a fák között eltűnt, és sóhajtvá visszamenék Avignonba.

Oh! szép vala e reggel, dicső, mint az, mely most előnti első sugarait e kopár hegyek fölött, s kis ablakomon át cellámba, habár nem egy nemzet koránya vala is, mint szegény barátom álmodá. Az embernek nincs koránya e földön; ha nehéz álmaiból néha felszökik, sötét véghetetlen éj terül el körülötte, s ha lepihen ismét, új álmakat alszik, de nem szebbeket azért. - Sorsunk reményleni e földön s csalódní, s szenvedni, ha csalódtunk; ez végzete mindennek, mi e földön él; az egyesé, mint nemzeteké; egy szép álom, s egy hosszú tapasztalás, hogy álma nem jelente semmit. Az egyes a világ történeteiben olvashatja jövődjét, hogy nem fog elérni semmit, mi után küzködött; s ki nemzetének remél szebb jövőt, emlékezzék ifjú reményeire s tanuljon lemondani. - Csak a természet szépsége változhatatlan; csak a föld borítja új zölddel évenként sírjait; csak a nap nem veszi fényét annyi kínok fölött, nagyszerű nyugalommal haladva véghetetlen útján, míg a parányi emberfaj küzködik, gyűlöl, és sírjába száll, hogy a földet, melyen élvezni nem tudott, testével termékenyítse. S mi küzködünk, s mi halhatatlanságról álmodozunk e sírvilágon, melynek pora egykor élt s gondolkozott, mint mi, hol minden hely talán nagy tettek tanuja vala, s mindenik csak semmisedésre int. O vanitas vanitatum! - -

De ezen föld, mely lábai alatt szüntelen virágozik, s az ég, melynek napja vég nélkül ragyog útjai fölött, nem adatott-e talán vigasztalásul a szegény embernek? amaz, hogy benne pihenjen - ez, hogy egy reménysugárt öntsön el életére; s e vágy, hogy lelkünket e földön túlemeli s oly kényszerűen érezteti bilincseinket, nem volna-e jele, hogy hivatásunk magasabb? A madár is nyugtalanul repked kalickájában, ő is nyög kínjai közt, ha erős rostélyai küzködő testét megvérezék; de ha végre ajtaja megnyílik, mint emelkedik akkor az ég felé, mint éneklő akkor legszebb dalát szabadsága első pillanataiban: e szívben is van valami, mi emelkedni tudna. - Vannak pillanatok, hol ismét reményelek. Itt a nagyszerű hegyek között, hová a világ bús zaja nem hat, hol új bánat nem érheti szívemet, s szerelem s gyűlölet reményeimmel eltűntek, lelkem is lassanként feltalálta nyugalma. - S hát az ég képe, mely egykor benne tükrözött, nem tölthetné el azt ismét? hisz a nagy tengeren is, ha hullámai elsimulnak, újra ragyognak a csillagok.

XIII.

Kevés napok múlva a béke helyreállt; néném kirakta bútorait s házában ismét a régi rendesség uralkodott, a városban mindenki visszatért elébbi foglalatosságaihoz, s egy hónap után alig marada más e nagy forradalomból, mint egy új király s egy már unalmassá vált beszélgetés tárgya. - Nem hiányoztak természetesen házibarátaink között olyanok, kik naponként új Vendéeről peroráltak, s mint minden megvert párt, nem lévén mit beszélniök a multról, jósolással vigasztalták magokat; egyébiránt a legnagyobb nyugalomban élt mindenki, mint annakelőtte, s én boldogan, mint kinek szerelme napról-napra nőtt s ki majdnem egész életemet kedvesem körében tölthetém.

XIV.

Egy szép augusztusi nap estején láttam őt utolszor Avignonban; mintha tegnap lett volna, oly tisztán emlékezem vissza e napra. A társaság jókor eloszlott s magunk valánk. Lelkes arcát kezére támasztva ült Julia az ablaknál, én mellette, elmerülve nézetébe. A nap lealkonyodott, az átelleni házak födelei fölött az est bibora lángolt s az utcán langy esti szellő lejte át, alig eléggé erős Juliám fürtjeit ingatni, s mégis enyhítően hűs a forró nap után, mintha az éj egy vigasztaló szót suttogna a fáradt földnek. - Szombat vala, s a város lakói nagyrészt a falakon kívül sétáltak, míg az ünnepélyesen csendes utcákon csak egyes munkások léptei, kik elkésve műhelyeikben, most sietének mulatótársaik után, verék fel néha a hallgatást, s a toronyról az estharang, mely mint egy nagy áldás lejte el a város és a táj fölött. - Egyike vala azon óráknak, melyekben a hallgató természet elénkbe lép, s a szív mintegy kérdésnek véve nagy hallgatását, elmondja, amit szenvedett, amit remélt s amit elveszített, s melyekben minden érzemény végre egy rejtélyes könnyben egyesül, melyről alig mondhatnók: boldog vagy kínos meghatás facsarta-e szemeinkből.

Én Juliát rég szerettem; szerettem, mint csak akkor szerethetünk, mikor még jóslatnak nézi boldog álmaikat a szív s hisz az embereknek, mert nem ismeri önmagát s hogy magában mily gyáva természetünk. - Holnap Párizsba kelle indulnia s magunk valánk. Gondolhatod állapotomat. - Beszélgettünk, de ne kérdezd, miről; mit tudom én; ki úgy érez, mint én érezék akkor, legfeljebb azért szól, hogy ne hallgasson, de szerelemről bizonyosan nem, mert érezi, hogy a természet, midőn a legfenségesebb érzeményektől a szavakat megtagadta, egyszersmind pótléklul azt adá nekik, hogy minden szóban, bármily konvencionális értelemben használják is azt mások, magát egészen kifejezhesse s rokonkeblűektől egészen megértethessék. - Beszélj az időről kedveseddel, ha szeretsz, vagy táncról vagy akármiről, mindegy; beszédünk olyan, mint a harangszó, melyben mindenik azt hallja, mi éppen akkor lelkét eltölti, s melynél míg az egyik mély keservben könnyezik, mert tudja, hogy megholt kedvesét kísérik e hangok a temetőbe: a másik gondolva, hogy delet harangoznak, nyugodalmasan igazítja óráját: szeretők közt közönyös szó nincsen, s nem lehet köztem s Julia közt olyan, mely szívemet mélyében meg nem rázta, mely új szenvedelmeket nem ébresztett volna. - Szeret-e ő? - azt nem tudám; voltak órák, hol erősen hittem, napok, hol kételkedtem, de nem volt egy pillanat, hol nem érezém, hogy én csak benne s általa élhetek, s hogy a bizonytalanság kínzóbb a halálnál. - Tudnom kell, - gondolám magamban, s legyen bár halál következése kérdésemnek, megkérdem. S megkérdézem s nem felelt, de rámfüggeszté sötét szemeit, s én úgy hívtam, hogy nem kelle felelni e tekintet után. Oly ifjú valék, oly tapasztalatlan s Julia sötét szeme annyi részvéttel függött rajtam, hogy egy percig sem kételkedtem boldogságomon.

Mint a vak, kinek most rántá le szemhályogát orvosa, s ki az első sugárt látva, egyszerre érzi fényének hatalmát s eljajdul örömeiben: úgy valék én, lesujtva boldogságom érzetében. - Szívem sietve dobogott, mintha egészen le akarna futni ez egy boldog pillanatban, keblem feszült, ajkaim szónak nyílván remegtek, magamon kívül valék; egy káosza minden boldogságnak, melyet ember valaha érzett. - Mosolyogva néze rám a szép nő, mintha örülne boldogságomnak, s nevemen szólítva jobbát nyujtá. Ajkaimhoz szorítám a remegő kezét, és elborítám csókjaimmal. - - Éltem legboldogabb pillanata vala ez.

Szükségem vala magányra s elmenék. - Végig sietve a hallgató utcákon, menék ki a kapu elé, hullámzó szívem a szabad után vágyódék, viruló térek kellének neki s csillagok, s a határtalan éj s egy egész világ, hogy helyet találjon örömeiben. - S futottam cél nélkül mindig tovább, mint kit nyugodni nem hagynak gondolatjai, míg végre egy távolról áthangzó éji zene ébreszte fel álmaimból. Akaratlanul majdnem megkerültem volt a várost s egy gazdag kereskedő villája előtt állék. Csak a felső emeleten világított még egy ablak, a többi sötétben állt lombos fák között, melyek alatt a rejtett kar hangozék, míg hátulról a város fala látszott, mint egy sötét szalag, s messzebből a pápavár, melynek ódonszerű fedele egy nagy ernyőként feketéle a csillagos égen. - Láttál-e már csillagos eget oly pillanatban, midőn magadat boldognak érzéd? Oh ha nem láttál, nem tudod, mi szép e föld, s mi boldogok lehetünk tekéjén. Ha a kaszált rétekről ezer fonnyadó virág végillatja nem lenge körül; ha nem hallád messzünnen a folyó nyugodt csörgedezését s fölötted az ágak között a madarakat, mikor ébredve fölreppennek s új ágakon halkán felszólalnak, mintha nappali dalukat kezdenék s ismét elhallgatnak; - s nem láttad a remegő csillagokat magad fölött, s a fehér tejutat, mely könnyű fellepként nyúlik el az égen, habár milliónyi napokból alkotta is Isten, s akkor, midőn mind ezt hallád, látád s érzéd, nem valál boldog szerelmed által: nem érthetsz; csak a boldog érezheti a természet egész szépségét. S mi, ha még ilyen pillanatokban az éj homályaiból édes hangok szállnak füledhez, ha a dal egy láthatatlan folyóként lejt át felgerjedett lelken s érzeményeidet elragadja árában; ha az ének ösmert hangjaival egyszerre mult örömidet varázsolja elődbe s kebledben minden, mit az emlék csak boldogítót adhat, s az érzékek édeset, egy sóhajtasba vegyül; gondold magadnak mind ezt egyesítve, s képzelj, mi boldog valék.

Már rég elhallgatott a zene, a hangászok elszéledtek s ez egy ablak is elsötétedett, mikor hazafelé indultam. Már szürkülni kezdte s a nagy templomban a lélekharang zokoga. Ki gondolta volna akkor, hogy az boldog, kiért harangoznak, s nem én?!

XV.

Párizsba kelle mennem. - Kocsim felrakva állt a kapu alatt, midőn Avignonból visszatérve, hol búcsúzni voltam, atyám szobájába léptem. Már este vala, a szobában csak a kandalló tüze árasztá el lobogó világát. - Atyám a lángok nézésében elmerülve ült karszékén. Melléje ültem, kezét nyujtá, s ismét hallgatánk. - Végre mintegy felébredve gondolataiból, így szólt:

- Holnap Párizsba mégy, fiam; örömök fognak csábítva környékezni, asszonyok, játék, száz meg ezer veszély, amint mondják, de én ezektől nem féltetek, ösmerem természetet s a század szellemét, mely komolyabbá vált; te örömök általa süllyedni nem fogsz. Tanácsom csak egy: ne higgy senkinek, mert önös e század, melyben élsz, s Párizs még meghaladta századát. - Emberek fognak jönni hozzád a barátság álorcája alatt segélyeket keresni, egész társaságokat fogsz találni, melyek mintegy segédeszközzé ajánlkozva terveidnek, bizalmadért fáradoznak: ne higgy senkinek, fiam; csak eszköznek, nem célnak keres mindenki, bármily nagyok volnának is érdemeid. - Főképpen ne higgy azon színlelt lelkesedésnek,

mellyel bizonyos politikus elvek csábítják az ifjút: mert minden népmozgalomnál mindenkinek megvan különös önossága, mi az egésznek céljaként hirdettetik; csak ürügy az s jaj annak, ki ezáltal megcsalhatja magát.

Óvjad magadat minden politikus lelkesedéstől; nincs alkotmány, mely nem épülne alacsony talpköveken, s mely szenvedélyes ragaszkodásodat érdemlené. Minden kormányban jut hely az erénynek, mindenikben befészkelheti magát a gonoszság, mert ennek, mint minden alapítványinknak, határa természetünk, mely sem a jóban, sem a gonoszban tökéletességet nem enged. - Nincs politikus rendszer, mely az emberi nemnek annyira szükséges, hogy érte vért ontani érdemes volna, miként alig van egy, mely mindig alkalmatlan volna; minden a pillanattól függ, s habár a férfi alig érheti első ifjúsága tetteit, s a nemzet alig azt, mit elődei cselekedtek: minden idő magával hozza azt, mi legalkalmasabb, s csak ki idejét érti, az hatalmas. - Mert ne gondold hiúságodban, hogy az embereknek te adhatsz irányt; gondolatid vagy magok is a korszellemnek szüleményei, vagy ha nem azok, bolondnak fogsz tartatni, ha kimondod; de ne gondold azt sem, hogy nem kormányozhatod; mert bár ellenállhatatlan a megindult tömeg, ha egyenesen ellene törsz, gyenge s engedő, mihelyest csak útjából téríted el s futásának egyébiránt szabad utat engedsz.

Jaj annak, ki Don Quixotei vitézséggel az örökké forgó szélmalom-népnek ellentáll; de jaj annak is, ki hozzá ragaszkodva, minden fordulatát követni akarja; mindkettő széttörik; a józan használja az erőt, mely e mozgalom alatt kifejlik, s önmagának örül.

Vannak emberek, kik mindig a multról álmodoznak, s mások, kik csak a jövőben élnek; te ne kövesd példájokat, s főképp ne kövesd elveidben a szigorú logikát; mert a pillanat mindig vegyülete a mult- s jövőnek, s mióta a világ áll, következetlenségekkel kormányoztatik; sőt éppen inkonzekvenciák által állnak fel alkotmányaink, a monarchia szabadsági elemei által, a szabadság, mert nevében szigorúan kormányoznak.

Ne csodálj semmit; nincs fa oly magas, mely egykor mag nem lett volna s nem inkább a földnek, melybe véletlenül esett, mint magának köszönné nagyságát; senkit meg ne vess, mert a csiga, mely a tenger fenekén leül, egy világrész talpköve lehet, s nem tudhatod előre, mennyire nő az, mi kezdetén oly csekélynek látszott. - Józan ember soha az első három napban forradalmat el nem fogad; az első három hónap után ellene nem áll; egyszerűen, légy nyugodt, vigyázó s önös, mihelyest több emberről van szó, mint legfeljebb háromról; néptömegek nem hálaadók.

Szomorúnak látszhatik e tanácsom, főképpen ifjúnak, kinek közönségesen még nem tetszik semmi, mi nem lehetetlen; de ha egy pár évet élél, át fogod látni, hogy való. - Ifjú valék, mint te, s lángolóbb, mert századunk gazdagabb vala reményeiben, s a mult negyven év történeteit még lehetetleneknek gondolta volna mindenki, lehetetleneknek fönségek s alávalóságuk, váltoásaik s mégis változhatatlan nyomorúságuk miatt. Mikor Desmoulins az asztalra szállva, kalapjára tűzte zöld levelét, én is egy egész világot teli reményekkel hordtam kalapomon e zöld levélben, én is egy szebb jövőről álmodoztam, szabadságról s emberszeretetről, míg a terrorizmus futni kényszerített. - S miután a direktoriátus alatt minden ok nélkül üldözött visszatért, velök jöttem én is, s láttam Bonapartét a konzult, s láttam Napoleont s utána a Bourbonokat, s ismét őt, mint egy elvonult vész utolsó villámát váratlanul még egyszer átrohanva napjainkat, s ismét a Bourbonokat, s most júliusi napjainkat s Fülöp Lajost; mindez volt, s mindez elmúlt, s mi maradt? emléke s talán itt-ott egy kevés jó, mit mindent forradalom, mint a Níl árjai iszapjokat, maga után hágy; de vajjon ki az, ki e negyven évben ne csalódott volna? s ki az, ki a negyven jövőben ne csalódnék, vagy ezek után vagy még emberek élnek? Még egyszer mondom, ne higgy senkinek, s tudd meg, mennyivel többet

raksz magad után azon pompás zérusokból, melyeket a világ csodál, mint: haza, emberiség, szeretet, annyival többet érsz; ha magadat utánok teszed, örökké egyenlően kevés leszesz!

XVI.

Éjfél elmúlt, mikor Avignont elhagyám. Az ég félig borult vala, csak néha lépe ki a fogyó hold fellegei közül, csak itt-ott ragyogának át egyes csillagok szürke fátyolán, pillanatnyi fényt vetve a tájra. A város hallgatott. - A fal körül itt-ott még égtek a lámpák, lobogó világot vetve az ódonszerű tornyokra s a magas fákra, melyek környezik, míg minden egyéb, hova világuk nem hatott, csak mint egy sötétebb vonal vála el a szürke égtől. - Az egész vidék kétes világban álla, mintha azon tájaknak, hol éltem, csak tűnő emléke emelkednék lelkem előtt. - Amit a gyermek bámult, hova a fiú visszavágyott, hol az ifjú legszebb napjait élte, az e város körében álla mind; s midőn sebesen elhaladva a falak mellett, végre utolsó szegletök eltűnt szemeim előtt s lelkemben mintegy véletlenül az a gondolat támadt, hogy vele minden eltűnt talán, mi ez életben boldogító volt - sírni kezdék.

Nincsenek kísértetek, így szól e század Machiavellije. Oh vannak, fájdalom, vannak kísértetek! Szívünk mélyébe temetve sok emlék fekszik, s ha magunk vagyunk s körülöttünk csend, s keblünkben sötét éjszaka, ekkor elhagyják mély sírjokat s a multról beszélnek egy bús regét, míg a szív elborzad elhagyatottságában. Oh vannak kísértetek! s ki azon boldog vagy boldogtalan, ki előtt fel nem támadnak néha? Ki nem látta ábrándjai közt a helyet, hol egykor jó és boldogabb vala, s mely most egy nagy szemrehányásként emelkedik előtte, hol minden emlék váddá vált; ki előtt nem tűnnek fel az arc, mely egykor boldogságot mosolyga életébe; ki nem érzé a rég legyőzött fájdalmat, ha mint a haldokló oroszán még egyszer megragadja ellenét, hogy magát keblébe marva végerejével, csak vele haljon meg? Oh én érzém e kínokat; szívemen bármennyi vész dula át, lelkemet bármennyi fájdalom zavará fel: nincs emlékeim között egy, mely elveszett, s szívem nehezen talált nyugalma fölött fenn nem úsznék, mint a hajótöredék, melyet minden dagály a parthoz visszahoz.

Mint a gazda szétdőlt háza romjai között, úgy andalg képzetem a multban. Itt még egy szög maradt a félig ledőlt faldarabban, melyen egykor egyik kedvesének képe függött; ott a szegletből roskadva feketélik a kandalló, melynél ennyi boldog estét töltött; a földön szemei egyes széttört bútortöredékekbe akadnak, melyek a gazdanő büszkeségei egykor, most fel-dúlva hevernek a pitvaron, mintha lépteit gátolva, rontott szerencséjére akarnák inteni a körüljárót: míg a kedvelt hárs ágai feketén nyúlnak be az üvegtelen ablakon, szárazon most, mióta a ház lángjai éltető nedvöket felemészték, de mégis híven állva a fal mellett, hova az ő a fát egykor ülteté. - Mennyi rom! Oh! s ha mult életemre visszanézek: mennyi szerelem egykor, mennyi hit, mily barátság, mennyi remények; s most: - mennyi rom. Oh! ha ki a gazdának azt mondta volna, hogy a házat, melyben annyi örömet élt, annyit remélt, így fogja látni! S ki nékem mondta volna, hogy napok jöhetnek oly üresek, mint én éveket éltem!

MÁSODIK RÉSZ.

XVII.

Mikor harmadnap reggel kocsimban felébredék, Párizs emelkedett előttem! - Ne várd, hogy az érzeményeket leírd, melyek lelkemet ekkor eltölték. Vannak az életben pillanatok, melyekből csak egy emlék marad lelkünkben: az, hogy boldogok valánk, s ez azoknak volt egyike. Még távol valék; egy nagy ködfelleg, mely az őszileg elvirult téren elterült s fölötté tornyok s kupolák a nap első sugáiraiban ragyogva, ez vala minden, mit e pillanatban láték; de képzetem már kiegészíté a képet. Már előttem állt az agg Notredame, a Pantheon s az invalidok háza; amíg kocsim sebesen haladva a városhoz közelgett, s az iszonyú tömegből az egyes forma inkább kifejlődék, lelkem ezer álmok emlékében merengett. - Oh mert ki nem álmodott Párizsról gyermekkorában! ki előtt nem emelkedett egy nap reményként e város, mely mint a szív, népének egész életét zárja magába, s melyhez minden csepp vér egész erővel tolúl, mintha dobogni akarna körében? Kinek lelkét nem tölti vágy, ha csodáiról hall s nagy tetteiről vagy bájló romlottságáról! Párizs nemcsak főváros, Párizs Franciaország, s a kívánság, mely e hon polgárát oda híja, erős, mint a honvágy.

Mit is találhatna az ifjú képzelet kívánságot a tartományi életben? Házi boldogságot, de ez korlátlan lelkének bájakat nem nyújt; az ifjú át nem tudja látni, hogy e földön csak keveseknek élhetünk, csak kevesekkel örülhetünk, mértékkal élvezhetünk undorodás nélkül. Sok fáradozás után középszerű vagyont gyűjteni, mely egy családnak mérsékelt kényelmeket szerezhet; ősz fejjel egy kis város mairejének választatni, s becsültetni egy párezer által, ez nem oly cél, melyet magunknak húszesztendő korunkban kitűznénk. Az ifjúnak több kell, házi kör helyett nemzet, egy város közbecsülésének helyébe dicsőség s dús vagyon, mely korlátlan kívánatainak elég legyen s nagy örömek; egyszóval Párizs, mert csak itt remélheti mindezt. Mint egy nagy aranyakna áll e város képzelet előtt, merészen merül sötét kőfalai közé, s ha majd utcáról utcára dolgozott s fáradott évekig, végre, így gondolja, kiér nehéz terhével s élvezni kezd. - Vagy ha lelke nagyszerűbb vágyaktól hevül, ott állnak a magas Pantheon, a diadalívek s emlékoszlopok, és szíve elragadva érzi, hogy emberek valának, kiket dicsőítenek s hogy keblét is az lelkesíti, mi őket nagyokká tévé. Vagy ha szomjú érzékinek örömek kellenek, Párizsba jött, s mi után egykor vágyódott, mit ifjú képzelet lázadva sejdített, az körülötte áll. Párizs egy világ, teli dicsőséggel, kincsekkel, örömmel; egy kaleidoskóp, mely a nap minden fordulatával új szépségekben ragyog; s ki nem vágyódnék utána? ki sejdítené, hogy ez aranyaknában minden nehezék aranyért görbedni fog, míg salakjával felhozá; hogy melle feszülni fog iparkodásában, minekelőtte még e magas építményekre feljuthatott; hogy a véteknek nincs édene a világon, s hogy végre egyike lehet azoknak is, kik még álszerencsésjüket sem találták fel e falak között. Párizs egy nagy remény mindenkinek, mikor utcáiba belép; utóbb mindenkinek egy nagy csalódás, mely ha eltűnt, az élet pusztán hagyá, éppen mert felette sokat ígért. - A reményekben nincsen visszalépés; mihelyest nagy célod feltűnt képzeted előtt, mihelyest reményeid a mindennapiság szűk körén egyszer túlemelkedtek, sorsod el van határozva; el kell érni magas célodat vagy nyomorúan elveszned. Oh mennyien vesztek el itt e falak között, mennyi reménysajka, melyet e hely ellentállhatatlanul magához vont, törődött szét ez épült közsiklán; hány ifjú reményteli lény veszté jövőjét e zajgó embercsoport között? Ki a szív mélyébe tudna nézni, eliszonyodnék az emberromok fölött, melyek e város ékes falai alatt rejtőznek.

Nézd csak az ifjút, midőn először körünkbe lép szíve teli szerelemmel, lelke egy erős hit által felmagasztalva, feje fényes álmakkal dús; így áll elődbe, mint a tükör, melynek síkján csak a nap ragyogó világa fénylik, mint a hab, melynek tisztaságát vész fel nem zavarta még, mint a virág, mely felnyitva kelyhét, szépségének egy levelét sem veszti; s nézd őt később, lelkének tükörén száz vad kép vegyül, a tiszta habot a nagy folyó felvevé s eltölti mocskával, a virág egy nap hevében virágzik el, s ami gyümölcsöt termett, azt már éretlenül benn emésztí a romlottság s elégedetlenség férge. Egy évet töltött e városban s elvénült, annyit tapasztalt. - S mit tegyen most, az ősi házhoz térjen-e vissza, hogy átlépve, küszöbén érezze, mennyit vesztett, mióta távol járt? hogy ősz atyját irígyelje csalódásaiért, s körültekintve rokonai körében, kik őt talán még szeretik, érezze, hogy csak ő nem tud többé szeretni. Idegen lett önházában, mit keresne ott. - S mit keressen Párizsban? az álom eltűnt, mely e helyet egykor kedvessé tévő, a báj eloszlott s előtte a meztelen valóság áll, melytől elundorodik. Éledj! így kiált a világ; oh de az örömeány ajkai hasztalan mosolygnak elébe, ő gyanítja a szomorú titkot, melyet érzékei lázában egykor felejtett; látja az ínséget cifra köntös alatt, tudja, hányszor könnyeztek a szemek, melyek most álszemérmet sugárzanak, mily halavány vala ez arc, míg végre az éhség mosolygani tanítja: s szíve elborzad, hogy egykor örülhetett ennyi keservek fölött, hogy nem undorodott örömpoharatól, melybe annyi könnyeket sajtolta a sors. Talán egykor szabadságról álmodozott, de ez volt a hely, hol annyian estek áldozatául, s látta a rongyos chiffoniert a fényes utcákon körüljárva, s látta az éhséget dús boltok előtt, s a népet megvetve azoktól, kiket felemelt, a jogzsarnokság helyett a pénz kegyetlen hatalmát, egyszóval a nagy csalódást, mely egy nép reményét elvevé, mint a magáét, s helyébe nem hagyott mást, mint vágyakat s hasztalan áldozatainak emlékét. A szív lemonda legszebb álmáról. - Talán hír után fáradott egykor, talán azon hevült képze, hogy majd egyike lehet azoknak, kik nemzetükkel egész világra terjeszthetik ki hatalmukat, vagy kik a gondolat országában századoknak új irányt, szenvedő kortársaiknak új vigasztalásokat adhatnak; iszonyú csalódás ez is. Ő itt vala s látta a hon hatalmasait, s ismeri a dalnokot, kinek nevével egykor szíve feldobogott, beszélgetett a bölccsel, kit csodált: s elszomorodott parányiságukon.

Menj Père Lachaise temetőjébe; menj fel a sírkövek közé, hol Foy s Molièreünk nyugszanak s több nemes szív hamvad, mint Panteonunkban, s mikor a halomra felértél, nézz túl a zöld ciprusokon a városra, hol semmit zöldellni nem látsz; e nagy enyészet s rothadás helyéről nézz Párizsra; s ha majd a messze elnyúló házsvatagot látod s fölötté a magas tornyokat, melyek százados emlékeket hordanak homlokukon s messzünnen a nagy császár oszlopát, a Panteont s a diadalíveket, s ha majd honszerető szíved emelkedni kezd ennyi dicsőség fölött: akkor emlékezzél meg, hogy egy nagy rothadás helye az is, s hogy e dicső kőhalom alatt egy nemzet enyészik, egy nemzet, melynek reményeit hiúság rontá el; s ha netalán szemeid könnyekbe lábadnának, menj egyik kedvesed sírjához s örülj, hogy meghalt s nem látta korunkat.

Oh ki mondta volna akkor, midőn dobogó szívvel e várost először meglátám, hogy az egykor ily alakban állhat előttem!

Ilyen az élet! mi különböző attól, mit ifjúságunkban felőle álmodunk! Hány felleg, mely rózsafényben lengé körül korányunkat, oszla el nyom nélkül egünkön, hány sugárzott egykor a nap első fényében oly szépen, hogy szemünk alig bírható el ragyogását, mely most vészt hoz ránk s egész életünknek már kalászólo vetését elveri?!

XVIII.

Te ma születésed napját ünnepled. Míg én magányomban e sorokat írom, vendéges termed megtelt barátainnal; fogadd hát tőlem is e szerény köszöntést; s a kandallódnál egy helyet látsz, mely üresen áll - de ki tudja, nem foglalta-e el már azt is valaki - emlékezzél arra, ki távol tőled, de nem kevésbé őszintén, kíván áldást reád.

Szép szokás az emberek között, hogy néha az éven át legalább szóval szerencsét kívánnak egymásnak. Mint középkorban az egyház bizonyos napokat rendelt, hol istenbéke uralkodjék a földön: úgy rendeltek apáink bizonyos napokat a szívnek is, hol a hosszas gyűlölésben kifáradva, legalább nyájas baráti beszédeken örülhessen, s ha már szeretetet találnia nem lehet, legalább bájló csalódását lássa maga körül. Balgatagságnak nevezik sokan e szokást; de ha két bányász találkozik, nem kíván-e szerencsét egymásnak, s nem kiáltanak-e egy köszöntést egymásnak a hajók, ha messze tengeren összejönnek: s miért ne tennék így mi is? Nem vagyunk-e bányászok mi is, kik ez élet sötét aknáiban aranyat keresve, barna kőben dolgozunk; nem vagyunk-e hajósok, kik körülhányatva az élet habjain, száz veszély között végre csak szerencsét találhatunk - nyugalmat a nagy kikötőben? Legyen áldva, ki e szokást behozá az emberek között.

De ne gondold azért, hogy még visszatérek közéjük; mióta tőlök megváltam, az élet világosabban áll előttem, s látom, hogy boldog is lehettem volna talán körében, s tudom, mi által lehetek azzá: de a szív elveszté erejét s én érzem, hogy egy világot könnyebben építhetünk fel romjaiból, mint a hitet, ha egyszer szívünkben elveszett. Nyugodtabb vagyok - boldog nem leszek többé. - A hajó, melyet a vész szírtre vetett, fenn úszhatik még egy ideig a lecsillapult tengeren, de ne gondold azért, hogy továbbfolytathassa útját; árboca eltört, vitorlái szétszakadtak, s míg körülötte a vízróna nyugodtan terjed el, ő helyreállíthatatlan sebében mélyebbre süllyed; ha az elszáradt fát zölden foná is körül a babér, virulást hazudva ágain, életerejé mégis elfogyott s ő nem fog virulni; a leesett lidérc éghet még a földön is, de nem emelkedik többé: s így e szív. Én többet veszték, minthogy visszanyeréseért csak iparkodnom is lehetne.

XIX.

Boldognál, kire nagy öröm vár, türelmetlenebb ember nincs a világon. Mihelyest reményei bizonyosságokká váltak, mihelyest közte s az öröm között csak az idő fekszik, mint egy térség, mely a vándort céljától távolt tartja még, de azt akadály nélkül láttatja, az öröm helyébe, melyet a remény máskor nyújt, a türelmetlenség kínjai lépnek. - Szomorú iróniája végzetünknek, hogy éppen azon kevés óráknak hosszasa ellen panaszkodunk, melyekben boldogok lehetnénk; éppen azon évek elfolyásáért sóhajtozunk, melyekben ifjú szívünk még örömeket éldelehet! Később az ember reményeivel elveszti nyugtalanságát; körülötte halmozott akadályok szemét a távolságban tévelyegni nem engedik, szívét hatalmas vágyai megszüntek bántani. Jól tudja, hogy boldog többé nem lehet s örülni kezd; örülni minden akadályon, melyet legyőzött, minden egyes virágnak, melyet útja körül talált, minden nyugpontnak, melyen megpihenhetett. Ismered a regét a sybillinus könyvekről: midőn a jósnő kilenc könyvét hozá a királynak, ő sokallva az árt, nem vevé meg; s miután a sybill hármát elégetve ismét visszatért s ugyanazon árat kívánta, a király már habozni kezd; de midőn végre a sybill a három végsőért az egész árt kéré még egyszer, akkor a király megvevé a könyveket s

különös papokat rendelt őrzésökre. Ilyen az élet; mi, mint egész, becstelennek látszott, azért később többnyire, hacsak egy része marad meg, minden árt megadnánk.

De hagyjuk ezt s térjünk vissza magamhoz, ki e reflexió világos példája valék. Boldogabb ember nem vala Párizsban, mint én, kire, midőn bejövék, e falak között kedvese várt; s mégis nem volt elégedetlenebb, sőt boldogtalanabb talán senki, mint én e pillanatokban. - Míg kocsim a hosszú utcákon végigment, míg a vendéglőmben szoba nyitattott, málháim kirakattak, míg csak öltözködni kezdettem, egy öröklétnak kínjait tűrém. S mennyi akadály az öltözködés alatt, hol inasom minden ruhadarabot a málhában felejtett s nagy nehezen tudá feltalálni a felbomlott rend után, s mily hosszú várakozás, míg végre cabriolet kerítettett. Azon korban, hol a szív még örülni tud, minden örömét Tantalus kínjaival kell megfizetnünk, s ilyeneket tűrtem én. - Végre cabrioletbe ültem, kocsisom, kinek Juliám lakásának utcáját és számát pirulva mondtam, mintha tudnia kellene, miért megyek, sebesen hajtott a Faubourg felé s én szabadon merülheték bájoló álmaimba. Oh, álmodhatnám bár csak egyszer még ily nyájasan, támadna bár, ha csak egyszer is lelkemben azon boldog csalódás, mellyel akkor Párizs utcáin áthajtaték, hogy nem messze tőlem egy szív vár reám, mely sebesebben fog dobogni, ha belépek, ajkak, melyek örömkialtással fogják kimondani nevemet, karok, melyek felém nyiladoztak. Oh, bízhatám bár csak egyszer azon szép napokhoz, hol a szív szerelmében egy pontot talál a világon kívül, s rajta, mint Archimedes, egy világot építhete magának, e porgömbtől különállót: mi boldog volnék én! Hasztalan! a lombtalan fák az újuló tavasszal új zöldet fognak öltetni magokra, a lealkonyodott nap holnap új sugárokat fog öltetni, a földdarab, melyet a tenger vészei e világ egyik partjáról szakítottak, felmerül ismét a másikon: a szív örökre veszti el kincseit. Bármint sírsz, bármennyit imádkozol, az idő folyama kedveseidet, kiket egykor elmeríte, csak halva veti fel ismét. Tanulj feledni vagy lemondani s tűrni; a reménynek vége van, mióta e világot ismered.

Engedelmet barátom, hogy érdekes történetek helyett, minőket éltem rajzában talán vártál, ily kicsiségekkel untatlak. Az élet nagyobb pillanatai nem a külvilágtól függenek, e világ csak festéktáblája lételünknek, melyen a lélek színeket talál, de csak hogy önmaga teremtsen képét; a szív külön történetét éli, s egy bús gondolat, egy nyájas álom, több lehet egész életünkre nézve e világ eseményeinél. S így érdekes nekem e pillanat. A szívnek ünnepek kellene, hol érzeményeinek egész pompáját kitárhassa. Legyen viszontlátás vagy félelem vagy kiállott veszélyek után öröm, mindegy; a szívnek remegni, dobogni kell, hogy éljen; nyugalma halál. - Ki nem emlékezik szerelme első napjaira, hol ez egyszínű élet oly történetelleninek látszék, hol szerelme mint egy örömsugár hatá át életét, s ott, hol előbb minden üresnek látszott, egyszerre milliónyi boldogság-atómok mozgának lelke előtt!

Meg akartam lepni Juliámat s a mellékháznál hagyva kocsimat azon meghagyással, hogy egy pár óra után ott legyen, gyalog menék a kapuhoz. Remegő szívvel tudakoztam a portástól lakását. - - Ő nem vala otthon. - Képzelheted, mi szomorúan valék meglepetve, főkép, ha meggondolod, hogy az élet azon korában álltam, melyben mindent könnyebben veszünk, mint egy regényes jelenet alkalmát. Ilyen az élet; kit a sors nagy csapásaitól megkímél, azt kis bajokkal zaklatja, melyek szívét - habár rövid időre is - éppen annyi keservvel töltik, mint amazok; s ha a legboldogabb ember történeteit ismernők, közönségesen nem találnánk mást egy mozaiknál, melynek sima képpé egyesült egésze egyes szegletes üvegdarabokból áll, mik egyenkint mind sértők vagy legalább érdektelenek.

Nem találva kocsimat előbbi helyén, szomorúan ballagék tovább, cél nélkül az utcalabirintba merülve, hol, mióta Juliámat nem találtam, nem tudtam mit keresni. - Lelkem bús vala. - Mióta szerettem, szívem most először érzé magát csalatva reményeiben, s mint egy komor sejtelem tölte el, hogy ez nem utószor leend. - Gyermek vagy, - így szólék magamban - tudta-e

Juliád, hogy jössz? nem mehetett templomba vagy egyik barátnéjához? s mit árt végre, hogy egy pár órával később látom? Oh de ő nem sejté jöttömet, gondolám, s a sors nem akarja, hogy boldog legyek. A szív tele van előítéletekkel, ha szeret, s fáj, ha csak álmaiban csalódott is. S ki nem tudja, mi kínos először csalatni. Játékos az ember, kit csalfa sorsa előbb nyerni hagy s mikor végre szerencséje változik s kockái először fordulnak ellene, mikor először gyanítja, hogy veszni is lehet: akkor néha egész jövődőjét látja egyszerre maga előtt s elborzad.

Gondolataimba merülve menék tovább, s elhagyva a Faubourgot s áthaladva az úgynevezett Quartier latinon, mindig keskenyebb utcák között, végre a város azon részébe juték, hol népességének legszegényebb része lakik s a néző sár és mocsok között elfelejti, hogy a világ legdivatosabb, legörömtelibb városában jár. - Párizs nem hasonló más városokhoz. Mintha csodálatosan több, egymástól távol fekvő kisebb város egyesült volna, mely még össze nem olvadt: úgy állnak egyes részei egymás mellett örök idegenségben, mindenik külön szokásaival s nézeteivel; egy ház-káosz, ha magasról egészére lenézesz; egy világ töredékei, ha népességének különvált elemeit nézed. A Faubourg hallgató palotáitól, hol a nagy címerek arra intenek, hogy az agg nemességnek szép napjai megszűntek, menj a Chausée d'Antin lármás utcáiba, hol fényes boltok, divatos hintók s az ékesen öltözött sokaság, mely körül-tolong, lármásan eszedbe hozza, hogy e század hatalmasai közt állsz, kiknek más címerök nincs, mint melyet 100,000 luisdorra nyomtak, kiknek nevét csak a börze nagy könyveiben olvashatod, kiknek történetét csak számokkal írhatná az utókor, de kik, habár emlékkincssel nem bírnak, mint azok a túlparton, egy szép mult helyett az egész jelent magukévá tevék; s innen térj el a St. Denis-utcába, menj a Faubourg St. Antoineba vagy a Panteon városrészébe, tekintsd a sötét házakat, hol a divat nyomai eltűntek, hallgasd a munkazajt körülötted, nézd a rongyos koldust, az izmos munkássereget, mely tarka vegyületben körül-tolong, s ki a büszke marquis vagy még büszkébb inasa megvető képét láttad elébb, később az örömember meglegedett mosolygását s a banquier lelketlen arcát, s most inséget s százados gyűlölésben atyától gyermekre elvadult képvonásokat: mondd, ugyanazon városban gondolhatnád-e magadat? - Párizs egy világ, melyben a koldustól a milliomosig mindenki külön reményeit s csalódásait találja, melyben mindenki előtt más látkör nyílik, amint a társasélet alantasabb vagy magasabb fokán áll; melyben minden gondolatnak bizonyítványát s ellentmondását találhatod, mintha a végzet azért egyesítette volna az emberi lét minden különbözőségeit ez egy helyen, hogy egyszerre láthassuk, mily egyenlően nyomorult mindenik.

Egy keskeny utcába jöttem végre s magas barna házak s dísztelen boltok között haladva, az utcában csak néhány gyalogost láték, s előttem egy ház mellett magányos bérkocsit. Fáradt valék s nem tudva utamat, megszólítám a kocsist, de ő fel vala fogadva, s már tovább akarék utasításai szerint menni, midőn a házkapun egy férfi s egy asszony lépnek ki karöltve. - Juliám volt s egy férfi, kit egy pár hónap előtt az avignoni nagy templomban láttam. - Elbámultam. - Ők sietve a kocsiba léptek s az elhajtott. Juliám vala! de ő, s itt, bérkocsiban s egy idegen férfival? De nem láttam-e őt s a férfit már az avignoni templomban? s nem ismertem-e meg Juliámat - bár fátyol alatt? - Megsemmisítve valék. Tudnom kell, így gondolék magamban, s rohanék be a házba. - Kérdezém a házmesternét; a szegény asszony csak azt mondhatá, hogy egy úr a szobát kibérelte s hogy nem tudja nevét. - Tudnom kell, ismétlém, s futottam mint egy elátkozott, utcáról-utára, mindig inkább eltévedve, mindig inkább kétségbeesve, míg végre bérkocsit találék. Juliám házához hajtottam, nem tudva, mit akarok, de mintegy ellenállhatatlanul oda vonva.

- Hol van a grófné? - kérdezém szenvedéllyel a portást, ki minden hidegséggel, mellyel ily ember oly jövevényekhez viseltetik, kit ócska bérkocsiból lát kilépni sáros csizmákkal, azt felelé, hogy még nem jött haza, midőn a kapun egy szép hintó gördüle be s belőle Juliám szálla ki, más öltözetben, mint előbb látám. Elbámulva álltam ott. - Ő észre sem vevé

jelenlétemet, felsietett a lépcsőkön. Magamon kívül valék, sírhattam volna örömömben, mellem feszült a boldogság terhe alatt. Mint hullám, mely sötéten emelkedett, míg végre csillogó cseppekben törődött szét, úgy változtak vészhányt szívemben a gondolatok. Lábaihoz akarék borulni, engedelmet kérni szentségtörő gondolatomért.

Ábrándjaimból a portás ébreszte fel, ki durva hangon így szólta: - A grófné ma reggel nem fogad el senkit, jöjjön ön holnap. - Én fel fogok menni - szólék haragosan. - A portás egy megvető tekintetet vete rám. Éltemet adtam volna, ha őt e pillanatban láthatnám; de sáros valék s szomorúan oda adva kártyámat, melyre lakásomat írtam, elmenék. Boldog kor, hol a szív még vétkesnek tartja magát, ha azt, mit később tapasztalt, csak gondolni merete; hol szerelmének asszonya még ragyogva áll képzele előtt; hol nem tudja, hogy asszonyok nyájasan tudnak mosolygani s meleg szavakkal szólni, s remegve kezét szorítani s csalni mind e mellett. - Azt ind mítusz szerint minden halandó szemei előtt függ Maja fellege, a csalódás fátyola, mely a dolgokat való színökben látni nem engedi. Jaj annak, kinek szemei elől a felleget széteszlott, előtte minden nyíltan áll, ő a jelent látja s jövőjét; s ő, szomorú egy látmány e világ.

XX.

Alig valék lakásomon, mikor Juliától levélkét vevék; nyájas szemrehányásokat tett, hogy idegen módjára kártyát adtam, s kért, mind maga, mind atyja nevében, jöjjen ebédre. Az első sorok valának, melyeket Juliántól kaptam. Vannak bizonyos vonások, - így gondolkoznak az emberek, mikor még babonában hittek - melyeknek bájos ereje csodákat művel; melyekre, ha előttünk feltűnnek, a föld rengeni kezd, az ég ködbe borul, az ember imádkozik; én érzem e bájerőt; alattam is rengett a föld, köd borula az én szemeim előtt is, én is elragadva érzem magamat. Mert, ő szeret, így gondolám magamban, tudja, hogy itt vagyok s szíve vágyódik utánam; ő szeret! Nem mondta-e azt lángoló tekintete nekem, s a remegő kézzel s a titkolt könny, midőn elváltunk, s most e sorok. - Véghetetlenül boldog valék. - Ily kevés kell boldogságunkra, mikor még hiszünk; a szív ekkor még reményeinek bizonyítványát találja mindenben.

Pontban ötkor a hôtélben valék. A teremben még nem vala senki. Mint a provincia embere, nem tudtam, hogy a nagyvilágban még a meghívási óra sem igaz; s az első, mit e házba lépve érzék, azon elszégyenülés vala, melyet az, ki a divat törvényeit megszegi, inkább érez, mintha Isten s a természet törvényei ellen vétkezett volna. - Emberek a nagy világban órákhoz hasonló, melyeknek mindegyike előbb vagy később jár, s csak az, ki a pillanat napjához tudá irányozni magát, tesz jól. Jaj annak, ki a közönséges órához szabva tetteit, első lép be valamely terembe; a jól nevelt ember tudja, hogy azon társaságban, hol senki sem dolgozik, mindenkinek kötelessége legalább úgy tettetni magát, mintha nem volna ideje; tudja, hogy azon körben, mely a századról megfélejtkezett, el kell feledni az órát is. Kétszer jaj annak, ki ha nem a kiválasztottak egyike, a nemes társaságot váratta; tudnia kellene, hogy az úgynevezett nagyvilág, mint e közönséges Isten alkotta világunk, csak kevesek örömére teremtetett, s hogy neki, a közembernek, kitűnni nem szabad; eléggé boldog, ha csak türetek s tovább szabad tengődni. Nevetségessé tette magát s elítéltetett. Csodálkozol! te nem éltél e körben s nem tudod, mi könnyű bennök nevetségessé válnod; egy szép tett, melyet elkövetve megbotlottál; egy szó nemes felgerjedésben kimondva, de hibásan; maga szerény hallgatásod örökre tréfa tárgyává tehetnek. Körülöttes száz ember forog, kinek más tulajdona nincs, mint hibáid, s ki önösségből keresi gyengeségeidet. A társaság egy nagy vígjáték, a színészek külön

életet élnek s színpadukon gúnyolják s nevetik azt, ki talán közülük a legjobb szerepet játssza; ti a karzaton ültök s az egészen mosolyogtok.

A terem, melyben a háziúrra várva, fel s alá járok, egyike vala azon keveseknek, melyek Párizsban forradalom előtti formájokat megtarták. A rokokó, melyet az új francia arisztokrácia divatba hozott, hogy lakásaiban, mint mindenben, elődeit utánozza, itt a házzal együtt készült. A sötétveres kárpitok, a fejér aranyozott keretben lévő fametszések a falakon, a köpcös angyalok a kandallónál, a festett allegória a mennyezeten, egyszóval minden úgy álla, mint három ivadék előtt felállítatott; korunkból csak X. Károly képe talál helyet e multszázadi pompa közt; büemlék ez is, ez is egy halott a halottak közt. - E teremben az idő nem változtatott semmit, csak hogy mindent fénytelenebb, sötétebb alakban állíta előnkbe. Egy lap vala ez a történetek könyvéből, melyet az olvasó továbbfordítani nem akart, de mely végre elkopott; egyike azon helyeknek, hol a mult század szelleme csak azért lép előnkbe, hogy halálára emlékeztessen! S mégis az, ki e teremben lakott, hány csalódást talál elavult bútora közt! Nem gondolá-e ősi karszékekben, körülfogva rokonérzésű barátitól, hogy még minden visszajöhet, s hogy végtékintete a társaságot úgy fogja látni, mint gyermekkorában megszokta? - Minden ember önköre szerint ítéli a világot, s mert benne csak rokonérzetűeket tűr, olyannak látja közönségesen, mint kívánja, s ha a legtúlságosabb véleményűt kérdezed is, keveset találsz, ki többségről nem álmodoznék, főkép, ha emlékei mellette szólnak. Ezért ragaszkodik minden legyőzött párt annyira legkisebb emlékihez, ezért akarja feltartani legalább a formát, miután lényege elveszett, mint a régi egyiptomiak, kik halottaik testét bebalzsamozták, mert azt hívék, hogy egykor a lélek visszajő s egykori lakát fel fogja keresni. Hasztalan csalódás! a levágott fa nem fog kihajtani többé, de a mag, mely lehullt, midőn földre terítettett, egykor felnő s ugyanazon gyümölcsöket hordja. Ez lehet vigasztalása minden legyőzött pártnak. Az emberi nem sorsa nem leend boldogabb soha s a jövő ivadék tűrni fogja azt, mi ellen az ősök küzdöttek; míg végre ismét harcra kél s ismét győz, hogy ismét szenvedjen; ez végzetünk. - Végre mégis mindenkinek megmarad reménye, s habár az emberi nem nagyrészt csak olyanokból áll, kik vagy előre vagy hátra akarnának menni, s habár minden eszmének vannak jósai, kik előre láták, s Don Quixotejai, kik mellette küzködnek, ha már rég elavult: a világ fennáll, s a politikus fogalmak végre csak azt tevék boldogtalanná, ki úgy is boldog nem lehetett. - Ilyes gondolatokba merülve járok fel s alá.

Végre az ajtó megnyílt s Juliám s atyja lépének a terembe. - Az öreg nyájasan fogadott, Julia elfogultan, de mint látszék, örömmel. A marquis egészen az vala, minek atyám leírásából ismerém, s a nélkül is, csak a házba lépve s egyszer körültekintve gyaníthatám: francia nagyrúr a mult századból. - Ki nem ismeri e típust? Részint régi öltözetekben, mindig régi előítéletekkel tért vissza e csoport Franciaországba, mindenről megemlékezve, csak arról nem, mit önszemeivel látott; s így állt elkülönözve nemzetétől, egy dicső század negyed által, mint idegen ősi földjén. Franciaország megváltozott, a nemesi várak omladékokban álltak, a nemzet új neveket tanult tisztelni s a fejlődő ivadék jól tudá, hogy dicsőség fosztá meg atyáitól. Az emigráció csak a hegyeket s folyókat látá, melyek régi helyökön maradtak, s otthonosan érezve magát, újra kezdé régi életét. - Nyájasan, oly szép móddal, hogy szívességet nem gerjeszthete nyájasságuk, leereszkedve olyannyira, hogy senki hozzájok, a nélkül, hogy magát sértve érezné, nem közelíthetett: így lépének fel ez urak arannyal hímezett köntöseikben ott, hol a nép babért volt szokva látni; büszkén hangoztatva régi neveiket, hol egy idő óta nyert csaták neveit viselték a nagyok, s így veszték el még egyszer, de a nélkül, hogy változnának.

Az ebédnél vendégek valának, ebéd után látogatók, s így Juliával alig szólhattam. Társaságokban esze csak annak van, ki nem gondolkozik, s beszél, mielőtt tudná, mit; s mert még ehhez szokva nem valék és soha e művészetben, melynél, mint aranymosásnál, homok s víz

közt iparkodik az ember, míg végre a haszontalanságok között egy darabka aranyra akad, nagy mesterré nem váltam, hallgatók. - Csak egy ötlött szemembe. Míg a társaság a teremben politikai tárgyakról vitatkozva mulatott, a komornok Juliának levelet hozott. Én nem vevék részt a beszélgetésben s szemeimmel Juliát követém, ki egy mellékasztalnál levelét feltöré. Elhalványult, keze reszketett, végre erőt véve önmagán, kezei között összegyűrte a papírt s a kandallóba veté. Az egész társaságból kívülem senki sem vevé észre mindezt; de ha valaki rám figyelt volna, nem lehte észre nem vennie fölgerjedtségemet. Végre a látogatók elmentek, a marquis egyik barátjához, hol játszani szokott, s magunk valánk.

Julia a kandallónál ült, mély gondolatokba merülve nézett a lángok közé, melyek arcait fénybe boríták, mintha lobogó világukkal el akarnák takarni felgerjedését; én elmerülve nézetében ültem mellette, az imádott vonásokon kémlelve érzeményeit, boldog, mint a gyermek, ki a tiszta folyóba nézve, bármit látott fenekén, örül, hogy oly mélyen lenézhetett. Végre megszólítám: - Julia, ön ma szomorú.

Rámnézett s mosolyra kényszeríté ajkait. - Ki mondta azt önnek? - szóla - én szomorú nem vagyok; nem látta, mi víg valék ebéd alatt; mennyit tréfáltam s nevettem, s miért szomorkodnám?

- Ebéd alatt, meglehet, - felelék - de mióta a levélkét vette. - Elpirult.

- Kedves Juliám, - szólék tovább elfogult szívvel - közölje velem bánatát.

- Bánatomat? gyermekség! asszonyi szeszély, - szóla erőltetett könnyelműséggel - semmi más. Ne gondolja, hogy egy asszony arcáról szívét ítélni lehet; a tengeren ki-ki láthatja a dülő vészt, a férfi arcain nagy szenvedélyeit; a kis vízmedernek egy kavics, mely belé esett, s a fergeteg, egyformának ingatják felszínét, s így a mi arcainkról nem mondhatja senki, nagy vagy kis bánat nyomta-e rá bélyegét. Nekünk kis kört engedett a természet.

- Oh Juliám, ne titkolja előttem, - szólék meghatva - szívét nagy teher nyomja.

- Ám legyen, - szóla remegő hangon ő - ha nagy szerencsétlenség érte volna e szívét, egyike azoknak, melyeket nem felejtünk, melyek keserű cseppként esve éltünk kelyhébe, elkészerítik az egészséget: nem fogom-e hordhatni önerőmmel? - Önök, férfiak, a teremtes urai, önöké a világ s minden, mi rajta él s tenyészik; önök csodáltak lehetnek vagy önösek, egy nemzetért élhetnek vagy önmagoknak, mint szívök kívánja; önöké a gyönyör, hatalom s dicsőség; az asszonynak csak egy birtoka vagyon, a fájdalom, de ez az övé s ezt nem osztja senkivel.

- S a barátnak nem volna joga bizodalomra? - szólék fájdalmasan - ő nem mondhatná: e fájdalomnak, mely gyenge szívedet lenyomja, részét add nekem; fellegeidnek felét hadd átszállni egemre, hogy fölötted világosabb legyen; engedd át fél terhedet, mert szeretlek, s a teher, melyet kedveseink vállairól a mieinkre veszünk, kinccsé válik, s én megérdemlem e kincset, mert szeretlek. Nem mondhatná-e ezt az, ki egész életét egy asszonynak szentelé? s az asszony büszkeségében megtagadhatná kérését? jól tudva, hogy e föld minden keservei nem érnek fel egy könnyel, kedves szemektől sírva, melynek nem tudják okát.

Mélyen meghatva néze rám. - Ön jó ember, - szóla végre - adja az ég, hogy szíve soha ne változzék, s egyike legyen azon keveseknek, kik, mint a rózsza, bár soktól megfosztva az idő által, végső levelökben is megtartják színöket s illatukat; de ne gondolja, hogy vigasztalásai bánatomat enyhíthetik. Asszony szenvedései nem olyanok, melyeket vigasztalhatni: szíve lágyabb, mint hogy józan okoskodások benne visszhangot találhatnának; s ha bár milliónyi csillagokat mutatnak egén, ő tudja, hogy napja leáldozott, s a fénypontok között csak éjéről emlékezik, mely körülötte sötétlik.

- Oh Julia! - szólék elragadva érzelmemtől - ön szenved!

- Én? - szóla ő, mintegy föleszmélve ábrándjaiból s bánva a mondottakat - ki szólt rólam, s honnan gyanítja, hogy szenvedek?

- S a levél - szólék remegve, mert érzém szerénységetemet.

Julia elhalványult. - Igaz, a levél, - szóla elfojtott hangon, kétségbeesett tekintet vetve az ég felé - a szerencsétlen levél. Kötelességemre int; e sorok - folytatá remegő hangon - egy személyt illetnek, ki szívemnek kedvesebb, mint enmagam, kinek biztosságáról gondoskodnom kell. Megengedi, hogy egy pár sort írjak, mindjárt itt leszek.

Kiment s magam maradtam a teremben. Minden hallgatott, csak az égő kanóc pattogása s néha az utcáról egy kocsi magános zörgése szakítja félbe a csendet; kezemre támasztva fejemet, ültem ott, a nagy hamuhalomra nézve, mely fölött csak egy darab fa veté még néha kékes lángját. - Julia boldogtalan - boldogtalan másért, kit önmagánál, kit talán az egész világnál inkább szeret s kit én nem ismerek, így gondolék magamban; ő szeret s nem engem; szívemet a féltékenység kínjai tölték el. - Ekkor lépett be Julia. - Mellém állt a kandallóhoz; ránéztem, arcai halványak valának, keze, melyben egy levelet tartott, remegett. - Julia! - szólék eliszonyodva a nyugodt kétségbeesés kifejezésétől, mellyel előttem állt - mi történt?

- Mindennek vége van, - felelé fájdalomelfojtott hangon - megírtam a levelet, el akarám küldeni, de láttam, hogy balgatagság vala tervem; mielőtt e titkot e szolgálattelkek egyikére bízom, mielőtt magam adok fegyvert az árulóknak, történjék, mit a sors rendelt, én kész vagyok.

- S e levélről függ sorsa? - szólék remegve.

- Nem az enyim, - viszonzá Julia nyugodtan - de egy személyé, mely szívemnek kedvesebb, mint enmagam; ha e sorok barátném kezébe jönnek még ma, talán még minden rendbe jöhet.

- Barátnéja kezébe? - szólék elragadva örömemtől.

- Barátném, Valmont marquise kezébe.

- Barátnéja kezébe, kit inkább szeret önmagánál nemde, - szólék magamon kívül - nemes lélek, ki így tud szeretni. S én itt vagyok s ön kétségbeesik, vagy talán nem érdemleném bizodalmat?

- Ön, - rebegé Julia, s arcai még inkább elhalványultak - ön? soha.

- Miért nem én? - szólék végre; - oly alávaló, oly megvetésre méltó volnék, hogy még e sorokat sem akarná rábízni?

- Soha, - szóla halkan Julia - csak önre nem.

- Julia! - szólék kétségbeesve - én szeretlek; mondhatatlanul, miként a szív csak egyszer szerethet. Léted végzetlen üdvöt árasztott el lelkem fölött, s habár mindig hallgattál, s habár szenvedélyemet talán nem viszonzotad: én boldog valék, mert láttalak, mert hallottam szavadat, mert érzettem közellétedet, mert léteztél!

Meghatva néze rám s remegve nyújtá kezét, midőn így szólt: - S tudja-e ön, mi a szerelem? Lemondani mindenről, min egykor függött, kiszakítani szívéből mindent, mi azt egykor eltölté, még emlékeit is; búcsút venni az élet örömeitől, elhagyni pályáját, melyen egy dicső cél után haladhatna, odavetni nevet, szívet, a dicsőséget, az egész világot egy asszonyért; s miután végre jövődjét egy pillanatért, a világot egy szívért, hitének minden szent ígéit egy halk igenért odaadná, látni, hogy csalódott. - Ez a szerelem. Oh, ne szeressen engem, nem érdemlem.

- S tudod-e te, mi a szerelem? - szólék elragadva. - Lemondani mindenről, kiszakítani szívedből emlékeidet, odavetni szívet, dicsőséget, a világot egy asszonyért. Egy asszonyért minden reményidet, s érzeni, hogy az asszony igaz. Érezni e világ közepett, hol mindenki szenved, hogy boldog vagy; ismerni a csalfa emberek között egy szívet, mely hív fog maradni; tudni egy nyugpontot, melyen fáradva megpihenhetsz, ajkakat, melyek érted imádkoznak, szemeket, melyek csak néked nyílnak, egy lényt, melynek Istene vagy, mert boldogítád; egy világot, elkülönözve attól, melyben mások élnek, világot, melyben más életet élsz, más örömeket éldelsz, más reményekben gyönyörködöl, s melyet karjaiddal átkulcsolhatsz, mert kedvesedben áll előtted: ez a szerelem! Ez az, mit általad érzek, mitől az ég meg nem foszthat minden hatalmával. S most tudod, miként boldogítál; add nekem a levelet!

- S tudja-e ön, mit kíván? - szóla Julia halkán. - E levél áthághatatlan gát lehet köztem s ön között.

Elrémltem. Ő egy pillanatig hallgatott, utóbb pirulva halkán folytatá: - Ha atyám valaha megtudná, hogy ön vivé e sorokat barátnémhoz, kit ő gyűlöl!

- Atyja? - szólék elragadva - hiszi-e, hogy magamról gondolkozom? Szeressen s boldog vagyok!

- Gusztáv! - szóla elragadva, s én öt karjaim közé szorítva, érzem könnyeinek záporát, mely arcaimon lefolyt, s a remegő kebel zokogását szívemen és sírtam kínos örömben.

Midőn elváltunk, Julia ismét nyugodtnak látszott; én gyönyörreszegen rohanék a marquisehoz.

XXI.

Éjfél rég elmult, mikor a marquisetől, kiben szép s elmés nőt találtam, lakásomba térék; hajnallott, mikor álomba szenderedém s dél volt, mikor nyugtalan álmaimból felébredtem. - A Tuileirákba menék. Azon időben, melyről szólok, e júliusi forradalom emléke még elevenen állt azon kevesek előtt is, kik később hasznait élvezve, történetét elfelejték; s a nép, mint régi királyai alatt szokva volt, szabadon jára királyi kertében, hol most, 1836-ban csak a jól ruházott talál helyet, nehogy a szegény földművelő, ki blousejában jó, a divatszerű sétálóknak botrányozásul szolgáljon, vagy a rongyos koldusgyermek, ki talán e fák árnyéka alatt játszani akarna, az úrfiangyaloknak elrontsa mulatságát. - Mind e nagyszerű haladás, mely által a júliusi dinasztia a jogszerű családot el akarná felejteni, s mely ellen nem volna kifogásom, ha érte egy párezer francia nem vesztette volna életét s egy agg király nem halt volna meg számkivetésben, akkor még nem léteztek, s mikor a kertbe lépék, körülöttem vegyült csoportokban járt körül a sokaság, egy nagy folyam, melyben a csillogó és sötét habok vegyülve haladnak. - Reám e kert mindig különös hatást tőn; a palota s a forradalom piaca a legnagyobb emberi fény s a legszörnyebb inség helyszínei közé szorítva áll itt, mintegy arra alkotva, hogy a fason végigmenő mérni tanulja a távolságot, mely boldogságát vesztétől elválasztja, s lássa, mi csekély az. Ki mehet végig e helyen a nélkül, hogy eszébe jutna, mennyi eltűnt álom fölött veték fái árnyékukat; ki tekinthet körül a nélkül, hogy keblét egy sóhajtás ne emelné, midőn e palota épen álló falai között a romokra emlékezik, melyekben egy fél század óta annyi fényes szerencse tűnt el. Minden változott, csak e fák nőttek azóta: mintha a természet zöld diadalzástzlóját lobogtatná minden új tavasszal s inteni akarná az embereket, hogy ennyi csalódások között csak benne bízhatnak, hogy csak ő ad árnyékot mindig s mindenkinek.

Félóráig jártam így, midőn egyszerre Armand álla előttem. Örömrészezen szorítám karjaim közé. - Nincs semmi kellemetlenebb ily pillanatokban a sokaságnál; közönyösen halad el mellettünk, s a szív mégis szorongatva érzi magát jelenléte által. Kimenénk a kertből az elisei mezők felé, hallgatva, mint nagy örömök után szoktunk; az emberek, mint a visszhang, annyival szótalanabbak, mennyivel közelebb állnak egymáshoz. Armand szomorú vala, képét egy örömsugár futá át, midőn meglátott, de csakhogy inkább kitűnjék fájdalma rövid idő után, mikép téli napokon messzebbre látjuk a pusztulást, mikor egy derült pillanat vonul át egünkön. - Mi bánt, barátom? - kérdém végre; - szomorúbbnak talállok, mint mikor elváltunk.

Megszorítá kezemet. - Oh, mikor elváltunk - szóla egy sóhajjal - boldog valék. Akkor reméltem, most látok. Reméltem egy világot, hol más nemeslevélre nem leend szükségem, mint melyet Isten lelkembe írt; hol én, a koldus, nemesen érezhetek; hol magamat feláldozhatom, s gúnymosoly nem fogad, ha nemzetem elébe lépve, lelkesen elmondom: érted fogok élni, hazám! Reméltem egy világot, teli erénnyel s meglegedés-szülte örömmel; az embereknek, magamnak egy világot teli tettel s dicsőséggel: mert hisz a régiek megkoszorúzták az állatot, mielőtt feláldozzák, és én miért nem vártam volna koszorút, mikor áldozatra készen álltam. S láttam e nagy színházat, melyben egy fenséges jelenet után a szomorújáték tovább foly; melyben az új színészek nem éreznek többet az előbbieknél, s taps vagy díj után fáradva, régi fortélyaikkal gyakorolják nagy mesterségöket, a csalást; melyben a nézőknek egy része ásítózik, másika érzéketlen vagy páholyában más dolgokkal mulat, s melyben azon kevés, ki a darabot érti, sír. Láttam Párizst, a helyet, mely a távolban oly ragyogónak látszék, mintha nap emelkednék a föld közepett s mely most mocsárként áll körülöttem. Láttam az embereket, e szorongatott sokaságot, mely között senki sem állhat a nélkül, hogy társát ne nyomná. Reméltem egy dicső jövőt, s láttam a multat, mely múlni nem akar, e százados szegénybéléget, melyet a történetek arcainkra nyomtak, s melyet milliónyi könny s annyi nemzet vére le nem moshatnak; álmodoztam mint Isten képmása, s felébredék mint proletárius.

Mélyen hatottak rám Armand szavai. Szerettem őt, s arcain oly keserű fájdalom vala kimondva, melyet vigasztalni nem remélheték, mert gyűlöléssé vált. - Barátom! - szólék végre - mi másképp reméltelek látni! Midőn Avignon falai előtt végszer szorítád jobbomat s én reményeidet hallám: akkor boldognak gondoltalak. Mint ha hajó hosszú útra indulva, kieresztett vitorlákkal hagyja el kikötőjét az, kinek rajta egy barátja távozik, szívét szorulni érzi, midőn a végköszöntéseket hallja, s mégis örül, hogy ily jó szellő jutott a kedves utazónak: így néztem én utánad, midőn a fason végigmenve, elhagyl; és most széttörve s remény nélkül látlak ismét? Egy pár hónap, s remény nélkül! Oh de ne gondold, hogy azért minden elveszett. - Kínos lehet csalódní az emberekben, s miután évekig reménylettünk, végre lemondani arról, mit szükségesnek gondoltunk, s azért biztosnak tartanánk; de e seb meggyógyul végre, s csak azon forradásoknak egyikét hagyja, melyeket mindenki, ki emberismerethez jutott, szívéen hord; csak ha kedveseinkben csalódtunk, akkor keserghetünk méltán; csak ők találnak mindig mérges nyilakkal s ettől legalább az ég megörzé szívedet.

- S tudod-e, mi az: egy eszmét vesztenünk? - szóla szomorúan Armand - egy gondolatot, melynek sugáriban szívünk nagyra nőtt, mely létünknek világot adott, mellyel életünket töltöttük el, s mely, miután valósítása után küzködtünk, miután már közelnek véltük, egyszerre eltűnik, mint felleg a tenger fölött, melyet a hajós partnak vélt, míg villámiból észrevevé, hogy sötét tömege csak vesztére gyűlt láthatarán. Oh te ezt nem tudod, te gróf vagy, gazdag! Mi egy eszme neked? Kinek az élet annyit adott, annak álmakra szüksége nincsen, s ha volna, a szerencse kényelmes pamlagán önörömeiről álmodozhatik, vigalmak között elfeledheti, mennyit szenvednek mások; vagy meglegedve sorsával, szükségesnek gondolhatja a fájdalmakat, melyek nem őt gyötrik. De én a nép fia vagyok, nekem más birtokom nincs, mint e világ; nem vagyok egyike azon boldogoknak, kik önösek lehetnek, mert

sorsuk a közönségtől különvált. Egy levél vagyok a nagy emberi nem fájáról, egy cseppje a véghetlen tengernek, egy homokszem a nagy pusztában; s mikor a fát ledőlve látom, a dagadó hullámokat rónára simulva, az emelkedő homokfelleget földre süllyedve, ne keseregjek?

- S valóban eléggé szerencsétlen voltál azt hinni, hogy boldogságod némely politikus ábrándozásaid létesülésétől függ? Barátom! hagyj fel ábrándjaiddal; ha létesülnének is, elvesztik szépségöket; a bájló egész helyett, melyet képzelmeidben látál, a valóság csak azon nyomorult részleteket állítandja elődbe, melyek a legszebb korban, mint a legszebb vidékben, mindig találtatnak; s azon egy kínos érzemény töltendi lelkedet, mennyire csalódhatunk e földön csak az által is, ha reményeink teljesülnek. Ne kösd össze ifjú létedet az emberi nem sorsával, mely miként eddig szomorú vala, úgy, korunkban legalább, ezentúl is az marad. - Tégy mint én, válassz egy lényt magadnak s öleld egész szereteteddel, fond ez egy körül minden reményágaidat, vedd vezércsillagodnak nehéz utadon, vedd világodnak, melyben élned kell, s boldog léssz, mint én. Ó, míg a szerelmet nem ismered, míg szíved egy képpel csordultig el nem telt úgy, hogy benne más már helyet nem talál, míg egy arc a világot nem felejteti veled, egy mosolygás keservidet, egy könny azt, hogy más boldogságot találhatnál: addig ne átkozd emberi létedet, mert nem tudod, mennyi boldogságot találhatsz benne.

- Te megelégszel, - szóla keserűen Armand - jól teszed; körülépítve szerencsevéraiddal, mit bánod te, ha körülön túl minden pusztán áll; míg hajód a kikötőben nyájas haboktól ringattatik, mi közöd a vészhez, mely künn dül s ezer sajkát széttör. Te boldog vagy s szerethetsz. De tudod-e, mi a szerelem nekünk, kiknek a szerencse mostohább mértékkel mért? Képzelheted-e a fájdalokat, ha végre fáradtan hosszú küzdésed után, levert reményeiddel, vérző kebelled egy lényre akadtál, ki lelkedet megérté; ha vigasztalva érzéd magadat általa s boldognak, mert látod, hogy még boldogíthatsz; ha egy pillanatig megpihenve szívében, örömeiről kezdél álmodozni ismét, mint a beteg, ha egy pillanatra elszunnyadt, s egyszerre a szükség lép elédbe s füledbe kiáltja: miből fogtok élni? Még remélsz talán; mióta szeretsz, lelkedben új erőt érzesz, és, hisz írva van: az Úr eltartja az ég madarait, s felruhazza a liliomot - miért kételkednél te? De ha végre körüljártad a várost, s nem hoztál estve magaddal semmit; ha házról-házra koldultál munkáért s nem találkozott, ki elfogadna; ha kész volnál szívedből pénzt verni; ha éltedből egy évet adnál egy rossz darab kenyérért, s nincs semmi, mit kedvesednek adhatnál: mit téssz akkor? Ő nem panaszkodik, nem tesz szemrehányásokat; de nézd elhalványult arcait, nézd a fájdalom bélyegét imádott vonásain s ne átkozd el életedet, ne káromkodjál végzeted ellen, ha végre kisgyermekedet hozza elédbe, mikor a kisdéd feléd nyújtja gyenge kezeit, s szíved, melyet természete készítet, örömtelien dobog fel, egyszerre eszedbe jut, hogy nincs miből eltartanod! - A szegénynek a szerelem csak kínokat hoz; mint amaz utas, ki a pusztában eltévedve, s alig bírva szomját, egyszerre egy zsák aranyat talált víz helyett: ilyen a szerelem neki; a világ legnagyobb kincse máshol, de a pusztaság szomjuzó vándorának csak egy nehéz teherrel több, s csak a sors keserű gúnyjának látszik, mely kincseket ad, midőn vesztét elhatározza. Mint a vak, kinek szemhályogát most vevé le orvosa s kit egyszerre napsugár ért, ilyen ő boldogsága érzetében; fájdalmasan látja ragyogását egy percig, de csak hogy ismét elvakuljon; a sugár, mely a látóknak derült világot árasztja a táj fölött, neki villám vala, mely végreményeit lesújtá. Szokni kell a szívnek a gyönyörhöz is! S ki szerencsét nem ismer, annak az ég ne adjon boldogságot, ne adjon szerelmet, szíve nem bírná el. Oh! ti gazdagok! mert boldogoknak nem akarlak nevezni, mivel végzetetek a helyett, mi boldogítna, csak azt adá, mit mások irigylenek - ti nem sejdítitek, mennyit szenvedhetni e világon. Ha leereszkedve kényelmes pamlagaitokra, a munkás sorsát irigylitek, ki fáradtan egy fa alatt alszik, nem háborítva nyugtalan álmaitoktól, mintha Isten vigasztalásul naponkint halálra intené; ha étvágyért sóhajtoztok lakomáitok között, örömeért ünnepélyes vigalmaitok közepett, s megúnva a hízolgést, egy szívről álmodoztok, mely a tiéteket megértse: ekkor nem

sejdititek, mi nagy kínokat tűrhetni az élet legszűkebb körében is; mennyivel kínosabb annak sorsa, ki vágyait, nem mint ti, e föld közepén elérhetetleneknek, de éldelve s megvetve látja ezrektől, míg neki csak a kívánság jutott s azon bizonyosság, hogy vágyai általa elérteni nem fognak. - S ha végre lelkében az ambíció nagy átka támadott fel, ha itt e diadalív alatt, hol annyi proletárius név áll, e város körében, hol minden utcakő egy dicső tett emléke, nem tudná, nem akarná átlátni, hogy a nép, mely győzött, győzedelmes gladiátorként ismét börtönébe záratik; hogy a diadalíven nincs hely új nevekre, s korunk, a legnagyobb század utódja, csak arra derült fel, hogy a nagy emlékekről letörölje az írást, nem hogy újat írjon reájok; ha a szegény mind ezt nem akarná átlátni, ha cselekedni akarna, mint ősei cselekedtek, egy nemzetért élni, mint ők s e földön, hol boldog nem lehet, legalább egy nagy sírt hagyni maga után: s végre át kell látnia, hogy a világért semmit sem tehet ő, ki bemenetelt koldulva állong kapuinál, hogy végzete földön csúszni s tapostatni, s ha végre mint repkény egy más erősebbre felfonhatná magát, ismeretlenül eltűnni ágai közt az erősebbnek, bár ő vete árnyékot helyette; ha vérével áztathatná a földet, csak hogy nyomát hagyhassa tekéjén: s végre látja, hogy hasztalan fáradott, mert az emberi nem nem szívesen tanul új neveket; s míg azt, ki a társaság magasabb fokán állva csak hozzá leereszkedik, már repülni látja s tapsolva éljent kiált, az ezer emelkedőről megfélemedezik; ha átlátja, hogy a dicsőség szükség jó ruhában, egy kis aranyhímzéssel, halni a hazáért, ha rongyokba temetve felejtetni nem akarunk; ha mindünnen elébe hangzik: jaj neked szegény! e föld, mely kenyeret nem ada, neked hírt adni nem fog: oh akkor marad-e még a szerencsétlennek reménye e világon?

Boldogabb valék, minthogy a hírvágyat érthetném; keveset szeretve, nem kívánva viszontszeretetnél egyebet, mint a rózsza, mely virágait kihajtva, alacsony helyzetében inkább egy hideg érintéstől, mint az ég villámitól retteg, a világ nagy mozgalmait engem közönyösen hagyának; s habár csodáltam azokat, kik boldogságukat nemzetök javáért feláldozák; ha gyermekkoromban néha Gracchusokról álmodoztam is: most, miután Juliámat ismerem, a világ dicsősége nem ére fel kedvesemnek egy tekintetével. S nem mondhatom, mi fájdalmasan hatottak rám Armand szavai, melyekből először gyanítam egész szerencsétlenségét; mert látám, mennyi önösség vala lelkesedésében, s jól tudtam, hogy míg az, ki csak eszméknek él, soha egészen boldogtalan nem lehet, mert a síron túl is maradnak reményei: az önös mindig s egészen azzá válik, mihelyt személyes reményeit eltűnni látja. - Szegény barátom, - szólék vége - mint szánom sorsodat.

- Oh szánj! - szóla elragadva Armand - bármilyen különböző lételt szabott ránk végzetünk, mindenik tűrhető; s a vakond önásott sírjában, s a sas fenséges magányában boldogok lehetnek: amaz nem látta a napot, ez nem vágyódik nyugalom után; elátkozott csak az, kinek végzete vágyakat teremte lelkébe s hozzá tehetetlenséget, s ez az én sorsom. Szánj meg, de ne vigasztalj; vannak fájdalmak, melyeket vigasztalni nem lehet, s ez azoknak egyike.

Érzém szavainak valóságát s nem bántám meg vigasztalásaimmal. Sokáig menénk hallgatva egymás mellett, végre beszélgetni kezdénk ismét, ő szomorú tapasztalásairól, melyeket Párizsban tett, én szerelmemről, s így értünk vissza a Tuillériák kertjébe.

XXII.

Mintegy két óra lehetett, s mit Párizs divatszerűt ismer, vegyült csoportokban sétála a hosszú fasorok alatt; egy párszor fel s alájáránk, egyszerre Julia s Valmontné álltak előttem. Armand szabadulni akart, de oly közel valánk, s én örülve az alkalomnak, oly hamar mutattam be a marquisnak, hogy többé nem távozhattott, s kénytelenítette, az asszonyokkal s velem körülsétált. Mikor elváltunk, a marquise mindkettőnket estvére magához hítt, s Armand, mint

látszék, derültebb vala. - Valmontné szép volt, s nincs semmi vigasztalóbb asszonyi nyájasságnál, mely, míg valónak hisszük, a szívet, s ha egyszer fortélynak ismerjük, hiúságunkat kecsegteti s minden ifjú szívében reményeket gerjeszt. Mikor haza tértünk, Armand ugyan ismét elszomorodék, sőt mondá, hogy a marquisehoz nem menend, honnan szegénység s szokásai őt eltiltják, de miután kértem s figyelmeztettem, hogy e teremben éppen a jelen mozgalom fő embereivel ismerkedhetik meg s céljához juthat, elhatározá magát, s nem remény nélkül. Ó, szegény emberek! kik, míg a szív dobog, reményleni meg nem szüntök! mint a vándor, ki előtt éji útján egy lidérc tűnik fel, mint a szomjazó, kinek ajkait egy pár szem eső enyhíti, így adatnak nektek reményeitek; a vándor lepihenne, a szomjazó szívébe mártaná törét, mint ti fájdalmaitok között, de végig kell túrni kínokat. Szegény emberek! kik az élet labirintjában zöldelő ágak között haladtok veszteteknek elébe; kik szívetekben hordva már a nehéz sebet, mint a madár, melyet nyíl ért, viruló tájakat láttok még magatok körül s nem gyanítjátok, hogy ibolyái között reátok halál vár; kiknek vészeiben minden hullám, mely temetni fog, még egy-két fényes tajtékceppet csillogtat hegyén. Miért ennyi csalódás, minek ily szép álmak oly szörnyű ébredés előtt? Miért e megrögzött szív, miután tapasztalta, mi hamar vesztheti el egész birtokát, még tovább remél? A kínpadon szenvedőnek enyhített nyujt hóhérja, hogy érzékenységet ne veszítse el, az embernek a sors reményeket ad, hogy túrni tanuljon. Szükség, hogy e világon, melynek valója kín, legalább álmaink szépek legyenek - ki élne a nélkül.

XXIII.

Marquise Valmont terme egyike vala azoknak, hol a két nagy párizsi társaság találkozik. Születése által a Faubourg fő személyeivel rokon s férje által, ki, mint sokan, a forradalom következtében nyere címét, az új nemesség társaságába vonva, mint egy központ állá ő a két különvált felekezet között, hol az néha találkozik, csak hogy ismét nagyobb gyűlöléssel váljon el. Aki soha nagyvilágban nem élt, s e társaság úgynevezett vigalmaiban sem részesült, s valamely terembe lépve, a ragyogó gyertyákat látja s alattok a mosolygó asszonyokat, a fontos arcokkal csevegő férfiakat s a nyájas háziasszonyt gőzölgő tea-katlana mellett: az nem gyaníthatja soha, mennyi gyűlölés, mennyi irigység, sokszor mi mély fájdalmak rejlenek e derült felszín alatt. A teremben, mint a világban, az első érzemény, mellyel fellépünk, örömteli; s néha sok idő kell, míg e bájló csalódás eltűnik, s az ember átlátja, hogy e társaság is, mint más társaságok, csak olyanokból áll, kiket hiúság vagy szükségük összetartanak, de a nélkül, hogy összeforrasztanak; míg átlátja, hogy mind e lények, kik oly közel állnak egymáshoz, az ég csillagaihoz hasonlóak, melyek látszólag egymás mellett ragyogva, milliónyi mérföldekre forognak; míg végre átlátja, hogy az egész társaság, mely oly barátilag simul hozzája, mihelyt nehéz napjai jövendenek, ellene leend a tengerhez hasonló, mely a hajót, miután ringatva körülhorda - mihelyt zátonyra jutott, hullámival széttöri. Én ifjú valék, most először Párizsban, s kiben nem volna annyi hiúság, hogy magát jól nem érezné azon társaságban, hol jól fogadtatik? Nincs biztosabb út az optimizmushoz, mint látni, hogy tiszteltetünk; mindenki annyival tökéletesebbnek tartja a világot, mennyivel tökéletesebbnek tartatik önmaga általa.

Éppen a marquiseval szóltam, midőn az ajtók megnyílván, egy férfi lépett be, kinek látására egész jókedvem eltűnt. Úgy rémlett, mintha az volna, kit az avignoni templomban s pár nappal ezelőtt Juliával karöltve láttam. - Ki vala ez? - kérdezém, amennyire lehet egykedvűen, de érezve, hogy hangom remeg.

- S ön még nem ismeri - szóla ő mosolyogva - Dufey urat, a nap hőst, ki a júliusi napokban keresztet nyert, könyveket ír s tudja Isten, mennyi tulajdonságban bővelkedik? Ilyen a dicsőség! - folytatá tréfás pátósszal - mi párizsiak angyalnak vagy ördögnek hirdetünk valakit, s a jámbor vidék nem ismeri.

- Megvallom, - szólék elkedvetlenedve a dicséret által - nem ismerem e hírességet, s most sem igen láthatom által okát, ha a mondottaknál többet nem tett.

- Lássá ön, - viszonzá jókedvűen a marquise - mi párizsiak különvált életet élünk; mint a méhkas a világban, ilyen társaságunk; a föld virágaiból élünk mi is, de lakásunk egy különálló egész a föld közepett, ami kívülre történik, minket elzárt körünkben csak távolabbról érdekel; ki az egészben nagy, termeinkben meg nem férne; külön királynénk van s ezt imádjuk, s lássa ön, Dufey egyike azon imádoottaknak. A világ csak a maitre de requétet ismeri benne, s legfeljebb azt, ki atyja által még a politikus világban előmehet; nálunk szerencséje kész, s kevés férfi lesz e teremben, ki nem irigylené sorsát, s kevés asszony, ki hódolásai által kecségtetve nem érzéné magát. - De engedelmet, barátját fogom neki bemutatni; Párizsban nincs hasznosabb ismeretség, mint az övé, s jót állok, hogy barátjának előmeneteléről senki jobban gondoskodni nem fog, mint Dufey.

Mihelyt Valmontné magamra hagyott, egész figyelmemet Dufeyre fordítám. Ő szép vala, szép századunk értelme szerint, mely mint mindenik, külön ideált alkota magának. A görög derült szabályosság, a római szilárd akarat s erő nem illenek e századhoz többé. Korunk a szenvedelem bélyegét keresi az arcokon; szépséget, de szétrontra bánat által; erőt, de megtörve a sors nehéz csapásaitól; nyugalmat, de milyen az éjé, teli sötétséggel; egyszóval - mert csak az szép minden kornak, miben gondolatja képesül - a fájdalmat. Az arc, mely mást mutat, nem tetszhetik a kornak, mely csak ezt értheti. Aki Dufeyt látá, akaratlanul hozzávonódva érzé magát, s habár szívemet féltékenység tölté, s csaknem gyűlölés, nem nézheték ez ifjúra a nélkül, hogy akaratlanul be nem vallanám felsőbbiségét. Vannak arcok, melyeken az élet érthetőbb vonásokkal írja történetét. Ily arc vala az övé; s ki komor nyugalma láta, s közötté néha a hideg mosolygást, mely mint tengeren a kisdud hab, egy nagy vésznek töredéke játszott ajkai körül, annak szíve titkos vonzalmat érte iránta. Sokáig szememmel tartám mozdulatait; de minden vigyázatom mellett sem leheté észrevennem semmiből Juliával való viszonyát, s ha néha Juliámra nézék s őt két lépésnyire Dufeytől oly mosolygón látám, ha vele szólék s ő elméskedett, nem tudám elhithetni magammal, hogy azon férfit és azon asszonyt látom magam előtt, kiket az avignoni templomban sírva, s egy elhagyatott utcában karöltve láték. Az asszonyi szív nem oly tudomány, melyet huszonkét esztendő korunkban megtanulhatnak, s ifjú korunkban, minden hirdett pesszimizmusunk mellett sincs senki, ki ez életkomédia szám-talan csalásait ismerné, mielőtt maga nem állt a szcéna háta megett, s önmaga nem játszott.

Julia atyja rosszkedvűen beszélgete néhány öregúrral egy szegletben, s ki feszes tartását látá s a megvető, néha szánakozó tekintet, mellyel az egyes belépőket követé, észreveheté a nagy urat, ki magát elemén kívül érzi. Vannak emberek Franciaországban, kiken nagyobb megbántás nem történhetik, mint ha más emberekkel egy teremben találkoznak, s mint Isten nagy világán a ragyogó nap alatt, úgy kis világuk gyertyafényében magok mellett lényeket látnak, melyeket hasonlóknak ismerni nem akarnak s szolgáltnak tartaniok nem szabad. Mennyivel szabadabbak politikus intézeteink, mennyivel többet mesélnek törvényeink az egyenlőségről: annyival messzebbre terjed az elválás, annyival elkülönöttebben áll a néptől azon társaság, melyet egy félszázad ellenének kijegyzett. Ivadékok küzdöttek s győztek ellene, a világ színe megváltozott, s a francia arisztokrácia, mely ellen nem állott, mely elszegényedett, vérpadra vonszoltatott, számkivetve született - fennáll. Csodálatos látvány, ha nem

tudnók, hogy az emberi nem történeteiben sokat, mit az idő halálra szánt, gyűlölés tart fenn; hogy, mit a nép büszkesége levert, az egyesek hiúsága néha feltámasztja.

Az öreg szembetűnő hidegséggel viszonzá Dufey köszöntését, s rövid idővel azután leányával, ki még hamarjában megsúgá, hogy jöjjenek utánok, elment.

XXIV.

Fél órával később Julia termében valánk; az öreg rosszkedvűen járt fel s alá egy ideig. - Látott-e már valaha ily társaságot? - szóla végre egy karszékbe vetve magát; - minden, mit Párizs nemesedett póról csak bír, együtt vala; ha családomhoz nem tartoznék a háziasszony, jóízűen nevetnének rajta, de így - Valmontnéhoz nem mégy többé, Julia, érted? Vér vér marad, s magadnál elfogadhatod, - noha már azért is megszólnak - de hozzá menni nem fogsz.

- Amint atyám parancsolja, - szóla Julia szelíd hangon -, de -

- De, de - szakasztá félbe indulatosan az öreg - csak bátran tárd ki szép mondásidat; öcsém úgylis később-előbb megtudja gondolkodásmódodat, mely a forradalomhoz inkább illenék, mint nevedhez.

- Csak azt véltem, - szóla lesütve szemeit Julia - hogy a világ még inkább meg fog szólani, ha nem megyünk cousinemhez.

- A világ! - szóla keserűen nevetve atyja - s mily világ? talán néhány éhes zsurnaliszta, vagy fukar bankár? Ha ez világod, ám iparkodjál dicsérete után, végy férjül egy gazdag zsidófiút, vagy egyiket azon új marquis-k közül, kiket nemes szerepet adó komédiásoknak tartanál, ha a parasztot nem vennéd észre minden mozdulatban; én nem bánom. Az én világom csak hasonlóim körében áll, s azok velem egy véleményűek.

- Amint atyám gondolja, - mondá szelíden Julia - tudja, hogy ily dolgokban nincs akaratom.

- Elég szégyen, hogy nincs, - szóla közbe az öreg haraggal - hogy te, ki e hon legtisztább véréből származál, ha nemzetséged díszeről van szó, akarni nem tudsz; sőt talán bánkódva válsz meg egy társaságtól, mely minden közeledésével mocskot hoz reánk.

- Mocskot! - szóla felindulva Julia, s arcain pirosság futa át - ezt barátném nem érdemli, - folytatá nyugodtabb hangon - Valmontné által szenny nem jött nevünkre.

- Gondolod? - szóla keserűen az öreg - s nem tudod, hogy Valmont, a nemes, a méltóságos Valmont marquis kereskedő volt vagy inas, vagy tudja az ég, mi más neme a pórnak, s hogy te vagy gyermekeid e kereskedő, e pór gyermekeit rokonaidnak fogjátok nevezni, hogy háznál fogod látni s lakodalmaikra meghívatni; hogy én, ha meghalok, nagy büszkén három hónappal tovább fogok gyászoltatni általok, csak hogy a város megtudja, hogy rokonuk vagyok; s tudod-e, hogy e név, melyet viselsz, s mely Valmontné által a pórral rokonosodott, egykor tiszta volt; hogy e vér, mely szívedben dobog, vérpadon folyt ugyan, de soha nemtelen ereken eddig nem? S azt mered mondani, hogy Valmontné által szégyen nem jött reánk? Valóban szánlak.

- Valmont becsületes ember volt - szóla látszólag felgerjedve Julia -, és -

- Valmont becsületes ember volt! - szakasztá félbe gúnnal az öreg - kár, hogy nem hall senki, a polgárkirály bizonyára megjutalmazná e nemes érdeményeket, s ki tudja, nem ajándékozna-e neked is egy boltot, melyben a júliusi kereszttel árulhatnád holmidat, mint már kettőt jutalmazta meg, kiket e dicső napokban egy kevés pálinka vagy öt franc hőssé változtatott.

De ha Valmont becsületes ember volt, emlékezzél meg, hogy vele rokonságod még több becsületes emberrel szaporodott, hogy bizonyára oly atyafit is találsz, ki hajadat göndörítheti s ruhát varrhat, sőt talán, ha valahová mégy, mint omnibusz vezető pártfogolhat; s örülj, ha tudsz, látogasd meg e becsületes embereket, menj velük sétálni, nevezd cousineidnek, hiszen becsületes emberek ők is, s tán épp annyi érdemre tettek szert, mint Valmont maga, csak hogy nagyobb tiszteletreméltók, mert nem jutalmaztattak. Nemde, maga a gondolat elpirított, s ha Valmontnének adom tanácsomat, megbántva érzendi magát s miért? - Hát nem a szabadság századában élünk, nem hirdették-e egyenlőnek az embereket s a nemességet balgatagságnak, mely e korhoz többé nem illik? vagy csak annyira terjed a logika, mennyire bizonyos uraknak saját érdeke kívánja, s kik magok fölött túrni nem akarnak semmit, feljogosítva gondolják magokat, mindent mi alattok áll, pórnak nézni, mintha a legfenségesebb s legalávalóbb között törpe személyök elég távolságot képezne? Nevetség! mit e hon fenségést bírt, letiportatott; az Úr templomai vérrel fertőztettek, a trón vérpaddá vált; a bajnokok ivadéka hóhér kezével végeztetett ki, s miért? hogy egy pár bankár nemességre emeltessék, s a szeplőtlen zászló helyébe a törvényesség rongyaiból, a terrorizmus vérfoltjaiból s álmodott egetek kékéből egy háromszínű lobogó foltoztassék össze; s én ne vessem meg őket? s én ne nézzek büszkén őseimre? kik a népet talán elnyomták, de legalább nem csalták soha, kik rossz elvekért küzdöttek, de legalább nem hazudtak szépeket önhasznukra; kik megvetve néztek alattvalóikra, de tisztelettel a királyhoz; kik csak e haza sötét századaiban ragyogtak, de legalább nem kölcsönözték sugárikat, mint e nap csillagai, kik holdvilágként, mihelyt napjok, a nép, lenyugodott, feltűntek s felejtteni akarnák, hogy csak tőle vevék világukat. Mutass egy helyet Franciaországban, hol az egyenlőség álma létesült; mutass egy gazdagot, ki a szegény előtt büszkén nem emelné fejét s karöltve akarna végigmenni az utcákon embertársával, ha ruhája rongyos; mutasd fenséges teóriádnak csak egy helyen praxisát, s bámulva a kort, le fogok talán mondani címeimről: mindaddig megengedi a világ, ha nemességemről megemlékezem, míg ők pénzökről; ha magamat magasabbnak tartom azoknál, kik alantabb születtek s az egyenlőségnek önmagok mondanak ellent, s ha nem megyek társaságukba, hol komornyikomnak unokája játsza a főszerepet.

- Komornyikjának unokája? - kérdezém bámulva.

- Atyám komornyikjának unokája - felelt szárazon az öreg. - Talán észrevett ön egy magas fiatalembert, fekete haj- s szakállal; az asszonyok Adonisnak hirdetik, a férfiak lángésznek, mert arcait a feslett élet elhalványítja, s mielőtt a júliusi napok a címeket eltüntették, az ajtót nyitó komornyik egy hangos gróf Dufeyt kiálta be, ha a szobába lépett. E gróf komornyikomnak unokája.

- S hogy' történt ez? - kérdezém tovább, mindinkább növekedő érdekekkel.

- Mint minden Franciaországban, - szóla rosszkedvűen az öreg - a forradalom által. Ki e hazában a nemzet s egyesek félszázadnyi történeteiben valószínűséget keres, az a valót hazugságnak fogja tartani. Mikor a természet mélyében megrázkódik, mikor tetők leroskadnak s helyökbé újak támadnak, mi csoda, ha a mélyen feküdt kődarab csúcsra emeltetik, s a fergetegtől felkapott mag, mely a völgyben érett meg, a tetőn hajtja gyökerét; így történt sokkal Franciaországban. Mikor a forradalom kitört, Dufey öreg atyja komornyik vala házunkban, de revolucionárius gondolkozásmódja miatt, mindjárt a Bastille ostroma után, elküldetett. - A terrorizmus alatt atyám s én száműzöttünk, s egy ideig száz veszély között lappangva, már alig vala remény megmenekülésünkre, midőn egy nap Dufey, ki addig a vér embereivel megbarátkozott, hozzánk jött s megszökésünkre útilevelet s minden szükséges segédekert ígért. Atyám, noha nem bízva benne, de mert más reményünk nem maradt s lakásunk úgyszólván tudva vala előtte, ajánlatát elfogadá, s részint, hogy ily embertől ingyen

szolgálatot ne fogadjon el, részint, mert pénzünket nem vihettünk magunkkal a nélkül, hogy gyanússá ne lennénk, 100,000 frankot ada Dufeynek által azon feltétellel, hogy e pénzt, ha egykor visszatérünk, kezünkhöz adván, addig maga hasznára kezelje. - Elmenénk s évekig nem hallánk semmit Dufeyről, kivéven egyszer, hogy magasabb hivatalba lépett s jószágainkat nevetségesen olcsó áron megvevé. Mikor Napoleon császárrá lett s Franciaország belső gyulladásából, vért vesztve, kigyógyult, az öreg Dufey tudunkra adá, hogy neveink a proscipció-listáról letöröltettek s hogy bátran visszatérhetünk. - Az igaz ügy diadalához akkor nem vala remény s Párizsba jövének. Az öreg Dufey, ki azalatt pénzünkből meggazdagodott, örömkönnyekkel fogadá atyámat, s tudára adva, hogy az általadott pénzt ősi birtokunk megvásárlására használta, jószágainkat visszaadá. - Az öreg Dufey hű ember volt, s habár hűségeért azon nagy nyereséggel, melyet pénzünk kezelése által szerzett, dúsan meg vala jutalmazva, nem mondhatja senki, hogy el nem ösmertük érdemeit. Atyám azalatt meghalt, s kevés hónappal később Dufey is, de Caesar atyja között s köztem nem szűnt meg azon barátság, mellyel őt s atyját házunkban, hol közszolga volt, mindig elfogadók. Végre a hatalmas császár porba dőlt s vele délibábként támadott hatalmasai, s a gróffá lett Dufey barát s befolyás nélkül áll a világon, egy meggazdagodott pór és nem egyéb. De a törvényességgel visszalépék én is természetes helyzetembe s ha valaha háladatossággal tartozám atyjának, ő maga mondhatja, nem fizettem-e vissza adósságomat. Nevén vérfoltok függtek, ő maga egyike vala azoknak, kik végsőleg legállhatatosabban álltak törvényes királyunknak ellent; egyike azoknak, kik, midőn a forradalom zászlója még egyszer felemeltetett a nagy vezér által, legelőbb csatlakoztak a veszendő ügghöz. De mikorra a béke visszajött, én annyit fáradék, oly tartalék nélkül használám egész befolyásomat, hogy Dufey régi hivatalába visszahelyeztetett, s mert ügyessége őt kitünteté, fokonkint még magasabbra emelkedett. S mit mond ön ahhoz, hogy az, ki nekem s a kormányunknak ennyivel tartozott, egy pár év óta az ellenzékhez csatlakozott, s végre, míg fia a júliusi napokban jóltevői ellen küzdött, királyának megfosztását aláírá; mit mond ahhoz, hogy egyike vala e bitor hatalom első szolgálóinak, s most is egyik azok közül, kik minden jogot legmerészebben tapodnak lábaikkal.

Julia mély gondolatokba merülve néze a kandalló elhaló lángjaira; én hallgaték, részint, mert nem éppen annyi háladatlanságot láték a Dufeyek tettében, részint, s talán inkább, mert le nem győzhetém féltékenységet, s azt, kit talán okom vala gyűlölni, védeni nem akartam. Ez egyik bélyege századunknak: ha vannak emberek, kik nem hazudnak, nincs talán az úgynevezett művelt világban egy, ki előítéletei vagy körének szelleme ellen az igazságot kimondaná, ha érdek vagy hiúsága nem buzdítja. Hazugságra s színlelésre nevelve, gyáva tettetés közt folynak el napjaink, míg végre érezve, hogy azoktól, kik iránt soha igazak nem valánk, igazságot nem érdemlünk, a csaló kételkedni kezd, s éppen, mert talán senkit magától elidegeníteni nem akart, elhagyatva áll. Ne csodálkozzék senki, ha e században, hol anyagi kényelmeink annyira növekedtek, mégis oly kevés megelégedett embert találni; a hit eltűnt az emberek között, s nélküle nincs élet. Ne higgy az embereknek, így szóla atyám, mikor őt elhagyám. Ifjú szívem akkor még ellentmonda a bús oktatásnak, de önkeblemben tekinték s látám, hogy igazat szolt; mert nem valék-e hazug én is, nem neveztem-e én is százat barátomnak, ki iránt szívem semmit sem éreze; nem tanultam-e én is hajlongni azok előtt, kiket megveték, kezet szorítani azokkal, kiket nem szerettem, s mit várhatnék a társaságtól, melynek udvariassága hazugságokból áll? A műveltség az érzemény szavait s jeleit olyannyira magáévá tévé, hogy a való érzeménynek hallgatásánál egyéb nem marad; s ki ne kételkednék a való aranyon is, miután annyi hamis pénz forog az emberek között; s ki ne vonulna inkább vissza azon társaságtól, melyben szívének táplálékot nem talál? De nem állhatunk magányosan e földön; miként az ember legnagyobb gyönyörei éppen szükségeiből fejlődnek ki, melyekkel embertársai szeretetéhez folyamodik s ez érzemény áldásait élvezni tanítja: úgy válik a magányosnál kinná a gyönyör is, mert vele csak inkább érezteti elhagyatottságát.

Az ember, hajdani daliaként, erős páncéllal és pajzzsal védheti magát elleneinek csapásai ellen, de el nem bírhatja sokáig biztosságának nehéz terhét, s ha önjét várként hideg falakkal körülfogá, csakhamar rabnak érzi magát, midőn látja, hogy a fal, mely őt elleneitől mentve tartja, egyszersmind az, mely az egész világból kizárja.

Az öreg gróf, kinek hosszú hallgatásunk látszólag kellemetlen vala, végre hozzám fordulva így szólt: - Ön hallgat? talán jónak tartja Dufey tettét? Természetes! Irántunk szigorú a világ, a mi hibáink észrevételnek, a pór tehet, amit akar. - Mert csak mi irigyeltethetünk, - feleltem végre beszédre kényszerítve - a szegény iránt adományában igazságtalan a világ irántunk ítéletében, s úgy tartom, nem rajtunk a sor panaszkodni. - Nem akarok önnel vitatkozni, szóla rossz kedvvel az öreg; minden kornak megvannak előítéletei, melyeket ellentmondhatlan igazságoknak tart s hirdet, s ki századunkban a születés különbségeit védné, a természetjog sértőjének tartatnék, mint egykor az, ki egyenlőségről álmodott volna. De óvja magát a pórtól, s ha érte valamit tesz, legyen bizonyos előre, hogy háladatosságot találni nem fog, s végre száz vesztesség s szenvedések után még azzal sem vigasztalhatja magát, hogy valakinek használt; e földet megváltoztatni nem fogja senki, s habár száz s ezer új elv s rendszer tűnik fel láthatárunkon, az emberi szív, mint a fa, száz tavasz sugárai alatt ugyanazon növényeket fogja teremni.

Éjfél elmúlt, s én látva az öregúr rossz kedvét, elmenék. Lelkem teli vala bizonytalansággal; mit Dufey egykori viszonyairól Julia családjához hallék, mindinkább nevelé aggodalmaimat, s midőn ismét Julia nyílt arca támada fel képzetemben s nyájas tekintete s meleg kézszorításai, valószínűségeim lehetetlenségeknek látszának, minden kétely véteknek, mely által Julia szeretetére érdemtlenné tevém magamat. Most, hol annyit tapasztaltam, hol az életfolyamnak fenekére nézve, csillogó felszíne alatt csak sarat találtam, szinte nevezhetnék bizonytalanságomon; de az ifjú másképp számol: vannak dolgok, melyeket lehetetleneknek gondol, s bármi erős bizonyságok emelkedjenek mellette, ő behúnyja szemeit s hisz, mert hinni akar, mert hinnie kell. Mint rossz hírekre lassanként szoktatjuk az embereket, hogy a lélek egyszerre le ne süllyedjen nehéz terhe alatt; így bánik velünk a végzet, lassanként tanít emberismeretre, hogy bírni tanuljuk a szörnyű tudományt; előbb egy ember csal, s a seb, bármily nehéz, kigyógyul, s szívedet megkeményíté héjagával; később többeken tanulsz kételkedni, kedvenc eszméid egyenkint eltűnnek előtted s elbírod, mert már kevésbé bíztál; utóbb barátaid elhagynak, s csak végre látod, hogy kedvesed is csalfa volt, és senkiben sem bízhatol e világon. Szörnyű tapasztalás! de az idő, mely annyi kincseket elrabolt, magadba vonulni tanított, s ha végre elhagyatva állsz, eltűröd, mert már önössé váltál. Nekem még hosszú iskolán kelle átmennem, mielőtt ennyire jutottam.

XXV.

Hazatérve, Armandot találtam szobámban; egész létében a legnagyobb változás látszott, lángoló arcokkal jöve előmbe s szokatlan melegséggel rázá kezemet. Annyira elszoktam volt ily vígan látni őt, hogy el nem titkolhatám csodálkozásomat. - Nemde, - szóla mosolyogva - mióta nem láttuk egymást, nagyon megváltoztam; lám, mennyit tehet egy kis remény. Szerencsétlennek gondolál már természetemnél fogva és sokszor mondád, hogy oly körülállást nem is képzelhetsz, melyben én megelégedném; ím, sötét jövőmön egy reménysugár tör át s én boldognak érzem magamat. Oh hidd el, minden szív megnyílik az örömnél, s ha annyi embert találsz, kiknél ez érzemény oly ritkán vagy soha fel nem szólal, légy meggyőződve, hogy a sugár hiányzik e Memnon-oszlopának.

- De mi boldogított ennyire? - kérdezém csodálkozva.

- Mi boldogított? Kérdezd a szerencsést, miért örül? Beszéltesd el magadnak gyönyöreit, s ha tenkvánataiddal véletlenül össze nem találkozik, mosolyogni fogsz. Egy darab száraz kenyér, melyet a koldusasszony gyermekével megoszt, egész mennyországot zárhat magába; minden dolognak érdeke csak helyzetünktől függ, mely képzetünket meghatározza s a szerencse végre nem más, mint az, mit annak gondolunk. Ha valakinek örömét érteni akarod, ne kérdezd soha a jelent; nézd a vigadó multját, s át fogod látni, hogy minden csak a mult s jelen közötti különbségtől függ, s maga a könny, mely a fájdalomszorongatott szívnek enyhét ad, nagyobb kincs lehet India minden gyöngyeinél.

- Hát szeretsz - szólék, meggyőződve, hogy ily örömet csak szerelem nyújthat.

- Én? - viszonzá Armand keserű mosollyal, mely arcainak vidámságát ismét eltünteté. - A szerelem mennyország, melyből csak egyszer süllyedhet le az ember, s melyre a lesülydedt, mint Lucifer az egekre, egy szörnyű átkot mond el kínjai között; azonfelül - folytatá gúnyoló hangon - a szerelem oly élvezet, melynek megszerzésére mai időben több érték kell, mint mivel én bírok s melyet ily szegény proletáriusnak már azért sem kellene elfogadni, mert annak, ki a sorstól csak csapásokat várhat, két hátat, s annak, kire éhség vár, két gyomrot keresni esztelenség. Az én boldogságom szegény emberek módjára nem más, mint egy kis remény, hihetőkép csaló, mint a mi reményeink lenni szoktak, de boldogító mégis, mert az egyetlen, s mert érzem, hogy az utolsó.

- S mi más remény lehetne, mely boldogít, mint az, hogy szeretettünk? - szólék sóhajtva, mert Julia képe állt előttem.

- Az, hogy szeretetet érdemeltünk, - szóla lelkesülve Armand - nem egy asszonytól, kinek szeretete érzékinknek éledeletet s lelkünknek örömet ígér; nem egy családtól, mely nyájas körével meghálálja fáradozásainkat; hanem hogy szeretetet érdemeltünk attól, kitől viszont-szeretetet nem várhatunk, kinek ölelései öldöklöbбек csapásainál, kinek babérja töviskoszorú, hogy szeretetet érdemeltünk a néptől, ez szebb a szerelem szelíd örömeinél.

- Hála az égnek, - szólék - hogy ily lelkesedve látlak; a boldogságnak egy módja, bízni az életben, mely kereskedőként hitelre adja holmiját s veszi áldozatainkat, s melytől másként nem várhatunk semmit. De mi gerjeszte egyszerre ennyi reményeket szívedben?

- Ki ne ne vess, barátom! - szóla Armand - mind e reményt, mind ez új terveket egy ígéret gerjeszti bennem. Nemde csodálatos, hogy én, ki annyit csalódtam, ismét bízom ember-ígéreteken; de ki tehet róla? A szívnek szüksége van egy reményre legalább; a nép megcsalt várakozásaiban, s a süllyedő szív a gyenge ághoz ragaszkodik, hogy el ne merüljön. Talán Dufey is megcsalja várakozásaimat, mint annyian; de végre legalább reméltem egy pár napig, s e föld oly szegény örömeiben, hogy balgatagság volna elűzni szép álmainkat, ha előre tudnók is, hogy teljesülni nem fognak.

- Dufeytől várod szerencsédet? - kérdezém elijedve a gondolattól, hogy ő, ki talán kedvesemtől foszta meg, most barátom szívét fogja osztani velem; s midőn Armand hosszasan elmondá Dufey hatalmát s ígéreteit, midőn egyenkint kezdé magasztalni tulajdonait, s hogy tőle, ki a nép embere, önmaga is bátrabban remélhet hűséget, mint másoktól, szívemet különös fájdalom s gyűlölség tölté el, melyet le nem győzheték. - Ne bízd magadat Dufeyre, - szólék végre - ő meg fog csalni.

- S miért ne ő rá? - kérdezé Armand - rá, ki az idegent, a szegényt oly barátilag fogadá, ki tőlem semmit sem várhat s mellékcélra ígéleténél nem gondolhatott; megvallom, nem látom által tanácsod okát.

Elmondám neki gyanúimat, találkozásomat az avignoni templomban s itt Párizsban; elmondám, mi boldog volnék Julia szerelme által, ha Dufey képe nem állna közöttünk, s hogy őt gyűlölöm, s hogy meg vagyok győződve, miképpen átkomnak teremté a végzet őt, ki barátomtól meg fog fosztani, miként már kedvesemtől megfoszta, ki által barátom s kedvesem egykor szerencsétlenek leendnek. Armand hallgatott, kezeit egymásba fonva állt előttem s arcán le nem írható fájdalom tükröződött.

- Miről gondolkozol? - szólék végre, mélyen meghatva látásán, s már sajnálva vigyázatlan beszédeimet, melyekkel talán végeredményét rontám el.

- Arról gondolkozom, - szóla komoran - hogy el kell válnunk.

- Elválnunk? - szólék elijedve. - Hogy mondhatod ezt? S elfelejtéd a multat, hogy neked köszönöm életmet s hogy kebleden kívül más hely nincs, hol megpihenhetnék? oh szíved nem hallá e szót, melyet ajkaid mondtak; mi el nem válhatunk.

- El kell válnunk, - szóla komolyan Armand - érdekeink különbözők, s kiket jövőjük szétvezet, azokat a mult, bármi szép legyen, össze nem tarthatja. Mikor még gyermekek valánk, sokszor sejdítém, hogy egykor e barátság meg fog szakadni, s lám, igazam volt. Te, kit a végzet élvezni teremtett, s én, kinek jövője oly komor vala, hogy maradhatnánk együtt? s ha gyermekségünk kiegyenlítő is a távolságot, s te, a sasfi, s én a föld állata együtt járhatánk gyengeségünkben, én érzém, hogy egykor szárnyaid meg fognak nőni s hogy nem foglak követhetni röptedben. Akkor nem hívék jóslataimnak, a gróffi nem gyaníthatá, mire az élet a pórfiút régen megtanítá; de a jóslat igaz vala s teljesedni fog.

- Nem értelek.

- Örülj, hogy nem értesz, - szóla szomorúan Armand - örülj, hogy a sors még oly keveset éreztet veled erős kezét, hogy intéseit észre nem tudod venni; de én bús tapasztalások tanítványa vagyok, s mint az, kinek szeme a homályt megszokta, messzebb látok a jövő térein, s előre kijelölhetem az akadályokat, melyeken barátságunk szét fog oszlani. Tekints szívedbe, barátom! a fájdalmat, melyet értesz, örööm gerjeszté; már most is, hol az élet küszöbén állunk, az, kitől én szerencsémeket várom, ellened; minden, mit ő barátod javára tenni fog, lelkednek kín; barátodnak legbúsabb csalódása, mely őt végreményeitől megfosztaná, benned, bármiként küzködjél érzeményeid ellen, titkos meglegedést fogna gerjeszteni, s ím, e pillanat képe egész jövőnknek. Bármi erős legyen a szív, a körülmények hatalmának nem állhat ellent, s kiknek az életben egy közreményük sincs, melyben összetalálkoznának, azok hasztalan ragaszkodnak egymáshoz. Mit használ, hogy szíveink egykor közel álltak; mit használ, hogy gyermek-álmainkban örök hűséget esküvünk: nekünk a végzet, már mikor születünk, külön utakat jelölt ki, s el kell válnunk, mint a folyóknak, melyeknek forrásaik egymás mellett csörgedeztek s melyek mégis minél tovább folynak, annál távolabb esnek egymástól.

- Oh barátom! - szólék, elragadva fájdalomtól - hogy' beszélhetsz így; hogy hasonlíthatod szíveinket a hideg ingatag folyóhoz, melynek első habjait egy kődarab eltérítheti útjából, melynek feneke érzéketlen kő, síma felszíne tükör, mely választás nélkül vet vissza minden képet; nem vagyunk-e mi szabad emberek, nem teremtett-e az ég egymásnak támaszul s örömul, s mit tehetnek körülményeink, ha szíveink közelebb állnak, mint e világ hideg behatásai?

- Hidd el, barátom, - szóla Armand mosolyogva - az ég nem sokat gondol emberi bajainkkal s aki barátot kíván, ha fel nem keresi, bizonyára nem fog olyanra akadni, kit az ég egyenesen számára teremtett volna. Gondolj csak vissza a multra, s mondd, legszebb érzeményeid miként támadtak? nem egy véletlen eset vagy néha az unalom volt-e kűtfeje legboldogítóbb viszonyaidnak? s ha egykor, talán ebéd alatt, más helyre ülsz, vagy midőn égjelölte barátoddal

összejössz, más tárgyról szólsz, nem maradtatok volna-e örökre távol egymástól? Szíveitek egybe hangzanak; de hány szív dobog egyhangban? s mit ér, ha nem a te hangkarodban zengene; mit ér, hogy a pórfiú veled egyetérez, ha ruhája rongyos; hogy a polgárleány szívedet jobban megértene, ha táncmestertől nem tanulá nyájasságait? Ti távol fogtok örökre állni, bármi hasonlónak alkotott a természet; távol, azaz: idegen; mert a szív, mint a repkény, a legközelebbhez ölelkezik, s ha boldognak érzi magát helyzetében, bizonyára nem azért, mert egy bizonyos neki teremtetett lényt, hanem mert valamit ölelhet körül s így természetének megfelelt. De mit helyzet s körülmények kötöttek, azt szét is téphetik; mint a jegesen évről-évre új hasadékok támadnak, s a szikladarabok, melyek egykor egymás mellett feküdtek, évek után távol állnak: így az emberek az életben. A föld meg nem rendült s az életben nem történt semmi olyan, mire csak emlékezni; ma és holnap között soha nem vala különbség: s ím, a sziklák s emberek mégis elváltak a lassú haladásban; mert bármi hatalmasan küzködjék is hiúságunk a való ellen, mi szabadok nem vagyunk még érzeményeinkben sem; s habár a végzet reánk, mint örültekre, láncok helyett a szokás és társaság kényingét adá, hogy a csörgés fel ne ébressze dühünket, tagjaink lekötve így is; hasztalan ellentállunk. - Hasztalan, barátom, hű ragaszkodásod; hasztalan a szent akarat, mellyel barátomnak esküvel; az élet fel fog ébreszteni téged is ifjú álmaidból, s bármint mondj is ellent, te is önös leendsz, mint mások.

Soha szó fájdalmasabban nem rezgő át lelkemet, mint e jóslata Armandnak; nem mert sértve érzem magamat, de mert egy belső szó mondá, hogy való. - Hallgaték, szemeimet könnyek tölték. - Armand szomorúan tekintre rám, meghatva vala ő is, s hangja remegett, midőn kezemet szorítva így szólt:

- Ne neheztelj, barátom, s habár szívednek fáj, mit nyíltszívűségemben mondék, gondold, hogy e meggyőződés egyike azoknak, melyeken át kell mennünk. Mint kit egy napsugár álmából ébreszt, könnyezve nyitja szemeit a nem szokott világosságnak: így jut könnyezve önmagának s az embereknek ismeretéhez az ember; de egykor oda kell jutnia; s jobb, ha akkor ébresztetik, mikor még a föld korányi világában ezer más élvezetet nyújt álmai helyett, mint tikkasztó délkor, hol nem marad hátra más, mint árnyékot keresnie. - Csalódások nem tarthatnak örökké, s habár az, melyben ifjú korunkban csaknem mindegyikünk élt, hogy mást magunknál inkább szeretünk, a legszebb, meg kell szűnni ennek is. Önös az ember természeténél fogva, ősi tulajdona ez, melyből kivetköznie nem lehet s melyből hibái s erényei egyformán fejlődnek. Ifjú korunkban, hol még inkább becsüljük magunkat, hogysem egész létünket oly csekély tárgynak, mint saját érdekünk, feláldoznók, hazánknak, a művészetnek vagy kedvesünknek élünk, de vajjon nem keressük-e ezekben is csak önmegelégedésünket? S ha később iparkodásaink célja nem változik, nem változnak-e inkább örömeink tárgyai, mint azon bennszületett kívánság, mely az öröm felkeresésére ösztönze? S a férfi, ki eléggé szerencsétlen, hogy szívét hírvágy többé nem dobogtatja, ki ezer tapasztalások után végre átlátá, hogy embertársait nem boldogíthatja, s ki, miután hajójából szélvész közt kincseit a tengerbe vetve csak önelteért küzködik a habokkal, vajjon miben különbözik az ifjútól? egy kikötőhöz iparkodnak, csak hogy az egyik boldogtalanabb s inkább érdemli szánakozásunkat!

- S nem kereshetem-e én a te boldogságodban önösségem kielégítését? - szólék közbe - s miután ifjú koromban hírvágyamat előlé nevelésem, s miután nagy célt nem tűzék ki magamnak, mely után fáradva boldog lehetnék; miután talán családi boldogság nem vár reám: nem lehetsz-e te világom, családom, mindenem? te az egyetlen kincs, melyet az élet vészei közt hajómból nem vetek ki, melyet magammal hordok kikötőmig?

- Oh miért kelle annyit tapasztalnom! - szólt Armand szomorúan - miért nem vagyunk gyermekek ismét, hogy karjaid közé borulva kisírhathán az örömet, melyet nyájas szavaid bennem gerjesztének. De az egyenlőség kora megszűnt; te gróffá, én koldussá lettem, s habár szívünk széttörik bánatunkban, el kell válnunk. Téged örömök várnak, engem talán új csalódások; de bármi távol álljunk is egymástól, egy összetarthatja szíveinket: az, hogy egyikünk sem gondolhat legboldogabb napjaira a nélkül, hogy barátja eszébe jutna; emlékeinkben barátok vagyunk örökre.

- Emlékeinkben s az életben! - szólék elragadva érzelmeimtől. - Oh miért tagadod, minek küzdesz érzeményeid ellen? E könny, mely szemedben ragyog, többet mond okoskodásaidnál; a csillagokra nézz, s fényök változik; a virágok hervadnak s kihajtanak ismét; a tenger dagadva s apadva új határokat keres magának; ahová csak nézesz, minden változik, s az állandóság képét hasztalan keresed a világon: de borulj szívemre, érezd dobogását s itt fel fogod találni. Történjék bármi, változzék a világ, mi barátok maradunk örökre!

- Örökre, - ismétlé Armand s arcain fájdalmas mosolygás lejte át, midőn szenvedelmesen keblemhez szorítám. - -

Künn szélvész dül, a hó sziszegve csapdossa ablakomat s a temetőn fejér kísértetekként emelkednek hófuvatok szemeim előtt; minden komor s elhagyott messze körülöttem, mintha nyögve halálával küzködnék a természet. Mi más, mikor a vész viruló tavaszi mezőkön dulong át; a fákról virágese hull, milliónyi virág ingatja szép fejét, s a téren illatfergeteg repül végig, míg a tölgyes zúgva mozgatja ágait, mintha küzdesre híná ki a felbőszült elemeket. Oh mik a te vészeid, ifjú! ki még egy nagy virágteli világot bírsz, s kit, ha szenvedései elvonultak, legfeljebb egy könny int mult fájdalmaira; mik a férfi szenvedéseihez képest, ki virágot nem veszthet vészek által s utánok mégis csak hideg, örömtelen nyugalmat talál.

XXVI.

Kértél, hogy egész életemet írjam le, mert reménykedél, hogy fájdalmam enyhülni fog, ha okairól emlékezem; csatlakozál, barátom. Én többé nem követhetem tanácsodat. Elég, hogy a szív elvérzik kínja között, minek tapintgassam mély sebét, minek verjem fel érzéketlenségéből, gyógyulni úgy sem fog. Kinek fájdalmai a külvilágtól jönnek, azt az idő vigasztalja; mennyivel távolabbra jó szenvedéseitől, annyival kisebbeknek látszanak, míg végre szemei elől eltűntek; s kinek akkor eszébe nem jut, hogy miként mögötte csak szenvedések állanak, úgy azok állnak talán előtte is, az megnyugodhatik, sőt talán örülhet emlékeinek, mert azt hiszi, hogy a rámért terhet már elviselte. Mint a gyermek, ki mihelyt tőle játékait elvevő, pillanatnyi sírás után másokhoz nyúl s végre mindentől megfosztva a föld porában leli játszószerét: ilyen az ember. Míg a szív magában hordja az öröm csiráját, addig hasztalan múlnak évei, azt hasztalan vigasztalod új adományokkal. Mit ér, ha vaknak új képeket állítasz szemei elé, s mit a szívbetegnek, ha új éledeletet adsz: a baj magában fekszik s azt nem gyógyíthatod. Ne gondold, hogy az idő gyógyereje ellentállhatlan; csak elmúlt fájdalmaidat felejteti, de nem szoktathat azokhoz, melyek még szívedet töltik; miként a tenger habjai a sziklát, mely csak mellettök áll, sokáig mosva végre ledöntik, míg az, mely mélyében fekszik, szigetté nő: úgy tesz az idő fájdalmainkkal, a külsőket lerontja, de azok, melyeket kebleinkben hordunk, növekednek azalatt.

Az emberek jövője a multban fekszik egészen, s miként ha zord napok vetéseidnek csiráit elronták, hasztalan árasztja el felettök meleg sugárait a nap, úgy az életben a férfiúság derült napjai nem virágoztathatják a csemetét, mely csirájában elromlott. Oh míg felejteni nem taníthatasz, hasztalan szólsz új reményekről.

Csalódás! így szólsz te, csalódások csalódása; az emberi szív oly gyenge, hogy még fájdalmait sem tudja megtartani. Kérdezd a tapasztalást, s vajjon láttál-e egy embert, ki végre nem vigasztalódott volna? vajjon láttál-e egy nemzetet, mely síremlékeket nem emelne halottainak, mintegy vallomásként, hogy köre kell bízunk a hálát s keservet, mert minden, mit csak emberek hordanak keblökben, eltűnik? A meggyőződés, hogy örökre boldogtalanok vagyunk, betegség s nem egyéb; romlott máj vagy lép talán, melyből ha kiüdülsz, a sötétnek látszott föld egyszerre rózsaszínben áll előtted. - De vajjon hát e gondolat vigasztaljon-e? Ha keserveimnek okát patológiáddal megmagyaráztad, s végre átlátom, hogy a lélek szenvedéseit testem okozá; hogy egy meghűlés az, miért e föld oly virágtalannak látszik; hogy egy latnyi velővel több vagy kevesebb, hogy egy nyomás, melyet dajkám véletlenül fejemen tett, egy esés, mely gyermekkoromban agyamat megrázá, más színekben mutatná a világot - mit bánom én? Nekem ez az élet mégis csak az, minek látszik, annyival elbúsítóbb, ha átlátom, mi kevés kelle szerencsém elrontására. Mit is bánja a kis féreg, hogy az, mi árnyékot vet rá, s előtte a nap meleg sugárait eltakarja, egy fűszál csak; mit bánja a moly, hogy egy kis gyertya lángjában enyészett: a fűszál, a gyertya, nekik annyi, mint nekünk bér, szikla s villámok, s rossz vigasztalás, ha a gazdát, kinek házáat lángok emészték fel, arra inted, mi csekély szikra kelle egész vagyonának elrontására vagy miként lehetett elkerülnie romlását; ő koldus, bármiként vált is azzá. Vigasztalása: felejteni s megvetni az örömöket, melyektől végzete őt megfosztá; megvetni e világot, melynek pusztáján a leggyengébb szellő hátrahagyott nyomának eltörlésére elég vala, melyben fárasztó napja, minél tovább tart, annál nagyobbra növeszti árnyékait; megvetni az életet, melyben erényeiért a közönség, hibáiért önérzete bünteté; melyben a szív Tantalusnál nagyobb kínokat türe, mert vize el nem folyt, de nem enyhíté szomját; gyümölcssei el nem vonultak előtte, de keserűek valának; s melyben végre átlátá, hogy reményleni sem szabad a nélkül, hogy később ne lakolna érte; vigasztalása: megvetni az embereket, e szerencsétlen elátkozott fajt, mely tűrni gyenge, ellentállni gyáva, csak gyűlölni tudja elnyomóit s példájokat követni; vigasztalása: megvetni mindent, mint én, s magányba vonulva, mint a haldokló római, palástjába takarni arcát, hogy a világ ne lássa vég fájdalmas vonaglásait; hogy annyi alávalóság tekintete el ne keserítse ellenálló szíve végérzeményeit; magányba vonulni, s mint éltünk hosszú tapasztalásainak végeredményét széttépett kebellemmel elmondani a szentírással: elátkozott, ki emberekben bízik.

Ha szívednek remények kellenek, keress egy virágot magadnak, ásd körül földjét, ápolod, öntözd, őrizd meg a fergeteg ellen s a virág háládatos leend: ágain bimbók fognak fejlődni, s ha reményeidet ezekbe helyezéd, csálva nem leendsz, minden bimbó végre megnyílik s minden kehelyből köszönet fog illatozni elődbe. Ha részvétet keressz, s néha egy baráti tekintet vagy egy szív kell szívednek, mely csak érted dobog - végy kutyát magadhoz, a kutya hív leend; asztalodról néha egy falatot vetél neki, néha térdeden pihentetéd fejét s megsimogatád, s lám, a kutya elfelejti, mennyiszer koplaltatád, mennyiszer üzed el kegyetlenül, midőn nyájasan hozzád közelgett, mennyiszer veréd ki szobádból, csak csekély jótéteményidről emlékezik: s ha mindenkitől elhagyatva látandod magadat s szíved nehéz keservei között vigasztalást már nem is keres a világon: hív követőd hozzád fog simulni, s addig járni körülötted s fejével addig taszigálni kezeden, míg végre egy tekintetre méltatod; s ha becsületes szemébe nézve szomorúságából látod, hogy bánatodat megérté, talán egy nem várt könny fogja töltöni szemedet, midőn eszedbe jut: Isten vajjon nem azért teremté-e a kutyát, hogy az ember szerencsétlenségében egészen elhagyatva ne álljon a világon, s hogy annak

sírja fölött is, ki örökséget nem hagy, legyen egy lény, mely utána eped. Ha nyom nélkül eltűnni nem akarsz s lelkednek jól esik, hogy emléket hagysz magad után, vágd egy fa héjába nevedet, s fádon a betűk évről évre nőni fognak, míg végre, midőn nem leszesz és senki az emberek között rólad már nem emlékezik, elvesztve formájokat, nagy, eltörülhetetlen sebként fognak állni, meddig a fa áll; - csak emberektől ne remélj semmit, csak bennök ne bízzál, csak tőlök ne várj emléket; a legjobbak is csak hozzád hasonló, s te önös vagy.

Vannak igazságok, melyeknek szívünk ellentmond, s ilyen az önismeret. Mint e föld lakói évezredekig állónak képzelék tekéjüket s a föld forgása által okozott jeleneteket a napnak tulajdoníták: így hiszi állhatatosnak szívét az ember is, s ha változásokat lát, mindennek inkább tulajdonítja, mint magának. Ámde, habár későn, végre eljő szívének Galileije s elmondja nyugodtan a bús valóságot, s így szól: ha fényes napjaidat éj váltja fel, s kebledben annyi a sötét, mint a világosság, csak annak tulajdonítsd, hogy szíved önmaga körül forog szüntelen, ember, te önös vagy. El tőlem, rágalmazó! így kiált fel szívünk. Nem hívém-e állandónak e keblet, mióta élek; nem mutatkozott-e nemesnek e szív, mióta dobogni kezdte s ennyi áldozat s minden, mit kedveseim iránt érezek, önösség volna-e ez is? Hasztalan küzködés! A valót eltagadnunk lehet, de legyőznünk nem; s mint Galilei börtönében, úgy lelkünkben egy szó mindig felszólal mellette. Te, ki oly állandóan ragaszkodál az erény parancsaihoz, ki a jó ösvényein járva csak hazádnak s embertársaidnak éltél, vajjon voltál-e már szerencsétlen? Éheztél-e, midőn a koldusnak egy darab kenyeret adál? előre tudtad-e, midőn hazádnak áldozád fel tenmagadat, hogy az utókor tettedért magasztalni nem fog? az, mit másokért tevél, volt-e ten-károdra? Oh, ha nem, köszönd végzetednek erényednek, s meg ne vess senkit, ki nálad boldogtalanabb, de nem gonoszabb, s ki helyzetekben, mint te, az erény ösvényein járna, szeretne s áldozna, mert önössége csodálatni akarna, mint a tiéd, s mert az anyagi kívánságok kielégítése után nemesebb éleletek kellenek a szívnek. Szomorú megvallanunk, de igaz: az erény sokszor nem más, mint szerencsés véletlen.

Ismerd tenmagadat, így szóla a bölcs. Jaj annak, ki tanácsát követi; kínos egy tudomány az emberismeret, de ha benne annyira haladtunk is, hogy az egészet megvetni kezdők, egy vigasztalásunk hátra van: az, hogy enmagunk jobbak vagyunk. Az ember láthatja az alávalóságot, mellyel a sokaság minden új jövevényre, ki közötté feltűnik, elébb követ emel, s ha látja, hogy nálánál erősebb, tiszteletnek magyarázza lehajlását; az ember gyűlölve, sőt megvetve láthatja az erényt, lesújtva a sors nehéz csapásai alatt, mint a magas tölgyest ledönti a villám, míg az alávaló fű, mely körülötte hajlong, a meleg nyári esőben virul s tenyészik; az ember hosszú tapasztalások után meggyőződhetik, hogy miként minden emberosztályzatok ugyanazon szemrehányásokat teszik egymásnak, s miként a nemtelen göggel vádolja a nemest, ki rá lenéz, s ez göggel a nemtelent, ki helyzetével meg nem elégszik; miként a szegény szívtelennek nevezi a dúst, ki éldele elfelejti, mennyien szenvednek, s ez szívtelennek a szegényt, ki jótéteményeiért háladatlan: úgy hibáik is egyenlők; s hogy az emberek között, tömegben véve, nincs is más különbség, mint hogy egynek több mentő okai vannak, mint a másoknak; az ember láthatja s tapasztalhatja mindezt, s míg magát a közönségnél jobbnak véli, boldog lehet. Mint az, ki magas bércezen áll, így érez ő; amit maga körül lát, az emberi lak s kis mezeje parányinak s alávalónak látszik; de ő maga fentebb áll, s bármennyi szép csalódástól fosztja meg nagyobb látköre, fenségének érzete elég vigasztalás mindenért. De ha végre képzelt magas állásunkról lelépünk, ha erényünk önösségünkkel egyszer ellenkezésbe jött s legyőzött s keblünkbe tekintve látjuk, hogy nem egyéb, mint tükrözete annak, mit másokon megvetünk; ha észrevesszük, hogy a szív, mely egykor hangosan ajánlkozott minden áldozatra, mint a visszhang, annyival hallgatóbb lőn, mennyivel közelebb ére hozzá; ha magunkat ismerjük, akkor fájdalomunk orvosolhatatlan; akkor, ha végre látjuk, mi keveset bízhatunk önmagunkban, mondjuk elkeseredett szívvel: elátkozott, ki emberekben bízik!

Minden ember egyenlően önös, s ha nem volna a hit, mely a földi javakról lemondónak nagyobb javakat ígér, s ha nem volna hiúságunk, ez örültsége az embernek, melyet végzete okosságának ellenőrül adott, talán rég széteszlott volna a társaság. - - De kinek hite nincs, ki szenvedések közt lelkének azon részét, mely egykor reményleni tudott, elvesztve a véghetlen égben mást nem talál egy nagy pusztánál, melynek ürességén csillagok ragyognak s fellegek szállongnak, de emberi szavunk visszhangot nem talál; ki az embereket inkább ismeri, mint hogy tőlök tiszteltetni vagy magasztaltatni szerencsének tartaná; kinek képzelete fel nem hevül, ha arra gondol, hogy századok vagy évezredek után gyermekektől csodáztatni, hiú íróktól magasztaltatni s pároktól példának használtatni fog, nem azért, amit tett, hanem azért, mit róla tart a jövő kor, hová a jelen az érdemet, melyet jutalmazni nem akar, utasítja, s mely ha szabadságról szól, a Gracchusokat, kik a népért véreztek, elfelejti, s csak Brutusról, a római patriciátus képviselőjéről szól; a jövő kor, mely a jelennél csak azért szebb, mert alávalóságát nem ismerjük s melynek gyermekei, mint mi a hajdankorra, tán bámulva néznek majd vissza ránk, e hőroszokra, kiket én megvetek - az, kit hit jó tettekre nem buzdít, hírvágy áldozatokra nem lelkesít, hiúság jóra nem csal, s ki élvezve annyira elfáradott, hogy végre önösségének sem talál többé tárgyakat: mi marad annak hátra a világon? - - A sír, e sötét bölcsője boldogságunknak, hol a szív megpihen fárasztó útja után, hol remény fel nem veri csendünket, emlékezet el nem keseríti álmainkat: a sír! s ha más számodra nincs a világon, ha körültekintve más reményed nem marad annál, hogy szenvedéseid egyszer megszűnendének, miért kétkedel?

Körültekintek. Az égen vad vegyületben repülnek szétszaggatott fellegek, a téli vihar a bércek havában dül, mintha a földről le akarná rántani sírtakaróját, hogy meztelen testén irtózva lássuk a rothadást, s a nagy fenyvesek feljajdulnak csapásai alatt. Szobámban néma minden, a kandalló lángjai elapadtak s csak itt-ott kóborol egyes szikra a hamuhalmokon, melyek meleget nem árasztanak többé. S künn e bércek s erdők mögött áll egy világ, télileg hallgató s elfagyott, melynek csillogó felszíne alatt ezer tavasz rothadása fekszik, mint itt, s melynek egyetlen szava a viharban megrázott tömegek jajkiáltása; s benn a kandalló előtt ül egy ember, ki keblében rég elfogyni érzi a lángokat, kinek hamuvá égett érzelmein legfeljebb azért tűnik fel itt-ott egy egyes szikra, hogy elpusztulásra intsen, nemhogy új meleget áraszson el - s ha az ember, ki a kandalló előtt ül, nem tűrheti többé kínjait; ha a külvilágra s önkeblébe tekintve érzi, hogy itt, mint ott, csak szenvedés vár reá, hogy sehol nyughelyet találnia nem lehet; a világban, mert az emberek, a magányban, mert önérzelmei nem engedik pihenni, vajjon vétkezik-e, ha köréből elkívánczik, ha kinyitva ablakát s temetőt látva szemei előtt, mint én, s érezve, hogy azok, kik itt fekszenek, édesen pihennek, végre egy nagy ellentállhatlan kívánságot érez szívében s így szól: Nagy, ismeretlen hatalom, mely engem e földre tevél vétkem nélkül, mely e kebelre bánatot s keserveket halmozál, s vigasztalásait elvevél, mely e szívet a világ iszapjában el hagyád merülni, míg végre vétkezni s önmagát megvetni tanul, szolgád széttöri láncait. Halmozd fel fellegbástyáidat egeden s retentsd, ki dörgéseidtől fél, áraszd el kínjaidat e föld fölött, hogy a messze pusztulás bizonyosságot tegyen hatalmadról; vagy nézz le áldva szegény földünkre, áraszd el pazarolva adományaidat az emberek között, teremts virágokat minden ágon, hadd napodat melegebb sugárokban ragyogni, legyenek csillagaid fényesebbek, eged kékebb; míg végre maga a madársereg új, szebb dalt kezd a megújult világban, mit bánom én, e szív többet vesztett, mint hogy ígéretedtől valamit reménylenie lehetne. Én szabad vagyok.

Miért szorulsz, te szív, e gondolatnál? kezem, miért remegtél, midőn törömhöz nyúltál? hát annyi szenvedés még nem felejteté dajkám meséit, oly világosnak látszik-e még a föld, hogy a sír elejétől félnék? oly boldogító vala-e az éberség, hogy az álmot önként elűzzem magamtól? Balgatagság! s miért hát e kétkedés, miért forgatom bizonytalan ujjaim között törömet, e biztos kulcsot, mely, ha egy új, jobb lét kapuit nem zárja is fel előttem, legalább elzárja örökre

azon helyet, melyen szenvedék; vagy a pillanatnyi szenvedéstől félek-e, mely szétszaggatott inaimat még egyszer átrezgi, midőn e vasat keblembé dőföm; de a gályarab fél-e a kalapácsütésektől, melyekkel bilincsei lábáról leveretnek? s van-e szenvedés, ha tudjuk, hogy általa szabadok leszünk?

S mégis van e kebelben valami, mi halni nem akar, egy titkos erő vagy gyengeség, mely az élethez ragaszkodik, s miután a szív édes kötelékei szétszakadtak, ott marad, mint nehéz lánc.

Ha egy családapa hünek gondolt neje karjai között, körülfogva gyermekektől, kikért élnie gyönyör s kötelesség, nehezen válik meg a világtól; ha utolsó szülöttje mosolygó ajkait látva, egy pillanatig elfelejti, mi örömtelen, nevének fájdalmainál, mi érzéketlen a világ, ám legyen; ha az, kinek egy barátja maradt, nehéz évek után egyenlően hív, ragaszkodó, midőn tőle végbúcsút véve kezét szorítja, keblében csak fájdalmat érez, csak arra gondol, hogy őt a halál e hív kéz szorításától megfosztja, s nem, mennyi nyomasztó gondjától fog szabadulni általa: nem csodálkozom; ha valaki nagy terveket alkotott s az életet félti, melyet hazájának vagy a tudományoknak, vagy egy gyermekség óta lelkében hordott mű kivitelének akarta szentelni: értem azt is; kinek egy kutyája van a világon, ki érte epedni fog; kiknek csak egy virága maradt, melyet nyilván szeretne látni: az ragaszkodik az élethez, remegjen, imádkozzék, jól teszi. De én? Mit bírok én a világon? atyát, ki szeretni megszűnt, mióta tőlem többé semmit sem remél; társaságot, melyhez csak kínos emlékek kötnek; úgynevezett barátokat, kik e szívet s kiket e szív sohasem ismert; hazát, melyet nem szerethetek, s bár merre forduljak, sem egy eszmét, sem egy lényt, melyért lelkem még felhevülne. Múlják el tizennégy nap halálom után s atyám nyugodtan jár ismét fel s alá könyvtárában, a beszédek, melyeket öngyilkom talán okozott, elunattak; te orvosi naplódban sóhajtvá feljegyezted tapasztalásaid között, hogy lelkibetegségek is vannak olyanok, melyeket az ember el nem bír; tizennégy nap s mindennek vége van, s nyugalmam nem bánt többé senkit, nem facsar egy könnyet; miért tűnök hát még?

Jaj az öngyilkosnak! így szól a világ; emléke elátkozott az emberek között, sírja fölött nem könnyezik senki, s az anya egy ájtatos főhásszal mondja ki nevét, hogy fiai ne legyenek, mint ő. S miért hát ennyi irtózat e tettért, miért e közkárhozzátás a szerencsétlen fölött, ki magának nyugalmat szerzett, de a nélkül, hogy egy embernek jogait sértené? Ki veszi rossz néven az állatnak, hogy terhe alatt lesüllyedve, a rárakott poggyászt nem vivé addig, meddig keményszívű ura akará; ki átkozza a koldust, hogy éhen halt; ki a sebész kése alatt vérző beteget, hogy fájdalmát el nem bírhatá? A szívnek is megvagyon mérlege, s ha nagyobb fájdalomterhet raksz rá, nem természetes-e, hogy ellensúlyát veszítve a földtől fölemeltetik? a szív is éhezik s az nem veszhetne el éhsége által? a léleknek is megvannak fájdalmai s azok nem enyhülhetnének soha? s miért nem? Mert egy előítélet áll előttem? mert az emberek Isten parancsának hirdetve öngyávaságuk parancsait, az öngyilkost pokollal fenyegetik; s én hallgassak erre? s én higgyek beszédeknek, ha rólad, mindenható, ki engem e földre teremtél, azt mondják, azt merik mondani, hogy kínaimon gyönyörködöl s örökre büntetni fogsz, mert fájdalmaimat nem tűrhetém tovább. Oh az istentelenek! ha nem örömmel teremtetted világodat, vajjon keserű gúnnyal ily szépnek alkottad volna-e, vajjon ily bájló csodákkal környékeztél volna hajnalodat, ha azt akarnád, hogy csak kínokra ébressze teremtményeidet? Oh nem! a fájdalmak, melyeket szenvedünk, minmagunkban fekszenek, azokban, kik most mint álszónokid lépnek élémbe. Évezredekig dolgozott e nem, hogy felépítve társaságát, kínzóeszközöket gyártson önmagának; évezredekig fáradt milliónyi elme, hogy e szép világodnak bús értelmet találjon, hogy kínzóvá tudja tenni a szerelmet, melyet boldogságunkra teremtél, csalóvá a barátságot, önszívünket gyűlölővé; évezredekig iparkodott büszkeségében, hogy e bájló természeted közepett, hol minden hinni kényszerít, kételkedni tanítson; s most, midőn annyi fájdalmakat teremte szép világodra, hogy e szív nem tűrheti többé; most, midőn lelkem lerázva porát, hozzád emelkedik, rémképet fest élémbe, hogy tovább hordjam láncaimat. Oh én nem ellened

panaszodom; e kör, melyből elkíváncozom, nem a te világod; ezt ők teremtették, kik parancsaidat mindig megveték, kik embereidet gyötrik, virágaid fölött csatatereket keresnek; s te elátkoznád szolgálodat, mert az alávalók között tovább haladni nem akart s fájdalom-terhelt szívvel hozzád tére meg, kitől egyedül vára enyhet; - oh ha csakugyan szenvedni küldél e földre, nézd terhemet, mellyel elődbe jövök, s mondd, nem eleget hoztam-e rövid utamról?

De ha Istenedben bízol, - szól ismét a világ - miért nem várod a pillanatot, hol magához hív? hogyan mersz lepihenni, minekelőtte napod leáldozott s napszámodat bevégezted? Ím, Isten nem vevé el a keserű kelyhet önfia elől s te el merted azt taszítani ajkaidtól? - De hát azok, kiket az utókor csodál, s kiket ti emberek például állítottok gyermekeitek elébe, mit tettek ők? Regulus, ki halni ment, hogy szavát meg ne szegje; Sokrates, ki inkább kiívá a méreg poharát, minthogy az igazságot eltagadja; annyian, kik egy képzetért, egy előítéletért haltak; hőseitek s mártírjaitok várták-e e pillanatot, vagy vétkesek-e, mert belső szózatjokat követve, e test bilincseit idő előtt elveték magoktól? S én vétkezném, mert e belső szózatot meghallgatom, mert szívem intéseit követem; mert teszem, mit tennem kell; mert te teremtéd lelkembe gondolatát? Oh nem, te jó s kegyes vagy, s mikor e szívet alkotád s annyi keserveket halmozál rá, jól tudtad, hogy tovább elbírnai nem fogom.

El valék határozva.

Egyszerre ajtómon át ének hangozék be szobámba. A szerzetesek éji ájtatosságukra gyűltek össze s a De profundis nyugodt, fájdalomteli hangjai tölték el a hallgató kolostort. Soha ez ének szívemre nem hatott így. Kezemben tartottam törömet, szívemhez irányozám, de határozatom ingadozni kezdett, szívemben anyám képe támadt fel: ő, kinek sírjánál e hangokat először hallám; eszembe jutott szerelme, szent türeldemessége, mellyel annyi szenvedéseket elbírt; eszembe jutott imája, melyre tanított, s az áldás, melyet haldokló ajkai fölöttem elmondtak, fölöttem, az öngyilkos fölött - és borzadni kezdék önmagamtól.

A mélységből kiáltok hozzád, Uram! - így hangozék a dal - Uram, hallgasd meg szavamat.

Hallgasd meg, Istenem, e szenvedő szív kínos sóhajtásait; nézz le kegyesen szolgáladra, ki hozzád emelve kezét, könnyezve mutatja bilincseit s felsóhajt: vedd el uram, én nem bírom többé.

Ha csak vétkeimre nézesz, - hangozék tovább - Uram, Uram! ki áll meg előtted? De nálad kegyesség van.

Oh légy irgalmas irántam is, Istenem! Csak szenvedéseimet nézd s légy irgalmas irántam; mert nálad kegyesség van, s midőn e szívet ily gyengének teremtéd, nem akartad, hogy ennyit szenvedjen. Kit egykor szerettem, azt a szív lángolón gyűlölni tanulta, mint csak az gyűlölhet, kinek szíve szerelemben nőtt oly nagygyá - nem vala-e ez elég! Ki egykor barátom vala, azt törömmül rendeléd, hogy keblemben hordva évekig, fényes vasában, mint tükörben, önképemet látva, végre általa kapjam halálos sebemet. Nem vala-e elég ez? S e szív önmaga, a szív, mely egykor oly tiszta lángokban ragyogott, melyben szent parancsaid hangoztak, e szív maga nem tartá meg ígéretét: mit kívánsz még tőlem, Istenem!

Lelkem remélt az Úrban, hangozék az ének, virradattól estig remélt Izráel az Úrban.

Oh én reméltem, éltem korányától alkonyáig, reméltem benned, Istenem! de erőm elfogyott. Oh légy irgalmas irántam! Lám, mikoron Loth neje visszanézett s az égő városokat látá, te oszloppá változtatád, mert hisz kegyes vagy, Uram s nem akartad, hogy ki ily szörnyeket látott, tovább éljen! s lám, én is visszanézek s mögöttem is pusztulás terjed, én is szétrontra látom mindenemet. Oh Istenem, Istenem! hogy menjek én tovább?

Földre borultam fájdalmamban s imádkozám a halálért, mint soha ember életért nem könyörgött; szívem feszült vágyában, mintha szét akarna repedni.

Ő maga meg fogja menteni Izráelt! - hangozék a dal végszavaiban, s anyám képe áldva emelkedett lelkem előtt.

Te magad meg fogod menteni e szívet bánatjától - rebegék végerővel, oh, Istenem, vedd el előlem a keserű poharat.

Másnap magamon kívül találtak szobámban.

XXVII.

Két hete, hogy e naplót betegségem miatt nem folytatám; oly közel az öngyilkossághoz még nem álltam soha, mint mikor utolsó lapjait írák. Elragadva gondolataim fergetege által, elfelejtve jelent s jövőt, mintegy elszédült állék ott, ki borzad a mélységtől, mely előtte tátong, s mégis ellenállhatatlan erővel lehúzza, érzi vesztét s mégsem emelheti szemeit a borzasztó látmánytól fel az éghez, melynek tiszta kékén szegény feje visszanyerhetné nyugalma, veszendő, ha egy hív kéz nem tartja vissza a már süllyedőt. Oh vannak őrző angyalok; anyám sokszor beszéle felölök, s én újra hiszem most, mióta az ő áldott emléke kétségbeeséstől őrzte meg. Az éppen legszebb tulajdona szeretetünknek, hogy boldogító ereje a síron túl hat; s miként a fa alatt, mely virult s gyümölcsözött, miután kivágatott is, egy új csemetének magva maradt: úgy a szívben, mely a szeretet árnyékában fejlődött, kedvesének veszte után is marad valami, mi újra kivirít s azt pusztán nem hagyja. Minden eltűnik e világon; a hullám, mely vesztével fenyegeti a szegény hajóst, s a nyájas fuvalom, mely part felé lengeti sajkáját, egyformán felejtve tűnnek el: csak a szerelem nyoma nem veszhet el; s miként, míg a lenyugodott nap végsugáraiban pirul a láthatáron, a föld, habár fény nélkül, még el nem sötétedik: úgy létünk nem homályosul el egészen, míg egy kedves lénynek emléke deríti látkörünket, s ha nem tudjuk is, merre visz az út, melyen haladunk, legalább arra emlékeztet, honnan indultunk ki, s nem engedi, hogy egészen eltévedjünk.

Most ragyogva áll a nap bérceink fölött, a fenyvesek zúgása megszűnt a viharral s a vidék egy téli nap hideg pompájában terül el ablakom előtt; így nyugszik szívem nehéz viharai után, és sok téli nap hideg terhe alatt eltemetett virágozással, de mégis édesdeden. Légy áldva, sorsom, ezért is, s te anyámnak szent szelleme, ki mentőként közelgél gyermekedhez legnehezebb pillanataiban, lebegd körül szent emlékeiddel mindig, hogy a szív, mely remélni megszűnt, a múltban találja vigasztalását. S mint egykor boldogabb napokban te ringatád álmába gyermekedet: úgy képed álljon előtte, midőn majd szemeit hosszú végpihenésre zárja be. Mert ha csakugyan van álom az élet után, szép leend az, ha te valál véggondolatja az elszunnyadónak.

XXVIII.

Nem születtem történetírónak, legalább nem önéletem leírására. Legyen, hogy emlékeim még újabbak, semhogy rólok részrehajlatlanul írhatnék; legyen, hogy miután, mint tükörüveg, úgy az ember is csak akkor reflektálhat tisztán, ha semmi sugár többé rajta át nem hat, és hogy e szív még ifjabb, minthogy erre alkalmas volna: elég az, én érzem, tudom ezt, s csak mert kívántad s mert feltevém magamban, folytatam elbeszélésemet, bármi nehezen essék. Az

emberi élet tenger, melyben az, ki egy utat folytat, talán végre partot talál, de az, ki irányát változtatja, a véghetlen rónán mindig eltéved; ezentúl állhatatos leszek, s a mennyire lehet, többé félbe nem szakasztom elbeszélésemet. Ha néha a beszélő sóhajtozva megáll, ha néha könnyei váltják fel történetét: gondold, az utas is akkor érzi leginkább fáradtságát, mikor leült pihenni, s hogy a szívnek, mint a földnek mélyébe nem vájhatunk a nélkül, hogy forrásra akadnánk; s szánd meg barátodat.

Vannak, kik azt hiszik, hogy szeretők vagy barátok között nincs édesebb, mint rövid viszálykodások után a megbékülés. Csalatkoznak. Mint nyári vészek után, bármi rövidек legyenek s bármi tisztán ragyogjon a nap, ha elvonultak, a levegő mindig kihűl: úgy mindig hidegség marad viszálykodásainkból, s ha nem is más, legalább az, ki magát hibásnak érzi, el nem szokta felejteni a pillanat keserűségét. Hasztalan tagadja szívünk, hasztalan ragaszkodunk lelkünk minden erejével barátunkhoz ismét, inkább iparkodunk felejteni, mint hogy valóban felejthetnénk, s barátságunk, megszakadva egyenlő folyásában, olyan, mint a patak, mely, ha a zuhanáson átment, sima tükörré egyesül ismét, de nem választhatja ki iszapját, melyet estében fölvelt.

Így vala Armand s közöttem; kezet szorítánk egymással, örültünk, ha összetalálkoztunk, szóval látszólag még talán inkább barátok valánk, mint előbb, mert mindenikünk érezé, hogy a másiknak elégtétellel tartozik; de mit használt? a régi egyetértés mégis megszakadt s viszonyunk csak egy új bizonyítvány vala arra, hogy jó céllal talán éppen annyszor hazudunk s tettetjük magunkat, mint rossz szándékból. Egyébiránt Armand jelleme úgy megváltozott, ő oly egészen más lett, mint akit egykor barátomnak választék, hogy viszonyunk semmi esetre sem lehetett tartós.

Lakást véve magamnak, hosszú kérés után végre egy szoba elfogadására bírák őt, s így alkalmam vala naponkint észrevenni a változásokat, melyeken át az egykor oly tiszta lélek mindig mélyebb- s mélyebbre szállt. Oh Armand, az az Armand, kit én szerettem, kinek lelke, lemondva önös éledelekről, az emberi nemért lángola; ki mint a fa, melynek tövére mennykő csapott le, mely virulás helyett lángokkal borítja ágait, szomorúan, de ragyogva emelkedék képzetem előtt; ő, ki büszkébb vala, mint hogy hiú lehetne, s kiben bíztam, mint sziklában, mely annyival erősebb támaszt ad, mennyivel keményebbnek látszik: mi másképp álla most előttem! Az ifjú erő megtörve, a szent gyűlölség nyomorult irigységgé, a nagy törekvés önös iparkodássá alázva; s mindez kevés hónapok alatt, mindez azon egy szomorú tapasztalás által: hogy a nép nem az, minek gondolá. Oh, nem hiszi senki, mennyire süllyedhetünk, ha egyetlen reményünk megcsalt!

A marquise s Dufey által az akkor igen fényes chaussé d'Antin társaságába bevezetve, Armand napjai szüntelen szórakozások közt folytak. - Meg kell ismerkednem, szóla sokszor hozzám, ha fáradtan vagy egy más szalonból hazatért - meg kell ismerkednem, bármily kellemetlen legyen is ez életmód, mert csak így remélhetek befolyást; a nép által nem lehet a porból fölemelkednem, pártfogókat kell hát keresnem, s ha érdemek által nem lehet hibákat színlelnem, hogy hatáskört nyerjek; de hatáskört kell nyernem, nem élhetek nélküle. S nap folyt nap után, s hét hétre, s élte mindig elszóródottabb, szíve mindig búsabb lön.

Voltak pillanatok, hol egész valójában egy le nem írható bánat mutatkozék; hallgatva ült ilyenkor mellettem, mély gondolatokban bámulva ki ablakomon s ha megszólítám, reám nézett; néha egy nehéz cseppet láték remegni sötét szemében. Bár titkolá érzetét, s felébresztve ábrándjaiból, tegnapi multságairól kezde beszélni, a víg szavak nem rejtheték el a mély meg hatást, mely hangját remegteté, s ha néha társasági köre nevetségeiről szólva ajkain mosolygás lejte át, maga e mosoly meghazudtolá az örömet, melyet színlele; s mint a kőszobor mindinkább elhalványul, ha rajta napsugár borul el: így ő is szomorúbbnak látszék ilyenkor.

- Te nem vagy megelégedve - szólék egyszer, nem nézhetve többé néma szomorúságát s nem tűrhetve ez állhatatos hallgatást, mellyel érzetét előttem, leghívebb barátja előtt, titkolni igyekezék.

- Megelégedve? - szóla bús tekintet vetve reám - s ki az, ki sorsával megelégednék? A megelégedés egyike azon szavaknak, melyek gyermekek s hígvelejűek számára állnak szökönyveinkben s melyek haszontalanokká válnak, mihelyt az életben egy keveset körültekintünk. Gyermekeim a boldogság, s ha eltűnt, e földön nincs semmi, mi ezt elfelejtetné vagy életünknek annyi éledeletet nyujtana, hogy visszatekintve reményeinkre, megelégedhetnénk; szerencsés az, kinek természete keservek elhordására erősebb keblet ada, s én talán ezek közé tartozom.

- Szomorú egy nézet ez, - szólék meghatva szavai által - elég göröngyösek s nehezek az élet útjai, miként fogsz haladhatni, ha még e meggyőződés nehéz terhét is szíveden hordod?

- Miként fogok haladni? - szakaszta félbe bús mosollyal - mint te, barátom, mint százan s ezeren, mint mindazok, kiknek szívük más örömkért dobogott, mint miket e földön föltaalálhatni. Vagy te boldog vagy-e hát? te, ki egész boldogságodat egy lénybe helyezéd; kinek megelégedésére több nem kell, mint hogy egy szív legyen igaz; vajjon nem látod vagy nem félsz-e magadat csalatva látni ebben is? s a többiek, kik más, nagyobb célokat kerestek éltök pályadíjául, nem csalódtak-e ők is, s nem áll-e minden élet végén, a sír mellett, azon meggyőződés, hogy boldogok nem valánk? - Végre egy vigasztalása marad a szerencsétlennek mindig, azon meggyőződés, hogy nemének közös sorsát hordozza.

- S nem volna semmi más, mi szívedet bántaná? - szólék. - Oh ne tagadd, ismerlek gyermekséged óta, s többször keseregve, mint vígan; de jelen bánatod nem az, mely lelkedet akkor elnyomá, s melyet most is színlelni akarnál előttem. Téged egy nagy, új gond súlya nyom, s miért rejtegeted előttem? Szíveink oly távol állanak-e már egymástól, hogy nem lehetne osztozkodniok érzeményeikben?

Meghatva néze rám, s kezemet szorítva, hallgatott egy ideig. - Hagyjuk ezt, barátom, - szóla végre - ismerem nemes lelkedet, szeretlek, mint mindig; de vannak fájdalmak s gondok, melyeket éppen barátjaink előtt nem lehet kitérni, s engedd meg, ha hallgatok.

Mit előbb csak gyaníték, most szavaiból világos lőn, hogy szívét új gond terheli, s képzelheted, miként kérém, hogy közölje velem bánatát. Azon korban valék, hol a szív még semmit inkább nem kíván, mint alkalmat, hogy áldozhasson; s hol érezve, hogy mindent tenni kész, mindenhatónak hiszi magát. Armand meghatottnak látszék, de hallgatott. - Hasztalan, barátom, - szóla remegő hangon - szereteted örömkönnyeket facsarhat szemeimből, de azon bánatot, mely e szívet tölti, nem orvosolhatja. Nem az élet nagy bajai, nem azon törzúrások, melyekre a szív egy órában elvérzik, nyomják le legmélyebb lelkünket; nem az fáj leginkább, ha földi utunk végre annyi sírokon vezet át, hogy alig haladhatunk. Nagy fájdalomnak könnyeket adott a végzet s erőt ellentállásra vagy gyengeséget, hogy mikor kínunk nagyobbra nőtt, mint tűrhetnők, megszakadjon a szív. Oh de azon kis bajoknak, azon számtalan tűszúrásoknak, melyekkel a társaság lelkünket bántja, azon kis veszteségeknek, melyeknek még emléke sem marad s melyek által éltünk örömeit garasonként veszítjük el, a nélkül, hogy csak valaki által szánatnánk, ezeknek nincs, aki ellentállna, s bármi szilárd lelket ada az ég, bármi keménynek acélozá a sors szíveinket, e szakadatlanul hulló vízcseppek a követ, melyről a golyó visszapattanna, kivájják végre.

- S nem emlékezel-e gyermekkorunkra? - szólék kezét fogva kezembe - hol oly kis gond nem vala, melyet nem közlénk egymással s melyre vigasztalást nem találtunk volna barátságunkban; hol éltünk közös birtoka vala szíveinknek, melynek bajait együtt hordók, s hol még

keserveink is édes emlékeket hagyának magok után, mert a barátokra intének, kiből vigasztalást találtunk.

- Oh miért emlékeztetsz erre! - szóla fájdalmasan Armand. - Hozz fel mindent, mi e szívet keservvel töltheti, halmozz szemrehányásokra szemrehányásokat, csak ily emlékeket ne ébressz fel lelkemben; szívem nem bírja el szépségüket. Oh boldog kor, hol még barátot találunk, mert mi is még barátok lehetünk; hol a szív, az élet tengerén még fennúszva, mindenhez ragaszkodik, hogy fennmaradhasson; hol egész valónk még könnyekből áll s mégis, mint a korány-fellegek, napsugárokkal van eltelve; hol szívünk még ép, mint az Isten alkotá, s hol, mint a művész kezéből jött óránál első napokban, felhúzás s igazításra még szükség nincsen, hogy jól mutasson. Oh bájló kor! ki hozhat vissza csak egy napot is boldog éveidből? Idővel a szív legbüszkébb álmai talán megvalósulnak, csak az, hogy egykor ily bájlón álmodhatánk, csak az, hogy a szív, mely, miután vele annyi tárgyat megragadtunk, üresen áll, egykor oly kevéssel eltelve boldog lehetett, ez tetszik álomnak, hihetetlen álomnak. Oh ne szólj akkori keserveinkről. Mik egy gyermek keservei? Könnyei, mint a harmat a még nyíltalan bimbókon, peregnek el szívéen, s ha azt a föld felé hajolva látjuk, teljessége, nem keservei nyomák le. Mik valának keserveim, mikor még veled oszthatám terhetem, s megértve általad mindig, hív kebleden kisírhatóm keservemet s vigasztalást találtam?

- S miért ne oszthatnád meg keservedet most velem? - szólék szomorúan.

- Most, - szóla keserűen mosolyogva - most az idők változtak; akkor gyermekek valánk, magánosan állva mindketten, egy nevelőintézet szigorú rendszabályai alatt egyenlőn hordva egyenlő láncainkat; elnyomatva ugyanazoktól, gyűlölve ugyanazokat, kis körünknek határai között egyenlők valánk. Ha kertünkben egy virág nyiladozott s te elhívtál s megmutatád, én veled örülheték: a virág oly kevéssé vala a tiéd, mint az enyém; ha szívemet nevelőinknek érdemetlen megbántásai keservvel tölték, megmondhatám, mert hisz téged is ért már ily bánat, s jól tudtam, hogy egy pár nap s talán egy pár óra múlva viszont én lehetek vigasztalóddá. De most, barátom, a gyermekek felnőttek, az egyenlőség álma eltűnt, s ha közleném is keserveimet, te nem érthetnél többé. Vagy mit mondanál, ha kérdésemre azt felelném, hogy e szívnek az fáj, hogy szegény vagyok, hogy ruhám ócska, hogy gyalog vagyok kénytelen járni s hogy minden lépésnél valamely kocsis mocskot freccsent ruhámra; fáj, hogy nevem ismeretlen, míg a tietek büszke címmel hangozik fülemben; fáj, hogy utolsó vagyok köztetek s hogy hazudnom kell, s színlelnem, mert ha valaki helyzetemet sejdítené, e fényes termekben nem volna egy, ki meg nem vetne. Mit mondanál, ha azt felelném, hogy szívem az irigység kínjait tűri? Megvetnél, s legfeljebb azt mondanád, hogy a vagyon nem boldogít. Elhiszem, e földön boldogságot nem találni. Nap a boldogság, mely örök távolban ragyog fölöttünk, s mi e földet világgal tölti s melegével kevés virágait kifejti, csak a remény, e messze fény áldott sugárzata. De ha a sas nem emelkedhetik is a naphoz, csodálatos-e, ha a féreg, mely földön csúszik, irigykedve néz fel az ég szárnyasára, ha ez csak azért volna is, mert amaz a földet maga alatt láthatja s félnie nem kell, hogy lábbal fog tapodtatni; s csodálatos-e, ha a szegény irigykedve néz fel hozzátok, kik, habár nem boldogok, nálánál mégis annyival magasabban álltok? De nem szép-e a világ s nem nyújt-e néha éledeletet élete a szegénynek is: így szóltok ti, ha sardanapali ünnepeitek után néha a természethez, mint egy új mulatóhoz, fordultok, s a zöld vetéseken gyönyörrel végigtekintve elfelejtitek, mennyi könny s nehéz izzadás közt nőttek fel a kalászhok. A hernyó megfelel hideg okoskodásoknak: mikor a mező legédesebben illatozik körülötte, s e föld legbájlóbb, befonja magát s szorgalmasan szövöi sírját önmaga; mint lepke akar feltámadni egykor, mit gondol e föld bájaival ő, ki benne csak csúszhatik? S ha túrni nem akarom, minek maga a hernyó ellentáll; ha lazzaroniként nem tudok örülni a napnak, mely fényes sugárral csak nyomorúságomat tünteti elémbe; ha a hold, mely egy nagy tallérként ragyog egünkön, mintha a jó Isten a szegény embereknek nehéz napi fáradságokért általa bérét

fizetné, e lelket nyugalomba nem szenderíti; ha élni akarok én is, ha érzéseim éledeletet, erőm hatalmat kíván, vajjon neked, a gazdagnak, ki e kínokat nem érezéd s nem érezheted, rokonérzet fogja-e tölteni kebledet? Vagy ha úgy volna is, hihetem-e, hogy vigasztalni fogsz? Oh ne hidd, hogy a szegénynek nincs vigasztalása e földön; kínjai nem oly költőiek, hogy velük jól nevelt embereknek sokáig foglalatoskodni lehetne: a rossz szagú mocskos rongyok undorodást gerjesztenek bennetek, s elfordulva vetitek oda alamizsnátokat, hogy a halvány arcok szemrehányásként ne álljanak köztetek s az öröm között. De vannak a szegénységnek oly fájdalmai, melyeket pénzetek nem orvosolhat, vannak köztetek s az éhenhaló között fokok, melyeken állni talán éppen oly kínos, mint éhezni, s melyeknek sebei inkább fájnak, mert eltakarva a vérző helyet, hallgatni kell.

- Hála az égnek! - szólék közbe - ha szívedet más nem terheli, ezen könnyen segíthetünk; ismered helyzetemet.

- És - szakasza félbe keserűen Armand - koldulhatok, nemde; te nyitva tartod erszényedet, s én veszek szükségem szerint, s minden jól van. - De hát azt gondolod, hogy én azt tehetem? gondolod, hogyha tenném, s te, mint hiszem, nemeslelkűen el is felejténéd jótettedet, szívemben nem fájna szüntelen azon gyalázó érzemény, hogy koldus vagyok, alávaló szolgál, ki gyalázatból él s kinek más erénye többé nem lehet, mint azon hűség, mellyel kutyaként jótevőjéhez ragaszkodik? Nem, - szóla rövid hallgatás után, - ne gondolj így felőlem; barátságod többet ér, mint hogy a jogot, melyet szívedhez formálhatok, pénzen eladnám; s ha talán jobb napok jövendenek s a célt, melyért küzködöm, elérem, legfőbb öröme e szívnek az leend, hogy mindenét magának köszönheti. - Felkelt, kezemet szorítá s elment.

Ez egész beszélgetést azért írák le, mert általa Armand jellemét, s vele azoknak, mik későbbben történtek, okait könnyebben értheted. Egy szomorú kép ez századunk mindennapi történeteiből, de mennyivel közönségesebb, annyival szükségesb, hogy egészen ismertessék; hogy látva a tiszta kútfőt, melyből a folyam eredett, s miként s mennyit kelle süllyednie, csakhogy haladhasson, ne egészen neki, hanem inkább szerencsétlen helyzetének tulajdonítsd későbbi elmocskulását.

Az emberek szerencsétlensége nem annyira a világban s körülményeikben fekszik, mint inkább azon természeti ösztönben, mely szerint mindenki, megvetve önkörét, azon túl kívánczik, s mintegy önmagát ítéli tantalusi kínra. Nincs kör, melyben lelkünk legszebb tulajdonainak foglalatosságát nem találánk, s a legfőbb erények, melyeket a história dicsőít, egy házi kör boldogítására használtathatnak; ki ezt tisztán átlátja s teszi, az boldog lehet. A szerencsétlenség nem más, mint azon különbség, mely kívánataink és a való között van, s ha korunkban több szerencsétlen embert látunk, mint talán valaha, mióta a világ áll, oka bizonyára leginkább az, mert ezen különbség soha nagyobb nem volt, mint éppen most. A középkor szigorú rendszabályaival szűkebb kört szabott az egyes reményeknek; a szolga tudá, hogy személye urának lekött, s hogy élete a falu tornya létkörében folyand el; a polgár józanon nem vágyódhaték a jólét egy bizonyos fokán vagy egy városi méltóságon túl; s ha valakit magas remények nyugodni nem hagyának, e szerencsétlen elégedetlenség legfeljebb csak a nemeseket, s így azon kis osztályt érte, mely az egész fölött állva, korlátlan szabadságában mindent remélhetett, s a középkori nyugvó emberiségnek mintegy élesztőül szolgált. De mi másképp állnak a dolgok most, főképp itt Franciaországban! Minden francia szabad és egyenlő, így szól a törvény; s ki akarná hinni, főképp ifjú korában, hogy ez, minek kivívásáért majdnem félszázadig vérzett nemzete, pusztá szónál nem egyéb? ki akarna korlátokat szabni kívánatainak s reményeinek, melyeket a törvény nem szabott elébe? Az ifjú francia telve magas vágyakkal lép az életbe, s mint Napoleon alatt a közkatona tarisznyájában vélé hordani parancsnokpálcáját: így ő iskolakönyvei között már miniszteri tárcájáról álmodik. De mi

ennek következtetése? Mihelyt az életbe lép, hidegen áll elébe a valóság, nem haladhat egy lépést a nélkül, hogy reményei kisebb- s kisebbre ne sorvadnának, míg végre, mint a bércek, melyektől távozunk, eltűnnek, s az élet végzetlen rónává simul. Az ember nem teremthet Istenként; nála, ha kimondaná is teremtő szavát, csak lassanként áll össze új világa, s mi, kik félszázad előtt már világosságot hirdetünk, félhomályban járunk még most is; s habár oszlani kezd a középkori káosz, messze vagyunk azon rendtől, melyen virulás terülhetne el. Mi csoda hát, ha ifjaink meg nem elégszenek, ha fényes álmakban nevelve, a valót eltűnni nem tudják, s küzködve sorsukkal s eltévedve útjaikról, végre elkeseredésökben minden jó- és nemesről lemondanak, mert az egyet, mit legjobb- s legnemesebbnek tartanak, el nem érheték; mi csoda, ha azok, kik születésük óta szabadságról álmodoztak s a nagy forradalom emlékeivel táplálák lelkeiket, végre az emberiségtől csalattatva, önfelemelkedésökről kezdenek álmodozni. A szabadság s uralkodás eszméi közel állnak egymáshoz, s ha majdnem minden forradalom romjain zsarnokot látunk emelkedni, ok az: hogy miután a nép izgalmaiban elfáradott, mindig maradnak egyesek, kik vágyaikat megtarták. Uralkodás nem egyéb, mint a szabadságnak azon legnagyobb foka, melyen nemcsak önmagunkkal élhetünk, hanem másokét is magunkévá tehetjük, s Caesarhoz nem áll közelebb senki, mint Brutus, ki őt legyilkolá.

De ha korunk azáltal, hogy kívánságokat gerjeszt, melyeket ki nem elégíthet, számtalant tett szerencsétlenné; s ha azáltal, hogy a remények országában a lehetőségek körét annyira kiterjeszti, nagy fájdalmakat okoz: ennél az egésze nézve még károsabb az, hogy lemondva vallásáról, a lehetőségek sorát az erkölcsi világban éppen úgy kiterjeszté, s kiknek nagy vágyakat ada, azokat minden féktől felszabadítá, melyet erkölcsiség s nemesebb elvek rájuk vethetnének. Minden tettek mérlege a siker; korunk mindent csodál, mi nagyszerű; a tízszer hitszegő herceg előtt hódolva meghajtja magát, a vér embereit dicséri, a nagy imperátort egekig magasztalja, mintha az, ha valaki nagy emléket hagyott maga után, nem lehetne gyalázat éppen úgy, mint dicsőség; miként némely ázsiai népnél minden átmenő egy követ vet a hitszegő sírjára, hogy szégyenoszlopa évről-évre nagyobb legyen. Oly korban, hol mindent reményelni s reményeink elnyerésére mindent tenni szabad, nagy erény kell arra, hogy erős szenvedélyű emberek el ne romoljanak. S most, ha Armand tetteit élete történetével összehasonlítom, bár senki nálánál inkább nem sérté szívemet, nincs senki, kinek nálánál inkább megbocsájtok.

XXIX.

Oh első szerelmem emlékei! hova tűntetek el? Mint kinek lelkén egy hosszú álom vonula át, felébredve érzi, hogy szíve örömben dobogott, s látja párnáján könnyeinek nedves nyomát, de elő nem idézheti az egyes képeket, melyek örülni s keserni késztek: így érzem én, hogy boldog valék s keseregtem, de miként s mi által, ki számolhatná fel azt? Mikor a nap egütkön áll, világosság tölti el láthatárunkat, a virágtelt mező ragyogó színekben terül előttünk, a lomb között csillogó sugárok reszketnek, s amerre szemünk néz, csak virágzást lát maga körül: vagy ha a vándort néha homályos erdőn vezetik is át útjai, s ha látja, hogy e ragyogónak látszó világon mégis minden fának, sőt minden illatozó virágnak megvagyon árnyéka; ha látja, hogy a legkisebb felleg, mely egén átvonul, homályos nyomot hagy a mezőn: maga e homály inkább feltűnteti az egésznek szépségét s csak mintegy azért látszik adatva, hogy szemei a fénytől, feje a forrón lesütő napsugároktól megpihenhessenek. S ilyen az ifjú élete, szép s boldogító, hol a szerelem látkörét napként áthatá, s szép s boldogító ismét, hol sötét árnyékokat vetett útjaira; de ki írhatná le egyes szépségeit? ragyogott az s eltűnt; s ha későbbi sötét egütkön azon táj, hol lealkonyodott, világosabbnak látszik, s ha mindenfelől cseppek állanak

a mezőn: szívünk érzi, hogy nem egészen álmodánk, s hogy az, mi egykor lelkünket mint egy nagy áldás tölté el, egészen mégsem tűnhetett el az idő rontó befolyása alatt; miként a templomokban, miután az isteni szolgálat elhallgatott, a tömjénfüst áldásként soká fennlebeg boltjai alatt.

Nem foglak untatni szerelmem egyes kis történeteinek leírásával. Bármilyen szép legyen a rózsza, széttépett egyes leveleiből nem sejdítheti senki szépségét; s ha az egyes levél sem veszté el egészen illatát, csak az örülhet neki, ki a virágot ismerve e gyenge illat által szebb napokra emlékeztetik. Neked elég legyen mondanom, hogy Juliát napról-napra inkább szerettem. Mióta a marquisehoz este nem menénk, s Dufeyt csak ritkán s soha Juliámmal együtt nem látám, kételyeim mindinkább eltűntek. Szenvedélyesebben szerettem, hogy sem elhihettem volna, miként ez érzeményt ily ügyesen titkolni lehessen; s midőn többször Dufeyre hozván a beszédet, Juliát nyugodt egykedvűségben látám, midőn sem dicsérete, sem az ócsárlások, melyekkel néha atyja felőle szólt, arcait lángokba nem boríták: meg valék győződve, hogy csatlakoztam s mindig bájlóbb reményeknek engedém át lelkemet.

A Faubourgban, a júliusi forradalom után, minden társas örömök megszűntek, s az egyes családok, mintha királyuk iránt, kinek vesztét leginkább ők okozták, legalább keseregve akarnák leróni tartozásukat, kizárólag házi körükre szorítkoztak. Így én is boldog nyugalomban élvezhetém szerelmem csalódásait, annival boldogabb, mert köröm mindazt összefogá, mit szereték. Egy idő óta tudniillik Armand is e körhöz tartozott. Julia atyja, emlékeit írván s e munkához segédet keresvén, ajánlatomra titoknokának fogadá, s így barátomat is, habár nem fényes, legalább oly helyzetben láthatám, melyen pénzübeli szükségletektől menten, s naponkint egy pár órán kívül függetlenül, nyugodtan várható Dufey fényes ígéreteinek teljesülését. - Nem képzelheted, mi boldog valék.

Nincs ember a világon, ki a nyugodt családelet gyönyöreit jobban tudná élvezni, mint én. Talán, mert gyermekségemben anyám nyájas befolyása szívemet jókor előkészíté ez élvezethez; talán, mert nyolcadik évenként az atyai háztól távol, ez örömeiket alig, vagy legfellebb pillanatokra ízlelhetém csak; elég az, hogy legforróbb óhajom mindig egy nyugodt házi kör vala, s hogy visszaemlékezve a múlt, szebb emléket nem talállok azon napoknál, melyeket a zajos Párizs közepett Julia s atyja nyugodt körében tölték.

A reggeleket közönségesen könyveim közt vagy a Louvre galériájában töltém; az öreg Armanddal dolgozott; Julia Valmontnéval vagy más barátnéjánál mulatott, hova őt követnem megengedve csak ritkán vala. De mihelyt este lett s az első lámpák meggyújtattak, az ódon-szerű terembe sieték, s nem örülhet gyermek karácsony estéjén inkább a gyertyáknak, melyek ajándékait körülragyogják, mint én a kivilágított ablakoknak, valahányszor kocsim a házhoz közelít. Ott ültünk boldog nyugalomban a tág kandalló körül, s míg künn a nagy Párizs zajgott, míg az öröm vagy kenyér után fáradó sokaság küzködött, míg messzünnen áthangzó dobhangok néha új forradalommal fenyegeték a palotát: itt egy boldog család pihene házi tüzénél, s mint téiben annival édesbnek tetszik tűzhelyünk, mennyivel vadabb viharok ingatják ablakainkat; mint pusztának közepette zöldebbnek látszik az oázis a homok után: úgy e kör e zajgó város közepett csak melegebbnek, bájlóbbnak látszék szíveinknek is. Néha, ha egy vagy más régi ismerőse látogatá meg az öreg háziurat, s a múlt jobb időiről szóltak egymással, a nép háládatlanságáról, s miként tűnik nap-nap után, a nélkül, hogy a fehér lobogó fenn lebegne Notre-dame tornyain, homloka komoly redőkbe vonult, s Armand, ki a hosszú reménylésben fáradni kezdé, néha keserű panaszokra fakadott; de körünk behatásai erősebbek, mint a világé, s ki házában boldog, azt országos gondjai sokára el nem szomoríthatják; így öregünk ismét jókedvű lőn s Armand maga is; csak Juliám egy szavára vala szükség s minden kebel reménytelen emelkedék. - Te boldog vagy, - szóla ilyenkor Armand hozzám - kit

nagyravágyás kiskörű szerencséből ki nem ragad, ki csak mint ember akar élni az emberek között, s szabad lehet, mert parancsolni nem akar: az már magában szerencsés, ha angyala nem volna is, mint neked, ki e földet jelenlétével paradicsommá varázsolja; de boldog leszek végre én is, ha nem is annyira, mint te, legalább módom szerint. Hajlongani kell az ívnek, hogy erőt nyerjen, s így kell hajlongnom nekem is: de mennyivel nehezebben hajlik, annyival erősebben sújt egykor; s e remény feltartja lelkemet. Hazámnak, az emberiségnek áldozni napjaimat, ez vala gyermekkoromnak legszebb reménye, s ez egyetlen reményem most, miután a többiek mind eltűntek. Születésem e reményt megtagadta; a kor, melyben élek, nemzetem romlottsága, szegénységem, szóval minden ellentáll vágyaimnak; meg kell hát küzdeni sorsommal, repkényként a földön csúszni, míg egy magasabb tövet átfogva felfonhatom ágaimat; de egykor felérek, s ne félj, ha majd a tetőn látsz, mint a vándor, ki meredek bércre menve, a hágás közt ruháját bemocskolá, fenn kitisztítom magamat. - - -

Így múlt el a tél.

XXX.

Nem ismerek szomorúbb látványt, mint tavaszkor egy várost. Ha künn a mezőt zölddel takarták az első meleg napok, a fák újra kihajtanak s minden berekből örömteli madárének zeng az utas körül, a város lakóját csak a sár, mely az utcákat tölti, inti arra, hogy a fagy felengedett. Az örömjaj, mely a téli napokat felvidítá, mindinkább elhallgat, s míg a természet ünnepi köntösét ölti magára, a házsorok között mintha tömlőcben érzenék magokat, szomorúbban járnak körül az emberek. - S ki nem érzené így magát? A tiszta ég, mely a tetők fölött látszik; itt-ott egy magányos fa vagy sétakert, mely zöldelve áll a kőhalmok között, maga a fű, mely az elhagyottabb utcák kövezetje között kinő, mintha a természet újra meg akarna küzdeni az emberekkel s visszakívánná elrabolt birtokát, vággyal tölti el a szívet; s mintha a rabnak rostélyán repkény fonná fel magát, mind e természeti szépség a szívet csak arra bírja, hogy inkább elkíváncsozzék. - Hová? Ki a mezőre, hol minden zölden áll s a fák szebben virágoznak s a szív szabadabban emelkedik. Boldog, ki, ha e kívánság teljesednék, még feltalálhatná remélt örömeit.

Nem messze Párizstól, a Seine partjain, Julia atyjának birtoka vala; s noha jószágai között egyike a legkisebbeknek, mégis közelfekvése Párizshoz, talán még inkább némely családi emlékek, s főképp e helyen töltött ifjúsága azt oly kedvessé tevék az öregnek, hogy nyarait mindig itt tölté. Ide menénk most is, mihelyt az első kellemesebb tavaszi napok eljöttek. S valóban, ki csak egyszer ott volt s e nyájas vidéket tavaszi köntösében látá, az meg fogja érteni az öreg gróf előszeretetését, ha nem tudja is, hogy tölgyesében IV. Henrik egy szarvast lőtt s hogy XIV. Lajos kétszer ebédelt a kastély nagytermében, mely nevezetességek iránt a házi úr úgyis sokáig tudatlanságban hagyni nem fogja, mint egyáltalán semmiről sem, mi családi emlékeihez tartozik s nevének régiségét s egykori fényét bizonyítja. Századunkban ez nevetséges, sőt néha alig érthető, miként találkozhatnak emberek, kik miután oly nagy dolgokat történni láttak, még időt találnak e középkori kicsiségek fölkeresésére, s kedvet őseik hőstetteiről szólni, hol az utcán alig találnak embert, kinek az austerlitz vagy jenai, vagy más óriási csatában ne lettek volna atyjafiai; de ki tehet róla: könnyebb egész osztályokat megsemmisíteni, mint előítéleteiket; s ez egynek legalább mentségül szolgálhata az, hogy erényeket is alkotta s ha mást nem, legalább a legnemesebb érzelmeknek neveit hagyá korunknak; ha nem is élő példákat, legalább az erények tradícióját, utánpótlásra. Az öreg gróf valóságos személyesítése vala nemének: büszke, de jóakaró, kevély mindazok iránt, kik magokat hason-

lőinak hiheték, de leereszkedő s nyájas mindenkor, hol felsőbbbsége kétségbe nem jöhetett; hajlékony, sőt ingadozó mindenben, mi szabadságától függött; tántoríthatatlan osztálya előítéleteiben, melyeket egyszer hitként elfogada; szóval oly ember, ki vagyonát kész volna feláldozni más javáért, de ki nem akarna lekötelezettje lenni senkinek; oly ember, ki kertészeivel órákig enyelge s a legutolsó koldussal szóba áll, de nem akar összejönni a gazdag új nemessel; olyan, ki minden ember kedvéért százszor fogja változtatni tervét naponkint, hogy valakinek örömet csinálhasson, de később feláldozni gyermekét, barátját, sőt önmagát, mint valami olyant tenni, mi által címerére mocsok jöhetne. A gróf egyik végmaradványa vala azon francia nemességnak, mely ha vesztét romlottsága által megérdemelte, bizonyára leginkább jó tulajdonaival sietteté azt; s midőn a néphez leereszkedett, midőn a legnemesb elveket hirdeté önmaga, elkészíté azon nagy katasztrófát, melyben vesznie kelle.

Senkinek sem szükségesebb a következetesség, mint annak, ki zsarnoki hatalmat üz; mihelyt egyszer elfelejti, hogy annak, ki uralkodik, éldelni nem lehet; mihelyt egyszer szívére hallgat s csak mások javára akarja használni hatalmát; mihelyt egyszer a láncok közé, melyekkel népét leköté, a háladatosságot is fölvevé: ereje megszűnt. A lánc éppen ez utolsó szemnél fog megszakadni, s ő akkor veszti hatalmát, mikor talán először vala érdemes viselésére. Hogy a francia nemesség nem tanult s nem felejtett semmit hosszú számkivetése alatt s visszatérve honába, e még ingadozó földön új várakat képzelt építhetni magának; hogy még át nem látá, miként vészek közt a gyengének egyetlen ereje a hajlékonyság, valamint a meredség még az erősnek is fő gyengesége: szomorú bizonyosan, de nem csodálatos. A história mindennek jó lehet, de bizonyára példának nem; nem követi senki tanácsait. Ha körülépítve reményei bástyáitól, nyugodtan megpihen a győző fél nehéz csatái után; ha a nemes visszatérve ősei lakába, mint Julia atyja, elfelejti, hogy falai csak kiigazítottak s még az új vakolás alatt hordják régi bomlásuknak nyomait; ha elfelejti, hogy bérruhás inasa egyike azon népnek, mely őt elúzó birtokából; s hogy a templomharang, mely most misére hí, egykor ismét félre fog veretni: ki vehetné rossz néven neki. A csalódás szebb, minthogy ellenállni akarna, s ha már Damokles kardja lebeg feje fölött, talán jobb, ha részegen ül vendégségénél, legalább nem sejdíti veszedelmét; talán jobb, ha minden kellemetlen emléknak nyomát szorgalmasan eltörölve s tapasztalásairól megfeledkezve, álmait iparkodik teljesíteni, bármi rövid időre legyen is. Ezt tevő Julia atyja birtokában.

A forradalom alatt e lakház is szenvedett, mint akkor minden, mi a gyűlölt feudalizmusra inte, s főkép Párizshoz közel vala; szerencséjére később a municipalitás benne vevén lakását, egyik részét s a harangtornyot majdnem épségében tartotta meg. Mihelyt a gróf számkivetéséből visszatért, lakának teljes helyreállítása vala egyik kedvenc foglalatossága életének; s miután majdnem húsz esztendeig fáradozott, s költséget nem kímélve, néha egy darab köért vagy bútorért, mely háza egészéhez illett, hosszú utakat tőn: a ház mint egész álla ismét régi helyén, s ódonszerű kinézéséből senki nem gyaníthatá, hogy kijobbításra valaha szüksége lehete. S mint külseje, olyan vala belseje is; a magas, sötét szobák, a nagy úri terem roppant kandallójával s tölgypadozatával, a falakon körös-körül szarvasbogak, középett IV. Henrik képe fölött azon híres huszonnégybogasé, melyet a király maga lött, s melyet a gróf atyja a forradalom alatt elásott, nehogy szentségtörő kezekbe kerüljön, szóval minden a középkor színét viselé. A gróf szobáinak falain hosszú sorban sötét családképek függtek, vasban öltözött lovagok, egy közöttök a connetable pálcájával, utána bírák s kancellárok fekete köntösökben aranyláncokkal, itt-ott egy egyházi méltóságot viselt nagy úr; s közöttök elhalványult arcokkal a család ősszasszonyai, majd színtelen virágot tartva kezökben, majd pásztor-ruhában, elhalt mosolygással bárányt cirógatva, s mind oly régiek, hogy már maga a vászon enyészni kezde a festék alatt. Ki veheté rossz néven a grófnak, ha itt arisztokrata maradt, s kinézve erkélyén, mely századok óta meg nem mozdított, mert ő a ház régi részét választá lakásul, s látva a zöld pázsitot a

ház előtt, nem messze tőle a tisztán haladó Seine tükörét, melyen ősei egykor vámot szedtek, s a folyó túlsó oldalán rétek s szántóföldek között a falut, őse által épített templomával, s a tölgyet a ház mellett, melyet a monda szerint egyik előde fia születésének emlékeül ültete egy félezred előtt, s mely most már az erkélyig terjeszté ágait, s őseit mindig s mindenfelől: - ha néha elfelejté, hogy koruk megszűnt, s magát ismét hatalmas bárónak érezé, mint ők.

Julia s én nagyrészt a szabadban töltök napjainkat. A tavasz éppen legszebb fokára ért, a mezőt ezer virág hímezé színeivel, a gyümölcsfák fejéren, mintegy hóval elborítva álltak, sőt magok a tölgyek, mint egy erős kebel fájdalmait, magukon hordva elszáradott leveleiket az egész télen át, végre zöldelni kezdenek. Mindünnen virágok, a kis bogár s méh dongásától a pacsirta elragadó énekéig mindünnen örömjaj, mindenfelől egy nagy illatár s tiszta ég és csillogó habok. Oh e földi s szép első ébredése napjaiban, ha mint a gyermek fejlődő erejében még multat nem ismer s annyi bimbók között nem mutat egy virágot, mely már elfonnyadt. S mi boldog valék én e napokban! Kételyeim eltűntek. Dufeyt hetekig nem láttam s itt csak ha Valmontné jöve néha ki látogatásra, volt szó felőle. Julia oly nyájas vala hozzám, oly elzavarodott, valahányszor szerelmemről szólék; miért ne gondoltam volna szeretve magamat? Nem kell csak annyi valószínűség sem a szívnek, hogy azt, mit lételére szükségesnek vél, remélhesse; a szív csodákat hisz, ha vágyainak teljesülése másként lehetetlennek látszik.

Volt egy hely a Seine partjain, melyet Julia különösen kedvelt. Egy nagy szikladarab vala ez, tudja az ég, hány ezredelőtti földfelforduláskor e nyájas vidékre vetve, mely előtt a vadászok Julia kedvéért mohulést csináltak. A folyó, mely itt sokkal keskenyebb, mint Párizsnál, dombok között folytatva tekervényes útját, egészen elkerítve látszik a szemnek, úgy, hogy hozzávéve csendes folyását, tónak hihetnéd, míg zöld koszúrként sűrű erdőség keríti a vízmedert, s az ágak lenyulva tiszta tükörére, valahányszor gyenge fuvalom ingatja lombjait, habokat sepernek nyugodt felszínén. Különös nyugalom tölti el e tájt, s habár sok vidéket ismerek, melyen több szépség van, nem láttam soha olyant, melyben édesebben ábrándozhatnánk. Itt tölték órákat Juliámmal. Ne gondold, hogy szerelemről szoltunk; minek is? Nem áll-e itt előttünk egy nagy véghetlen szerelem képe, a folyó, nyugodt keblébe egészen felvéve az ég képét, tisztán s ragyogó kéken, ha fenn derű vala: elborulva, ha fenn fellegek vonultak át; reszkető fényben kettőzve minden csillagot, hogy egy darab égnek hinnéd, annyira elveszté önszínét, oly hamar simítá el egyes habjait, melyeket netalán egy beléesett kő vagy az esti szellő támaszta; mintha csak azért volna teremtvé, hogy egét tükrözze, s nem volna szabad megindulnia önérzetében; s nem virul-e egy bájoló tan a szerelemről minden ágon? azon szerelemről, mely a világot meleg sugárral áthatja, s mint a nap a fának lombot, úgy a szívnek reményeket ad, hogy szerencse közt tágult kebelével, kik egykor távol álltak, mint tavaszkor az ágak lombjaikkal, találkozzanak boldogságukban; s nem zengett-e szerelemről minden madár a sűrűből; s nem dobogott-e szerelemtől szívem? ha néha ott ülénk s az esti szellő fejér virágokat hinte a folyóra, tudám, hogy közel hozzánk egy virágzó fa áll, s ha Juliát mosolygani látám s pirulni, s néha a természet szépségeitől meghatva vagy egy titkos érzeménytől felgerjesztve kezeinek gyöngéd szorítását érzem, ne hihettem volna, hogy boldogságom közel áll?

Estve, ha a nap végsugarai reszkettek a lomb között s hazafelé indulánk, utunk egy dombon vezetete át, mely az egész táj fölött uralkodva a legbájlóbb kilátást nyújtá; itt megálltunk. A tájt piros sugárokkal borítá a nyugvó nap, nyájasan visszatekintve, mint egy anya, ki gyermekitől búcsúzva vissza-vissza néz, s megválni nem tud, s ha végre távozott, áldását hagyja maga után. S most lement, s nyugat felől felgyúlt az est hajnala, mint egy elmúlt boldog pillanat emléke, ha a fénypont, melynek ragyogását szemünk alig tűrheté, lement, de egész színpompája megmaradt, gyengébb, de szelídebb s messzebbre terjedő fényt árasztá láthatárunkon. Oh ki írhatná le ezt; körös-körül az elhaló sugárokat, melyek az eget eltöltik, s minden fellegtől

visszavetve, mintegy a világosság visszhangjaivá lesznek előttünk, mely minden akadályon újra felgyúl, minden fellegetetőről ragyogva visszapattan, míg a messze légben pirosan elhal; s a fényvonalakat, melyek az esti pírt áthatják, s e lassú halványulást s eltűnést, a világosság fokunkinti mulását, az elhalás életét, e mozdulatlan változást, a színdagálynak lassú apadását. Oh ki ezt leírhatná, vagy ki, mint akkor én, kedvese meghatott arcain láthatná e fenséges pillanat tükrözését s lábaihoz borulhatna, mint én, midőn elragadva érzetemtől, egyszer így szólék: oh miért nem halhatok most elárasztva fölötted lelkemnek egész világát, miért nem temethetem magamat kebledbe, mint e nap, mely a hegyek mögé száll, hogy belőlem nem maradna más, mint egy világos emlékezet lelked tiszta egén felvonva, egy könny szemedben, mint harmat a nap után. Érzem remegni kezét, s midőn feltekinték, egy könny ragyoga szemében. Oh ki gondolta volna akkor, hogy nem öröm, hanem szánakozás könnyje vala ez?

XXXI.

Így mult el majdnem egy hónap boldog nyugalomban. Valmontnén kívül házunkhoz idegen nem jött, ő is ritkán s kevés órára; így csak Armand s Julia által - ki barátnéi meglátogatására hetenkint egypárszor a városba ment - valánk összekötve a világgal. Én magam rendesen otthon maradtam. Nincs ember, ki helyhez úgy tudna ragaszkodni, mint én; e sötét szoba kopár falaival, melyben most egy pár hónap óta tartózkodom, egész valómnak már oly szükségessé vált, hogy tőle fájdalom nélkül többé meg sem is válhatnék; s így vala mindig. Engem szűk köröknek alkotott a természet, s miként szívemben mindig csak egy érzemény férhete meg, s eltelve ez egytől, nem is érthetém, miként lehetne még ezen kívül más valamit szeretni: úgy gondolataim is csak szűk határt fogának körül, s ha egyes tárgyakhoz szokva gondolataimat velük összeszövém, minden változás kellemetlenül hatott lelkemre. Ha egy pásztori kunyhóban születtem volna, nem látva mást a világból, mint keskeny völgyemet, az időnek nem ismerve más mérlegét, minthogy az árnyék a fát körüljárja, nem tapasztalva más történetet életemben, minthogy az első viola kihajtott, vagy az első hó a tetőket elborítja: boldog leheték; nekem egy kilátás elég lett volna egész életemre. S boldog leheték egy gyár falai között is, örülve ügyességemnek, mellyel munkámat folytathatom, örülve az estharangnak, mely nyugalomra int, s garasonkint gyűjtögetett kis kincsemnek; legfellebb ha egy szegfűszál kelle még ablakomra, hogy látva virágait, s a fokunkinti fejlődést, mely által a bimbó kitolul, nő, duzzad, virít s elvirul, az emberi élet képét lássam, melyben az öröm, mint a virág, kifejlődött s ismét eltűnt, a nélkül, hogy észrevehetnénk pillanatnyi változásait: én ez egy virágszálon csodáltam volna az egész természetet. Nincs kör a világon oly csekély, oly szerény, melyben boldog nem leheték, csak szűk határok kellének nekem, hogy lelkem eltölthesse egészen s ne tévelyeghessen útjában. Ha visszatekintek mult életemre s látom, mi erősen ragaszkodott szívem minden érzeményhez, ha meggondolom, mennyi kelle, míg hitem eltűnhetett, s mennyi tapasztalásnak ellenére tartám meg gyermeki bizodalमत; ha keblemben tekintek s látom a változást, melyet kolostori életem benne máris tett; ha érzem a nyugalmat, mely belsőmet oly csodálatosan eltölti, s melynek teremtésére csak egy pár hónap kelle: napról-napra inkább meggyőződöm, hogy inkább szerencsére teremtve csak azért nem lettem azzá, mert végzetem által nagyon is tág körbe helyeztettem. Vannak gyenge természetek, kiknek, mint a lábtöröttnek, kötésekre van szükségök, hogy megállhassanak, s én ezek közé tartozom.

Falusi magányomban boldogabb valék, minthogy szórakozást kerestem volna. Nyugalmunkból egy szomorú történet veré fel körünket. Éppen kedvelt helyünkről jövénk vissza, Armand aznap velünk vala, s oly levertnek látszék, hogy őt vigasztalva, az órát, melyben közönségesen

hazatérni szoktunk, elmulasztottuk. Majdnem fél esztendő mult, mióta Dufeyvel megismerkedett s ígéreteknél nem nyerhete egyebet. Türelmemre intők, s ő türelmes volt: hét hét után, hónap hónap után mult, s ő nem szólt; de most bizodalma elveszett, s vele a végremény, mely őt az élethez kötö. Vagy egy nagy úr titoknoka maradjon-e egész életén át, függve minden rossz kedvtől, mely urának kedélyét felzavarja? vagy szolga legyen-e, miután szabadságról álmodozott, csak azért folytatva napjait, hogy mit mint ifjú leginkább megvetett, azt mint férfi tapasztalja? - Inkább ezerszer meghalni, mint tovább élni így - szóla többször, s alig lelete vigasztalnunk fájdalmát. Julia egyébiránt annyit beszélt Valmontné ígéreteiről, s én, ki azalatt Dufeyvel megismerkedtem s általa Armand jövője iránt becsületszavával valék biztosítva, oly erősen mondtam ki meggyőződésemet, hogy végre nyugodtabb lőn, velünk házunk felé jött, szokása ellen az éjtel falun töltendő.

A nap rendkívül forró vala; az ég mindinkább fellegekbe borult, s mikor a halomtetőre érénk, honnan a ház először meglátszik, már távol dörgés s egyes esőszemek jelenték, hogy a vész közelg. A házban rendkívüli mozgalom látszék, az ide s tova futó világok, melyek majd egy, majd más ablakon csillámlottak át s ismét eltűntek, az udvaron több lámpa vad rendetlenségben szaladozva egymás között; minden valami rendkívüli történetre mutatott. - Itt valami történt - szóla remegő hangon Julia, s valamennyien, kiket már maga e nagyszerű, de komoly természeti jelenet szomorúbb gondolatokra készített elő, hallgatva kettőztetők lépteinket. Van valami a természet nagyszerű csodáiban, mi szívünk fölött nagyobb befolyást gyakorol, mint büszke filozófiánk meg akarná vallani; s bármily merész vagy hitetlen legyen, nincs ember a világon, kinek keble fel nem indulna, midőn egén a mennydörgés szava felhangzik, s a föld a vészrázott erdő sóhajtásaival eltelt; legyen, hogy csak öngyengeségét érzi e nagy s kormányozatlan erő ellenében; legyen, hogy egy magasabb lény szavát hallja e hangokban, s nem tűrhetve önparányiségának érzetét, azt hiszi, hogy a nagy természet egét fellegekbe borítja, mert ő szenvedett vagy veszélyekkel fenyeztetik: mindegy; legyen Isten vagy a vak sors, mi előtt hódolunk, szívünk egészen nyugodt ily pillanatokban nem maradhat soha.

A vész azalatt kitört, villám villámot, csapás csapást ére, a zápor zúgva hullt. Mikor a párizsi úthoz érénk, melyen át kelle mennünk, hintó szágulda el mellettünk. - Ez a mi kocsink volt, szóla Julia, Istenem, mi történt? s ismét tovább menénk, inkább futva mint járva patakká vált utunkon, s így értünk a házhoz.

A pitvaron az öreg kertész jöve elénkbe, egy agg szolga, ki még a zendülés előtti időkből maradt a háznál. - Mi történt itt? - szóla Julia sápadt arcokkal. - A gróf beteg, - felele az öreg elfojtott hangon; de, tevé hozzá látva Julia megindulását - nem lesz semmi baja; oh édes jó grófné, ne ijedjen meg, csak egy kis változása van, nem lesz semmi baja - s a jó öregnek egy nagy könny perge le arcain. Julia atyjához repült, a szoba sötét vala, csak egy lámpa álla az asztalon s az is körülkerítve világernyővel. A gróf ágyán feküdt, arcain halotti sápadtság, behúnyt szemekkel nyugodva, úgyhogy alig lelete észrevenni, hogy lélegzik. Az ágy mellett a falusi plébános imádkozott, a beteg fejénél komornyikja állt, kendővel törölgetve urának homlokáról az izzadságot. Mikor beléptünk, a plébános Juliának elébe ment, és suttogva monda, hogy még él. - Az Isten jó, - folytatá nyugodt hangon - talán még megtartja; imádkozzunk érette. - S az ősz férfi letérdelt Julia mellé s ismét hallgatás lőn a szobában, csak néha az ima mormogása vagy az elvonuló vész távolabb dörgéseitől félbeszakasztva.

Nem írhatom le, miként hatott az egész jelenet reám. Mikor a házat pár óra előtt elhagyám, az öreg még egészséges vala, jókedvűen, mint itt falun közönségesen lenni szokott, járt körül velünk a kertben, s mutatva a változásokat, melyeket már tett s melyeket tenni készül, oly biztosan szólt a jövőről, mintha még félszázadra számolna: s most - Ablaka mellett állt egy rózsa, melyet éppen e napokban kapott Párizsból, mint egy egészen új nemet, mely csak most

hozatott be Angliából. Ágai már teli voltak bimbókkal, bimbóinak egyike ma reggel már fakadni kezdte, s az öreg örvendő várta az estét, hogy megláthassa nyílt virágát; s lám, még ez sem, ez egy kis remény sem teljesedett. Most a virág teli kehellyel állt az ablak mellett, de ő nem láthatá többé. - S ilyen az ember élete. A nap, mely bércek fölött emelkedik, talán nem fogja átfutni pályáját; a harmat, mely a mezőkön áll, még fel nem szikkadt: s ő nem lesz többé. S mi mégis a távolba helyezzük reményeinket; s mi mégis nagy kört keresünk e parányi élet céljául, s bizonytalanok, vajjon marad-e csak egy napunk, melyben éldelhetünk, napról napra feláldozzuk jelen örömeinket, egy távoli bizonytalan jövő reményeinek. Oh balgatagság! s ha e jövő eljő, ha a régen várt napok, melyeknek annyit áldozánk, végre feljönnek: vajjon edesebben fogunk-e éldelhetni később, mint most? vajjon a szív, melynek szerelmét elnyomtuk, melegebbe fog-e érezni akkor, ha majd szabadságot engedünk neki? munkafáradt testünk élénkebb érzékekkel fog-e bírni, lelkünk magasabb gondolatokkal, mint most, hol elmélkedését visszatartva, minden erőt talán csak arra használánk, hogy később függetlenséget szerezzünk? S vajjon e rövid függetlenség maga fogja-e pótolhatni azon hosszú éveket, melyek alatt érte szolgáltunk? Oh balgatagság! hányadik játszó nyerte vissza csak tételét is? s nem vala-e jobb egészen elmaradni a játéktól, s éldelni azt, mit bírt, mint hosszú fáradás után csak azon örülni, hogy idejénél többet nem vesztett? - Ily gondolatokba merülve álltam az ablaknál, majd kinézve a sötét égre, hol a fellegek oszlani kezdenek, s míg a láthatár fölött még villámok hasogaták a szétfoszló fekete tömegeket, már egyes csillagok tűntek fel; majd a beteg ágyára, hol Julia állt, fájdalma egész szépségében, angyalként őrizve a haldokló végpillanatait. S nem angyal-e ő, gondolám magamban, angyal, kinek boldogságát elvevé az ég, de kinek könnyeket adott helyébe, hogy az emberek között járva, rokonnak érezhesse magát velük s jobban vigasztalhasa fájdalmaikat.

Éjfél elmúlt, mikor az orvos Párizsból megérkezett. Jobban találá, noha még a legnagyobb veszedelemben; a szélütés, amint látszik, nem vala halálos, de új rohamoktól kelle tartani. Az orvos aludni ment, a komornyikot és plébánost Julia maga küldé el, s magunk maradunk a szobában. Hallgatva ülénk az ágynál egymás ellenében, s csak az óra percegése szakasztá félbe a csendet.

Végre a beteg felnyitá szemeit, bámulva tekintte maga körül, mintha egy nehéz álomból ébredve, még fel nem találhatá magát. Julia felébe hajolva kérdezé: mit parancsol.

- Semmit, kedves leányom, - szóla az agg gyenge hangon - de szép tőled, hogy nálam maradtál; legalább láthatlak, s ez jól esik. - S az aggnak arcain egy gyenge mosolygás lejte át, midőn leányát látá s érzé a csókot, mely kezét fölmelegíté. - Hogy érzé magát, kedves atyám - kérdezé Julia ismét. - Igaz, mikor láttalak, szinte elfelejtém, hogy beteg vagyok, - viszonzá az agg nyugtalanul - pedig ki tudja, talán kevés pillanataim maradnak s még sokat kell beszél-nünk egymással. Julia vigasztalást akara rebegni, s helyette zokogni kezdte. - Ne sírj, kedves leányom, - szóla az öreg ismét - habár magamon kívül látszottam, hallottam mindent, mit az orvos beszélt s nem ijedtem meg; én nem félek a haláltól, csak te légy boldog s megelégszem. - Felőlem kérdezősködött. - Jó, hogy itt vagy, - szóla, midőn észrevett - éppen küldeni akartam érted, hozzád is van egy kérésem, te nem fogod megtagadni. - A beszéd látszólag nehezen esvén neki, kértük, hogy ne szóljon holnapig, előre megígérve minden kívánságának teljesítését.

- Holnap! - szóla az agg szomorúan mosolyogva - ki mondhatja nekem, hogy holnap még élni fogok; hogy e szemeket, ha még egyszer álomra behúnyom, még felnyithatom-e? Nem, kedveseim, mindjárt kell szólnom s ha megígértek kérésem teljesítését, nyugodtabb leszek. - Egy pillanatig hallgatott, mi az ágy mellé térdelénk, hogy jobban hallhassuk elgyengülő szavát; végre így szólt. - Végivadéka vagyok családomnak, címerem velem sírba száll; nevem,

mely egy ezredig fénylett, elhangzik; ám legyen. Évekig imádkoztam Istenhez fiúgyermekért: nem hallgatá meg imámat s én nem panaszkodom. De hogy téged adott gyermekül, kedves Juliám, hogy téged állíta haldokló ágyam mellé, hogy nehéz fejem kezéd között pihenve, még e földön mennyei nyugalmat érezhete: ezért áldom bölcs végzetét, mely irántam oly kegyes vala. Én büszke valék s vagyok reád, gyermekem, habár nevemet nem viselheted is. Csak egy fájt sokszor, hogy magányosan foglak hagyni a világon; töletek függ e végaggodalomtól fölmenteni lelkemet.

Julia márványhalványan állt az ágy mellett, minden tagjain reszketve; szívem szenvedélyesen doboga, mintha szét akarná törni mellemet.

- Te Juliát szereted, - szóla hozzám fordulva - bár soha nem mondád, én régen s talán elébb sejdítém, mint tenmagad. Akarod-e nőnek venni leányomat?

Magamon kívül valék, alig bírhatva a gyönyört, mely keblemet vészként eltölté, ajkaimhoz szorítva kezét, záporként törtek ki könnyeim.

- Értelek, - folytatá az agg - most nyugodtan fogok meghalni, mert Julia maga monda, hogy szeret. Oh mondd ki még egyszer itt, haldokló atyád előtt mondd Gusztávnak, hogy szereted s övé léssz. - Julia hallgatott. - Oh miért nem mondanád ki nyíltan, miért hallgatnád el álszemérmességből azt, mi atyádat végpillanataiban boldoggá teszi? Volt egy idő, hol e szó nekem mondatott s hol véghetlen boldog valék általa; s ha majd ajkaidról hallom, elpiruló arcaid anyád képét fogják előmbé teremteni, s ha éltem végórájában legszebb pillanatjára emlékezem, biztosabb leszek, hogy ifjúságom boldogítóját fel fogom találni.

- Oh atyám! - szóla Julia s könnyei elfojták szavait.

- Ne sírj, leányom, - szóla az agg meghatott hangon - te mindig kedves jó leányom voltál, s míg élsz, boldogítani fog a gondolat, hogy atyád végpillanatjait megédesítéd, s haldokló szívének azt adád, mi legszükségesebb, mikor a földtől búcsút veszünk - nyugalmat. Lebegjen mindig áldásom körülöttesd! - így szóla gyengülő hangon, remegő kezeivel simogatva leánya arcát - te Gusztáv nője léssz?

- Leszek - szóla halkán Julia.

- Adjátok kezeiteket, - szóla végerővel fölemelkedve ágyában - úgy kedveseim, s most itt, egy haldokló ágya fölött, itt atyátok kezében esküdjetek örök hűséget egymásnak.

- Esküszünk! - szólánk mindketten s az öreg az éghez emelé szemeit. - Legyetek megáldva e világon, gyermekeim - szóla, s halványan visszaesett párnájára. Még elhült újjai között tartá kezeinket, mikor az orvos ismét a szobába lépett.

XXXII.

Három nehéz napot tölténk az öreg ágyánál; a rendkívüli felindulás, mellyel szólt, lelkének erejét fölemésztette; s mint az elalvó tűz, mely felfúva még egyszer lángot vet, de csak hogy hamarabb aludjék el: így fogyott e pillanattól kedve ereje. Az orvos megszűnt reményleni, a cselédek sírva vagy munka nélkül tévelyegtek körül, majd urok állapotjáról beszélve egymás között, majd kérdésekkel fogva körül a komornyikot vagy mást, ki éppen a beteg szobájából jött ki; minden szomorú alakot vön magára, az egész házat csak egy gondolat tölté el: a halál.

Csak egy boldog vala a házban: én. A boldogság nem örömeinktől függ, sőt néha közelebb áll a fájdalomhoz; miként a föld soha több virágot nem hajt, mint miután sokáig téli álmában

kopáran áll, miként a nap legszebb pillanatja az, mely éppen az éjre következik: így szívünk akkor telik el a legszebb érzeményekkel, akkor sugározik legtisztább fényben, mikor soká kopáron, soká sötéten állt; mintha az örömek is könnyek kellenének, mint a napnak eső, hogy sugáiraival felépíthesse szívárványát a tér fölött. Ha visszagondolok egész életemre, nem emlékezem napokra, melyekben oly boldog valék, mint ezekben, miket Juliával atyja betegágyánál tölték. Ne gondold azért, hogy szenvedései szívemet érzéktelenül hagyák. Ifjabb valék még, hogysen önszerencsém az idegen szenvedéseket velem elfeledtetheté, s azonfelül házában töltve majdnem egész időmet, igaz vonzalommal ragaszkodám a nyájas öreghez. Korának jó tulajdonait úgy bírva, mint hibáit, valamint az országos életben nála embertelenebb elvű férfit nem ismertem, úgy házi körében nyájasabb, udvariasabb nem lehetett senki; s maga Armand, minden elvbeli ellenkezése mellett, nem állhata ellent e jó tulajdonoknak, s többször megvallá, hogy iránta, kit gyűlölnie kellene, inkább hajlandóságot érez. De nálam e jó tulajdonokra szükség nem is vala; legnagyobb jótevőmet látám a grófban, s szívemből keseregtem betegségén; s lám, mégis boldognak érzem magamat ágya mellett; nemcsak mert ápolhatám s mert az önösség mindenünknek annyira természetében fekszik, hogy még a legjobbjik is, midőn másnak fájdalmait enyhítheté vagy baját vigasztalja, a meglegedés közben, melyet, ha máson jót tesz, érez, az idegen szenvedésről szinte megfélemedezik, hanem boldognak szerelmem által is, boldognak Juliám körében, kinek birtoka egy világ kínjait elfelejtette volna velem. Nem voltam-e Juliámmal? nem oszthattam-e vele a szeretet nehéz gondjait? nem éreztem, nem sírtam-e, mint ő? Beszínelve magamat lelke szentségébe, nem vettem-e magamra keserve felét, hogy könnyebben hordhassa? Oh s ha még láttad volna őt, amint ott ült könnytelt szemekkel, atyja halvány arcain kémlelve érzeteit, a hallgatónak minden kívánságát sejdítve; ha láttad volna, midőn a betegnek vizet nyújtott vagy orvosságot vagy párnáját igazította; hallottad volna, mint vigasztalta beteg atyját, s ha az agg elszunnyadott, önmagát; ha hallottad volna, midőn velem az ablakhoz jött, és atyjáról beszélt, s a boldog napokról, melyekben még egészséges vala, s azután megint az ágyhoz ült, órákig minden lélegzésére figyelve: imádtad volna. S ha végre éj lett, s az álom rajta is hatalmat vőn; ha fáradt szemei hosszú küzködés után behúnyódtak, s atyja vánkosára támasztva fejét, az angyal pihenve feküdt előttem, körülöttem a homályos szoba, s az éj véghetlen csendje s a nagy álom fátyolként átvonva minden élet s szenvedés fölött; ébren csak én magam, csak én egyedül érezve boldogságomat, csak én, ki kedvesemre nézve érezhetém, hogy van egy való a földön, mi szebb legbájlóbb álmainknál!

Ki asszonyt háza belsejében nem látott: nem ismeri bájait. Ez azon kör, melyet az asszony önmagának teremt, melyet ő maga éleszt gyöngéd érintésével s melyben mindig nemesül. Bármilyen mélyen sülydedett az asszony, adj házi kört neki, csodálkozni fogsz, mivé lett; a főreg, mely elébb földön csúszva az átmenő lábaitól tapodtaték, befonta magát érzeményeinek száz fonalaiba, s ha később, mint színes lepke emelkedik az ég felé. Szép szándékok s önzés-sugallta tettek közt foly a férfi élete, míg a szerényebb asszony háztűzét oltárrá változtatja, melyet naponkint fölszentel áldozatával. Ki önmegtagadást keres: tekintsen egy asszony-szívbe, s többet fog találni, mint Hellas s Róma hőroszai közt. - Ha így előtte ülve egész éjeken át, hallgató boldogságban képén pihentethetém szemeimet; ha néha álmai közt pirulni látám vagy ajkain gyenge mosolygás játszék, s én gondolhatám, hogy rólam álmodik; ha látva ennyi szépséget, emlékezve ennyi tökélyre, eszembe jutta, hogy mindez enyém lesz, hogy mindezt bírni fogom, boldogítani! s ha végre az éj elmúlt, az ég fokonszint világosabban kékült be ablakunkon, a tölgy levelei, a friss korányfuvalom által mintegy felébresztve, rostélyunk előtt suttogni kezdenek, míg az első napsugárok, átfutva szobánkon, a falakon fényt, Julia képén korány-szint terjesztének el, s kedvesem fölserkene álmából, mint a virág, melynek kelyhéből a harmatcsepp lehullt, megrázkódva emelkedik álmából s körülírog egy pillanatig, s ismét atyjához fordult, s mihelyt életéről biztosítva vala, halkan jó reggelt kívánva hozzám

fordult, - oh mi véghetlen boldogság tölté ilyenkor lelkemet! - Nem hiszi senki, mennyi öröm mosolyg előnkbe csak egy arcra is, ha magunkat szeretve gondoljuk.

De mit ér visszaidézni e boldog pillanatokat? mit ér e szép órák kísértetét felhíni lelkem mélyéből? Nem volt-e elég egyszer vesztene ennyi boldogságot, s új bájló álmokba kell-e szenderítenem lelkemet, hogy ismét keseregjen az álmok után is? Mit ér a pusztá vándorának, hogy fáradtan lepihenve virányokról álmodott s gazdag lakomákról s kedvese öleléséről; végre ébrednie kell, s látnia a sivatagot maga körül, s éreznie szomját s elhagyatottságát és sírni ismét, mint mikor a zöld határ először eltűnt szemei előtt. - S előttem örökre eltűnt életemnek zöld határa, körülöttem véghetlen sivatag nyúlik. Bájló álmak! mit bántjátok lelkemet? nem elég keserű-e a gyümölcs, melyet keblemben hordok? miért emlékezzem még arra is, mily szépek valának a virágok, melyekből fejlődött! - Oh adj nyugalmat Istenem! nyugalmat e szívnek, mely szenvedései közt hozzád fordula. Hisz e messze világon nincs hely, hol megpihenhetnék, csak oltárod; ne engedd, hogy a világ elragadja ismét szolgádat. Hab vagyok én, melyet a vész felkapott; oh csillapítsd Istenem a szenvedelem fergetegét, mely bensőmet feldúlá, hogy lelkemben eged képe tükrözzék ismét, hogy ragyogva álljanak fenséges sugáridban, s áldva nézzek feléd.

Hisz kegyes vagy s irgalommal nézesz emberi gyarlóságainkra. Mikor fenségedben a tenger fölött járva, híved, ki oly bátran szálla ki a habok közé, kételkedni kezdte, s elmerült, szelíd hangon így szólál: kishitű ember, miért kételkedtél? De e rövid szemrehányás után kiterjesztéd kezedet feléje s biztosan a parthoz vezetéd gyarló követődet. S ím, én is kételkedtem, én is elmerültem a habok közé, honnan menekvés nincsen: s engem nem emelnél ki magadhoz? Oh kishitű ember, miért kételkednél? így hangzik keblemben egy szó, s én érzem, hogy a te szavad vala. El kell előbb tűnni a csillagoknak, melyek éjjelünkön ragyognak, mielőtt hajnal jöhet s el kell veszni a fénypontoknak, melyek ez élet éjjelét derítik, mielőtt a hit ragyogó világa fölemelkedhetik határain; de egykor feljő; egykor a szív megfosztva kis vagyonaitól, ez egy nagy boldogsággal telik el, - s már is érzem közelegni e pillanatot. A gyűlölés megszűnt, gyermekségem tiszta emlékeivel visszajöttek könnyeim, s e szív napról-napra nyugodtabban dobog. Társaimnak buzgó imája, s a szent ének, mely templomunkban felhangzik, nem tölté el lelkemet még örömmel, mint azokét, kiket igaz hit lelkesít; de szívemben boldogító sejdítés ébred, hogy egykor ajkaim is fel fognak szólalni a nagy karban, mely teremtményéhez emelkedik; s ha a forró vágy, mely lelkemet a hit után eltölti, még nem teljesedett is, legalább nem kínos többé, sőt néha édes, mint a remény. Légy nyugodt, lelkem, talán nemsokára a végcseppig kiürítéd keserű kelyhedet; hisz aranynak látszék, midőn ajkaidhoz emeléd, talán fenekén felcsillag ismét a fény.

XXXIII.

Három nap után az orvos végre Julia atyjának életét minden veszélyen kívülinek nyilatkoztatá; képzelheted boldogságunkat. Julia magánkívül vala örömében; s én rég megszűntem mást érezni, mint ő. De e tiszta öröm rövid ideig tartott. Julia napról napra szomorúbbnak látszék; s ha néha szemein könnyek nyomát látám, s bánata okáról kérdezősködve, mindig csak azt nyérém feleletül, hogy nem sírt, szívemet nehéz aggodalom tölté el. Igaz, hogy az öreg sokszor rossz kedve által kötelességünket nehezíté, de én Juliát ismerém, s miután oly békeségesen látám tűrni atyjának minden szeszélyeit, míg egészséges vala, nem gondolhatám, hogy most az üdülőtől rossz néven vehetné ok nélküli felgerjedését. S azonfelül nem volt-e az öreg sokszor nyájas? nem szólt-e órákig jövő boldogságunkról, s miként minden kívánata

beteljesedett egyesítésünk által? - Talán nem szeret - így gondoltam néha magamban - s csak atyja kedvéért lép velem az oltárhoz. De hát nem gondolám-e szeretve magamat már Avignonban, hol atyját nem ismerém? És ha - tűnődtem tovább, s lelkem előtt ismét Dufey képe támadt fel - s ha őt szeretné, s én csaltatva volnék? Balgatagság! s miért csalna engem? mi oka lehetne? De atyja! - így aggódám tovább - nem lehet, ez nem történhetik, hisz a lehetőségnek megvannak határai, s az ég, mely e szívet úgy alkotá, hogy Julia nélkül ne élhessen, nem teremthetné őt csalfának. S így tűnődtem napról napra inkább. Mint az, ki nehéz álomba merülve küzködik szomorú képei ellen, s százszor vigasztalva magát, hogy csak álmodik, mégsem üzheti el azokat magától: így küzködém e gondolattal, míg végre magam is, s talán Juliánál inkább, elszomorodtam. Boldog csak az öreg vala köztünk. Nem mintha leánya szerencséjének örült volna, s mert ismerve jellememet, annak jövőjére nézve, mit e földön legkedvesebbet bírt, megnyugodott; szívét meglelégedéssel főképp az tölté, hogy leánya egy nagy, hozzá illő név örököseivel egyesül, a többi mind mellékes dolog vala. - Ha egyszer majd a törvényes király visszajő, s jönnie kell nemsokára, - így szóla sokszor - megkérem, hogy neveimet s címeimet rád ruházza át, s így az tovább fog élni, felmagasztalva még a tiéd által, melyhez csatoltatott, mintegy kettőztetve korát; gyermekeitek nemessége két ezred fényét hordja magával, gazdag, tisztelt, az első Franciaországban. S tudod-e, mi az, az első család Franciaországban, melynek nemessége régibb, mint Európának országai? És senki sem fog ellentmondhatni ez állításnak; én egy connétablet számolok őseim között, te kettőt, s hány maréchal s országnagy lép ki ivadékunkból; családi történetünk a nemzet krónikája. Lám, nem az, hogy magam sírboltba szállok, sőt még az sem, hogy töletek válnom kell, hanem csak az, hogy családomnak utolsója szállok le a sírba, s leányom nem vezérelve senkitől, miután a pajzs felfordítva felfüggesztett sírboltunk fölébe, talán egy pórak nyújtja kezét, olyannal osztja birtokunkat, ki vele nem egyszületésű; az fájt halálos ágyamon. - Volna fiam, nyugodtan halnék még ma.

Nem találva más okokat, végre e kifakadásoknak tulajdonítám Julia szomorúságát; mert hogy ez Juliának fájt, azt természetesnek látám. Míg ő haldokló atyjának ágyánál állva, életét adta volna, csakhogy végső pillanatait egy örömsugár hassa át; míg ő nem látott, nem hallott semmit, nem gondolt semmiről, nem emlékezék a világról, s hogy rajta éldelni neki is jog adatott, addig atyja számítva feküdt ágyában; addig családjá fennmaradásán tűnődék; addig nem érezve fájdalmat, hogy ily leánytól kell megválnia, azért vádolá végzetét, hogy fiút nem ada neki. - Mit ér e leány neki? mit ér hű ragaszkodása? mit érnek a meleg szerelemcseppek, melyek homlokát áztatják? - hisz leány, s ez nem viheti tovább nevét; ez nem tarthatja fel családját; mit bánja ő, hogy általa sirattatni fog; a világ legrosszabb gyermeke kedvesebb neki e leánynál, csak fiú legyen. Közöséges emberek szeretik gyermekeiket jó tulajdonaikért: ő fentebb áll, nála a család fennmaradása a cél; mit bánja, ha gyermekei szívtelenek, mint őnmaga, a név mégis fennmarad, s ha a nagy család még egy századig fennállva, végre mint az aloe egy virágot hajt, a világ, mely a rózsákat megveti, nagyobb zajt fog ütni bámulatában, mint száz tavasz virágzásán. Nem mérjük, hanem számoljuk az ivadékokat, s habár a fa véghajtása, mely csúcsán áll, oly gyenge, hogy ha a földön állna, egy gyermek által porba tapodtatnék: ki meri mondani, hogy nem magasan áll?

Hogy e tapasztalás Juliának keserves vala, bizonyos; sőt magam is elidegenítve érezém magamat akkor azon férfitől, ki halála ágyán ily hidegen tudta számítani, s céljának elérésére érzeményeket színelni e végső pillanatban is, melyek lelkét nem melegíték. De végre, ha mindent meggondolunk, ki nem áldozza fel előítéleteinek az igazságot? s ki merné a grófra fölemelni követ, s mondani, hogy előítéletei nincsenek? - Idegen előítéleteket nem értünk, s kárhoztatjuk vagy nevetjük, s mégis magok az okok, melyekkel ellenök fellépünk, sokszor, sőt közönségesen nem egyebek, mint ismét előítéletek. Nem kellene oly büszkének lennünk.

XXXIV.

Valmontné most többször jött házukhoz. Én nem nagy vonzalmat érzék hozzá, s többnyire kerülém társaságát; részint, mert az egészen világi örömekben elmerült asszonyon kedvet nem találék, részint s talán inkább, mert Julia több ízben félig tréfából, az öreg gróf pedig minden komolysággal mondá, hogy szeret, s vigyázzak magamra, nehogy szép szemei lekössenek. Megvallom, maga a gondolat, habár tréfából, kimondva, hogy Juliánál mást szerethetek, bántá lelkemet.

Egyszer éppen a kertből jövén, Juliámhoz sieték, s nem léphetve vissza illetlenség nélkül, noha a marquise is ott volt, bementem. Jöttöm váratlan s a két asszony zavarodott vala; Julia egy nyitott levelet rejte keblébe, s arcain könnyek peregtek le, melyeket sietve letörölt; a marquise kényszerített mosolygással viszonzá köszöntésemet, s miután a beszélgetés még egy ideig a legnagyobb feszességgel tovább folyt, a marquise eltávozott.

Julia hallgatva ült munkaasztalához, én az ablaknál virágait nézém; nem írhatom le, mi fájdalmas érzeményekkel tölté el e látszólag közönyös történet szívemet. Végre nem tűrhetve tovább e hallgatást, Juliához menék, s nem tudva mit mondani, hosszú habozás után végre így szólék: - Julia, ön valamit titkol előttem.

Ő elpirult s tovább dolgozott.

- S nem volna-e jogom - szólék remegve tovább - e szív titkaihoz?

Fölemelé fejét, arcai lángoltak, midőn rám tekintve így szólt: - Ön jókor kezd szólani jogairól.

Valami oly hidegen megvető vala e tekintetben s annyi keserűség e szavakban, mi egész belsőmet megrázá. Meg valék semmisítve, magamon kívül járék fel s alá a szobában, s lelkemben száz gondolat, száz ellenkező feltétel küzködött. Végre elhatározám magamat, s Juliához lépve ismét, így szólék: - Julia, ha ön más jogokat ért, mint melyeket a szerelem önkényt ad, csalatkozik; én szívétől kívántam bizodalmat, nem mert esküvel köté le életét az enyémhez, de mert szeretve gondolám magamat. Engedelmet e tévedésért.

Julia csodálkozva néze rám; szemeim könnyekkel teltek el, midőn így folytatám: - Oh Julia, engedelmet, hogy szeretve mertem gondolni magamat; én, az érdemetlen, kinek jogot nem adhata semmi, mint hű ragaszkodása s azon érzemény, hogy habár keveset bír, nem bír semmi olyast, mit feláldozni kész nem volna, szeretve öntől, ki e föld legszebb, legbájlóbb asszonya; de ki tehet róla, a csalódás szebb volt, minthogy ellentállhaték, s eléggé büntetve vagyok, hogy azt el kelle vesztenem.

- Gusztáv, - szóla Julia látszólag meghatva szavaimtól - mi bántja szívét?

- S ön kérdi ezt? - szólék elragadva fájdalmamtól, - oh kérdje e földet, miért sötét, ha napja leszáll; kérdje a gyermeket, miért könnyezik, ha anyja sírja fölött kesereg; kérdje a fát, miért fonnyadt el, ha gyökerétől levágotott. S mi ez az én keservemhez képest? Csak az én veszteségem pótolhatatlan, csak az enyém előre nem látható, csak az enyém egy hosszú véghetlen szenvedés. S ön kérdi, miért kesergek? s nem tudja-e, mi a szerelem? E szív oly tiszta, oly angyali, nem érzé-e soha egész lényét elmerülve egymásban, nem áll-e elkülönözve a világtól, nem látva, nem hallva, nem érezve semmit, mint kedvesét; boldog, ha mosolyogni, pokol kínjait tűrve, ha keseregni látá; Istennek gondolva magát, ha jöttével könnyű pirosságot teremthete kedvese arcain; ez egy érzeményben gyökerezve minden erővel, s mégis oly

erősen, oly reménydúsan az élet vészei közt, mint a fa, melyet a szél megrázhat, s mely megvetve ingatja ágait csapásai alatt. S ön nem érezte ezt soha?

- Nem értem önt, - mondá Julia, szinte ijedten tekintve rám.

- Jól van, - folytatám - lám, így szerettem önt én; vagy nem így: mint én szerettem, azt szó nem mondhatja ki, elme nem foghatja meg; s ha tekintetem nem mondá ki, s remegő szívem nem érezteté szívével, nem fog érteni soha. S tudja-e, mi az, ezt egyszerre elveszteni, mindent egyszerre; egy világot teli örömmel, egy multat, melyről évekig álmodoztunk s mely most mint csalódás áll előttünk; jövőt, melyben édent képzelünk, s mely egyszerre egy határtalan pusztaságként terül el előttünk.

- Gusztáv, mi jut eszébe? - szóla remegő hangon Julia.

- Semmi! - szólék elkeseredve - semmi, csak az juthat eszembe, hogy az élet szép dolog, s hogy jól teszi, ki hozzá ragaszkodik, de csak míg tőle valamit várhat; mert ha végre az, mit aranyak gondolt, sárga földdé válik kezei között, az balgatag, ki e terhet el nem veti s tovább fárad vele. Eszembe jutott, mi kedves vala ez élet nekem csak egy pár héttel, egy pár órával ezelőtt; hogy megaláztam volna magamat, csak hogy tovább bírhasam; hogy térden csúszva rimáncodtam volna egy pár óráért, hogy áldottam volna a zsarnok kezét, mely láncokat adva lehelni hágy; s hogy most nincs dolog oly alávaló e földön, melyért ez életet oda nem vetném.

- Gusztáv, ön ma szörnyű, - mondá Julia halaványan - de én nem értem fájdalmainak okát.

- Jól van, - szólék elkeseredve - beszéljünk hát nyíltan. Hogy önt szerettem, s miként szerettem, azt ön maga tudja; e szív nem tud hazudni s nem tud titkolni, s ön bizonyára sohasem kételkedett érzeményeimben; hogy boldog valék, midőn atyja ágyánál hűséget esküdött; hogy száz fellegrákokat építék azóta, melyekben mindenütt boldogságom lakott, nem szükség mondanom; hogy ön nem szeret, azt szíve érzi, s úgy tartom, nem szükség elbeszélni történetemet.

- S ki mondta azt önnek? - kérdé Julia elpirulva.

- Ki? - szólék fájdalom-elfojtott hangon. - Oh a szívnek nem sok kell, hogy megértse sorsát. Körüljártam a viruló téreken, hol a tavasz ezer ibolyát teremte, s megkérdeék minden virágot, s a nagy virágkozás felelt: Julia szeret; s fölnezék a csillagokhoz s ragyogó sorukból olvastam: ő szeret; s a csalogányok éneke, s az erdő zúgása, s a nap s az éj, amerre csak fordulék, minden egy hangon kiáltá előmbre: légy boldog, ő szeret; szeretlek, ezt ismétlék gyenge hangon önnek ajkai is, s szívem már nem bír gyönyöre terhét; - az egész világ hazudott: hallgatása most megmondá a valót.

- S mert egy gyerekes kíváncsiságnak megfelelni nem akarék, - viszonzá komoly hangon Julia - mert hallgaték, hol szavaim csak szívét bánthatták vagy legalább oly dologról tudósították volna önt, mihez köze nincs, s melyen nem segíthet: ön azt hiszi, hogy adott szavamról megfeledeztem, s atyám előtt letett eskümet megszegem? Ön nem ismer.

- Ígérete, esküje - szólék szomorúan - egy adott szó. S ön hiszi, ha ez ígéretet teljesíti, ha esküdt szavának megfelel: akkor megelégedhetem? Ha ön az oltárhoz lép s igent mond; ha atyja kedvéért talán elfojtja még könnyeit is; magát gyermeki kötelességérzetből vagy talán könnyörületességből feláldozza s nőm lesz, nemde, mi mást kívánhatok még? Nem fogok-e a világ előtt oldalán járhatni? s ha majd bájjait mindenki magasztalja, büszkén mondhatni: ez asszony, kit ti bámultok, az enyém, mert haldokló atyja egy esküre kényszeríté, s én elfogadtam áldozatát; az enyém, mint az ázsiai zsarnoké a rableány, lekötve ezer láncokkal; ez asszonynak kötelessége engem szeretni vagy legalább szeretetet színlelni, vétkeznék Isten s emberek ellen, ha nem hazudná ez érzeményt; nem fogom-e átfoghatni szabadon karjaimmal?

s ha szíve nem fog sebesebben dobogni öleléseim alatt, szerencsés lehetni a gondolatban, hogy e szív, melyet az ég boldogságra alkotott, boldog nem lesz, mert mást szeretni nem fog; s ha ajkaim hideg ajkaihoz szorulnak s lángoló csókomra csók viszonztatik, nem fogom-e boldogan érezni: mi híven teljesíté nőm kötelességét? s ha halvány arcait látom s reggelenként könnyek nyomát, nem fog-e vigasztalni az öntudat, hogy ez arcok miattam halaványultak, e könnyek mind általam facsartattak? Oh én véghetlen boldog leszek, nemde? S mit kívánhatnék még ezen felül? Oh Julia, szerelmet, szerelmet kíván e szív. Mióta legelőször látám, mióta a szív először emelkedett szenvedélyében, csak ezért kérem a végzetet; a gondolat, hogy valaha enyémnek nevezhetem, szebb vala, mint hogy reményleni mertem volna, s én boldog leheték a nélkül is; ha szeretve tudám magamat, mit bántam a többit én. Ha a napot fellegek borítják, a föld mégis világos marad, míg egén áll, ha ragyogni nem látjuk is; s én boldog leheték távol Juliámtól, csak tudva azt, hogy lelke felém sugározik, s csak idegen akadályok tartják távol tőlem. De szerelmet kívántam, lángoló szerelmet, minő e szívet tölti, véghetlent, öröklőt. Lelkemet adám szerelmemnek s lelket kérek; mit ér a test nekem? nem éldelni, szerettetni akartam; mit ér birtoka? önnek több, minthogy egész boldogsága feldúlása nélkül adhatná, nekem nem elég.

Julia hallgatott, de meghatva néze rám s szemei könnyekkel teltek.

- Oh Julia! - folytatám elragadtatva - miért nem vala bizodalma hozzám? mikor atyja előtt gyermeki szeretettől kényszerítve örök hűséget esküdött, miért nem mondta akkor, mindjárt, mihelyt magunk valánk, hogy az ígéret kényszerített vala? Fájt volna, de akkor szívem még nem szokta meg a gyönyört, s tűrhetém. A föld legboldogabb embere egy pillanatig, miután ez eltűnt, legalább azon öntudat vigasztalható lelkemet, hogy Juliám bízott bennem s hogy nekem köszönheti boldogságát. Atyjához mentem s mondtam volna, hogy nem szeretem vagy hogy szavam már lekötve levén, nem teljesíthetem ígéretemet; atyja megvetett, a világ talán rágalmazott, de Julia becsült volna, s én megelégedhetém. De most, oh hogy most kelle erre jutnom; hogy miután már hozzászoktam a boldogsághoz, midőn egész jövőmet ez egy reménnyel összekötém; hogy most, miután, mint a holdkóros, a gyönyör legmagasb fokára érék, kiáltja fel nevemet, hogy ébredve ily magasról lezuhanjak s elveszek; hogy most, miután az édes ital végcseppjéig kiürítém, mondja, hogy méreg vala s hogy vesznem kell; oh Julia, az kegyetlen.

- Gusztáv, - szóla Julia mindig inkább meghatva - mi hasztalan kínozza önmagát.

- Ne szóljon így hozzám, - viszonzám elfojtva fájdalmamtól - ne legyen oly nyájas az iránt, kinek esztelen szerelme szívének bizonyára csak fájdalmat okozott; e szelíd hang újra felterli szívemet, s nekem nyugalom kell. - Mit használ? mi szükséges, annak később vagy előbb úgyis történni kell; minek ez új meghatás? Atyjához fogok menni s meg fogom mondani, hogy szavamat nem teljesíthetem, s azután ne féljen, jelenlétem nem fogja többé bántani nyugalomát; az öreg rám fogja halmozni egész megvetését, átkát talán; de ön atyjának kedves fog maradni, önt szeretni, csodálni fogja az egész világ, mint eddig, s ez elég nekem.

Könnyeim záporként törtek ki, Julia megszorította kezemet. - S ön, - mondá lágy hangon - ön, ki engem úgy szeret, ki nélkülüm nem élhet?

- Én - szólék - s ki szól rólam? Mi vagyok én, hogy boldogságom számbavétethetnék, ha Julia nyugalomáról van szó? Isten vagyok-e, hogy áldozatokat kívánhatnék, vagy ha nyujtanak, elfogadhatnám a nélkül, hogy önmagamát meg ne kellene vetnem? Oh Julia! legyen boldog, bárhogya s bárki által, én megelégszem. Áldani fogom végzetemet, s büszke lenni, valahányszor arcain öröm ragyog fel. Csak boldog legyen, hogy e szív soha meg ne bánja tettét, s legalább azt érezhesse vigasztalásul, hogy nem hasztalan vérezett. - Julia sírt. - Ne sírjon,

angyal, ne sírjon értem! hisz egyszer mégis boldog valék, habár csak képzetemben, de boldog, mint senki más e földön nem volt, s e csalódás emléke édesebb leend, mint másoknak egy egész élet teli éldeletekkel. Hisz ön nem fog egészen elfelejteni, nemde?

- Gusztáv, - szóla Julia remegő hangon - szeretlek.

- Szeretsz! - kiálték föl szinte elijedve a véghetlen gyönyör érzetétől, mely keblemet eltölté, - Julia, szeretsz? az istenért, ne tréfálj velem!

- Szeretlek - szóla nyugodt hangon. Magamon kívül valék, keze ujjaim közt remegett, lángoló arcain záporként patakzottak könnyei. - Istenem! - kiálték fel - add egy angyal szívét nekem, hogy ennyi boldogságot elbírhassak! Karjaim közé szorítám kedvesemet. Oh a szív erősebb, mint gondolnók, hogy ennyi gyönyört érezve, egyszerre meg nem szakad boldogságában.

Később Julia elbeszélé, hogy Valmontné szeret, s hogy e vallomás, melyet neki ma reggel tett, s mely szívének annyira fáj - vala az, mit tőlem el akara titkolni. S én hittem; mit ne hittem volna Juliámnak? Még az estve egy levelet adott által, melyet Valmontnének saját kezéhez kelle adnom. Másnap menyegzőnk egy hónappal közelebbre vala határozva.

XXXV.

A menyegző napja közelgett, képzelheted boldogságomat. Mint az, ki egy tetőre hág, s a kilátásnak, mely reá fenn vár, örülve, alig várhatja az éldelet pillanatát, s mégis, ha körültekint, oly bájló tájakat lát maga körül, hogy alig folytathatja útját, annyira megleégszik azzal, mit már élvez: ilyen valék én; megleégedett, sőt boldog, s mégis teli reményekkel. Oh barátom! Vannak órák e sötét élet közepett, melyekben átlátjuk, hogy a rege a paradicsomról való lehet még e világon is.

Majdnem mindig magunk valánk. Valmontné, mióta Julia levelét átadtam, nem jöve házunkhoz, s így a végső kellemetlen érzemény, mely keblemet főkép az utolsó időben, midőn magamat általa szeretve gondolám, ez asszony jelenlétében tölté, eltűnt, s egészen boldog leheték. - Férfinak - vagy legalább annak, ki még hiúság által egészen meg nem romlott - kellemetlenebb nem lehet semmi, mintha magát oly asszonytól szeretve látja, ki iránt vagy nem érzett vagy nem érez többé hasonló érzeményeket; szinte elszégyenülünk hidegségünkön ily pillanatokban.

Sok szükség arra, hogy boldogok legyünk, mert a szív soha nem kevésbé elég önmagának, mint örömei közt. Hogy boldognak érezzük magunkat, szükség, hogy minden egyhangban legyen körülöttünk, hogy sehol fájdalom ne lépjen előnkbe, sehol még csak érzéketlenség se, mert miként a rózsa, úgy a szív is, mennyivel inkább nyílik virágzás közt, annyival könnyebben veszi leveleit a legkisebb érintésnél. - Körömben mindez megvala, a merre csak fordultam, öröm sugárzott előmbe. Az öreg, ki már egészen felüdült, majd egy régi billikomot vagy drágaságot ada leányának, s egy családi történetet beszélve el, mosolyogva megjegyzé, hogy banquier uraimék, minden gazdagságuk mellett, oly valamit, min ennyi emlék függne, mégsem adhatnak leányaiknak; majd velem jára fel s alá kertjében, vagyonbeli viszonyainkról szóla, s mily gazdagok leszünk e házasság által; s egész valója szinte megifjodott örömeiben. A cselédek víg arcokkal jártak körülöttünk, mert Juliát szereték; maga a természet örülni látszék, nyarának egész pompáját kitárva; maga az ég fellegetlenül boltozott fölöttünk. E napok szebbek valának, mintsem leírhatnám.

Armandot ritkán látám, az öreg e napokban nem folytatá munkáját, s nem mehetvén még Párizsba önmaga, Arandra bíz a menyegzőhöz szükséges minden előkészületeket. Mikor utolszor nálunk volt, 20,000 frankot ada neki előttünk, gyöngyök kifizetésére, melyeket Julia számára vett; azóta nem láttuk őt.

Történt, hogy még némely foglalatosságaim lévén ügyvédemmel, Párizsba menék; az ügyvéd nem vala otthon, Armandot nem találtam s rosszkedvűen járék ide s tova a városban, várva az estét, mikorra inasa hazajövetelét ígéré, s így értem a Palais Royalba. - Én nem szerettem a helyet soha; tudod, mennyire utálok a politikát, s mi kevés érdeket gerjesztének bennem kis csatái s győzedelmei, melyekben annyi vita után mégis oly kevés vívatott ki. Talán atyám hideg okoskodásai okozák ezt, talán maga természetem, mely mindennek csak költői oldalát akarta megragadni; de annyi bizonyos, hogy főkép mióta Juliát szeretém, a politikában nálam közömbösebb ember nem lehetett, s hogy ez talán egyik fő oka későbbi szerencsétlenségemnek. - Ez életben, hol annyiszor csalódunk, nem jó hajónkat egy horgonyra bízunk; nem jó egész boldogságunkat egy, bármi fenséges tárgyba vagy személybe helyeznünk. Mint a dús nem egy helyre teszi pénzét, sőt külföldre küldi vagyonának egy részét, hogy egy helyen vesztve, legalább mindig valamije maradjon, mi tovább kamatozik: ilyen legyen az ember; mennyivel több kártyára teszi szíve kincsét, annyival biztosabb, hogy mindenét elveszteni nem fogja. Napoleon fia képénél vigasztalá magát egy világ veszte után; s hány embernek nyujta ismét enyhet a világi zaj egy kedves lény veszténél? Én, fájdalom! nem ezek közé tartozom, s elvesztve azon egy tárgyat, mi által boldog valék s miért magamat feláldozni kész lettem volna, szükségkép szerencsétlenné, s mi rosszabb, önössé váltam. De hagyjuk ezt. A politika, mint mondám, gyűlöletes vala előttem, s mégis nem lépheték soha e roppant palota oszlopai alá a nélkül, hogy az egész forradalom s vele száz szomorú kép ne emelkednék lelkem előtt.

Ha e ház köfalai előtt állok, melyek e nagy emberi mozgalomra oly hidegen, oly mozdulatlanul néztek le; ha az ösvényeken járok, melyeken egykor az elvadult nép tolonga körül, s melyek ismét símán s ékesen állnak, mint a forradalom előtt: akkor e nagy kor eleven képe áll előttem s elszomorodom. - Nem mintha azt szánám, mi általa elveszett s mi szívemnek éppen oly érdektelennek látszik, mint a jelen állapot, de mert eszembe jut, mi gyöngék s alávalók vagyunk még történeteink legfelségesb pillanataiban is; hogy mennyit kell felejtenünk és mily távol állunk a legcsodáltabb korszakoktól, hogy az egyesek undokságát felejtve, a nagy egésznek örülhessünk. - Ily gondolatok töltének el ez nap is, midőn a Palais Royalban fel s alá sétálék. A hosszú oszlopfolyosókon a nap árasztá el sugárait; száz bolt előtt minden, mit a luxus csak kigondolhat, kitarva állt s a fasorok alatt ezerek tolongtak vegyes tömegekben, örömfáradva, gondtalanul. - Így állt e hely ötven év előtt is; akkor, mint most, tolongva vegyült a mulató sereg a világos téren, vígan, míg a szegény chiffonier vagy a rongyos napszámos a nyomorúság kínjait hordva szívében, ballaga e vegyes csoport között, bosszús gondolatokkal enyhítve éhségét. - Három év elmúlt, Desmoulins Camill elmondta beszédét a hárs alatt, s a nép megfosztá lombjától a fát, hogy magának kokárdákat készítsen, s minden megváltozott. - Szomorúan, levert szívvel ballaga az egykor vígadó a hosszú folyosókon körül, s a napszámos fölemelt fejjel álla a szónok előtt, ki az udvaron a Bastille ostromáról beszéle s a népet multjára intve tettekre buzdítá. Három év s egy új világ! s hát mi fog történni azon háromban, mely most következik? - Így gondolkozáam magamban, s elborzadék a gondolatától. A forradalom Franciaországban bevégezve nincs; elég egy évet tölteni e hazában azon meggyőződésre, hogy a pártok inkább fáradtan, mint leverve pihennek; s mit hoz a jövő? Oly nép, mely mint ez, annyi ideig foglalatloskodott politikával, mely minden kormányformát megpróbála s mindenikért vérét ontá, hihetőkép egy pusztá ténynél, minő a júliusi forradalom,

megállani nem fog, ha maga a kormány fennállása nem intené is naponkint a forradalomra; s mi fog történni, ha e nép még egyszer fegyvert ragad?

Sokáig jártam körül az udvaron; végre esni kezdte s nem tudva, mit csináljak, egy játszóházba menék. - Minden hibák s emberi tévedések közt nincs egy, melyet annyira gyűlölnek, mint a játékot; nem szörnyű következményeiért - mert hisz emberi sorsunk lakolni minden élvezetért, s minden szenvedély, mennyivel több gyönyört nyújt, annyival több veszélyekkel fenyeget - de mert a játék lelkünket elrontja, s mert nincs semmi, mi rossz tulajdonainkat inkább kifejtené. - Mert mi a játék? Vannak emberek s voltak az újabb korban nagy írók, kik e hibát, felruházza a költészet szép köntösével, mentegetni akarák. Szép a sorssal szembeszállni, így szólnak, szép egész jövőnket egy pillanat alatt eseményétől felfüggeszteni, s ki tudja, mi más pompás mondatokat hozva fel állításuk mentegetésére. De vajjon e szenvedély, mely oly költőinek hirdettetik, mi más, mint fősვნყყყყ; alávaló aranyoszlop, csak abban különböző attól, mely a vén fukart lelkesíti, hogy meggondolatlanul választja útjait. - De a való játékos, így szólnak ők, nem pénzért játszik, neki csak az izgalom kell, mely eltompult érzékeit felrázza ismét. S vajjon hát az, ki érezni nem tud, kit e világ szépsége meg nem indít, kinek keblét szerelem föl nem melegíti, kit a haza vagy hit nem lelkesít, s ki egy halom arany előtt érzékeit fellázadni, keblét lángolni, fejét szédelgeni érzi, nem fukar-e? ő, ki előtt az egész világ nem ér fel egy pár arannyal, ki családját elhagyja, kedvesét visszataszítja, sőt az öröm poharát undorodva ellöki magától, csak hogy, miután egy hosszú éjen át a zöld asztalnál fáradott, telt zsebekkel térjen haza s ismét ne éldeleje nyereségét, hanem eltegye új játékokra, aranyhalma dagály- s apályain függve szemével, s nem ismerve más örömet ezen kívül - ő nem volna fukar?

Ha fiatalembereket arra intünk, hogy ne játsszanak, közönségesen rossz utat szoktunk választani. A játék következményeiről szólnak, s hogy növendékünket elijesszük, egy szerencsétlen játékos képét állítjuk elébe; megmutatjuk: hogy haladott fokról fokra mindig tovább, míg végre inség s a legszörnyebb vétek vala első hibájának következménye. E mód, mint nevelésünkben majdnem minden, véleményem szerint hibás. Veszélyek eszméje fiatalembereknél inkább csábító, mint elrettentő; mert a szív ifjú korunkban annyira megszokta a reményt, hogy jövőt festve magának, a valószínűség ellen is mindig csak a szebb oldalt látja képzetében; s ha végre néha eszébe jutna is, hogy reményei csalhatnak, erősebbnek gondolja magát, minthogy a baj gondolata előtt elrettenne. - A fiatalembernek egy szerencsés játékost kellene festenünk. Meg kellene mutatnunk a nyomorultat pénzhalmai mögött; halványan ül ott, annyi álmatlan éj után nyer. De a sors kereke ellene fordulhat s arcain a félelem bélyege áll; évekig remegett így, s nyert mindig, s mindig remegett, mint a gonosztevő, pillanatról pillanatra várva elhalasztott büntetését. S most a kocka ismét hangzott, nézd csak, hogy' mosolyog; e kocka egy család boldogságát temette el, talán egy emberélet függ síma felszínén, s ő mosolyog; mit bánja ő? hisz nyert; hisz aranyhalma ismét növekedett; ha ezeken szenvednek, ha minden frankon vér függ, ő örülni fog mégis, hisz ő is veszthetett volna, s ez elég nyomorult lelkiismeretének. - Oh ha fiatalembereknek ezt mutatnók, ha megmutatnók, mi önössé válik a legjobbak is játék által, mint tanulunk végre barátaink szerencsétlenségén örülni, felejteni mindent egy pár arany fölött: talán nem ülnének játszóasztalhoz soha életükben.

Az első szoba, hol én álltam, tömve vala játékosokkal, s miután egy ideig a kétségbeesett vagy szilaj örömsugárzó képeket látam s a rouge et noir, pair impair egyhangú zaját megunám, elmenék a másodikba. Itt csak kevesen ültek; s a nézők feszült figyelemmel látszának várni a játék kimenetelére. Le jeu est fait, szóla végre rekedt hangon a croupier, a kerék peregve körülfutott, halotti csend volt a szobában, végre a golyó megállt. Rouge perd, hangozék ismét, s egy halvány ifjú kelt fel az asztaltól, s míg kalapját vevé s a kétségbeesés nyugodt kifejezésével az ajtón kimene, a kerék tovább forgott. - Armand vala. - Szegény ifjú! - szóla egy tisztességesen kinéző öregember, kit hihetőkép, mint engem, csak az eső hozott ide. - Sokat

vesztett-e? - kérdezém remegve. - Legalább 10,000 frankot, mióta itt vagyok, s ki tudja, talán életét. - Eliszonyodtam s futottam utána, de hasztalan; míg kalapom kiadatott, melyet beléptemkor, szokás szerint, letettem s a lépcsőkön leértem, már nem vala a kertben. Lakására mentem s nem vala ott, utcáról utcára futottam - hasztalan: végre fáradtan s megázva, mert szüntelen esett, a Palais Royalba tértem vissza, s még egyszer a játszószozába, vélve, hogy talán visszatért; nem vala itt sem.

Ismerni akarám szerencsétlenségét egész kiterjedésében, s elmenék a drágaságárushoz, kinél Julia gyöngyei vásároltattak. - Áruk nem vala lefizetve még. Csak most látám az örvényt, melybe barátom merült, egész mélységében. A rábizott pénz el vala vesztve, s mi mást is tehete még. Feltevém magamban, hogy ez adósságot holnap kifizetem, s vele szólni fogok, s ha kell, egész vagyonomat megmentésére áldozom. De mi történhetik holnapig, mit tehet a kétségbeesett egy hosszú éj alatt, s hol találjam őt? Ily gondolatokba merülve járék fel s alá a fasorban; végre egy asztalhoz ülve szomjam enyhítésére fagyaltot adaték magamnak, be akarám várni az éjt, hogy még egyszer fölkeressem lakásában, mert el valék tökéelve, hogy Párizst el nem hagyom, mielőtt vele szóltam. - Már besötétedett; a folyosókon hosszú sorban égtek a gázlángok, s a kert, hol csak most gyújtattak fel a lámpák, kétes világban terjede körülöttem, annyival homályosabbnak látszva, mennyivel nagyobb fény környezé. Az eső megszűnt s a tisztuló égen már egyes csillagok terjeszték fényüket. - Én felnézék tiszta fényökre, s nyugodtabban dobogó szívemben Julia képe támada fel ismét. - Ábrándjaimból beszélgetés ébreszte fel; Armand szava vala, hátam mögött ült egy asztalnál, de a tárgy, melyről szóltak, olyan vala, hogy első pillanatban kíváncsiságom, később szemérmemtől visszatartva meg nem fordulék, s így először életemben, bármi kínosan s belső szégyennel, hallgatóztam.

- Én ma ismét vesztettem, sokat vesztettem - szóla Armand.

- Sajnálom, igen sajnálom, - felele a másik - de a szerencse kereke meg fog fordulni ismét.

- Ha van mivel forgatni, - szóla rosszkedvűen Armand, de, - egyszóval, Salamon uram, nekem ismét pénz kell.

- Kinek nem kellene az itt Párizsban? - felele a másik közönyösséggel - ha a Szajna ma tallérokat forgat víz helyett, a szegény rouen-iaknak nem jut belőle egy csepp sem.

- Hagyjuk el az enyeltéseket, - viszonzá Armand, látszólag vesztve türelmét - nekem pénz kell, s öntől, s mindjárt.

- Uram, édes örömet, - szóla közbe a másik az uzsorásnak minden kellemetlen nyájasságával - de ki tehet róla, ha nincs.

- Nincs, - szakasztá félbe Armand - önnek nincs s hát kinek volna, ha nem önnek, ki az egész ifjúságot kezeiben tartja s maholnap minden jámbor párizsi atyának örököse leend. Nekem szükségkép pénz kell, kérjen százat egy hónapra, ha tetszik, de szerezze meg nekem még ma.

- Hisz ön tudja, - felele a pénz embere - mi szívesen szolgállok, főkép önnek, kit annyira tiszttelek, de - -

- S ismét de - szóla közbe haragosan Armand.

- De hát - folytatá a másik nyugodtan - természetesen egy hónapi fizetés, s száztól száz, s hát mennyi kell?

- 10,000 frank, - szóla Armand kis habozás után, s halkabban, mintha maga szégyenlene ennyit kérni.

- 10,000 frank - sóhajta fel a másik - de tudja-e ön, mennyi ez: 10,000 frank? Ez a provinciában nagy örökség; ha lányomnak kiházásításul adom, száz vőlegényt talál egy nap alatt, s ön azt oly könnyen, oly röviden mondja ki.
- Egyszóval - szakítá félbe Armand - nekem 10,000 frank kell, s kértem, meg fogja-e szerezni?
- Lehetetlen, uram, egyáltalában lehetetlen - viszonzá a másik; mit gondol ön, honnan vennék ennyi pénzt?
- De Salamon uram, édes Salamon uram, - szóla Armand elfojtott hangon - ez összeg becsületem megmentésére szükséges; lássa, nyíltan szólok, ön mindig barátságos volt irántam, szerezze meg e pénzt s míg élek, hálaadója leszek.
- Lássa ön, - szóla a másik, kávéskanalával findzsáját pengetve, - ily embernek, mint mi, nem kellene játszani, az nagy, gazdag uraknak való; lássa ön, nekünk még szerezniünk kell.
- Tanácsa jó, igen jó, - viszonzá Armand s hangja remegett, mintha belső megindulás szorongatná keblét - de most későn jő; csak most segítsen ki s követni fogom, higgye el, követni fogom bizonyosan.
- S honnan fizetné pénzemet? - kérde a másik emeltebb hangon - mert 20,000 frank, mivé kölcsönöm egy hónap alatt nőne, nem oly summa, melyet a játékasztalnál könnyedén nyerni lehetne.
- Lássa, Salamon, - szóla Armand - önnek megmondhatom: e napokban követségi titoknak leszek, kivenezésem annyi, mint bizonyos, már azt mondják, hogy alá is íratott, és aztán -
- Majd gratulálunk, - szóla közbe a másik - szívünkben gratulálunk.
- De édes jó Salamon uram, - szóla Armand rimánkodva - ne enyelegjen, hanem segítsen. Ha szíve van, ha egy ember életét kockára tenni nem akarja, szerezze meg e pénzt s jótévőmnek fogom tartani, második atyámnak.
- Ez mind szép és jó, - szóla amaz - s öntől, ki velem mindig oly megvetőleg bánt, kétszerte örvedetesebb; de ily szegény embernek biztosság kell, s hacsak valami kezeset nem tud találni, nem segíthetek. Nincsenek-e baráti?
- Barátaim, - szóla közbe Armand keserűen - oh te jámbor, mintha bizony barátaink volnának, ha szükségünk van rájuk.
- Például, - folytatá a másik nyugodtan - az a fiatal gróf, kivel lakik.
- Gróf, - szóla Armand hidegen - s én tőle koldulni nem fogok.
- Vagy Dufey?
- Dufey annyit tett értem már, hogy többet kívánni szerénységgé volna; - viszonzá Armand - azonkívül a summa oly nagy.
- Éppen itt jő - szóla a másik, nem hallgatva Armand szavára; oda hívá s az egész ügyet elébe terjeszté. Dufey egy pillanatig gondolkozott, végre megígérte a kezességet, elküldé a zsidót pénzeért, ki még egy pár frázist mormogva a nemeslelkűségről, elment.
- Nekem is egy kérésem volna hozzád - szóla Dufey végre halkabb hangon.
- Kérd éltetemet - rebegé Armand.
- S megígéred? -
- Esküszöm!

Ők elmentek. Én mély gondolatokba merülve hajtatték ki a városból.

Máskor jókor reggel Párizsba menék s bankáromnál pénzt véve, a drágaságáruhoz sieték, hogy őt Juliám gyöngyeiért kielégítsem. Az árjegyzék már ki vala fizetve még tegnap, úgy beszélé a kalmár, késő estve jött oda Armand, s elhozá a pénzt. - Meggondolám, mennyi áldozatokba kerülhetett barátomnak ily tetemes summa megszerzése, s mily kevés bizalma vala hozzám, s elkedvetlenítve tértem haza.

Előtermünkben Armanddal jövök össze, hidegen, sőt látszó zavarral fogadá köszöntésemet, s elsietett. Juliámhoz menék; ő rosszul érzé magát. Reggel még jól vala, sőt Armanddal, mint komornája mondá, kétszer beszélt is, de azóta feje megfájdult. Rosszkedvűen járok ide s tova a házban, majd Juliám hogylétéről tudakozódva, majd atyjával beszélgetve, majd ismét a kertben andalogva. Sehol sem vala nyugtom. Julia oly szükségessé vált szívemnek, hogy egy órát nem tudék eltölteni nélküle, s lelkemet mintegy bús előérzet háborgatá szokatlan magányában. Ebédre nem jöve asztalunkhoz. Végre ebéd után magához hivatott.

Halványabb vala, mint közönségesen, látszólag nyugtalan s felgerjedett, mit én csak betegségének tulajdoníték. Kérdezősködtem hogylétéről, s mondá, hogy magát ugyan jobban, de a migréntől elgyengülve érzi. S végre levelet ada, kérve, hogy Valmontnéhez vigyem s magam várjak a feleletre. - Kezét csókolám, ő remegett, s mikor ismét kérdezém: mint érzi magát, kért, hogy küldjem be komornáját, mert le kell feküdnie. Noha Juliát többször láttam hasonló állapotban, sohasem így fölgerjedve; s midőn aggodalomteljesen Párizsban vevém utamat, eltökélém, hogy orvosát magammal hozom.

A marquise-nál Dufeyt találtam; éppen egy levelet olvasa előtte, s midőn belépék, átada nékie, hogy maga menjen végig rajta. Arcain öröm sugárzott, s mikor levelemet átadva én is, Valmontné is a mellékszobába ment, mint mondá, némely rendelések tételére, s én Dufeyvel magam maradtam, szinte meglepett vígsága. Így ez embert nem láttam soha, s noha féltékenységem egy idő óta megszűnt s most, midőn Julia betegségéről beszélék s közömbösségét látám, mellyel tréfáit folytatá, magamat még nyugodtabbnak érzém, nem írhatom le, mi kellemetlen érzeményt gerjeszte e beszélgetés. Legyen, hogy az ember is, mint az állatok, természetétől bizonyos ösztönnel bír, mely által ellenének jelenlétét megérzi; legyen, hogy a szív azt, kit egyszer, habár igazságtalanul, gyűlölt, később átlátva hibáját, gyűlölni meg nem szűnik; elég, Dufey jelenléte nekem kellemetlen vala, s szinte könnyülve érzém keblemet, midőn Valmontné a terembe visszatért, s még egy szót suttogva Dufeynek, az utóbbi elment.

Tudod, mily viszonyban állék Valmontnéhoz, s ha meggondolod, hogy azon asszonynál valék, kitől szeretve gondoltam magamat s ki iránt inkább elidegenítést éreztem, s hogy mint egy másnak jegyese valék ott, képzelheted állapotomat, melyben órát óra után folyni láttam.

Már gyertyák gyújtattak, Valmontné maga is nyugtalan vala, a komornyiké még nem tért meg a kívánt holmival, s Julia kérte volt, hogy ne eressen haza azok nélkül; ilyek által tartóztatva még maradnom kelle, s otthon Julia betegen! - Hosszabbnak idő még nem látszott soha. Beszélgettünk s Valmontné eszes asszony vala; de végre a tárgyak kifogytak. Csak szívünk azon kimeríthetetlen forrás, melyből beszélgetésünk unalom nélkül foly; ha ez hallgat, az egész világ nem elég csak egy óra kellemes eltöltésére sem.

Már kilenc mult, s nem tűrhetve tovább a várakozást, mondám, hogy orvost kell kivinnem, hogy Juliának azon holmira ma szüksége úgysem lehet, s hogy majd holnap jókor reggel jövök, s mindent a marquise cselédjeitől átvéve, kiviszem, még mielőtt mátkám felébredett.

Valmontné látszó zavarba jött, tartóztatott, de hasztalan; végre rámvetve szemeit, kérdezte: - Valóban olyannyira szeretem-e Juliát?

Valami különös vala e kérdésben, s viszonyaimban valami olyan, mi zavarba hozott. Annyit hallám, hogy ez asszonytól szerettetem, míg végre magam is elhívém, s szavakat keresve, melyek érzeményeit kevesebbé sértsék, hallgaték.

Ismétlé kérdését, s még inkább meglepetve, végre kérdezém: hogy' kételkedhetik?

- Semmiben sem csaljuk meg minmagunkat annyira, mint érzeményünkben - szóla Valmontné - s természetesnek fogja látni, hogy Juliának leghívebb barátnéja e pillanatban, midőn egész jövője forog fenn, e kérdésre jogosítva van.

Felszabadulva aggodalmamtól s szinte szégyenelve elhittségemet, mely miatt Valmontné kérdését más kútfőből magyarázám, szabad utat engedék szívemnek. Megmondám, miként szeretem Juliát; hogy életemnek legszebb reménye teljesül, midőn őt magaménak nevezhetem; hogy nem élhetnék nélküle s jövőmet csak neki szentelve, boldogítani fogom; szóval elmondék mindent, mit csak szenvedelem sugallhat szavainknak s mit csak akkor mondhatunk, midőn szerelmünk elég való, hogy túlságainkat magunkkal is elhיתי.

Valmontné hallgatott, lesüté szemeit s egész valójában annyi elfogultság, oly leírhatatlan vegyülete a bánat- s zavarodásnak látszott, mely lelkemet nyugalansággal tölté el. Kérdezém okait; ő elkerülve felelt előbb; végre, midőn meggyőződésem, hogy valamit titkol előttem, s kérém, hogy mondja meg s mentegetéseire mindig nagyobb nyugalansággal ismét kérém, még egyszer kérdeze: bizonyos vagyok-e Julia szerelméről?

Mióta Julia maga mondta, oly meggyőződve valék boldogságomról, hogy többé nem is kételkedtem; de e kérdés, s Julia levele s Dufey, ki csak elébb hagyá el a szobát, egyszerre egész féltékenységemet fölverék.

Valami történt, gondolám magamban; Valmontnének valamit tudni kell, s szenvedelmesen ismét kérdezém, s ő ismét hallgatott. Végre, a kétségbeesésig felindulva bizonytalanságom által, lábaihoz borultam s kértem mindenre, a mi szent s neki kedves e földön, hogy ne titkolózzék előttem. Mondtam: ha Juliától tudná, hogy nem szeret, most mondja meg, mikor reá még idő van; hogy keblemben elég erőt érzek lemondani, de nem e kétely elbírására; elbeszéltem, mit Dufeyről gyaníték, s hogy örökre hálaadó leszek, ha a valót, bármi szörnyű volna, általa megtudom, s így megmenekszem attól, mi e földön leginkább fájna szívemnek: azon érzeménytől, hogy Juliát boldogtalanná tevém. Egész keblem úgy fel van dűlva új kételyeim által, hogy a legszörnyebb bizonyosság szinte boldogságnak látszék ez állapot után.

Valmontné könnytelt szemekkel néze rám. - Ön Juliát inkább szereti, mint gondoltam volna - szóla végre: - szánom önt.

- Az Istenért! - kiálték magamon kívül - legyen irgalmas, ne gyötörjön tovább; mondja meg, amit tud, s ha az volna bár, hogy Julia nem szeret, sőt ha az volna, hogy mást szeret, áldani fogom e hírért, csak e bizonytalanságtól mentsen meg!

- S ígéri ön, hogy semmit sem fog tenni, - szóla a marquise remegő hangon - hogy bármi legyen, mit hall, nyugodt leend?

- Ígérem - szólék szorult szívvel.

- Becsületére?

- Becsületemre.

A marquise a mellékszobába ment. Egész testemen remegtem, soha nagyobb felgerjedésben szívem nem dobogott. Egy pár perc után kijött ismét. - Mit ön sejdített, - szóla habozva - ön férfi, s amit becsületére ígért, meg fogja tartani.

- Mit ön sejdített, - folytatá Valmontné - való, Julia Dufeyt szereti.

Megsemmisítve valék.

- Olvassa ön e sorokat - szóla tovább, a levelet adva kezembe, melyet magam hozék - s győződjék meg szavaim valóságáról.

A levél körülbelül így szólt:

Beteg vagyok, annyira fölgerjedett szívem. Én Dufeyt szeretem; tudod, meddig küzködém ez érzemény ellen, de hasztalan, a szív legyőzé akaratomat, nincs többé erőm ellentállani. - Midőn minap általad levelére feleltem, s te barátságodra ígéréd, hogy többé levelet tőle elfogadni nem fogsz, akkor el valék határozva. Gusztáv oly nemes lélek, s annyira szeret, s én meg valék győződve, hogy ha nem is boldog, legalább megelégedett fogok lehetni karjai között, hogy, gyermeki kötelességemet teljesítve, szívem el fogja felejteni régi érzeményeit. Hasztalan! A levél, melyet Dufey ma Armand által küldött, fölvere képzelt nyugalamból, keblemben mindenhatóan emelkedék a szerelem, nem választhatok többé. Mennyit szenvedek e pillanatban, mennyit fogok szenvedni ezentúl, ha visszanézve multamra, talán egy atya átka, egy jó ember szerencsétlensége áll előttem, az ég tudja! én csak azt mondom, hogy mást nem tehetek. Ha vétkezem, irgalmazzon az ég, miért teremte ily érzeményt e szívbe. Legalább ő szeret, ő boldog lesz karjaim között! mit bánom én a többit! Oh barátném! legyen elátkozott örökre, tegyem boldogtalanná atyámat, az egész világot, csak ő szeressen, s nem fogsz panaszt hallani ajkaimról. Nem írhatok tovább, fejem oly zavart, hogy alig maradnak gondolataim, szívem remeg e szótól, s mégis le nem írható boldogsággal telik el, ha arra gondolok, hogy övé leszek. Ma estve, ha besötétedik s atyám nyugodni ment, ő eljő. Armand által tudtára adtam; tartsd addig Gusztávot magadnál, akármi módon. A postalovak várnak s még éjjél előtt elmegyünk. Dufey egy távol követségre küldetett s magával visz. Az ég áldjon meg szerelmedért. Oh! hogy így kell elhagynom beteg atyámat! Istenem, Istenem! mi lesz belőlem!

Mit érezék, midőn e szerencsétlen sorokat végig olvasám, azt le nem írhatom; ha keblemben nézhetnél s látnád a fájdalmat, mely azt még e pillanatban, midőn közte s közötttem annyi szenvedésteli év áll, csak emlékénel is eltölti: sejdítéd. Hallgaték.

Valmontné vigasztalni kezdé: lelketem szörnyű nyugalom tölté el, milyen a kétségbeesése. - Sok még rejtélyes vala a levélben, Julia előbbi viszonya Dufeyhez, s főkép Armand befolyása. A marquise szinte örülve látszó nyugalmon, mindent elbeszéle. Dufey már régen szereté Juliát; atyja nemesi büszkeségből nem engedé meg házasságukat, s ők csak titkon láthaták egymást. Egyszer az öreg - nem tudni, ki által - tudósított viszonyukról; de Julia, ki egy régi házibaráta által, kivel a gróf bosszúja tervét közlé, megintetett, Valmontnének írt s az Dufeyt vigyázatra intvén, az egész tovább is titokban marada. Magam vivém a levelet Valmontnéhoz, magam valék segédeszköze csalattatásomnak. - Később Julia mindinkább meggyőződve atyja rendíthetetlen akaratjáról s szerelmemről, nem győzhetve le félelmét, melyet atyja iránt mindig érzett, s nem határozhatván el magát azon vallomásra, mely által boldogságomat elrontaná, föltéve magában, hogy Dufeytől megválí. S miután Dufey s ő között némi viszongások is történtek, s főkép atyja előtt esküvel megígéré, hogy enyém lesz, föltétele határozattá erősült. Dufey többször írt, kért, de hasztalan; Julia visszakíváná előbbi leveleit, s Valmontnét, ki közbenjáró vala köztük, barátságára kéré, hogy többé levelet tőle el ne fogadjon. - Armand által küldé hát Dufey végsorait. - Armandnak sorsa tőle függött, pénz-zavarjaiból ő menté meg, szolgálja vala, s megtevé akaratját. Mily hatása volt a levélnek, Julia soraiból látám; nem vala több titok előttem. - Elbámultam. A marquise egy rakás levelet mutatott, még nála valának, valamint azon utolsó is, melynek olvasását jöttömmel félbeszakasztám. Néztam az írást, a dátumokat; Julia nevét s a felírást; olvastam egyes sorokat

s nevettem kínomban. Mikor magamat leginkább szeretve gondoltam, mikor legboldogabbnak érzem magamat: ő egy másnak írt! talán neveté érzeményeimet, talán kigúnyolá szenvedelmes ragaszkodásomat, s én hittem. S Armand! ő, kinek barátja valék, mint senkinek e világon nem; kiért éltemet adtam volna, s ki megcsalt; egy kis hivatalért, egy pár ezer frankért eladott, s most talán velők nevetett hiszékenységemen. Keblemet egy nem ismert érzemény tölté el, vágy, melyet még nem éreztem soha, de melyről gyanítám, hogy bosszú. - Fölvevém a levelet s kalapomat, s el akarék menni. Valmontné előmbé állt. - Hová megy ön? - szóla nyugtalanul. - Mátkámhoz - felelék keserűen.

- Az Istenért, Gusztáv! - kiálta kezemnél fogva - gondolja meg, mit tesz; legyen férfi!

- Férfi! nemde férfi? - szólék nevetve - elég sokáig valék gyermek; elég sokáig hittem, a nevetségig hittem; de ne féljen, most férfi leszek s legalább kacagtatni nem fogok többé.

- Gusztáv! - szóla Valmontné - emlékezzék ígéretére, becsületszavára, s ne hagyja megbánnom, hogy kívánságát teljesítém.

- Oh ne féljen, - szólék remegve - én nyugodt leszek, nyájas, jó modorú, én nem fogok bántani senkit, csak elejébe akarok lépni leveleivel, s kérdezni: miért csalt? kérdezni, miért rontá meg éltemet? miért esküdött hűséget, ha mászt szeretett? miért kacagá érzeményemet más karjai között? Kérdezni - - mit tudom én! de látnom kell, ki kell mondani átkomat vagy veszni az érzemény feszítő súlya alatt. Oh ne féljen, barátnéja biztos előttem, ő élhet, ő boldog lehet; mi közöm asszonyokhoz, nekem vér kell! De az, kiért szívemet porba tiporta, kiért szerelmemet megveti: élni nem fog, ő nem fog győzedelmeskedni fölöttem; ő nem fogja álszánakozással kimondhatni nevemet, s hogy kár értem, mert jó ember valék s tudja az ég, mi mászt; ő nem fog mosolyogni kétségbeesésem; s nem Armand. Esküszöm, holnap hármunk közül eggyel kevesebb él.

- Ön szörnyű haragjában; de bízom szavában, - mondá Valmontné - ön a becsület embere.

- Becsület embere? - szólék elragadtatva fájdalomamtól - szavam? - S tudja-e ön, mit érzek, hogy e szavakra emlékeztet? vegye el egy anyától gyermekét s mondja, hogy nem illik sírnia; hogy mielőtt hírül adák, megígérte, hogy sírni nem fog; esküdött, hogy nem fog könnyezni; s azt hiszi, hogy megtartja ígéretét? S ő nem többet vesztett, mint én, s neki nem szükségesebbek könnyei, mint nekem a vér. Ígéret, eskü! - s nem ígért-e hűséget Julia nekem is? nem esküdött-e szerelmet ő is? s most - - őt szerelme ragadta magával, engem gyűlölés, s ki tudja, nem erősebb-e ez?

Valmontné még mindig visszatartóztatott, én szabadkoztam; végre elfelejtkezve mindenről, félretaszítám s elmenék.

Mikorra kiértem, nyugodtabb valék. A hallgató éj, a csillagok keblem vészét kevésbé lecsillapították s szenvedélyeim helyett mindinkább le nem írható fájdalom vőn hatalmat lelkemen. Kocsimat a kertkapunál hagyva, gyalog menék a házhoz. Minden hallgatott, csak Julia ablaka állott még világosan. Felsieték a lépcsőn, lábaim remegtek, alig haladhattam e folyosón, hol, valahányszor Julia szobájához menék, lelkemet máskor boldogság tölté el; e küszöb, mely mint éden kapuja, csak boldognak nyílt mindig, most - -

A falhoz támaszkodám, hogy lélegzetet vegyek, oly feszült vala szívem. Végre bemenék. A komorna éppen egy málha berakásával foglalatoskodott. Felijedve előmbé állt. - A grófné alszik - szóla remegő hangon. - Én magamtól eltaszítva benyitám Julia ajtaját. - A komorna elfutott. - Előttem Julia s Dufey állott. Julia halványan, szoborként állt ott, az asztalra támasztva kezét, minden tagja remegett; Dufey nyugodtan, arcán szilárd elszánás mutatkozott; halvány vala ő is, de a lángoló tekintet, melyet rám vete, mutatá, hogy nem félelemből.

Hallgatánk. - Lelkemben bosszú s fájdalom küzködött, s ha tör lett volna kezemben, nem tudom, őt vagy magamat döföm-e át vele; ekkor megnyílt az ajtó s a remegő komornától követve, hálóköntösében az öreg gróf lépe a szobába. A cseléd, ki félve bosszúmtól, Julia atyját felkölté, elküldetett s magunk valánk.

A gróf hallgatott; komor tekintetet járattva körül, állt ott; soha alakja tiszteletreméltóbbnak nem látszott, mint e néma fájdalom súlya alatt. Végre Dufeyhez fordulva, méltósággal így szólt: - Hogy önt itt látom s ez órában, csak azon megvetést igazolja, melyet ön iránt mindig érezék. Mivel tartozik bántott becsületemnek, habár tegnap óta nemesedve, talán tudni fogja; s ha más helyzetben inasom unokájával szembe állani gyaláznak tartanám is: ön bizonyos lehet, hogy ezúttal meg nem feledkezem róla, hogy egy semmirevalót megbüntessek.

Dufey arcai égtek, egész valójában düh mutatkozott; de mérsékelve magát, elfojtott hangon csak azt felelé, hogy készen fogja találni.

S a gróf leányához fordult. - Julia, - szóla, s hangja remegett s arcának szilárd kifejezése helyébe véghetlen fájdalom lépe, - te életem legszebb reményét rontád el. - Azok után, amik történtek, Gusztáv szabad s én visszaadott szavával agg napjaimnak végörömét vetem el magamtól; szerettelek, s te végnapjaimat véghetlen keservvel töltöd el; érted éltem s te tört döfész szívembe; évekig nem vala más gondolatom, mint hogy boldogan lássalak, s te gyaláztat hozál agg fejemre. Elátkozhatnálak, - szóla elfojtott hangon, s szeme villogott - elátkozhatnálak! de nem: mondj le e férfiről!

Julia remegve állt előbbi helyén, földre sűtve szemeit; hallgatott.

- Mikor születél, - folytatá az agg lágyabb hangon - áldám Istenemet, fölemeltelek az éghez s örömkönnyezve imádkozám: tartsd meg, Istenem! Szemednek tiszta sugára s gyermek-ajkaidnak mosolygása mennyei boldogságot árasztta el lelkemen, s számkivetve bár idegen földön, szegény s elhagyott, e pillanatban megfeledkeztem mindenről, oly gazdagnak érezém magamat birtokodban. Ó, ne kényszeríts arra, hogy e pillanatot átkozzam: mondj le e férfiről.

Julia hallgatott.

- Gondolj anyádra, - szóla az agg ismét - de hisz nem ismeréd; gondolj hát egy lényre, ki csak tebenned élt; ki végleheletéig csak rajtad függ egész szívével; ki kínokkal szült, könnyek között ápolt, remegve őrzé napjaidat. Mikor meghalt, áldást monda fölötted, s rám nézve, így szóla hozzám: Szeresd Juliádat, ő helyettem fogja jutalmazni szeretetedet; ne végy nőt magadnak; ez egy gyermek több örömet fog nyújtani s hálaadóbb lesz, mintha fiaid lennének; szeresd őt egész szívedből. S én megtevém végkívánatát; s most, midőn megöszültem, midőn síromhoz közelgek, gyermek nélkül álljak e világon, hogy átkozzam anyádat s végkívánatát? Julia, gondold meg, mit teszesz: mondj le e férfiről.

- Dufey eskümet bírja, - szóla elfojtott hangon Julia - nem vehetem vissza szavamát.

- S nekem nem esküvéll ellenkezőt, - szóla közbe az öreg indulatosan - vagy talán az eskü, melyet atyádnak mondál, nem köti le lelkiismeretedet? De - folytatá nyugodtabban - jól van; nem gondolám, hogy végnapjaiban arra jutok, hogy ez embertől valamit kérjek, de legyen. Az úr Juliámat szereti, nemde szereti? - szóla Dufeyhez fordulva - legalább mondá, bizonyosan esküvé, hogy szereti; mutassa meg s mondjon le róla. - Dufey hallgatott. Az öreg folytatá: Nézzen reá, s vajjon azt hiszi-e még, hogy boldogítja? atyjától elátkozva s megvetve ismerőseitől, az egész világtól, veti magát ön karjai közé, nem mert önt még szereti, nem mert boldogságot remél, de mert esküje köti, mert feláldozza magát: vajjon ön elfogadja-e az áldozatot?

- Julia azon korban van, - viszonzá nyugodtan Dufey - midőn szabadon határozhat önmagáról, s a törvények e jogát védeni fogják még atyja ellen is; ha ő magát szabadnak gondolja s csakugyan nem szeret, visszalépek, másképp nem.

- Jól van hát, - szóla az agg ismét - most ismered őt, most láthatád egész alávalóságát. Egy atya, kit ő megbántott, s ki egész családjának jóltevője, leányaért könyörög előtte, s ő hidegen a törvényről szól, ő nyugodtan elmondja, hogy gyermeke teljeskorú, s hogy mert jobban szerette, mert sírjához közelebb áll, az atyának nincs joga már többé gyermekére. Mondd neki hát, hogy megveted, hogy róla lemondasz, hogy még leányom vagy, s az fogsz maradni.

- Atyám - szóla Julia, s szavában oly valami volt, mi szívemet mélyéig felrázá - ha tudná, ha csak sejtethné a kínokat, melyeket szavai e szívnek okoznak: nem szólott volna így. De az ég látja lelkemet, én nem teljesíthetem parancsait.

- Nem? - szóla közbe az öreg, s arcai égtek - gondold meg jól, mit teszesz, e pillanattól függ jövődöd, s ne felejtss, mennyivel tartozol atyádnak?

- S gondolod, hogy ezt elfelejthetném? - szóla közbe Julia s arcain egy keserű mosolygás lejte át - hogy elfelejthetném, miképpen ez éltet neked köszönhetem, s a kínokat, melyeket tűrök, s az elnyomatást, mely alatt szenvedtem, mindent neked. E szívben nincs egy fájdalom, szememből alig folyt egy könny, mely nem intene rád. - Julia, elragadtatva fájdalmában, mondá e szavakat, arcai lángoltak; az öreg hallgatott. - Azt mondod, hogy szeretél, - folytatá Julia elkeseredve - oh ha hiszed, hogy az, mit irántam érezél, szeretet vala, szánlak: mert nem ismeréd az érzeményt. - Mikor még gyermek valék, szelíd Máriám gondviselése alatt élve kevés boldog éveimet, naponként vagy hetenként egyszer jövel leányodhoz. Arcod mindig komoly s szigorú vala hozzám; nyájas szavak helyett ajándékokat adál, s én remegve csókolám kezedet. Akiket körülöttem láttam, mind oly mély tisztelettel szóltak felőled, hogy magasabb lénynek gondolalak; s ha Máriát szobádból visszatérve annyszor sírni láttam, s ha láttam, mint félnek cselédeid, hacsak közelítél: mi csoda, hogy én is csak félelmet érezék jelenlétedben. Mária meghalt s kolostorba küldél. Évekig alig láttalak néhányszor s akkor is csak pillanatokra; mikor tizenöt esztendősen koromban házadhoz visszatértem, s ismét tiszte-lökkel körülfogva, ismét komoly fenségedben láttalak, gyermeki félelmem nagyobb vala, mint annakelőtte. Gyöngyöket adál, fényes termekbe vezetél, mulatságról mulatságra hurcolál, mindent, amit mások kívánhatnak, bő mértékben éldeltem, de mindezt, mert parancsolád, mindezt engedelmességből, melynél egyebet leányodtól nem kívántál, s melyhez végre úgy hozzászoktam, hogy szinte elfelejtém, miként akarnom is lehetne. - Ekkor jött első férjem házunkhoz, majdnem egykorú veled, hiú, gyalázatos ember, kit első pillanattól gyűlölni kezdék; de dúsgazdag s nagy családból való. Kevés hetek mulva tudtomra adád, hogy férjem lesz. Nem ismerém még a szerencsétlenséget, melyre elítéltél, egész mértékében; de borzadtam a gondolattól, hogy életemet ezen emberrel kell töltenem. Borzadtam, de hallgaték; hisz te nem kérdezed: szeretem-e, akarok-e nője lenni? ő gazdag volt s nagy családból; s szigorú tekinteted világosan mondá, hogy előttem hasztalan esdekleném. Hallgatva megtevém akaratodat.

Mennyit szenvedtem e szörnyeteg karjai között, magad tudod; végre az ég kegyesebb vala, mint te s megszabadíta. - Huszonkét éves valék, nem vala asszonyi keserv, melyet nem ismertem volna; s nem tudám, mi az öröm. Ekkor láttam Caesart; soha ember ő előtte nem közelíté hozzám szeretve; komoly parancsolataidat hallám, s úgynevezett barátneim könnyel-mű csevegését, de nem ismerém még a szót, mely a szív mélyéből jöve, szívünkhöz szól, s melyet tőle hallék először; szerettem őt. Lett volna bárki, keblem oly boldogtalannak érezé magát elhagyatottságában, oly lángolón vágyódám érzemények után, hogy talán mást is egyformán szerettem volna. Boldog valék egy pillanatig. De észrevevél, s lányodnak nem

kelle boldognak lenni. Dufeynek nagyatyja szolgánk volt, szólál hidegen, s nem szabad szeretned őt. Mit bánád te lányod könnyeit? mit bánád, hogy szívének végörömét elvevéd? Nevednek képzelt fensége fenn fog maradni, s őseid nem fogják szemedre hányhatni, hogy lányodat boldogítád. Engedelmeskedtem ismét, ismertem vasakaratomat s ellenmondás nélkül menék Avignonba. Ha szíved van, gondolhatod, mit szenvedtem; de mondd magad, hallottál-e tőlem egy ellenmondást, csak egy panaszt ajkaimról? Caesar utánam jött, én nem hallgaték rá; önelhatározásomnak tulajdonítva azt, mit parancsodra tevék, lemondék arról is, mi e földön egyetlen reményem vala, hogy tőle legalább becsültetni fogok. Adott szavamra, hitemre emlékeztetett, s én önmagammat mondám hitszegőnek. Meg fog vetni, gondolám magamban, s le fog mondani rólad, kirántja képedet még emlékéből is: boldogtalan léssz, de atyád parancsolatainak eleget tettél.

Caesar, - folytatá Julia kis hallgatás után - jobban ismeré e szívet, minthogy bár önvallomása után, hitszegőnek gondolhatá. Ismeré nézeteidet s hatalmat, melyet fölöttem gyakorolsz, s nem szünt szerelmére emlékeztetni leveleiben. Ekkor ütött ki a júliusi forradalom. Ha előbb még néha remélheték, most mindennek vége vala; ismerém nézeteidet s tudám, hogy azok után, miket Caesar e napokban tett, soha megegyezésedet nem nyerhetem el, s hogy nincs hátra egyéb, mind lemondanom.

De Caesar levelei szenvedélyéről szóltak, s Valmontné tudtomra adá, hogy mindjárt a forradalom után egy neki ajánlott követséget csak azért nem fogada el, mert Párizst, hol láthatott, elhagyni nem akará. Rég megszűntem önszerencsémbe bízni, kívánataim mind kedvesem boldogságáról szóltak, s mert, habár ennyi hűség örömmel tölté lelkemet, a gondolat túrhetetlen vala, hogy az, kit a végzet talán nagy jövőre szánt, hivattatását miattam tévesztené el; le kelle rontani végreményeimet. Elhatároztam magamat. Ön, Gusztáv, szeretett, ismerém nemes lelkét, s ha nem is szeretetet, legalább való barátságot érzék ön iránt. Megírák Valmontnének szándékomat s ön szeretettelve gondolá magát.

Bocsánat, barátom, e csalásért! eleget szenvedék érte; de mit lehete tennem? Látám hív szerelmét, meg valék győződve, hogy, habár színlelt szerelem által, boldogíthatom; néném, kit annyira szeretek, élte legszebb kívánságát látja teljesülve egyesülésünk által; atyám örülni fog s Dufey szabadon fog haladhatni pályáján - mennyi boldogság függ tőlem, s miként állhaték ellent! Ti férfiak, kik szabadságtok érzetében magasabbat nem ismertek önmagatoknál, s kik egy világot feláldoznátok, csakhogy önmagatok előtt le ne alacsonyuljatok, nem tudjátok, hogy az asszony inkább szeret, mint ti, s hogy vannak pillanatok, melyekben mindent feláldozhat; vannak emberek, kikért évekig színlelni kész; ti nem tudjátok, mi az: remegni egy ember előtt s nem merni a valót kimondani; ti nem hazudtatok, mert nem szerettetek, nem féltetek soha; a mi sorsunk más.

Miért nem maradtam hű föltételemhez? miért fogadám el Caesar leveleit, miután eltökélém, hogy másé leszek? miért nem álltam ellent, mikor végre Párizsba visszatérve őt hűnek találtam s szenvedélyeinek nem állíthaték mást elejébe, mint feltételemet, melynek szívem az első pillanattól ellenmondott? - mit tudom én! Ki szerelmében csak eszét követi, ki mielőtt kedvesét megöleli, még számíthat, s mutat s jövőt el nem felejt fellázadt érzeményei közt: az nem szeretett soha; s ha ellentállni nem volnék gyenge, nem engedelmeskedtem volna atyám parancsának s boldog lehetnék.

Mikor ön, Gusztáv, Párizsba jött, feltételem meg vala változtatva; naponkint láttam Caesart, egy távol városrészben találkozáink, s csak Valmontné, kinél kocsimat váratám, tudá titkunkat. Képzelteri az érzeményeket, melyekkel önt látám; képzelteri a kint, mellyel szerelmének annyi bizonyítványai szívemet eltölték. Mikor ön Párizsban először házunkhoz jött, atyám egyik jó barátja tudtomra adá, hogy atyám titkunkat ismeri s másnap Caesart rejtett lakásunk-

ban megvárja. Ismerem atyámat s Caesart, s remegtem a találkozás következtétől; de miután ön által e veszélytől megmentettem, szívem nem vala könnyebb, mert most gyanítam először szerelmének egész szenvedélyességét; s habár elébb eltökélém, hogy nyíltan szólandok önnel: ezután nem vala arra bátorságom többé. Véghetlen nyugtalanságban éltem. Egyrésről Dufey, kihez szent eskü kötött; másrésről ön, kinek szenvedelmét egykor önmagam növeltem, s kit most el kelle hagynom: itt kedvesem, ott atyám, s bármit tegyek, az egyik mindig sértve általam.

Sokszor elhatároztam, hogy önnek mindent fölfedezek; de ha végre eljött s szerelmét látám, s érzem, mennyi fájdalmakat okozand vallomásom: ismét hallgaték, s végre mindent a sorsra bízam. Ekkor történt atyám szerencsétlen betegsége. A végzet útmutatásának vevém atyám kívánságát s feltevém magamban, hogy az esküt, mellyel önnek örök hűséget ígérek, megfogom tartani. Caesar írt, én leveleit visszaküldém, s végre Valmontnét kértem, hogy soha többé felőle ne is szóljon. Ekkor jött Armand hozzám Caesar levelével. Előbb nem akarám feltörni. De Armand kérése, az ismert vonások, azon meggyőződés, hogy Caesarnak, ki soha meg nem bántott, legalább végbúcsúszavait nem taszíthatom el magamtól, szóval egész valóm ellentmonda föltételelemnek. Feltörém a levelet. A többit tudja ön. Én Caesart szeretem. Ön érteni fogja tettemet.

Meghatva rebegék egy pár szót; az öreg gróf hideg tekintetet vete leányára. - S hát elhatározott szándékod - szóla végre remegő hangon - elhagyni házamat?

- Oh atyám - sóhajta Julia - s elüzné leányát színe elől?

- Dufey neje házamban helyt nem talál, - viszonzá az agg komolyan - választanod kell.

- Atyám! - szóla közbe Julia - ne legyen irgalmatlan irántam; lám, most ismeri szenvedéseimet, tudja, mennyit küzködtem, mennyi ideig mondék le éltem legfőbb reményeiről; oh ne taszítson el magától! Nem ismeri Caesart, nem tudja, mily jó ő s miként szeret; ő le fog mondani politikai pályájáról, mint egy atyát fogja szeretni!

- Mint atyát? - szóla közbe haraggal az öreg - engem, mint atyát, ő, az inas fia. Elég! kértelek s te megtagadtad kérésemet; tenmagad vetéd el a kockát, s ha egykor eljönnek a megbánás napjai, tenmagadnak hányhatod szemedre sorsodat. - Ekkor az öreg az asztalhoz ment s csengetett. - Itt van-e még a notár, kit a városból hivaték? - szóla a belépő komornához, s midőn az igenezve felelt, folytatá: - Félóra mulva jöjjön szobámba s rendeltessék oda akkorra a plébános is, és az öreg Lajos. Ön - szóla Dufeyhez fordulva - Juliával, s te, kedves Gusztávom, maradjatok itt, hivatni foglak.

Az öreg kiment, egy tekintetre sem méltatva leányát. Julia Dufeyre támaszkodva zokogott, én az ablakhoz menék, s kinézve a hallgató kertre, melyben annyi boldog órát töltöttem, lelkem leírhatatlan fájdalommal küzködött. Végre az öreg grófhöz hivattatánk. A magas, aggszerű szobát egy pár gyertya világítá; az asztalnál, melyen egy csomó iromány feküdt, fejét kezére támasztva ült a gróf; arcai halaványak voltak, kezei remegtek; a szoba egyik sötétebb szegletében a plébános és notár suttogtak egymással.

Az öreg Lajos, a grófnak rég nyugalmazott szolgálja, urával szemközt állva, szokott figyelemmel követé minden mozdulatát, mintha parancsait várná. Mikor beléptünk, a gróf leülni intett. Ismét hosszú hallgatás következék; végre a gróf mintegy erőt véve magán, így szólt:

- Egy nagy titkot hordok szívemben. Síromba vittem volna magammal, de az ég nem akará, hogy családomnak végivadéka egy hazugsággal szálljon sírjába, s az idő eljött, melyben fel fogom fedezni. Tudja mindenki, hogy a forradalom napjaiban atyám emigrált, Németország-

ban éltünk, egy gazdag gróf házában, ki egykor Franciaországban lévén, atyámmal megbarátkozott s az idegeneket szívesen fogadá. Két év múlva egyetlen leánya nőm lett. Jámbor, de beteges asszony, kit soha nem szerettem s kit csak atyám kedvéért vevék nőül. Atyámnak fájt, hogy szegénységünk miatt nevünkhöz illőleg nem élheténk, s én elvevém a gazdag leányt, noha a világ kényelmeit éldelve, naponkint inkább érzem, hogy boldogságát feláldozám. Szívem rég másé volt. Egy szegény polgárleány, kivel véletlenül megismerkedtem, bírta szerelmemet; s habár nőm, amennyire hideg kedélye engedé, szeretve ragaszkodék hozzám: a régiebb indulat erősebb vala, minthogy legyőzhetém. Így mult év év után, az öreg gróf meghalt, nőm mindig betegesebb lőn, s habár leányunk, kit ő ötéves házasságunk után szült, ismét melegebbé tevő viszonyunkat, maga e gyermek oly nyomorult volt, s Máriámnak is majdnem egykorú leánya oly deli s mosolygó, hogy még itt is, mintha a sors akarta volna, az atya, mint a férj, csak házán kívül érezé boldognak magát. Visszahivatánk Franciaországba. Beteg nőm gyermekével Németországban maradt. Mikor felesztendei távollét után visszatérék, leányomat sírjában, nőmet halálos ágyán találtam, s csak hogy betegségét végnapjaiban ápolva, eleget tegyek azon fájdalmaért, melyeket hidegségem által okoztam s hogy a jámbort sírjához kövessem. Azalatt atyám is meghalt, szabad valék; s Mária, ki míg ő élt, megelégedék szerelmemmel, most többet kívánt. Mialatt elhagyta szülőit, csak szerelmemben bízva követett eddig, s most jogosítva gondolá magát, hogy nőmmé váljék. De ő polgárleány volt, s végre kérésére csak azt tehetém, hogy törvényes gyermekem halálát elhallgatva, helyébe leányát, kit véghetetlenül szerettem s ki a megholttal csaknem egykorú vala, törvényes gyermekemnek fogadám. E leány vagy te, Julia. Mária, ki haláláig házamnál felnövelt, anyád. Lajos, ki akkor mint inas velem volt, tud minden környüállást s ez írások bizonyosságot teendnek felőle, ha éppen szükség volna, a törvényszék előtt is. Itt a bizonyítvány törvényes leányomnak haláláról - szóla a notárhoz fordulva s az irományokat átadva egyenkint. - Itt Julia keresztelőlevele; itt számtalan levél, melyekben anyja e viszonyokról szól, s ha még több kell, a városban, hol mint emigráns éltem, elég ember fog találkozni, ki minderről bizonyosságot tehet. S most - szóla Juliához fordulva - szabad vagy, anyádnak neve Müller volt, s ezzel lépsz ki házamból. Önnek, - folytatá Dufeyhez fordulva - holnap 50,000 frank fog fizettetni, leányomnak egyetlen vagyona; a notár itt van, a házassági szerződést feltehetjük azonnal.

A gróf hallgatott, égő arcain véghetetlen bánat s elkeseredés küzködött, s mikor az irományokat még egyszer átnézve s összekötve a notárnak adá, egy nehéz sóhajtás emelé mellét. Mi többiek meglepetve állánk körülötte, s az öreg Lajos száraz kezével törülé szemeit. Julia nyugodtan állt, arcai halaványabbak voltak, mint közönségesen, de semmi sem mutata felgerjedést vagy megindulást, midőn a grófhhoz fordulva, erős hangon így szólt: - Hogy ön, - megállá egy pillanatig, később mintegy erőt véve önmagán, folytatá - hogy a gróf úr születésemnek titkát csak ma közli velem; hogy mint törvényes leányát nagy névvel s dús birtok édeletei közt felnövelve szívemben reményeket gerjeszte, melyeknek egykor nem kelle teljesülniök; hogy a város közbeszédének tárgyává tett; hogy míg egy szerény polgári körben boldog leheték, ha soromat követhetém, ifjúságom előítéleteknek, szívem legszebb érzeménei egy névnek áldoztattak fel, mely nem vala az én nevem - talán jogot adna panaszokra: de ne féljen a gróf úr, én nem fogok panaszkodni; inkább ismerem a kört, melyben eddig éltem, s inkább utálok régóta hideg alávalóságát, minthogy belőle kilépni szerencsétlenségnek tartanám, vagy midőn azoktól, kik közt annyi évek alatt rokonszívet nem találtam, megválok, mást kívánhatnék, mint azt, hogy velök soha meg nem ismerkedve, szívem ne tanult volna kételkedni az embereken. De hogy anyámat csak most ismerteti meg velem, hogy midőn első gyermekéveimben szeretve simulék ápolómhoz, nem mondá soha, hogy anyám keblén pihent szívem; hogy miután a jámbor szív törötten halt meg, sohasem vezete sírjához s nem mondta: itt anyád fekszik, anyád, ki évekig ápolva nem nevezhete egyszer gyermekének; ki nőni látott, s mosolygani, ki kis karjaidnak öleléseit, gyermekszívednek vonzalmát érezve nem hallhatá

egyszer az édes szót: anyám, ajkaidról; nem édelheté azon gyönyörteli büszkeséget, mellyel az anya gyermekére mutat; nem nézheti másképp, mint remegve a jövőbe, mely őt gyermekétől meg fogja fosztani, s e viszonyt örökre elszakítja, mely a dajkát s ápolót egykor növendékéhez kötö, - hogy nem hinthettem virágokat s könnyeket dombjára; hogy nem nevezhettem őt imádságaim közt, nem folyamodhattam emlékéhez keserveim között, nem vágyódhattam utána, mikor örültem, hogy boldogságomat megosszam - ezt bocsássa meg az ég; én csak sírhatok.

A gróf zavarodva látszék, s egy pár szót rebege, hogy mindezt anyja kérésére tevő, s azért, hogy leánya boldogságát eszközölje.

Julia ajkai keserűen mosolyogtak. - Boldogságomat? - szóla fájdalom-elfojtott hangon - az én boldogságomat? Mintha boldogságról szó lehetne, ha a szívet szeretetétől fosztod meg; mintha volna valami e földön, mivel egy anya ölelését kipótolhatnád? Boldogságot! oh menj a körbe, melybe anyám karjai közül kiragadva felvevél s kérdezd az asszonyokat, boldogok-e ők? Nézd őket fényes termeikben, szüntelen mulatságaik közt, s kérdezd őket, hódolóiktól körülfogva, meglegszenek-e? Nem érzik-e, hogy az asszonyi szív más valamire teremtetett, minthogy hiúságának kielégítésén örüljön? Kérdezd, nem vágyódtak-e soha más örömök után, mint melyeket körükben találtak? s miután e vágy megszűnt, nem érzék-e üresen, sérülve szíveiket, nem ismerik-e azon életűtságot, mely a szívet, felébredve néha az érzékek mámorából, eltölté? midőn végre láták, hogy csak édeletet keresve, e világon édelhetni megszűntek, hogy mindig színlelve, végre érzeni nem tudnak többé? Oh de te azt tudtad; s mikor anyám, a polgárleány, e színpadot csak távolról nézve, benn egy fényes ragyogó világot látá, te jól tudád, hogy festett rongyokból áll s hogy az örömszín a színészek arcain festék, mely alatt arcaik csak inkább elhalványulnak, s ellentállhattál volna e kérésnek, mint szegény anyám könnyeinek ellentálltál. De neked egy gyermek kelle, kire nevedet s örökségedet hagyhassad; kit büszkeséged kielégítésére eszközként használhass; s engem vevél magadhoz, mert éppen legközelebb álltam; szeretet nélkül, mint most, midőn terveidnek szolgálni megszűntem, magadtól elhajtasz. Jó, hogy e bizonyítványokat megőrzéd, - szóla az írásokra mutatva - mert talán kételkedhetném, hogy atyám vagy.

Dufey, ki az egész jelenet alatt hallgatott, látszó zavarodásban majd az irományokra, majd a notárra nézve, végre bizonytalan hangon és sok szóval kifejezé, miképpen nem gyaníthatá soha, hogy szerelme Juliát ily boldogtalanná teendi; s inkább, semhogy egy egész család szerencsáját feldúlja, kész lemondani.

- Lemondani? - kiálta fel Julia elhalványulva - lemondani? oh ember! ne taníts kételkedni végre rajtad is. Lemondani, s hát nem az enyim vagy-e te, mint én a tiéd? nem esküdtél-e örök szerelmet, s hogy nem élhetsz nélkülem? s tudod-e, hogy amit te esküvél, azt én érzem s hogy elválni tőled: halál!

Dufey hallgatott, ha lehe, még nagyobb zavarodásban, mint elébb; szánhattam volna, oly nyomorultnak látszék e pillanatban.

- Miért állsz oly némán itt? - szóla remegve Julia, sötét szemeit Dufeyre függesztve - nem mondtad-e számtalanszor, hogy magadat boldognak érzenéd, ha szegény volnék, név s remények nélkül, nem bírva semmit, mint szerelmemet, hogy egészen csak neked köszönhessem boldogságomat. Ím, kívánságod beteljesedett; mint egy koldus lépek házádba, vagyon, név, barátok nélkül; nincs semmim, mint szerelmed; nem reménylek, nem kívánok semmit, mint szerelmedet; a porból emelhetsz fel magadhoz! mondd nekik hát, hogy örülsz, hogy szeretsz, s szeretni fogsz így is!

- Miként kételkedhetik - rebege Dufey.

- Oh én, - folytatá Julia - én nem kételkedem; de ők, kik nem szeretnek, nem szerettek soha, ők nem hisznek. Nézd, mily gúnyoló mosollyal, mi kegyetlen szánakozással néznek rám; lám, mert nem ismerik szívedet; mondd nekik csak egyszer, mint nékem annyiszor mondád, s hinni fogják; valami oly meggyőző vala e szavakban mindig, minek ellentállni nem lehet.

- Minek ismételjem ezek előtt, - szóla erőltetve Dufey - mit annyiszor elmondék? én szeretlek szíveimből, s habár -

- Nem volt-e igazam, - szóla atyjához fordulva Julia - ha mondám, hogy szeret; ön azt hívé, hogy birtokom vagy nevemért ragaszkodik hozzám, de ím nincs semmim többé a világon s ő szeret, s én boldogabb vagyok, mióta mindezt elvesztém; legalább nem fogja többé mondhatni senki, hogy Caesarom nem szeret.

- Talán el fog jönni az idő, mikor magadat boldogtalannak érzended - szóla közbe a gróf.

- S ön örülni fog boldogtalanságomon, nemde? - viszonzá keserűen Julia; - ön áldani fogja igazságos Istenét, ki az engedetlen gyermeket megbünteté? Oh én ismerem ez atyai érzeményeket. Ha a gyermek, ki a világra helyeztetve, önvétke nélkül csak kínokat éreze; kihez soha szeretően nem közelít senki, ki fájdalom s lemondás közt tölté éveit, s mind ezt, mert elnyomója, ki zsarnokságát a szent atyai név alatt üzé, úgy kíváná, végre széttöri láncait; ha a félelemmel az egyetlen érzeményt, melyet ura benne ébreszteni iparkodék, elvetve magától, élni akar, szabadon éldelve önalkotta világát; ha a szerencsétlen, kinek szíve, remegve bár, mint a mágnestű, de szüntelen minden küzködés ellen egy pontra mutat, nem állhata ellent, s végre azt teszi, mire természete kényszeríté: oh akkor egy nagy átok hangzik el fölötte, a világ irtózva fordul el a szörnyetegtől, szenvedéseit a jámbor maga elfelejti s mindenki az ég büntetését hívja árva fejére, hogy szörnyű példa legyen azoknak, kik a láncok terhét érezve, talán szét akarnák törni, mint ő. De az atya! Oh annak minden szabad; ha szeretet helyett csak hatalmát érezteté gyermekével; ha másokra bízva nevelését, végre hosszú távollét után csak azért vevé ismét házához, hogy évekig lassú kínok között egy hiú tervnek áldozza fel; ha hideg önös számolásai között leánya szerencséje egy nulla volt, melynek értéke nincs; ha végre, mert leánya többé eszköz lenni nem akart, a haszontalan szolgát nyugodtan elúzó házából: mindez jó s rendjén van. A világ tiszteli az ősz hajakat s az ég maga leküldi villámain szent hatalmának megtartására. Nemde úgy van? A könnyek, melyeket anyám sírt, a hosszú kín, melyet én szenvedék, el van felejtve, csak haragod száll fel az éghez, csak ha bosszúért kér, hallgatja meg Isten az imádságot. Oh de én mást hiszek; az ég látja lelkemet, tudja, mennyit szenvedek s nem fog elhagyni keserveim közt.

A gróf hallgatott; lángoló arcokkal ült ott, bosszús tekinteteket vetve leányára, ki elragadva fájdalmától, fölemelt fejjel állt előtte, mintha kihívná bosszúját. A termet remegő hallgatás tölté el s minden szív szorulva várá a vész kitörését; csak a plébános lépe engesztelve a felindultak közé; majd a gróft türelmességre intve, majd Juliát nyugalomra; de hasztalan: könnyebb a természet vészeinek parancsolni, mint azoknak, melyek szívünkben dúlnak.

- Mit bánom én, - szóla elragadtatva fájdalmától Julia - történjék bármi, én boldogtalanabb nem lehetek többé; a kehely csordultig telt, s a csepp, mely kifolyni készti, csak könnyíti terhét. Nem tudom-e, hogy anyám boldogtalan volt, hogy atyám nem szeret, nem szeretett soha; nem hajtattam-e el házából? s mi történhetik még? Az áldozatnak legalább véreznie kell a halálos csapás után s az embernek nem volna szabad szólni, ha szívének nehezebb seb ejtetett, hogy kínozója lássa művét? Oh hadd mondjam el neki: hogy boldogtalan valék általa, a naptól, melyben érzeni kezdék, mostanig; boldogtalan, mint szegény anyám, mint azok, kik hozzá szeretve ragaszkodtak; hadd mondjam el, hogy e házból kilépve nem viszek mást magammal, mint a bánatot, hogy küszöbén valaha átléptem; hadd mondjam, hogy szerencsém elrontá, s

maga Caesárom szerelme sem fogja elfelejtetni velem azt, hogy egy atya koldusként üzé el gyermekét, s nem sírt egy könnyet, midőn tőle örökre megvált. Oh ezen emlék elég örökségül, mert gazdagnak, nemesnek, nagynak fogom érezhetni magamat polgári körömben, valahányszor eszembe jut, hogy azok közül léptem ki, kiknek nemessége ily tettek által tartatik fel.

- Vigy még egyet örökségül! - kiálta fel az agg, reszkető kezét az ég felé emelve - átkomat! - s arcai elhalványultak s magánkívül rogyott a plébános karjai közé.

Julia elhalványult, szemeit atyjára meresztve, görcsösen összekulcsolt kezekkel állt ott. - Ő elátkozott - szóla halkan s alig érthetőleg, mintha akaratlanul szóvá lett volna a gondolat. - Ő elátkozott! - kiálta fel szívszakasztó hangon, s atyja lábaihoz borulva, szenvedélyesen ajkaihoz szorítá kezét. Szemei könnyekkel teltek el; szívrehatóbbat nem láttam soha, mint ez asszonyt fájdalmában. Mint a hegyfolyam, mely kilépe keskeny partjaiból, ellenállhatatlanul zúg le a bérceken, szétdúlva mindent, mi futását akadályozza, de ha árjai leapadtak, az egykor viruló partot elpusztulva, az elébb síma ágyat teli sziklakkal hagyja, ilyen vala Julia szenvedélyében. A vész, mely lelkét feldúlá, megszűnt s előtte csak atyjának halvány arcai álltak, szívében csak a bűnnek érzete. - Oh ő elátkozott - zokoga magánkívül -, s nem veheti többé vissza szavát; én magam öltem meg atyámat!

- Menjen hamar valaki Párizsba az orvosért, - kiáltott a jegyző - itt rögtöni segély szükséges. - Én, ki nem tűrhetém tovább e kínos jelenetet, sietve elhagyám a szobát. Kevés perc után lovam nyergelve volt s Párizs felé vágaték. Az éj csendes vala, a tájt lekaszált rétek illatja tölté el, s fenn az égen ragyogva álltak a csillagok. - S e virágzó térek közepett, e tiszta ég, e milliónyi fénypontok alatt, mennyi széttörött remény s vérző kebel, mely soha nem gyógyuland ki sebeiből! Oh szegény ember, ki míg boldog valál, oly fenségesnek, ki lobogós hajódon evezve, a természet urának képzelte magát, mert a szél véletlenül éppen kíváncsod szerint fújta és sajkádat az óhajtott part felé hajtá: várd meg a vést, s ha sajkáid szétronrtott töredékekben lebeg előtled, s te magad meztelenül, kitéve inségnek s nem remélhetve mást a halálnál, egy szegény hajótörött állsz magányos szikládön: nézd, mi nyugodtan emelkedik a nap inséged fölött s tanuld meg, mi kevés vagy a világon; s ha alig bírhatva keserved terhét, éltednek egész reményét egy pillanatban vesztéd el, s körültekintve az életben, nem is kereshetsz már egyebet rokonérzetnél, nézd az embereket: mily nyugodtan folytatja mindenik szokott munkáit vagy örömeit, miként nem változott semmi a társaságban, mióta boldogtalanná lettél, s tanuld, mi kevés vagy az emberek között. Egy porszem, mely a nap sugaraiban feltűnt, s mikor sötét lőn fölötte, elveszett. S minek hát e magas vágy, mely lelkünket eltölti? minek annyi fenséges remény, s e lélek, mely ereje csalfa érzetében akarni mer? Ha a vakeset szolgálainak születünk, miért kelle szabadságról álmodoznunk annyit? Oh nagy rejtély az emberi lét, s csak ki a földön túl meri keresni magyarázatát, az élhet a nélkül, hogy kétségbeessék s a sorsot elátkozza, mely őt e világra hívá, hol minden virág ezernyi elfonnyadott virágok rothadásán, minden remény ezernyi elveszett remények töredékei fölött áll, s hol a szép föld alatt nem áshatunk s nem gondolhatunk vissza a multra a nélkül, hogy itt, mint ott, sötét hideg enyészetet ne találánánk.

Mikor az orvossal visszajövék, már az egész ház kínos feszültséggel várt reánk. A gróf rövidre, miután elmenék, magához jött s új átkokkal elűzve szerencsétlen leányát, végakarátját iratá a notár által, melyet aláírván, ismét ájuláshoz hasonló érzéketlenségbe esett, csak néha ébrende pillanatokra. Az orvos, miután üterét tapogatá, csak kevés órát ígére a betegnek. Minden hallgatott. Nem írhatom le, mi fájdalmasan hatott az egész jelenet reám. Itt feküdt ő, életének küszöbén, egy hosszú élet után végsőt pihenve e földön; és ím! miután hatvan éven túl remélt, küzködött sorsával, s kívánatainak létesítésére terveket alkotott s annyi áldozatot hozott: mi más maradt a haldoklónak végpillanatjaiban, mint azon érzés, hogy hasztalan

fáradott. S ha a lélek még talán ébren vala, s a szem, mely néha fáradtan körültekint, még láthatott: azon szomorú tapasztalás, hogy halálos ágyánál nincs egy szem, melyeket veszte könnyekkel töltene, nincs egy szív, mely tőle megválva szegényebbnek érezheté magát. S mégis e kínos magányra nem a sors ítéle őt. Kevés léptekre tőle leánya várt zokogva, ki egész életében híven ragaszkodott hozzá, kit boldogtalanná tett, s ki őt szereté mégis. Egy szó s gyermeke mellette állhatott; egy áldás s a szerencsétlen boldognak érezte volna magát, s ő hallgatott. Oh szomorú látni az embert, ki sorsával küzködik; látni, mennyi erő, mennyi nemes érzemény vész a hosszú vitában; látni az ifjú reményeit, a férfi szilárd akaratát, az agg türelmét, mind széttörve az érzéketlen világ tompa ereje által; szomorú látni mindezt. Oh de látni, miként küzködik az ember önboldogsága ellen; látni, miként taszítja el önkezeivel a szeretetet, melyet a sors neki, mint mindenkinek, élteben legalább egyszer nyújtott; látni, mint ragaszkodik mindenhez az életben, csak az egyhez nem, mi őt megmentheti; látni, mint veti el magától legfőbb kincsét, hogy mint a szerencsétlen, kit rémülése elámított, éppen a legbecstelenebb holmit mentse meg a lángokból: oh ez szomorúabb, ezerte szomorúabb! S mégis nem látjuk-e ezt naponként? s ha pokol a világ, nem vagyunk-e benne többnyire önmagunk legkegyetlenebb kínzó ördögeink?

Juliáról kérdezősködtem; ő szobájában vala. Dufey a városba orvosért ment. Vannak pillanatok az emberi életben, midőn a szív boldogtalansága érzetében fájdalmakat kíván. Mint a beteg kínjai között szinte örül a sebész késének, mely feldagadt tagját átmetszve megvérezteti: úgy néha önmaga keres alkalmat az ember, melyekben lelke bánatát kettőztetett erővel érezhesse. Nem építünk-e sírokat? az elhunyt kedvesnek képét nem állítjuk-e szemeink elébe? nem ragaszkodunk-e mindenhez, mi kínos emlékeket gerjeszthet szíveinkben? S ha válni kell, nem keresünk-e alkalmat önmagunk, hogy a búcsú fájdalmát érezhessünk? Keblünkhöz szorítjuk barátunkat, még egyszer akarjuk hallani szavát, látni nyájas arcvonásait s a könnyeket, melyeket értünk sír; még egyszer mindent, amit bíránk, s vesztünk kell, hogy keserveink kelyhében egy csepp ne maradjon, melyet ki nem ürítünk. Talán mert egy neme a vigasztalásnak e bánattelt világon az is, hogy legnagyobb kínjait már elszenvedők; talán mert a szerelem gyönyörei után más éldelet nincs, mint a szerelem keserve. - Juliához menék. - Maga volt. - Mély gondolatokba merülve állt a nyitott ablaknál, kinézve a hallgató kertre, hol a szürkület első világa terült el. Minden hallgatott. A gyertyák majdnem leégtek, s a korányszellőtől ingatva, bizonytalan világot terjesztének el az egész szobán. Szívemet végzetlen fájdalom tölté el. Eszembe jutott egész boldogságom, melyet bírtam, s miként vesztettem el mindent, még megbántásom érzetét is, mely lelkemnek első nehéz pillanataiban erőt adott. Sírtam. - Julia visszafordult. - Atyám meghalt, - szóla nyugodtan reám függesztve sötét szemeit - ne titkoljon semmit előlem, én el vagyok készülve mindenre.

Mondám, hogy még él.

- De remény nélkül, nemde? - folytatá ő - oh! ön boldog, - szóla egy nehéz sóhajtással - ön sírhat érte, nekem nincsenek könnyeim.

- Én nem azért könnyezek, - szólék elragadtatva fájdalmamtól - az idő megszűnt, mikor a halál képe fájdalommal tölté szívemet; láttam, mennyit szenvedhetünk kevés óra alatt e világon, s nem vagyok eléggé önös, hogy barátaimnak éveket akarnék kívánni. Oh, de hogy annyit kelle szenvednem, ennyit vesztennem s hogy önt boldogtalannak kell látnom mégis, hogy szebb napjaimra vissza nem tekinthetek a nélkül, hogy eszembe nem jutna, miképpen szerelmem önnek csak kínokat adott, ez több, mint hogy szívem nyugodtan elbírhata.

Julia meghatva nyújtá jobbját. - Ne legyen igazságtalan önmaga iránt, - szóla lágy hangon - ha van egy emlék a multban, mely szívemet tiszta örömmel tölti; ha van egy vigasztalás, mely e pillanat keserveit enyhítheti: önnek szeretete, önnek nemes barátsága az. - De vannak

emberek, kiket a sors szenvedni teremtett. Miként bizonyos növényeknél a langy nyári eső s a nap meleg sugára csak a betegséget növeli, mely már bennök rejtődzik: úgy vannak keblek, melyekhez még az is, mi másokat boldogítana, csak azért közelget, hogy szenvedéseinket növelje. - Ám legyen, e szív jókor tanult szenvedni, s kitől a sors az erőt, mellyel ellentállhatna, megtagadta, annak erőt adand talán, hogy elbírhassa keservét. Csak egyet kérek az égtől: önnek bocsánatát.

- Oh Julia! - szólék dobogó szívvel.

- Oh ne tagadja meg tőlem, - viszonzá lágy hangon ő - lám, én elég szerencsétlen vagyok. Hadd legyen e szomorú életben, melynek küszöbén állok, legalább azon egy vigasztalásom, hogy az, ki minden emberek között legnemesebben viselé magát irántam, nem fogja átkozni emlékemet.

- Átkozni emlékét? - szólék feszült kebellem. - S mi volna hát életemben, mire pusztá napjaimban visszatekinthetnék, mint ezen egy emlék? Kinek öröme nincs, annak legalább valami kell, mit sirathasson: a hontalannak honvágy, az aggnak gyermeksége emlékei, nekem képed. Százszor könnyebben foszthatod meg a boldogot örömeitől, mint a szerencsétlent bánatától, mely egyetlen tulajdona, s melyhez, mint a hajótörött hajója darabjaihoz, kétségbeesett állhatatossággal ragaszkodik, mert érzi, hogy más nincs, mi által fennúszhatnék.

- Oh de te, mit gondolsz emlékemmel; te boldog lész - folytatám keserűen, mert szívemben Dufey emléke emelkedék - kedvesed karjai között éldelve minden boldogságot, mivel a szív, ha magát szeretve látja s szeretni érzi, eltelik; mi leszek én neked? egy könnyű felleg talán, mely éltednek korányát elborítá s melyet napodnak erősebb sugárai lenyomtak. - Ám legyen, boldogságodra szükséges, hogy elfeledj, s én nem akarom elrontani boldogságodat.

- Boldogságomat? - viszonzá felsóhajtva Julia - mintha ezek után, mik történtek, boldogságról még szó lehetne! Nem fekszik-e atyám átka éltemen? Vagy azt hiszi ön, hogy mit az ember szenvedelemből elragadva egy pillanatban tett, azt, ha nyugalmaiba visszatért, el fogja felejthetni? Én nem csalódom így. Bármily hatalmat szerezzen az ember magának ez életben, bármi szabadon válassza útját, egy van, mi hatalmunkon túl fekszik: a mult; s a zsarnok, ki nemzeteknek parancsol, s az egyes, ki legyőzve minden akadályt, már céljánál látá magát, nem némíthatja el szavát. Egy világot alkothatunk magunknak, de nem törülhetünk ki egy emléket lelkünkéből, s vajjon lehetek-e boldog ily emlékek után? - Ha magamat Caesarom karjai között boldognak érzénem is, ha körültekintve házamban, vidám nyugalom s megelégedés lépne szemeim elébe, s öröm s szeretet minden felől: nem fog-e eszembe jutni, hogy mind e szerencse atyámnak sírján alapszik, melyet én ástam; hogy önnek boldogsága, hozzám ragaszkodó szívének egész kincse az ár, melyért ez örömeiket megvásároltam. S ha végre egyike azon nehéz óráknak jövend, melyek a legboldogabb életben is ütnek néha, s melyekben csak önérzetünk vigasztalhatja bánatunkat: ha Caesarom szerelme kihülne, nem fogna-e atyám átka jutni eszembe? - Oh mik e föld szenvedései ehhez képest, mi minden kín azon érzeménnyel összehasonlítva, hogy büntetésül szenvedjünk.

Némely vigasztaló szót rebegék.

- Oh ne vigasztaljon ön, - folytatá ő - ismerem jövőmnek egész szörnyűségét; de míg Caesarom szeret, míg e szív bánata között magát egy lény boldogságára szükségesnek érezheti; míg valaki marad e világon, kiért élni s áldozni szabad: addig erőt érzek magamban elbírására. Küzöldni fogok bánatommal, hogy szenvedésem ne rontsa a kedves örömeit; mosolygani, ha őt vígan látom, örömeiket színlelni talán, ha komor redők vonulnak össze homlokán. Oh de boldog lenni - soha többé. Ki azt, miért egész életén át küzdött, elére, még nem boldog azért; ki tudja, mennyi változhatott a küzködés között? s nem nyeri-e végre csak

vágyainak töredékeit harca után? ki tudja, nem mélyebb sebet hoz-e magával, midőn céljához ér, minthogy diadalán még örülhetne? Oh habár sokszor ismeri szívünk azt, mi nélkül boldognak lennie nem lehet, ki a kezes, hogy ha elérte, azzá leend, s hogy nem fog, mint én, vágyódva visszatekinteni azon napokra, melyekben még legalább egy kívánata vala!

Hallgatánk. A kerten mindig több világosság terjede; a világ, mely a gróf ablakából árada el, fokenként elhalványodott; Julia fürteit a hús korányszellő lebegteté. - A nap közelg, - szóla végre Julia - az utolsó, melyet e házban felkelni látok, búcsúznunk kell; Caesar kevés perc mulva itt lesz s én elmegyek. Ki tudja, talán utolszor látjuk egymást.

- Utolszor - rebegék elfojtott hangon.

- Utolszor talán e világon, - folytatá Julia erőltetett nyugalommal - nyujtsa jobbját s mondja, hogy megbocsátott.

Nem felelheték; ajkaimhoz szorítva remegő kezét, záporként hulltak könnyeim.

- Oh sírjon! sírjon, szerencsétlen barátom - szóla meghatva Julia - s bár e könnyek, melyeket én facsartam, annyi enyhet nyujtsanak szívének, mennyi bánattal töltik az enyimet. Mi boldog lehete ön! Fiatal, megajándékozva mindennel, mi az életben kívánatos, bízva az emberekben, lelkének egész erejével ragaszkodva mindenhez, mit szíve szép s nemesnek képzele; mily jövő ígérkezék napjainak. Szerelem, dicsőség, öröm; mit a képzelet teremte, mit a kívánság csak megfoghata, minden egy nagy reménnyé egyesülve; s most - - - Oh hogy nekem kelle feldúlni mindezt! Sírjon, sírjon barátom, én egész szerencsétlenségemről fosztám meg! mert mi az élet szerelem nélkül? S e szív, mely magát csalódva látta, nem fog többé szerethetni. A nehéz seb, mely keblét fájdalommal tölti most, gyógyulni fog; idők fognak jönni, melyekben a keserv eltompulva talán csak egy sötét emléket hagy maga után: de ha a szív fölgerjedve nyugalomból, még egyszer érezni akar; majd ha egy lényt lát maga mellett, melynek közelítésénél megindul; ha látva az érzeményt, mely arcát lángokkal borítja, hallva a szót, melyet szerelem remegtet, már engedni kezd a szép álomnak, emlékem fog emelkedni lelkében, egy szó fogja fülébe sügni: Julia megcsalt! míg az ébredő érzemény elvész e gondolat súlya alatt s a szív magányban keresi szomorú biztosságát. Oh én jól tudom, hogy így lesz; s ha végre átlátta, hogy igazságtalan vala kételyeiben, s hogy az, kit tapasztalásai nélkül szeretett volna, érzelmét megérdemlé; ha érezve elhagyatottságát, eszébe jut, hogy mindennek oka én vagyok, kinek emléke egy átokként áll életében: vajjon nem fogja-e átkozni a szerencsétlent, ki egész életét méreggel tölté? Oh Gusztáv, ne tegye! lám én nem tehetek róla.

- Én önt boldogítani akartam, - tévé hozzá rövid szünet után - vétkem csak az, hogy gyenge valék. - Szegény egy teremtes az asszony! Mennyit kíván tőle a társaság, s mi kevés erőt ad szívének a természet! Mily véghetetlenül szerencsétlen, ha útjából csak egyszer is eltért, s mégis mennyi csáb áll körülötte s önmagában, mely őt eltéveszti! Az ember szabad, így szólnak filozófjaink: oh, de kérdezze azt, ki szeretett, s mosolygani fog e büszke mondáson. Kinek szíve hideg önségben magába vonul, ki állati éldelet között vagy a tudományok terméketlen munkáival tölté napjait, az talán szabadnak képzelheti magát: mint a szunnyadó rab nem látja börtönének magas falát, s szabadságról álmodozhatik. De ébredjen csak egyszer a szerelem ellentállhatatlan hatalma szívében s kérdezze: szabadnak érzi-e magát? Kérdezze őt, tud-e parancsolni a világnak, hogy megváltoztatva gépi forgását, érzeményeit ne sértse? Kérdezze, tud-e parancsolni önszívének, hogy az az egyetlen harccal felhagyva, e világ rendszabályainak alája vesse önérzeményeit. Van egy Scyllája s Charibdise életünknek: a világ ez, s önérzetünk s egész szabadságunk abban áll, hogy választhatunk, e sziklák melyikén akarunk hajótörést szenvedni. Boldog még, kinek lelkébe elég erőt teremte Isten, hogy ezt

tehesse, s csak e sziklák egyikébe ütközve, szerencsájének legalább felét menthesse meg; én bizonytalan lebegék a kettő között s mindenemet vesztém el.

Julia hallgatott; nyugodt lemondás, mélyen érzett reménytelen fájdalom vala kimondva egész valójában. Vigasztalni akarám; mondtam, hogy az idő, mely örömeinket feldúlja, elviszi folyásában fájdalmainkat is s más ily banális frázisokat. Mert ki tudna újat mondani a keservről, mit annyi bánatok közt nem mondtak volna már ezerszer az emberek. De Julia szomorúan rázá fejét. - A fájdalom enyhül idővel, - szóla komoran - de nem bűnézetünk. Boldog, kit sorsa oly egyszerű helyzetekbe állít, hogy mikor tőle áldozat kíváztatik, önmagát feláldozva eleget tehet. De vannak nehezebb állapotok, hol kedveseink között kell választani áldozatunkat, hol egyet sem boldogíthatunk a nélkül, hogy egy mást ne sértenénk; kit a sors ily állapotra ítél, annak mi más vigasztalása maradhat, mint az, hogy kedvese, kit sértett, megbocsát akaratlan tettének?

- Oh ha az szívének nyugalmat szerez, - szólék megindulva - vegye eskümet, hogy e szívben nem marad keserű csepp emléke fölött. S bármennyit szenvedék is eddig, bármily kínok várnak reám a jövőben; átkozni fogom a világot, átkozni önmagam, de soha nem azt, kinek éltem legszebb napjait köszönhetem.

Julia meghatva nyujtá kezét, s midőn remegő ujjait ajkaimhoz szorítva szelíd arcát látám; midőn tekintetem szemeinek sötét mélyébe merülve, a könnyeket látá, melyek benne remegtek; s midőn érzém, hogy szavaim a mély keservet, mely keblében dúla, egy pillanatra enyhíték: ekkor először érzém, hogy a fájdalomnak is vannak keserűen édes gyökerei.

Ekkor lépett be a komornyik a szobába, kérve Juliát s engem, hogy jöjjünk át.

- Atyám hivat? - kérdé Julia s arcán örömsugár futa át.

Hallgatott. - Hát meghalt, - szóla Julia remegve - nemde? - Végpillanatjaiban van - viszonzá a komornyik; s mi sietve menénk át.

Már világosodott. A kert fái között a korány pirult s az égve hagyott gyertyák világtalan álltak az asztalon. A szobában minden hallgatott. Közepében az ablak felé fordulva - amint egyik szabadabb pillanatában maga kíváná - ült a gróf. Arci halaványak voltak s nyugodtak, mint egy halotté; a szenvedelem, mely baját okozá, nem hagyta nyomot vonásain; fájdalmai a halál érzéketlenségében megszűntek, s ha mellének gyenge lélegzetét nem halljuk, s az orvos, ki üterét tartá, nem érezte volna vérének vég lassú dobbanásait, nem gondolhatá senki élőnek. - Szemei hűnyva voltak, mintha szunnyadoznék. - Oh különös látvány egy haldokló! Íme még él, arcai halványak, de ugyanazok, melyeket mindig láttunk s talán szerettünk; szíve dobog még, melle lélegzik, lelke talán gondol még. Végakarátát íratja, rendeleteket tesz, szóval egyike körünknek. Egy óra s mivé lett! Rokonai elosztják birtokát, szolgálai tisztelet nélkül ide s tova hurcolják testét, s a dög, melytől mindenki irtózva elfordul, kivitetik a nagy rothadás terére, vagy talán rokonabb por közé, hogy feledve hamvadjon. S ez volna azon cél, mely után annyit fáradunk? annyi szenvedés, annyi áldozat után semmisedés? Ez az egyetlen jutalom, mely pályánk végén reánk vár, hogy mint az alávaló szolgának, urunk végre leoldja bilincseinket s elűzve házából, mondja: szabad vagy?!

Oh ha valami nagyot tettél vagy jót, mi utánad fennmaradt; ha éltednek végpillanatjaiban még legalább egy barátot láthatsz ágyad mellett, ki általad boldogabb lett; házat, melyet építettél; hacsak egy fa nyúl be virágozva szobád ablakán, melyet te ültettél, s mely földi utadnak emléke marad; de halni így, minden haszon nélkül kimúlni a világból, vagy talán élted egész iparkodását semmisítve látni még végpillanatidban - ez kínosabb, mint leírhatnók. Ily gondolatokba merülve álltam ott, majd a haldoklóra, majd Juliára nézve, s szívem mélyen érzé lettünk egész nyomorúságát, melyben annyinak csak keservek és semmisedés között lehet

választani. Végre az agg még egyszer felnyitá szemeit, egy fáradt tekintetet vetve maga körül. - Nyissátok fel az ablakot, szóla gyenge hangon. Megtevék. Julia kétségbeesett tekintetet vete atyjára. - Oh áldjon meg - rebege elfojtott hangon. Az agg szomorúan néze maga körül, mintha még egyszer akarná végigtekinteni elődei hosszú sorát. Végre felsóhajtva leereszté fejét s hallgatott. - Csak egy áldó szót! - sóhajtá Julia; az agg nem felelt, keze meredten esett le széktámaszáról; nem vala többé.

A nap első sugárait árasztá el a szobán, minden hallgatott, csak a nagy tölgy ágaiban suttoğa a korányfuvalom.

Mélyen meghatva állánk a halott körül; Julia imádkozott. Ekkor lépe egy inas a szobába, levelet ada Juliának. Julia megnézé a felírást s elhalványult. Sietve feltöré a pecsétet, s míg szemei a sorokon végigfutának, egész teste remegett. - Az Istenért, - szólék végre - mi történt? Ő nem felelt, szemeit a papírra meresztve s mintegy magánkívül állt. - Kitől van e levél? - szólék ismét; Julia reám néze s szíve elfagyott e hideg kétségbeesés tekintete alatt. Hallgatva odanyujtá a levelet. - Én el vagyok átkozva! - kiálta fel, s magánkívül esett karjaim közé.

Szobájába vivők. Én asszonyai gondjára bízva őt, a levelet olvasám. Dufeytől vala, körülbelül ezen szavakkal: Kedves Juliám! Ha ön valaha szeretett, min kételkednem nem szabad, képzelje önmaga a fájdalmat, mely e pillanatban lelkemet tölti; s ha már átkom vala, hogy közeledésem által szívének csak keservet hozhaték, legyen legalább bizonyos, hogy magamat büntetve érzem. Nyugalmát rontám el, feldúltam a boldog házi kört, melyben napjai folytak; sőt hogy ne maradjon semmi, minek elrablását szememre hánynom nem kellene, még nevétől s fényes állásától is én fosztám meg. De ne gondolja, hogy e szív, mely önt szeretni merte s mely viszonszerelme érzetében boldog volt, egészen el tudná felejteni kötelességét; ne gondolja, hogy a férfi, kit annyi bizalomra méltatott, érdemetlen vala. Én ismerem kötelességemet, s bármi nehéz legyen, teljesíteni fogom; vérezzék bár szívem örökre, én lemondok szerelméről, az esküről, mely szívet az enyémhez köté, s melyet soha el nem fogadtam volna, ha képzelhetém, hogy önnek annyi fájdalmakat okozhatna. Még idő van; menjen atyjához, kérje bocsánatát, mondjon le rólam, s nyujtsa kezét más boldogabbnak, s minden helyre fog jönni ismét. Atyja vissza fogja venni átkát, a kevesek előtt fölfedezett titokban marad s Juliám ismét boldog leend. Boldog! oh nem, nem úgy, mint én reménylém szebb napokban; mert ki fogja őt úgy szerethetni, mint én? de szerencsés legalább, legalább irigylett, s ez több, mint mit én neki nyujthatok. Azok után, mik történtek, mindennek vége van, s jobban ismerem atyját s inkább érzém, mi szörnyű egy atyának átka, semhogy boldogságunkat most csak reményleni merném is. Vegye hát végbúcsúmat, melyet feldúlt kebellem mondok. Fél óra múlva úton leszek, s ha súlyos hivatalom terhei közt néha egy fohász száll hazám felé, legyen bizonyos, hogy az annak boldogságáért leend, kit e földön leginkább, kit egyedül szeretek.

Caesar.

Elbámultam. Vannak dolgok a világon, melyeket minden tapasztalásunk mellett mindaddig lehetetleneknek gondolunk, míg meg nem történtenek: s ilyen vala ez. Mindennek vannak határai e földön, csak az emberi keservnek nem, s nem az alávalóságnak; s miként a kínpadon szenvedő, míg él, nem mondhatja, hogy a kínok tetőpontjára ért s hogy kínzóit nem fognak többé semmit találni, mi által fájdalmát nagyíthatná: úgy a legrosszabb mindig találhat még valamit, kire tekintve, magát jobbnak érezheti.

E pillanatban lépe Armand a szobába, ki a gróf betegségéről hírt véve, Párizsból kijött. Ha valaha barátod volt; ha valaha ifjú szíved egész erejével egymáshoz ragaszkodott, ki neki kedvesebb vala önmagánál; ha szívednek minden érzeményét, örömeidet s a keserveket csak vele érezéd; ha titkod nem vala, melyet rá nem bízál, ha kételyed nem volt, melyre nem tőle

vártál volna feleletet; szóval lényednek kiegészítő felét láttad benne, s most egyszerre csalva, egész boldogságodtól megfosztva látod magadat, vagy ha csak képzelheted, hogy ez való lehet a világon: gondolhatod állapotomat. Szívemben ezer átok zúgott, s némán álltam; bosszút, vért szomjaztam, s egész testem remegett. Ő nyugodtnak látszott s jobbját nyújtá. Ekkor tört ki egész haragom. Eltaszítám magamtól kezét. Elmondék mindent, mi szívemet szorítá, a multat s jelent, rendíthetetlen barátságomat s alávaló csalását. - S most el e házból! - kiálték magamon kívül; - el szemeim elől, gazember!

Armand nyugodt maradt, csak a gyenge remegés ajkai körül, s a könnyű pirosság, mely halvány arcát egy pillanatra elborítá, mutaták megindulását. - Értelek, - szóla végre, megvető tekintetet vetve rám - holnap reggel hatkor a boulogne-i erdőben felelni fogok rá. - Elmegyek, - szólék, szinte örülve a kihívásnak - te vagy én; kettőnknek nincs többé helye e világon.

- Igazad van, - szóla komolyan Armand - de hogy oly büszkén ne emelkedjél fölöttem, hogy a becsületes ember álarca alatt ne takard szégyenedet, tudd meg, hogy ismerve vagy. Én tudtam, hogy Julia nem szeret, tudtam, hogy gyermekes makacsságodban tenmagadat csalva, reményeidről önként lemondani nem fogsz, s magadat s Juliát boldogtalanná teended, s Dufeynek levelét elvivém, mely által házasságodat gátoltam, de nem szerencsédet, melyet a kényszerített karjai között úgysem találhattál. Én meg valék győződve, hogy amit teszek, habár neked, kit a sors örömei között elkényeztetett, egy pillanattal fájdalmas leend, jövődet egy nagy keservtől őrzi meg; meg valék győződve, hogy Dufeyt, kinek éltetnél többet köszönök, boldoggá tehetem. S mit tettél te addig? - Párizsban valál, házról házra körüljárva, gyáva kémként kérdezősködve, nem csalt-e meg barátod? Nem kérdezősködtél-e a drágaságárusnál, ki vannak-e fizetve mátkád gyöngyei? Tagadd, hogy a nagy veszedelem egy egész éjszakáig nem hagyta aludni, hogy másnap ismét eljövél, ismét kérdezősködve? Pirulsz, nemde? Ez nagy barátságnak jele. Oh ti gazdagok, ti fenségesek, kik az élet magasabb polcain álltok, elég elmések valátok csak azon hibákat becsuteleneknek bélyegezni, melyektől helyzetetek megőrzi. Hütlenség, hazugság, zsarnokság nektek szabad. A nagy korhely, ki milliókért csal, nektek egy szerencsétlen. A szegény, ki éhezve egy darab kenyeret ott vett fel, ahol éppen találta, alávaló tolvaj. Oh de ne felejtsetek el, hogy alattatok a nép áll, hogy ismeri tetteket, s más mérleggel mér, mint ti. Hogy ismeri, mit nyomtok, kik rajta tapodni mertek, s hogy bármi mélyen álljon, elég nagynak érezi magát, hogy megvessen benneteket.

Armand elment. Én kevés idő múlva követém. - Szavai mély fájdalommal tölték lelkemet. Amit barátságból tevék, azt ő legalábbvaló szándéknak tulajdonítá; köszönetét érdemlém - s megvetett. Ilyen az ember, nincs egy tett, melynek következeit kiszámíthatná, még ha boldogítani akar is; tetteinek nagyobb része a véletlentől függ.

Este, miután mindent elrendeltem, még egyszer menék ki a gróf jószágára. Julia nem vala többé ott. Néhány órával utánam ő is elment, s nem tudá senki hollétét. A ház régi lakosaiból csak a grófot találtam még ott. Nyugodtan feküdt magas ravatalán, s gyertyái szomorú fényt terjesztének az elődök sötét képeire, mintegy búsongva néztek le rámaikból végivadékukra, s ez megfordított címere fölött várá a pillanatot, melyben koporsója a régi sírbolt utolsó helyét beltöltendi. Utolszor valék e házban.

XXXVI.

Ami azután történt, tudod. Miután Armand golyójától találva lerogytam, te vevél karjaid közé s te valál, kinek baráti arca az élethez visszatérőnek először mosolygott nyájasan elébe, s e pillanattól hűséged által szinte elfelejtetéd, mennyi rosszat tevél, midőn életemet megmentéd.

A gróf végakarataiban 50,000 frankon kívül egész vagyonát nekem hagyá. - Mennyit fáradtam Julia felkeresésében, hogy ez átkozott birtokot neki visszaadjam, s hogy hasztalan fáradék, tudod. Mikor legrosszabbul valék, a szerencsétlen három éjt virraszta ágyamnál; később eltűnt, s nem mondhatá senki, hová.

Felüdültem végre s visszatértem atyámhoz.

II. KÖTET

HARMADIK RÉSZ.

XXXVII.

Éjfél elmúlt; az égen át szétfoslott fellegek száguldanak s a hold néha felmerülve sötét fátyolából, halvány világot terjeszt láthatáromon. Minden hallgat - csak befagyott ablakom rezgése s az északi szél, mely néha hosszú jajgatásként felszólal, szakítják félbe a nagy, végetlen csendet. - Lelkem szomorú - szomorú mint a tér, melynek elfonnyadt virágzását a tél eltakarta hóleplével, mint a borongós ég, melynek ködéből csak itt-ott merülnek ki egyes csillagok, mint e nagy téli természet, mellyel e szív rokonnak érzi magát.

Szegény elfagyott föld, mi szép valál tavaszi napjaidban! miként emelkedék minden kebel bájló csudáid előtt! A magas hegy örök nagyságát eltakarva új virágzással, a nyájas völgy s tiszta folyója, a hatalmas fejlődés a magas tölgytől a legkisebb fűszálig, s a merre csak fordulánk, mindenütt zöld és virágzás, mindenütt egy boldog teremtmény örömhangjai határidon. Ilyen valál akkor - és most! Hová lettek virágaid, hová a pacsirta csattogó gyönyöréneke, hol tiszta eged s meleg sugárai? - Eltűntek - eltűnt minden, mi szép, mi bájló vala határidon, s te kopáran állsz, téli köntösödben méltó tanyája az embernek, hogy szenvedései vigasztalást vagy legalább rokonszínűségeket találjanak fonnyadásod között.

Oh, ki mint féreg, csak egynapi életre születnék! Ki a nap első sugárinál ébredve, elhalna, mihelyt a nap a hegyek mögött leáldozik, ki nem látva egy pár bimbó fejlődésénél, nem hallva a madárcák víg énekénél egyebet, elmehetne s nem sejdítené, hogy e fényes napra éj, e virág-dús tavaszra tél, a nyájas korra, melyben ő oly boldognak gondolá magát, bánat s gyengeség évei fognak következni: mi nagy, mi dicsőnek gondolhatná e világot! - Hidd el, barátom, tovább élünk, mint kellene! Lehetnek s vannak kivételek, de a többség túléli boldogságát, s kevés van köztünk, kit, ha halálra gondol, az öröm, melytől válnia kell, s nem inkább azon gondolat töltene keserűséggel, hogy még eddig oly keveset élvezett; kinek, ha egy év határához ér, nem jutna eszébe, - mint nekem most - hogy jobb lenne, ha az év, melynek első napja pirulva közelít, inkább sírja, mint gondterhelt feje fölött vonulna át.

Az év vég éjszakája borul el a földön, kevésre az óra elpercegé utolsó pillanatjait, s az emberi nem új szám alatt kezdi régi történetét. Egy új év kezdődik s minden szív újra elkezd reményeit: mintha az új esztendő nem ugyanazon téli éjjel kezdődnék, mellyel a régi végződött, mintha kalendáriumunkkal változtatni lehetne a szívet vagy kiszakítani multunknak szomorú jegyzékeit.

Szegény emberek! évekre osztjátok élteteket; napokra s órákra, mintha nem bírva az egészet, könnyíteni akarnátok terheteken. Mint a szerencsétlen játékos, ki mindenét veszti, álltok új évetek elébe, bizodalommal, mert hisz annyi veszteség után végre nyernetek kell, azt gondoljátok; hivatásos hitelezőkként engedtek új s új határidőt sorsotoknak, mely az ígért szerencsét eddig nem adta meg, s ha a kártya ismét vesztetekre fordult s az adós ismét csak ígért, ti tovább reméltek, mint annakelőtte; hisz reményleni áldott örültsége nemeteknek, a gyengeség, mely éltetek elviselésére erőt ad. - Miként is túrnétek másképp e bajteli életet, e gépi forgást, melyben kerék kerékbe, fog fogba akad, s minden mozdít s mozdíttatik, s szenved és sért akaratlanul, állása szükségét követve; miként haladhatnátok e világon, hol a szerencse bírva: hernyó, melyet megvetünk, s ha színesen felnyitja szárnyait, lepke, mely elszáll; hol éveink végnapjához érve, csak az juthat eszünkbe, hogy a rövid öröm, melyet

éldelénk, 365 hosszú, üres vagy fájdalomteli napnak díja volt, s hogy végre a legjobb időnek legszebb tulajdona is csak az, hogy múlik; - miként viselhetne el gyenge szívetek ennyi csatlódást, ennyi nagy keservet, s azon megnevezhetlen kisebb fájdalmak hosszú sorát, melyeknek egyes nyomdokait nem mutathatjátok, csak a nagy pusztulást, melyet mint sáskasereg magok után hagyának: miként bírnátok el azon nehéz emlékterhet, melyet az évek vállatokra rakának, s melyben ami legszebb, néha mint az arany, legnehezebb is; s mindezt csak azért, hogy végpillanataitokban ismét egy remény álljon előttetek, mely mint a nap, ha lealkonyodott, még mielőtt szemeitek homályba borulnak, egy percig az ég fellegein mutatja sugárait? Oh miként élhetnétek, szegény nyomorult emberek, ha remény nem derítené e sötét pályát, melyen haladtok!?

A remény - oh egykor nekem is voltak reményeim, szép boldogító reményeim! - Ha az új év estvéje eljött s anyám vagy később a kolostorban priorunk elmondá áldásait az ártatlan gyermek fölött, s én körüljárva az egész házban s engedelmet kérve mindenkitől, végre az egész világgal kibékülve gondolám magamat: mi bájló álmak tölték el lelkemet! Hátratekinték - ott nem vala semmi, mi lelkemet vádolá; előre néztem s ott nem vala semmi, mitől félhettem; a gyermek keserveit a nap elvivé magával, s ő nem sejdíté még, hogy vannak bánatok, melyeket az éj el nem takarhat álomfátyolával. Őnt s viaszt önték társaimmal, s a kihült ömledéknek rendetlen formáiban jövőmet kémlelve, egy darabka viasz, mely a vizen fönnúszott, gályának látszott, min a világot körül evezendem; a véletlenül kerékké ömlött ön korona vagy borostyán lett képzetemben - minden csak egy szép jövőt jósola még. S később, midőn ifjúvá nőttem, s e szív szeretni tanult, midőn minden gondolat egybepontosult, minden remény egy nagy reménységben elveszett, oh miként nem örültem akkor az idő haladásának; mennyi meglepéssel gondolám magamban, ha a nap lealkonyodott vagy az év végnapja derült fölöttem: a holnap, melyre vártál, közeleg; az év, melyben boldog léssz, földerül; akkor a jövő még barát vala, s dobogó szívvel várám jöttét. S most - mi maradt most ennyi reményből?

Minden, miről a gyermek álmodozott, mit az ifjú képze gyönyörtől remegve átfogott: dicsőség, szerelem, barátság s önérzet - minden eltűnt. Ismerni tanultam az embereket s elszörnyedtem alávalóságukon; ismerni tanultam önmagamát s elundorodtam nyomorultságom előtt; nincs semmi, mi e keblet vággyal vagy félelemmel töltené, senki, kit szeretni vagy gyűlölni tudnék - s mi várhat rám? Itt állani e nagy világon, s látni az évszakok változását, s számolva az egymásután elfolyt éveket, nem örülni s nem keseregni annyi napok s évek leforgása alatt; egy halott a gazdag élet közepett, dobogó szívvel, ifjú erőmnek teljében s mégis örök tehetetlenségre ítélve, örökre azon egy kínos érzetnek terhe alatt, hogy e szívnek jövője nincs többé e világon. Oh Istenem, mit tevék, hogy ily kegyetlenül büntetél! Hisz jól tudom, hogy egykor el kell veszni örömeinknek a világon; a gyermek mosolygó arcát komor redőkkel szántja át az idő, s nem őszült meg senki a nélkül, hogy látná, miként minden font arany, melyet a szív aknájából felhozánk, nagy ürességet hagy maga után, s minden, mit a sors élvezetben ad, kölcsön, mely által első pillanatban gazdagoknak érezzük magunkat, de melynek soha el nem engedtetnek kamatai. Oh, de az aggot túrni tanítja gyengesége, mögötte egy hosszú élet derült emlékei állnak, s bármi nehéz tapasztalást raktak éve elgyengült vállaira, ő érzi, hogy nemsoká fogja viselni nyomasztó terhét s nyugodtan halad tovább sírja felé. A kegyes kéz, mely a virágot lesimítja tövéről, mihelyt elfonnyadott, mely a felleget földre engedi szállni, mihelyt terhe megnehezedett, mely a legyet elszenderíti, ha a tél közelg, mely minden teremtményénél az élet- s éleletnek határt adott, megadja neki is nyugalma - ő nem panaszkodhatik. De én - én, ki éltem küszöbén állok, ki vigasztalásomul a multa nem tekinthetek, kire talán egy hosszú jövő vár, s ki mégis már éltem romjai fölött állok, túrva az aggkor minden kínjait ez ifjú életdús szív egész érzékenységgel! Oh Istenem, miért átkozál el engem, miért halmoztál ennyi szenvedést ez egy árva kebelre?

De nem önmagam vagyok-e oka szenvedéseimnek? nem boltozik-e ugyanazon ég fölöttem, mint egykoron? nem ragyognak-e változatlan fényben ugyanazon csillagok fejem fölött, s az északi szél, mely a téli tájakon átzúg, nem sóhajt-e ismert hangokon lelkemhez? - Ha gyermekkoromban álmatlan éjjelimben ablakom a szél érintése alatt rezegni kezdte, mint most, s a hosszú kolostorfolyosókon sóhajtva majd, majd feljajdulva ismeretlen kísérteti hangok lejtének fel s alá s feszült kebellem föltekintve, egy nagy kétségbeesett küzdelmet láték a fellegek között, sötét kísérteti hadakat szüntelen változó tömegekben csatázva egymás között, majd szétfoszlott hosszú vonalokban elszéledve, s ismét összehordatva s elszórva béke nélkül, míg az északi szél borzasztó csataénekét zúgá, s kertünk lombatlan ágai mintegy félelemben remegtek - letérdeltem, s imámban, éghez emelve kezemet, szívem nyugodt vala a természet vészei között, s a téli vihar zúgása nem háborítá álmimat. S midőn gyermekből ifjúvá nőttem, s az őszileg elfonnyadt mezőkön végigtekintve, az északi szél bánatos szavára hallgaték: a száraz levelek fölött, melyeket, egy mult tavasz emlékeit, a légvonat lábaim előtt csörögve tovább sodort: nem emelkedett-e száz bájló emlék lelkemben? nem inte-e az ősz azon szép napokra, melyekben mind e fonnyadt lomb még zölden állt, s én kedvesemmel andalgék árnyéka alatt? nem mondá-e a közelgő tél, hogy hideg napjai után ismét tavasz jövend, s hogy szívem virágzása olyan, melynek e föld vészei nem ronthatják szépségét? S ha e hatalmas hangok most csak bánattal töltik szívemet; ha az őszi szél csak a fájdalmas vágyat ébresztheti keblemben, hogy én is sietve elszállhatnék e virágtalan határokról, tarthatlanul végigfutva téli ösvényemen, s eltűnve mint e természet nagy fohásza, mely az év romjai fölött végigfut, s nem hagy nyomot maga után - a természet-e oka, mely változatlan szépségben, öröklő nagyszerűségben áll körülöttem, s nem önmagam-e? önmagam, kit a tavasz nagy ébredése nem vidít, a nyár meleg sugárai nem ébresztenek; kinek az ősz hasztalan adja gyümölcsseit, kinek bánatát a tél el nem takarhatja fátyolával. Önmagam, ki e nagy természet közepett, hol minden él, minden virul s gyümölcsözik, hol minden fűszál a nap sugáraiban fonnyadt s újul, hidegen, örömtelen maradok? Ifjúkorom telve vala bánattal, telve számtalan kis s nagy áldozatokkal, melyeket majd az élet kívánt, majd szívem önként ajánlja, s miért néztek vissza vágyódva e napokra? Nem a világban, önmagamban fekszik az ok. - Végzetem egy nagy bájló világra állíta, hogy körültekintve virágzó határain, egy nagy oltár előtt érezzem magamat s áldozzak a kegyes hatalomnak, mely ide helyezte; keblemmek szív adatott, hogy követve szükségét, hallgatva hatalmas szavára, boldogságot adjak s élvezzek; - elrontám hitemet - s e bájló föld egy porgömbbé vált; elrontám szívem szeretetét, s keblem csak kínokat érez; önmagam dúltam fel oltáromat, önmagam mondék le mennyemről, nincs mit panaszkodnom! Boldogtalan, ki hinni s szeretni nem tudsz, ég és föld nem enyhíthetik bánatodat!

- Oh, barátom! sírj, sírj fölöttem!

De nem, - ne érettem, az egyesért folyjanak nemes könnyeid - mit árt, ha a fergeteg az egyes fűmagot felkapva, szárnyain elvivé virágzó réjtéről; mit árt, ha egy szem eső a puszta homokja közt hasztalan enyészett el? Oh, de sírj korod fölött, te nemes kebel! sírj gyermekeid sorsán, kik szerencsétlen napjainkban születtek! sírj azon milliókért, kik között élsz! sírj forró, keserű csöppeket nemzedet fölött! oh, mert a század elveszté hitét s szeretetét, mint én, s e világon nem fogja senki enyhíteni bánatát.

Tekints magad körül, s vajjon ha e szegény nemet látod, vérezve ezer sebből, eltörpülve egy évezredes zsarnokság nyomasztó terhe alatt, remény nélkül, ha a földön körül néz, hol elnyomói csak a sírt hagyták meg vigasztalásul számára; remény nélkül, ha föl az égre tekint, mert hite elveszett; vigasztalás nélkül mindig s mindenütt, csak gyűlölésében, mellyel elnyomóira tekint, s a kétségbeesésben, mellyel láncait rázza, mutatva meg néha, hogy emberi méltóságának érzetét még nem veszté el egészen: - s vajjon nem szorul-e kebled e látmány-

nál? ki fogja visszaadni e szerencsétlen fajnak hitét, ki önthet reménysugárt e sötét, ki szerelmet e gyűlölő keblekbe ismét?

Oh, ha még egyszer visszajönnének a remény boldogabb napjai! ha még egyszer azon édes csalódás szenderíténé lelkeinket, hogy segíthetünk! hogy szavunk áldást, fáradozásaink vigasztalást, tetteink boldogságot árasztathatnak ezerek fölött; hogy üdvezítői lehetünk nemünknek, egy tiszta kebelnek áldozatával megváltva millióknak vétkeit! Oh de vajjon - ha ez országban, hol az emberi nem félszázad óta annyira haladott vagy legalább annyit mozgott, hol annyi csallhatatlannak hirdetett gyógyszer használtatott s nem segített, körültekinténk: nem kell-e szomorúan lemondanunk a reményről? Ha látjuk mindazon kis szíveket nagy ambícióikkal, látjuk azon számtalan kicsiny s óriási önzést, mely egy nép csalódásából él, halljuk a hangos szavakat, melyeknek értelme nincs, ha meggyőződénk, hogy egy miniszteri tárcának veszte vagy nyerése a nagy cél, mely mindent ily mozgásba hozott - akkor mit mondjunk? mit, hogy ennyi dicső tett s óriási szenvedés után ily törpékké váltunk? hogy egy egész ivadéknak vére, nyugalma, szerencséje nem vásárolhata mást, minthogy az, mely utána jő, egy reménnyel szegényebb legyen.

Ne szánja senki a hatalmas ivadékot, mely első forradalmunk nagy napjaiban élt. Nagyok valának szenvedései, de vajjon nem vala-e nagy reménysége is? Nézd őket legszomorúbb pillanataikban; nézd a girondisták Sokrates-seregét, midőn a vérpad előtt a Marseillaisét énekli; nézd azon vitézek ezreit, kik a honnak határait védve vagy Egyiptom égő homok-halmai között estek el, s végfohászukban még a szabadságot éltetik; vagy nézd az éhező népséget, mely a szabadságfa körül táncolt, s vajjon boldogtalanok voltak-e ők? Mi baj, hogy a szabadság, melyért vívtak, még nem adá meg áldásait: a nap maga, midőn feljő, csak hidegebbé teszi a léget; ők nem vártak mást. A mag, melyet ők hintének el, még nem hajthata növényeket ott, hol oly rövid idő előtt egy más elem uralkodott, s mint az apály után, csak pusztaság maradhatott vissza; de ők tudták ezt s csalatva nem valának. Oh de mi, kik fölött e nap, melynek ők csak első sugárait látták, ötven évig ragyogott, s kik mégsem érezők melegét, kik ötven év után láttuk e vetéseket kopáran most, mint akkor; kik azon korban élünk, melyért ők véreket adák, melyre gondolva lelkeiket vágy tölté el, s kik, annyi nagynak örökösei, oly szegényen maradtunk, hogy apáink nagy emlékeire csak pirulva nézhetünk fel; mi, kik félszázados szabadságunknak csak azon egy következtetését látjuk, hogy a nép az uralkodó s jobbágy hibáit egyiránt fölvevé, s szolgaként hajlongva minden hatalom előtt, zsarnokként csak hízelgőinek adja bizodalját; mi, kik távol a parttól, csak a határtalan elemet látjuk magunk körül, s imádkozunk a vészért, mely parthoz veti vagy legalább elmeríti sajkánkat! - Oh nem szolgál, kinek karjai, széttörve láncait, vérzenek; az, kinek karjai megszabadultak s ki akkor érezé gyengeségét: mi, mi vagyunk szánandók!

S vajjon lehet-e még remélnünk? Kik e nemzet sorsát most tartják kezeik között, ezek fogják-e megszüntetni szenvedéseit? e törpe faj kicsiny ügyességeivel, mely beszél, hol cselekedni, szerez, hol áldozni kellene? Nézd e kor nagy férfait, s ha felejtethed, hogy körülötted egy nép könnyezik, mosolyogj nyomorultságukon. Nézd csak a hatalmas versenyzőket, kik egy miniszteri tárcáért futnak; nézd pártolóik nagy sorát, kik, miként vagy egytől vagy mástól várják hasznukat, zúgnak s tapsolnak, örvendenek s aggódnak, ha egy vagy más közelíte céljához; s nézd körülötte a népet, mely hideg közönyösséggel bámulva a versenyt, s tudva, hogy bármely rész érje célját, egy új futásban le fog győzteni ismét, s hogy egytől sincs mit várnia, nem aggódik s nem örül, hanem néz és hallgat - s vajjon nem szorítja-e kebledet a gondolat, hogy nemzetednek sorsa ily kezekben fekszik? - Vajjon nem érzed-e, hogy mind e vesztegetés-szülte választási győzelmek, mind e parlamentáris küzdelek és diadalok nemednek szenvedéseit enyhíteni nem fogják; hogy a világ, mint az egyes, nem állhat meg egy fél igazságnál; hogy azt bírnia kell egészen, vagy egészen lemondani róla, s hogy e szüntelen

kételyeken semmi nem alapulhat. Egy meggyőződés kell századunknak! oh de hol van, kinek szava elég erős, hogy e kételkedőktől elfogadtatnék.

Mindenható lény! te, kinek teremtő lehellete alatt világok forognak, s az emberi szív dobog; kinek fensége előtt a ragyogó nap s a legkisebb teremtmény egyenlő; te, ki minden lénynek ismered s megadod szükségeit, - a földnek a nap meleg sugárzatát, tengerednek vészeit, minden fűszálnak, melyet a forró dél elfonnyaszt, egy harmatcseppet, s minden madárnak hangot, mellyel örömrétét kimondhassa - nézz le szegény emberi nemedre s add vissza hitét; hitét, mely mint földnek a napsugár, mint tengernek dagálya, mint a fonnyadt virágnak harmatod, szükséges, hogy viruljon, emelkedjék, éljen; - adj egy nagy fenséges gondolatot, mely lelkeinket a porból, hova süllyedünk, fölemelje; adj egy reménysugárt e sötét bizonytalan életnek. Oh adj világosságot nekünk!

Eltévedtünk; de vajjon nem az igazságot keresve tévedtünk-e el? nem vala-e szent a cél, mely után fáradság, s mely minket, mint a mozlim zarándokot, ki Mekkája felé vándorol, e pusztára vezetett? ki igazíthat vissza a való ösvényre, ha te, végetlen irgalmas, nem könyörölsz rajtunk? Oh adj világosságot nekünk.

Lám, mi küzködtünk az igazságért; mint a bányász a hegyek sötét oldalában, mint a gyöngyhalász az ingadozó tenger fenekén: úgy kerestük mi e kincset, lemondva minden örömről, melyet az élet nyújt, nem ijedve vissza fáradság s veszélyektől; s csak sötétség vala, mit munkánkkal kivívánk. Oh küldj le egy derült sugárt reánk, Istenem.

A bölcsek, kiket bámulva követünk, kételkedő bizonytalanságban tévelyegnek; ösvényünk eltűnt, reményeink elhagyanak; oh irgalmazz kínainkon. Egy szerencsétlen ivadéknak magzata, egyike azon millióknak, kik remény nélkül keresik igazságodat, emelem kezeimet hozzád, mindenható. Itt e komor magányban, hová az élet vészei e szívet széttörve kiveték, két évnek határán, melyeknek egyikével semmit sem vesztek, másikatól semmit nem remélhetek, a fölkelő nap előtt, mely ragyogva e táj fölött emelkedik, oh hallgasd meg imámat, Istenem; küldd le nekünk is sugáridat, hogy lelkeinkben is világosság legyen, hogy mi is ismét ragyogva álljunk színed előtt, hogy mi is áldva emelhessük szavainkat teremtményid végetlen seregével. Oh! adj világosságot nekünk, Istenem!

XXXVIII.

A szív mindent könnyebben tűr, mint a nemrég vesztett szerencse emlékeit, s maga a sír, melyben egy kedvesünk hamvad, nem tölti annyi bánattal lelkünket, mint azon hely, melyen őt utolszor keblünkhöz szorítottuk; elhagyva tehát Párizst, atyámhoz menék.

Majdnem egy éve vala, hogy nem láttam. Ő maga gyengélkedő egészsége miatt betegségem alatt nem jöhetett Párizsba, s most annyi örömmel fogada, hogy vigasztalva, sőt annyi gyermek-emlékeim között szinte boldognak érezem magamat. A már őszileg színezett fasor, hol első leckéimet tanultam, a ház hallgató termei, melyek gyermek-játékaim tanyái valának, anyám képe, szóval minden egy rég eltűnt szebb időt hívva föl lelkemben, s a vágy, mely a szívet e szebb időkbe visszainté, elfelejteté néha közel keserveit.

Oh az ifjú, erejének önérzetében, midőn a korlátokat, melyek közé őt kegyes végzete szorítá, átkozva, tettek, dicsőség után vágyódik, nem gondolá, hogy ha azon éveket, melyektől annyit várt, átélte, emlékei között majdan kedvesebb nem lesz, mint gyermekségének megvetett örömei! Ilyen az élet: egy hosszú végetlen vágyódás az után, mit vagy már bírtunk vagy csak

reménylünk, s minek örömeit ismét nem akkor élveztük vagy fogjuk élvezni, mikor a pillanat jelen volt, hanem mindig vagy előbb mint reményt, vagy később mint emléket.

Így tölték majdnem egy hónapot. A fák már nagy részint lombatlan álltak, a mező elhervadott s tiszta egüinket őszi fellegek boríták el. Kedélyem ismét napról-napra komorabb lőn. Körömnek változása eleinte felvidítá lelkemet; de hozzászokva, az egyformaság ismét ön-magamba vezeté vissza gondolatimat, melyek e csendes körben nyugodtabb, de talán még szomorúbb alakot vevének magokra. - Az ifjú szívnek mindig kell valami, mit egész erővel körülfoghasson, s nekem nem marada fájdalomamnál egyéb; ennek éltem, ez vala birtokom, mindenem. Naponkint Avignonba menék, meglátogatám nénémet, elmentem a templomba, hol Juliát először látám, s ki a város elébe, hol néha sétálni szoktunk, s Vaclusere, hol oly boldog órákat tölténk, s ha a köre ülve, hol ő ült, a tóba nézve, hol az ő képe tükröződött, felhíva minden emléket, előmbe varázsolván képét, szavát, szerelmem gyönyöreit, végre mintegy szép álmából fölébredve körültekintek, s elhagyottságomat látám: akkor szívemet végetlen fájdalom rezgé át és sírni kezdék.

Így jöttem egyszer a nimesi arénába. A nap már lealkonyodott, a falak elsötétedtek, csak az alkonypír úsza még fokonykint elhaló színekkel a nagyszerű építmény fölött. Meghatva álltam e dicső mű előtt, melynek romjai között először sejdítém a hajdankor nagyságát, s az emberi lét magas hivatásáról oly szépeket álmodoztam, s egy köre ülve, éghez emelt szemekkel így gondolkoztam magamban: árva szív, mi hasonló vagy e romokhoz! Gyönyörnek emelve, mint e falak, benned is sok nehéz bajt vittak szenvedélyeid, benned is örömtapsolva sereglettek ezer érzemények, eltakarva szavakkal a nehéz sóhajt, mely néha mélyedből felhangozék, s mint a gladiátor végfohásza, eltűnt a zajgó népöröm között. De mivé lettél? - Elmúltak a te szebb napjaid is, te is romokban állsz! Ékességeidet az idő elvevé. Az örömjaj elhalt, hallgat a küzködés, mely belsődből egykor felhangzott; s te állsz, állsz haszontalan emléke egy szép időnek, egy sírkő, melynek halottjai feltámadni nem fognak többé. Kezemre támasztva fejemet, elmerülék sötét ábrándjaimban; szívemet le nem írható bánat tölté el.

Mély gondolatomból lépések ébresztenek föl. S visszafordulva, fölöttem egy férfit láték, ki lassú léptekkel a lépcsőkön lefelé haladva, hozzám közelgett. Már alkonyodni kezdé s eleinte nem ösmerék rá; de miután mellém jött s szavát hallám, visszaemlékezém. - Egy nimesi gazdag kereskedőnek fia volt, kit két év előtt mint félig gyermeket ismertem, s ki már akkor figyelmemet magára vonta. Ki Arthurt már akkor is látta, nem maradhatta közönyös iránta. Komolyan magába vonulva állt a gyermek víg társai között, mint egy idegen, nem értve tőlük, nem osztozva játékaikban. Lelkét más vágyak, magasabb remények tölték el. - Rajzolásra taníttatva, mint más gyermek, benne feltámadott a művészi szellem, s csak ha szülővárosa régiségei között járhatta, vagy ha a természet szépsége emelkedék előtte, akkor érzé, akkor éledé ifjú szíve, nem korának, de a művészetnek örömeit. - Most a gyermek mint ifjú álla előttem, s nem mondhatom, miként hatott egész valója rám. Magas termete, szabályos arcvonásai, melyeknek halványságát a sötéten előmlő hajfürtök még inkább emelék, a nagy szem szomorú, s mégis oly meleg tekintetével, a szelíd búsongás nyugodt képvonásain, megszokott fájdalom bélyege, mely egész valóját eltölté, szóval minden különös bajt vona egész személye körül, s ki őt látá, megismeré a művészt, vagy azt, mi által művésszé leszünk: egy szenvedő, de nemes kebelt.

- Ön, mint látszik, - szólék megszorítva kezét - még mindig egyenlően szereti e régiségeket.

- S ki ne szeretné? - viszonzá lelkesülve ő - ki jöhetne e szent falak körébe a nélkül, hogy szíve ne szorulna s ne emelkednék? Nem néz-e ez ő falakról tizenhét század reánk, s min annyi év hasztalan üzé emésztő hatalmát, min annyi vész dült, mi mellett annyi ivadék eltűnt, nem emlékezteti-e szíveinket, hogy valami van e földön, mit a századok el nem rontanak, s

annyi változás el nem rabolhat: a művészet teremtményei s a szépnek érzete emberi kebleinkben.

- S ön e falak között nem látna mást, - szólék fájdalmasan - mint a szépnek hatalmát, mint a művész diadalát, ki erős kőből építve gondolatait, másfél ezred alatt nagy művével még nem tűnt el a világról? Boldog, ki látva e nagyszerű építményt, hol mesteri egyensúlyban ív íven áll, ezredeig mozdulatlanul, miként a művész gondolá, s látva fölötté a tiszta egen a változhatlan csillagokat, csak a nagynak s szépnek állandóságára intetik. Állandóságot látok én is e falak között; de nem ez oszlopok, nem e tiszta ég, mely fölöttünk kéklik, engem e homok int rá. Aréna vala ez, egy csatatér, hol természetelleni harcban ember emberrel küzdött, hol az ártatlan szolga vadállatoknak martalékául tétetett ki, hol a durva sokaság nyugodtan követé az egyes szenvedéseit, örömmel vérenek elapadó folyását, tapssal kintelt keblének vég vonagló fohászeit. S vajjon kinek nem jutna e falak között eszébe az is, hogy a művészet- s szépnek érzetén kívül még valami állandó vala az emberek között: - alávalóságuk - hogy nemcsak e falak, hanem egész szociális építményünk áll fenn ezredeig, fenntartva, mint ezek, részeinek egymásközi nyomása által.

- De vajjon a mű kevésbé szép-e azért, mert szenvedések színhelyének, mert egy közalávalóság közepett alkottatott? - szóla nyugodtan Arthur - s az, kinek belső összhangját annyi világi zaj el nem rontá, kinek teremtményét száz ivadék be nem fertőztetheté mocskával, nem érdemli-e, hogy bámuljuk, hogy irigyeljük hatalmát? Az emberi nem története szomorú gondolatokkal tölti lelkünket, de ha annyi szenvedések között, e bús világon, hol egy nap nem mulik a nélkül, hogy változásaival milliókat szerencséjüktől meg ne fosztana, s mégis évezredek után nemünk ugyanazon kínokat tűri; hol mint egy nagy tapodó-malomban járunk szüntelen s nem haladunk; hol, mint egy nagy pusztaságon, melyet mindenfelől ég körít, melynek határát mindenfelől talán virágzás környezi, az emberiség kétségbeesett bizonytalanságban tévelyeg, - a művészet nyomai előttünk mégis soha egészen el nem tűnnek; ha minden korban, minden nemzetnél feltaláljuk az ösztönt, mely a szép s nemes után vágyódva, a legdurvább nyelvnek megadja költészetét; ha látjuk miként nyúl köhöz az ember, miként vegyíti színeit, csakhogy velők gondolatját testesítse, mintha nem volna semmi oly kemény vagy mulékony, mibe lelkét átönteni, mivel képzelmeit fenntartani nem akarná, - nem örvendetes-e ez? S ha nekünk, sorsát látva, látva mi keveset értünk el, szívünk elszomorodik, lehet-e más vigasztalása, mint az: hogy mindig egy nemes cél után fáradánk, hogy kor oly sötét nem vala, melyben a művészet világos álmoként nem lebegett volna az emberek fölött? Virág a művészet, mely az emberiség fáján nyílik, s bármi lombtalannak látszassék a fa, bármi sötét töve s görcsösök is ágai, míg ez fennmarad, nem mondhatja senki, hogy tavasza elmúlt s hogy egykor nem fog hordani gyümölcsöket.

- Az ég tartsa meg önben soká ezen meggyőződést, - szólék meghatva - én csak irigyelhetem boldogságát.

- Az én boldogságomat! - viszonzá egy sóhajjal ő.

- S ön nem volna boldog? - szólék fölgerjedve. - A művész, ki e porvilágon túlemelkedve egy magas gondolatnak él; kit e föld bajai nem bántanak, örömei le nem aláznak; kit, a multa tekintve, emlékei csak legyőzött akadályokra intenek: ki, ha jövőre néz, érzi, hogy a mű, melyet teremtett, portestét túl fogja élni az emberek között, ezer szívet megrázva, ha az övé rég elhamvadott; ki, bármerre forduljon, egy gondolatot talál mindenütt, melyen lelkének felhevülni, melyért szívének dobogni lehet - ő nem volna boldog?

- Oh, ki művésznek tarthatná magát! - viszonzá Arthur meghatva. - A festő, ki a népet térdein látja műve előtt; a költő, ki harangként sötét magányban emelkedik a sokaság fölött, önkeblében hordozva nehéz terhét, mellyel megindulva verődni fog, de csak hogyha a csapások alatt felszólalt, hatalmas szavával istenökhöz vezesse az embereket; kinek lelkében a művészet nagy vágya feltámadott, s ki keblében erőt érez elérésére: oh az, az boldog! A legnagyobb célért fárad s övé a legnagyobb remény e világon. De sejdíti-e ön a fájdalmakat, melyek a kebelt eltöltik, ha benne tehetetlenségének érzete fölébredett? Oh ön nem sejdíti ezt! Csalódások állnak minden földi pálya körül, célok után fárad minden ember, melyeket elérnie nem lehet, száz harcot ví s százszor legyőzetik, száz tárgyhoz ragaszkodik, s mind széttörött ölelései alatt. De tágas mező e föld, kinek egy virágát elhervasztá a forró dél, annak ezer bimbók nyílnak éppen e hervasztó sugár alatt; egy nagy aranyakna, s kinek egy ér be nem tölti várakozását, annak a hegy marad teli reményekkel. A művész sorsa nem ez. Nem a vándorhoz hasonló ő, ki lidérceket követve e föld posványai között, eltévedett, fáradtan még szemei előtt láthatja az intő világot, s ha süllyed, egy reménnyel tekinthet feléje: a cél, melyet ő követett, mely dicső napként emelkedik lelke előtt, eltűnt s neki nincs mit keresnie, övé egy nagy vigasztalhatlan fájdalom.

Hallgatánk. - Arthur szavainál kínosan emlékeztem saját veszteségeimre; lelkemnek magas vágyai, a kebelnek édes reménye, mellyel az életbe léptem, még egyszer feltámadtak lelkem előtt, s érezve ez ifjú fájdalmait egész nagyságukban, vigasztalni akarám. Mondám, hogy ifjabb, semhogy reményeiről lemondhatna; dícsérém műveit, melyeket évek előtt láttam; emlékeztetém, hogy már maga azon ösztön, melyet a művészet iránt érez, biztos jele hivatásának, hogy a vágy, mely kebleinket gyermekkorunkban eltölti, többnyire jóslat, mely azt mutatja, mily úton fogunk haladni; mondtam - ki tudja mit, az ember ezer vigasztaló okot talál mindenkinek, csak magának nem.

Ő hallgatott, végre kezemet szorítva így szólt: - Ne biztasson ön, én ismerem erőmet; az ég adja, hogy felejtani tanuljam magas célomat, elérni nem fogom soha. Volt egy idő, midőn ezt nem gondolám. Mikor az életbe léptem s láttam e szép világot, s láttam e virágzó téreket, a kékülő hegyláncot a távolból, a csillogó folyót s minden egyes virágot színpompájában: egy rejtélyes érzet tölté keblemet; boldog valék, s mégis nyugtalan, megelégedett, s mégis oly vágyteli. Nem ismerem még a művészetet, de lelkem ezer képeket alkotott álmaimban; a vidék, melyben éltem, az emberek, kiket láték, minden feltűnt ábrándjaim között, szebben, nyájásabban, mint a való, s mégis ugyanaz. Mintegy tízéves leheték, midőn egy nagybátyámnál az első jobb képet látám. - Egy napnyugot vala Claudetól. Elöl zöld halom s néhány fa, megettök a nyugvó tenger könnyű habokkal redőzve, míg a part mellett itt-ott egy halászsajka lelogó vitorláival vesztegle, s hátul a tiszta ég egy lenyugvó nyári nap fonséges színezetével köríté a láthatárt. Elbámulék. Amit álmaimban láttam, mi után szívem évekig vágyódott, mi egy rejtélyes sejdítésként nyugovék lelkemben, előttem állt; érzem, hogy az ember is teremthet a világon, s örömrészezen istennek gondolám magamat. Életem új irányt vőn; ecsetet vevék s festékeket, s dolgoztam. Amit láték, minden fa, minden virág, minden ember, gyermekművészetemnek tárgya lőn. Sírtam örömömben, ha művemet jónak képzelém, sírtam bánatomban, ha első lelkesülésem után még egyszer rátekintve, parányiságát látám: de még élt bennem magas reményem, még nem csökkent önbizodalmam. Rajzmesteremet kérdezém más művészek koráról, s ifjúságommal vigasztalám magamat. Rövidek valának e derültebb napjaim. Atyám gyakorlati férfi s fiának művészi iránya nem lehet kedves annak, ki életét számoló asztalánál töltve, talán sohasem sejdíté, hogy annak is, mit venni s eladni nem szoktak, becse lehet, ő kereskedő vala, kereskedő szívének egész vonzalmából, nekem is annak kelle lennem. A comptoirba ültetve, számoló könyvek felett, éltem e pillanattól egy hosszú kín leve. Szívem a természet után vágyódott, s négy fal közé zárattam; lelkemben

főséges képek támadának és sokszoroznom kellett; művész valék, de csakhogyan annyival inkább undorodtam foglalatosságaimtól. De még valának boldog pillanataim. Ha a munka órái elmúltak s comptoirunk bezáratott, kimenék a szabadba. Enyhült kebellem andalgék körül a város környékein, s ha egy szép napnyugot színezt e tájakat, vagy ha a romok között az éj meglepett, s csillagfény s a hold szelídebb világa ezüsthátolát borította a falak fölé, gyermekálmaim föltámadának s megújult erővel nyúlék ecsetemhez; kevés szabad órámat azzal töltöttem, mit hivatásomnak gondoltam. El kellett rontani e rövid örömeket is! Nem művész - atyámnak ügyes kereskedő kellett fiában, s mi e szándékot gátolá, s más irányt adhatott lelkemnek, azt el kellett rontani, habár boldogságom, habár életemnek egyetlen vigasztalása volna is. Iparkodásaim kigúnyoltattak, minden pillanat, melyet művészetemnek szentelek, elkeserítettett, minden, mit véghez vittem, gyaláztatott. Apám, háznépünk, ismerőseim, ahová csak fordulék, mindenki nevette művészetemet, a legostobább józanabbnak gondolta magát annál, kit mindenki bolondnak tartott; a legnyomorultabb szánakozva nézte nyomorult józanágából lelkesülésemre. Sokáig tűrtem ezt; eleinte haraggal, később inkább s inkább növekedő fájdalommal, napról-napra inkább lemondva reményeimről, inkább meggyőződve, hogy atyámnak igaza van s hogy képzeltem hivatásom csak gyermekálom, melyről józanabb koromban le kell mondani; míg végre elvesztve erőmet, képeimet széttemtem, ecsetemet földre vettem s a művészetnek örökre hátat fordítottam. Atyám tapsolt örömeiben, én sírtam, s életem legkeserűbb könnyei ezek valának.

Nem írhatom le, mennyire hatottak az ifjú szavai lelkemre. Oly rövid vala története, oly egyszerű s mégis mily szomorú. Néhány hideg kíméletlen szó, s egy egész életnek dús reményei elfonnyadnak; egy előítélet, mely az ifjú szív első kívánatainak ellentáll, s a szív lemondva egyszer, nem tud kívánni többé; két ember, ki egymáson talán szeretve függ, de ki külön nyelven szólva, egymásnak átká lesz, s nem értett szerencsétét feldúlja: ez sorsunk; s nem balgatagság-e hát remélni e világon, hol nemcsak a gyűlölet, hanem maga a szeretet is oly nehéz sebeken vérezteti kebleinket; hol barátainak nem elég, ha boldognak látnak, de hol mindenki azt kívánja, hogy úgy légy azzá, mint ő képzelé; hol híveid kegyetlen jószívűséggel addig fáradnak, addig tanácsolnak, míg átlátod, hogy mit kincsnek tartál, becstelen, de a nélkül, hogy javallott boldogságukon kedvet nyerhetnél; hol még sírnod sem szabad a nélkül, hogy vigasztalások ne bántanának, hol emlékezned sem szabad vesztett örömeidre a nélkül, hogy barátid fel ne támadjanak szent emlékeid ellen! mintha valamit érne, ha a keserű kelyhet kezeidből kiránthaták, miután végső cseppig kiürítet. Midőn az emberek büszkeségükben Babilon tornyát építék, az Úr felzavará nyelveiket, hogy ne érthessék egymást; így áll az írásban s ez átká nemünknek. Nem értjük egymást; önösségünk külön nyelvein szólva, elérhetetlen távolban állunk még azoktól is, kiket a végzet mellénk teremte. - Segíteni akarunk, de nem ismerjük szükségüket, szívet kérünk, s okoskodás nyújtatik; segedelem kelle, s tanács adatott; áldoznánk, de nem tudjuk hol; szeretünk, de kiért a szív feldobog, nem érti fohászainkat! s így állunk annyi emberek között magányosan, minden anyagok között, melyekkel boldogságunkat felépíthetnők, nyomorult tehetetlenségben, míg a szív, melyet Isten úgy teremte, hogy megértett fájdalmai édesebbek, mint az öröm, melyet senkivel nem oszthat, kínjában gyűlölni vagy lemondani tanult, míg átlátók, hogy e világ nagy Bábele fölött az Isten átká lebeg, s hogy jobb magányba vonulni, mint tovább fáradni e szerencsétlen tömeg között, hol te mindenkinek s mindenki néked utadban áll, s hol zsibongva, fáradva, küzködve ezredekig, az emberiség nem emelkedett egy kövel sem magasabbra.

Sokáig állánk hallgatva egymás mellett, végre ismét megszólítottam. Rosszallám szándékát, mondtam, hogy akadályok állanak minden pályán, főképp mely a mindennapitól elvált, s hogy küzködnünk kell, ha győzelmet kívánunk; mondtam, hogy ifjabb, semhogy még le lehetne mondania. De ő szomorúan rázta fejét. - Ön csalódik, - szóla végre elfojtott hangon - nem az,

hogy akadályokat találtam; nem az, hogy küzködnöm kelle: öngyengeségemnek érzete ijeszte el pályámról, azon érzemény, hogy a célt, melyet magamnak kitűztem, el nem érhetem, hogy minden iparkodásaim mellett csak kontár leszek. Meglehet, hogy e lélek talán többre vala teremtvé; hogy boldogabb viszonyok talán kifejtheték azon erőt, mely most csak álmakat teremthete; de bármit képzeljen hiúságunk, milliók közül nincs talán egy, ki azon társaság befolyásának, melyben él, ellent tudna állani, s én nem tartozom ezen hatalmasak közé. Lelkem lesüllyedt terhe alatt, s nincs hatalom, mely keblemnek önbizodalmát visszaadhatná. Miként is lehetne máskép? Nem köztaps szükséges a művésznek, nem szükséges, hogy ifjú homlokát babér fogja körül, hogy lelkesedése egy népnél találja visszhangjait; ismeretlenül, nem értve, nem becsülve a közönségtől, lelke nagyra nőhet titokban is, s a mű, melyet alkotott, dicső és fönséges lehet; csak egy szív legyen, mely őt érti, csak egy kebel, melyhez fáradtan simulhat; csak egy lény, melyet szeret, mondja ki helybenhagyását, s ő küzködni fog s örülni művének, s ez egy lénynek, mely őt megérté. De kinek ez nincs, ki, mint én, fáradozásaiért csak gúnyt talál, kit egy szó sem buzdít, egy meleg kézszorítás nem vigasztal, az nem haladhat tovább. Nem csodálatni, éreztetni kell a műnek, s ki erre nem számolhat, az le fog mondani e világ minden babérjairól.

Hangja remegett; észrehevém hogy sírt. Kezemet nyújtám - Engedelmet, - így szóla meghatva tovább - hogy e dolgokkal, melyek önnek érdekesek nem lehetnek, untatom; de oly jól esik néha szólani, s közönséges körömben nincsen ember, ki bánatomat értené.

Ismét néhány vigasztaló szót mondék. - Oh ha önnek helyzetében, - szóla fölgerjedve - ha szabad volnék, s csak egy évig élhetnék kedvem szerint! Elmennék Rómába, ott, hol a nagy mesterek művei állnak, hol a romok között a régi művészet szelleme lebeg, hol minden kő egy hatalmas század nyomdokait viseli magán, s melegebb nap alatt telibb életet élnek az emberek - letérdelve a magas művek előtt, járva az utakon, melyeket a mesterek tapostak, körültekintve azon tájon, melynek látásán ők fölhevülének, érezném hivatásomat, s lennék mint ők, vagy legalább átlátnám, hogy törpe vagyok - s nyugodtan lemondanék. De így, e szüntelen bizonytalanság között, remélve naponkint s kétségbeesve, a művész lelkesülését érezve mindennapi foglalatosságaim között, s ha ismét a művészethez fordulok, mindennapiságomat; nagyobb, minthogy e nyomorult létet nyugodtan elfogadnám, s mégis kisebb, gyengébb, minthogy belőle önerőmmel kiemelkedhetném: egy madár, mely érzi, hogy szállni teremtetett s lebegve kalitkája rostélyain széttöri testét, s mely mégis, ha ajtaja megnyílnék, elgyengült szárnyaival, ki tudja, emelkedhetnék-e még ég felé? Oh e kínokat nem ismeri senki.

- S mi tartja önt vissza e vágynak teljesítésétől? - kérdezém kíváncsian. - Olaszország szélén vagyunk, s kik önt szeretik, habár rosszalni is, bizonyára végre meg fogják bocsájtani a lépést, melyet ön szíve szükségessé tett, s a jövő, teljes meggyőződése szerint, igazolni fog.

- Kik engem szeretnek, - viszonzá megindulva - kik engem szeretnek? Oh ne féljen ön, azok nem fogják hátráltatni utamat. Elmehtek s nem lesz egy szív, mely utánam vágyódnék; meghalhatok s nem lesz egy szem, mely könnyezne. Anyámat nem ismerém, apám búval tekint rám, gyermekségem társai megvetve elhagyának; nincs semmim, mi visszatartóztatna - s még sem mehetek. Éltemnek átka a határozatlanság. Ábrándozó vagyok, akarni nincs erőm. Hónapokig élek egy kedvenc gondolatban, terveket alkotok, átgondolok minden lehetőséget, élvezem előre gyönyöreit, legyőzők képzetemben minden akadályt, s ha a pillanat eljő, nincs erőm. Hányszor készülök utamhoz, hányszor rendezem el dolgaimat, hány búcsúlevelet írtam atyámhoz, s itt maradtam, naponkint átkozva helyzetemet, sorsomat s e gyáva szívet, mely le nem tudja rázni láncait. Boldog, kinek szilárd lelket ad az ég, kinek oly szív jutott, mely ön-erejének érzetében független magányba állhat e világon; a fát, mely magányosan áll, könnyebben ledönti a vész, de ő szabadon fejlődhetett, ágait nem gátolá semmi növéseben, sudara

szétterjedett, csúcsa felnőtt; mit a mag csirában horda, az teljesült; s boldog az is, ki mint az ág, csak egy nagyobb egész részének érezi magát, ki a földdel más összeköttetésben nincs, mint a tő által, melyen felnőtt; ki belőle szívja erejét, ki véle dől s véle virágozik, egy része zöldjének, egy része a nagy árnyéknak, mely körülötte sötétlik; boldogtalan csak az, kit, mint engem, vágyai természetes körétől elkülönöznek, s kit gyengesége függetlennek lenni nem enged.

Ő elment s amint magányomból utána tekintek, szívemet egy nem ismert érzemény tölté el. Szomorúbb valék, mint mikor e falak közé léptem; ki eddig kivételi állapotnak gondolám keserveimet, sejdíteni kezdem, hogy e földön mindenki vállain hordja terhét, s hogy ha az ok, mely szemeinkből könnyeket facsar, különböző is, a cseppek azért nem kevésbé keserűek; - szomorúbb valék s mégis vigasztaló érzet tölté szívemet: az, hogy egy embert találtam, kinek talán hasznára lehetek. Ki nem szenvedett, nem tudja, mi végtelen gyönyör fekszik e gondolatban. Önzőknek születünk; a gyermek első játékaiban már főszemélynek tekinti önmagát; az ifjú áldozik, de önérzeményeinek; a férfi fárad, de öncéljaiért; de adj egy nagy fájdalmat a kebelnek, rontsd el reményeit, tedd nyomorulttá, hogy önzésének célját magában ne kereshesse többé, s látni fogod, mivé lett. Lelkének isteni szikrája kitört a sors csapásai alatt; a szív érzi, hogy az éleletnél magasabbra teremtetett. Mióta Arthurt láttam, minden gondolataim új irányt vőnek; a tompa fájdalom helyett, mely lelkemet eddig lenyomta, új életerőt érzék magamban, vigasztalni akartam s vigasztalva valék. Az ég úgy alkotta szíveinket, hogy nemcsak jó tetteink, de még jószándékaink se maradjanak jutalom nélkül, s ki elég erős magáról megfélekedezni, az látni fogja mindig, hogy ha mást nem is, legalább magát boldogítja.

Független valék, s miután minden viszonyokat átgondoltam, s napról-napra inkább megismerkedve új barátommal, meggyőződtem, mennyire ellenkezik családi köre szellemével, végre azon ajánlatot tevém neki, hogy velem jövén Rómába, ott addig, míg művészete vagy megbékült atyja módot nem nyujtanak, segedelmemet kölcsönként elfogadja.

Eleinte vonakodott, később megegyezett, s már indulóban valánk, midőn atyjának betegsége s halála által nagy vagyon urává válván, ajánlatom szükségtelenné lőn. Még egy pár nap folyt el készülétek közt, búcsút vevék atyámtól s elmenénk. Ő teli reményekkel, én nem öröm nélkül, mint ki egy boldogot lát maga mellett s érzi, hogy nem minden érdem nélkül tekinthet örömére.

Hosszasabban szóltam e tárgyról, mint talán szükséges vala; de tevém, mert akarám, hogy ezen ifjút, ki velem annyiban rokon volt s más utakon oda jutott, hová én, ismerd, s mert meggyőződése szerint nagyobb befolyással talán semmi sem bírt életemre, mint e találkozás éppen e pillanatban, mikor életemet nem türtem volna sokáig, ha ez új viszony gondolataimnak új irányt, fájó szívemnek a barátság balzsamát nem adja. - Ki oly mély sebet hord, az csak ha magát szükségesnek érzi, tűrheti létét; ki multjára nem tekinthet vissza, annak jövő kell, melyben áldoznia lehessen; a boldognak is kínos a magány - annak, ki szenvedett, tűrhetetlen.

XXXIX.

Hosszú utakról sokszor ábrándoztam gyermekkoromban. Vágyteli szemekkel nézem a kék hegyláncot s gondolám: ott túl szerencse vár reád; képzelék tengert teli sziklákkal s vészekkel, s közepette egy szigetet, hol hajómat kikötve boldog leszek; álmodám más szebb hazákról távol éghajlat alatt, hol az ég tisztább, a nap melegebb, a tájakat tél nem fosztja meg virágjaiktól s a szív nem ismer bánatot. Igazam vala, mikor ezt képzelém; túl a hegyláncokon, a tengeren túl, s más éghajlat alatt, hová csak utam vezethetett, öröm várt volna rám mindeütt. E szép földön öröm tanyája minden hely, hol lelkünk csendjét emlékek nem háborítják.

Most utaztam. Elöttem a messze világ nyitva áll, s mit találtam? Oh mi boldogok volnánk, ha a valót kicserélhetnők azon érzeménnyel, mellyel reményeink korában feléje tekinténk, vagy inkább ha nem látnók vágyainkat teljesülve soha. Szerencsétlen egy játék az élet, miben a kártya, melyre addig vártunk, végre mindég kijő, de csak akkor, ha reá már nem teszünk s vele nyernünk nem lehet.

Olaszországba menénk. Ki nem ismeri Itália szépségét? Neve maga már vágyakat gerjeszt; az ég kékebben borul ez áldott határok fölött; illatozva virágzik a mező; a zöld olajfa elvénül, s csak órákig ismeré a telet. Isten megáldá e hazát. Ha az Alpokról lejössz, langy szellők lebegnek elédbe, s míg szemed, a lezúgó hegyfolyót követve, a zöld rónára tekint, nem ismert vágy tölti lelkedet; sietni akarnál te is ez áldott határok felé, s zajongni örömdben, mint a hegyfolyó, hogy e földre értél. Itáliában vagy, ott, hol két ezred dicsőségének emlékei állanak, hol a művészet felhalmozá kincseit, hol a nyelv dallá, az élet egy bájló álommá válik; azon földön állsz, melyről mint gyermek ábrándozál, melynek nevével ifjú szíved egykor fölhevült: tekints körül s éldelj. - Éldelj, ha e romok között a hajdankor nagyszerűsége emelkedik lelked előtt s nem a gondolat, hogy ennyi elmúlhatott; ha a fényes palota előtt álmaidat a koldus rimánkodó kérelmei nem rontják meg - éldelj, ha tudsz, én csak szomorú érzeményeket találtam.

Láttam Velencét. Még áll e város, dicső még romladása között; századok üzték fölötté hatalmukat, de ő szép marad, mint a nap, mely ragyogva áll a tenger fölött akkor is, midőn alkonyodik s fényt hagy maga után. A tenger habozva környezi palotáit, alapját vészek csapdossák, de az emberi mű fennáll, s az ember emelkedve érzi, hogy hatalma az elemek harcaival dacolni tud; de vajjon nem érzi-e ugyanakkor szívünk, mi gyenge önszenvedélyei ellen? A paloták állnak, de lakóik elköltöztek; a csatornák megmaradtak, de csak itt ott szakítják félbe egyes evezőútések a bús csendet; szent Márk piaca körül még magasan állnak a hajdani respublica építményei, de a nép hiányzik, hiányzik a diadalmi öröm, mellyel a győzelmes doge egykor itt fogadtatott, s a magas érzemény, mellyel a hajdani velencei e földet tapodva honn érzé magát, s mégis a világ legdicsőbb helyén. Minek csak elemek ellen kelle küzködni - fennáll; mi az emberek szenvedélyeivel vítt, szétromlott; a város túlélte népét. - Szomorú egy látvány ez; s az ember, ki egy sír mellett nem mehet el a nélkül, hogy felsóhajtva nemünk mulékonyságára ne emlékeznék: itt, hol egy nemzet ravatala fölött áll, joggal szomorkodhatik el annyi ivadék, egy több mint ezredes dicsőség süllyedő emléke fölött; hol mindazon külső pompa, mely körülötte áll, mindazon fény, mely első pillanatban képzetét megragadá, csak arra intik, mi nagy halott fekszik előtte.

De talán az vigasztalja lelkedet, hogy egy nagy nemzet nyomdokain jársz; hogy e hallgató falak között egykor a szabadság lelkesítő szavai hangozának, s hogy e nép, mely most szánakozásokat gerjeszti, csak mióta hazáját veszté, süllyedett annyira. Szép, habár romok fölött, visszatekinteni egy nagy multra; s bármi szomorú érzemények töltsék lelkedet e világ szétbomlott nagyságai között, a gondolat, hogy legalább egykor fennálltak, elfelejti a bánatot. Minden, mit emberek nagyot tettek, neked nem idegen: elődeid dicső tetteiben érzed önhivatásodat, s míg egy erősebb ivadékhoz föltekintesz, szíved emelkedik. Oh de nem itt! E város süllyedő nagysága nem érdemli könnyeidet! mi itt elveszett, nagyszerű vala, de nem olyas, minek emlékénel emberi kebled emelkedhetnék. Vagy nem egy ezredes zsarnokság nyomdokait tapodják-e lábaid? nem azon hatalmas patriciátus palotái között jársz-e, mely magát büszkeségében királyok hasonlóinak vélé, míg a nép csak elnyomásából sejdíté, hogy fölötté vannak olyanok, kik magokat szabadoknak érzik s elég magasra állítottaknak, hogy alattvalóik panaszait megvethessék. Oh ne ámíttasd el magadat ezerszer ismétlett közmondások által; ne gondold, hogy, mert egy respublica romjain állsz, itt elveszett szabadság fölött kesereghetsz; s ha szívedet bánattal tölti az idegen lobogó, mely előtted áll, ha a doge-

palotában csak önlépteid visszhangja szakasztja félbe a rémítő csendet, s a fejedelmi képek hosszú sorával a dicsőség, mely e falakat környékezte, bevégeződött: akkor gondold, hogy fölötted az ónkamrák állnak, alattad a híres kutak, közeledben a fohászok hídjai; s ha netalán egy könny lépett szemedbe, töröld le, mert egyiken állsz azon helyek közül, hol a szabadság szent nevében istentelen zsarnokság üzetett, hol a nép véréből termett babér csak egyesek homlokait fűzte körül; hol a haza egyeseknek lakoma vala, a népnek nem egyéb börtönnél - hogy egyiken állsz azon helyek közül, hol az idő kimondta ítéletét egy nép fölött, hol az örök igazság egy példát állít fel, hogy minden ügyesség s fortély, minden anyagi hatalom, sbirrek s tizek tanácsa, s amit csak száz Macchiavel képzet kigondola, azon országot nem tarthatják fenn, melynek igazság nem az alapja.

Idők jöhetnek, hol, mint Byron mondá, e város tengeri nádként a sós habok közé, honnan eredett, visszasüllyed, s Velence egész dicsőségéből talán csak egy rege marad, melyet a halász alkonyatkor társainak elbeszél: hogy itt lenn a habok alatt egy város áll, melynek egykor hatalmas hercege vala, nagy népe s fényes palotái, s melyet Isten átkában elsüllyeszte. A nép hinni fogja a mesét, s lesznek, kik nagy ünnepeken a tenger mélyéből harangozást képzelnek hallani. - Mennyi nem tűnt el így a világról? hány név, mely századát felrázta, hangzott el, hány városból nem maradt egy kő? - Mint a fa, melyet századok felnövesztenek, ledől s rohadva elenyészik sarjadózó utódai alatt: úgy országok; míg végre sötét nyomuk is eltűnt s a világ történetéből egy rege maradt gyermekek számára, melyen a józan elmosolyodik.

Ki mehetne végig Olaszországon a nélkül, hogy lelkében e gondolatok ne ébrednének? Velencétől le Nápolyig romokat találsz mindenütt. A lesüllyedett diadalív, a magas amphitheatrum, melyet a szétbomlott templom kövei félig eltakarnak, s mögötte a gót egyház sötét falai, s az erős városfalak, melyeket szabadságnak emeltek polgáraik, s melyek, mióta nincs mit őrizniök, dűledeznek: minden a multra int, minden eszedbe juttatja, hogy két nagy korszak dűledékein állsz, mely e határok között külön hosszú életet élt, külön eszméért küzdött, külön nagyságot fejte ki s most örökre elenyészett. Rómának a világ hódolt, s mi maradt belőle romoknál egyéb? századokig küzdött a középkor, s hova lettek eszméi, hova lelkesülése, mely a világot felrázta? S így foly kor kor után; minden új eszme, mely feltámad, elrontja azt, mely előtte uralkodott, hogy később hasonló módon enyészék el. Mint a hernyó, mely befonja magát és sötét nyugalomban vesztegel, míg órája eljött, s akkor önművét szétrontra, mint lepke emelkedik: ilyen az emberi nemnek élete; minden kornak megvagy az eszméje, melybe magát befonva egy ideig nyugszik; mindenik széttöri végre önalkotta börtönét, mindeniknek megvan emelkedése, rövid órája, mely után, mint a lepkévé vált hernyónak, meg kell halnia. S mi még küzdünk? mi reménylünk ennyi romok fölött, mi bízni merünk öneszméink valóságában, ha visszatekintve látjuk, hogy minden kornak meg vala lelkesedése, hogy mindenik egy igazságért küzdött századokig, s mindenik végre átlátá, hogy csalódott! Oh örültség, mely az emberi nem történetét ismerve, még nem tudta lemondani! Nézd a lazaront, te büszke ember, ki léted szűk körével meg nem elégedve, sírodon túl akarnád terjeszteni éltedet; ki egy nevet akarsz hagyni magad után; ki e világból, melyben jobb vala nem élned, kimenni nem akarsz: ő bölcsőbb náladnál! Fölötte tisztán boltozik az ég, a táj virágosza áll körülötte, s ő boldog; föltekint, s rá ezernyi csillagok öntik le fényüket, ő nem ismeri nevöket s a távolságot, melyben egymástól állnak, de látja a ragyogást s örvend neki, s örvend a virágoknak, melyek körülötte nyiladoznak, s a nagy tengernek, mely morogva álomba szenderíti. Egy narancsfá, melynek gyümölcsseit elérheti, a meleg napnak sugárai, - s talán egy kevés szerelem, mely keblét emeli - mi kell neki egyéb? Nézd őt, ha a nap sugáritól elvonulva, romok árnyéka alatt elszunnyadott, s mondd, ki józanabb? ő-e, ki árnyéket keres e falak között, vagy te, kinek képze e hideg kövön felhevülve dicsőségről álmodozik? ő-e, ki tudja,

hogy ez élet hosszú játékában csak egyes esetek kedvezők, hogy az balgatag, ki a jövőre tekint vagy más után vágyódik, mint mit éppen megragadhat - vagy te, ki egy világ gondját hordod szűk kebledben, mintha nem volna elég fájdalom önéltedben? ő-e, ki él, élvez, örül; vagy te, ki halhatatlanságról ábrándozol, te, ki önző vagy, mint ő, csak hogy balgán abba helyezéd reményidet, mi - elérve bár - nem boldogít.

Vagy azt hitetted el magaddal, hogy másoknak élsz - hogy feladásod áldozva másokat boldogítani; hogy az emberiség kocsija nem haladhat, ha te, törpe, nem fogod be magadat s nem húzod izzadva tovább? Magadat boldogítani nem tudád, magad nem juthattál annyira, hogy keblednek csak egy sebe gyógyuljon, s az emberiséget akarod boldogítani? Menj Rómába, tekints magad körül, idézd fel a multat lelked előtt, s remélj, ha tudsz. - Mennyi nagy történet e városért! mennyi férfi élt e falak között, kinek nevének szíved ezredek után feldobog! s vajjon miért éltek, miért véreztek ők? Azért, hogy nemzetök boldog legyen? - Róma egész történetében nincs egy perc, hol a többség nem szenvedett volna. A pillanattól, melyben a nép a szent hegyre vonult, addig, míg Gracchusait megöle, egy hosszú küzködés izgatá belsejét, küzködés éhség, nyomorúság, elnyomás ellen. - Azért, hogy a szabadság fennálljon? - Azok, kik Róma csatáiban vérezve, honuknak a világot meghódították, nem Tiberius birodalmát nagyították-e vérökkel? azok, kik Rómát építették, nem Nero tűzhelyét készíték-e elő? azok, kik a szabadságért küzdöttek, nem azért fáradtak-e, hogy a pártoktól szétdúlt országban a zsarnokságnak helye biztosabb legyen? S vajjon érdemes-e hát nagy célokért fáradni; érdemes-e csak egy percnyi életet áldozni azért, mi talán csak új kínokat hozand embertársaidra? érdemes-e valamit tenni, ha tudod, hogy a földbe, melyet véreddel termékenyítél, egy más kéz fogja vetni a magot, melyet akaratod ellen felnövesztesz; hogy hamvaiddból nem teneszméd fog főnixként emelkedni? Ha magas ábrándok tölték lelkedet, jer Rómába, s ha minden kő mulékonyságra int, minden dicső névnél, mely itt eszedbe jut, lelkedben a gondolat támad, hogy ennyi áldozat, mely e haza oltárain tétetett, nem hozhata áldást lakóira: akkor sírj, távozva, egy keserű könnyet, mint én, nem azért, hogy a nagy kor, melyet bámulál, elmúlt, de mert átlátod, hogy okod nincs, melyért visszakívánhatnád; nem azért, mert a nagy férfiak ivadéka kihalt, de mert látád, hogy fáradozásuk hasztalan volt, s a legdicsőbb vitéz, mint a gladiátor, csak azért halt meg, hogy a nép kevéskét tapsoljon; nem, mert Róma elenyészett, de mert meggyőződted, hogy a nagy korok s boldog nemzetek csak történetkönyvekben állanak, s hogy a való egyenlően szegény mindig s mindenütt. Köntöseinket változtatjuk, gondolatink új szavakba öltöznek, de az ember nyomorult marad legszebb bíborában is, gondolatai nem emelkedhetnek túl e föld porán.

Oh mert ti világ bölcsei, kiket magasabb vágyak a tett poros mezőiről elvonának, mit víttatok ki ezeréves fáradozásaitokkal? hányszor emelkedék lelkem ifjú napjaimba vággyal nagy neveteknél! Oh szép, így gondolkoztam magamban, távol a világ zajától, egy magas gondolatnak szentelni az életet. Az imperator diadalíve ledől, a tribun hatalmas szava elhangzik, s a szívekkel, melyek egykor feldobogának hangjainál, eltűntek a szenvedélyek, melyeket gerjeszte: csak az eszme nem vész el az évek változásával; csak a való, melyet a magányos gondozó feltalál, marad fel századok romjai fölött. Egy emléke a multnak, csirája talán hosszú jövőnek. Boldog, háromszor boldog, kinek ez juta sorsául.

Boldog? Olvasd Faustot, hol nemünknek egyik leghatalmasabbja önszenvedéseit letevél; nézz egyet azon szerencsétlenek közül, kiket a tudásvágy nagy átokként megragadott, kik merészen kinyujtva kezüket az ismeretfa tiltott gyümölcse után, mint emberelődeink paradicsomukat, úgy azon kis örömet is elveszték, mi még e földön számukra megmaradt, s vajjon kívánczol-e a babér után, mely homlokát köríti; akarsz-e kiválasztva az emberek sorából magányosan állni e világon, eltemetve tudományod hideg falai közé, lemondva élted örömeiről, lemondva minden reményről, barát nélkül, ki bánatodat osztaná, míg élsz; egy szív nélkül, mely utánad

vágyódnék, ha meghalsz? akarsz-e nem bírni e nagy világon semmit, mint tudományodat, e kegyetlen zsarnokot, ki lelkedet szolgájává tévé s éltedért rejtélyekkel fizet; ki majd véghetlenségével lelkedet elnyomja, szűk határok közé szorítva törekvéseidet, csak korlátokat mutat; ki Memnon-szoborként hajnalkor, midőn hozzá először közelítél, megszólamlott, s most néma az egész napon át. Oh akarod-e mindezt, boldogtalan, ki tudomány után vágyódl; akarsz-e elvetni magadtól mindent, mi szívednek kedves volt, barátságot, szerelmet, ifjú szívednek egész kincsét, hogy egy kételyt nyerj jutalmul? s lám ez a tudósnak élete. Azon elismerés, mely ősz fejére talán még életében egy silány borostyánt fűzött, mintha el akarná takarni a mély redőket, melyekkel e homlokot átszánta a gond, őt nem boldogítja! Ha magányosan jár körül könyvtárában, s az elavult bőrkötésekre néz, melyeknek szerzői egykor éltek mint ő, s korukban talán híresek valának, mint ő; ha körültekintve elődeinek e sírboltjában, eszébe jut, hogy végre az idő jönni fog, midőn ő is felejtve lesz, mint ezek, midőn neve is legfeljebb egy pár pedáns által ismertetik, s lelkének legfényesebb gondolatja, a mű, melyet évekig agyában érlelt, melyért éltét adá, egy könyvtárnak szűk sorai között temetve leend; ha visszagondol azon kevés valóban nagy nevekre, melyek nemünk ezredes emlékei között fennmaradtak, s látja még ezeket is kitéve a kor változó szeszélyeinek, ragyogva egy percre, hogy szinte emberfölöttieknek látszanak, később, miután az általok föltaalált igazság köztudomássá lett, megvető szánakozással említve; ha látja a legmagasabb eszmét felejtve századokig, s ismét feltalálva, s újra eltűnve, bár néha csak azért is, mert a késő ivadék, mely fölkapta, nem bírja el súlyát: vajjon vágyódhatik-e dicsőség után?

Oh ti hasztalan fáradtatok, bölcssek, kik a tudomány kemény mezején munkáltatok! bajnokok s törvényhozók, kik a nép boldogításáról álmodtatok! Száz csatában győztek már az igazság zászlói alatt, milliók haltak el diadalmaidban, minden eszmének megvolt keresztfája, minden csepp tudomány száz emberélet jutalmául adatott, s vajjon boldogabb-e nemünk ennyi áldozat után? mi mást szerze tudományotok, mint kételyeket, mi mást nyere az emberi nem azon kis szabadsággal, melyet bajnokai kivíttak, mint láncainak érzetét? s nem szenved-e a többség most, mint századok előtt, hogy alig hihetnők a szabadság győzelmeit, ha nehéz sebhelyeink nem intenének reájok?

Körüljártam egész Európát, Skandináviától Spanyolországig - Oroszország pusztáitól a szabad brittek szigetéig; a szabadság, az erény s megelégedés hazáját nem látám. Szomorúan egyenlő a világ mindenütt, s midőn az Orkney-szigetek végsőjéről a nagy Atlanticumon áttekintek, azon gondolattal tértem vissza Franciaországba, hogy jobb távol maradnom korunk Eldorádójától, mely a tengeren túl virul, nehogy az, mit oly szépnek gondolok, meglátva, mint minden egyéb, elveszítse fényét előttem. Jó egy csalódást megtartani magunknak.

Majdnem másfél évet töltöttem külföldön. Előbb szomorú valék. Kinek lelkét nagy fájdalom dúlta föl, az nehezen talál vigasztalást magának. - Ha a zápor a hegyoldalnak zöld pászitját egyszer fölszakítja, s utat mosott árjainak, minden víz arra veszi futását, s a leglanyhább eső, mely alatt más mező zöldelve üdül, itt csak mélyebbre mossa a régi sebet; így tartja meg a szív fájdalmaink nyomát, s egy véletlen gondolat, egy vigyázatlan szó mélyen sérthetik a keblet, mely elmúlt keservek sebhelyét hordja. - Jaj annak, kit szívének iránya vagy szerencsétlenség egyszer szomorú életnézethez vezetnek; bármi kedvező körülményekbe állítsa is őt később végzete, öröme mégis megszűnt. Rejtélyes értelmű könyv a világ, bánatot találni minden lapon s vigasztalást; árnyékot vet minden fa, melyre a nap tiszta világa lesüt; méz tölti a virágkehelyt, de nem hiányzik keserősége; s ki egyszer a dolognak bús értelmét felfogá, az bár merre forduljon, keservet talál; hisz a szív is, mint a könyv, minden érintésnél mindig csak a legolvasottabb helyen nyílik meg. Csak rokonait találja minden kebel e világon, képeket csak öngondolatának, lelkesülést csak arra, mi éppen lelkét tölti, s ki, mint én, szenvedett,

hasztalan futja körül a világot, vigasztalást itt csak azon boldogok találnak, kiknek a fájdalom egy véletlen esetként zavara fel életöket.

Arthur társasága, bármi nyájasan s barátilag simula is hozzám, inkább terhemre volt. Vannak az emberi életben állapotok, melyekben a magány szükségessé válik; ha szívünk érzi, hogy gyönyöre nagyobb, mintsem hogy valaki felfoghatná, vagy ha boldogsága romjain állva sejdíti, hogy keservét senki sem értheti: a szív inkább magába vonul vissza; inkább magányosan hordja nehéz terhét, semhogy idegennel osztaná, s Arthur nékem az vala. Éltének azon korában állva, mikor még remélhetünk, mikor minden csepp, mely szemünkből árad, még egy virágot talál, melyen harmatként függhet, mikor maga a fájdalom sötét aknája még annyi kincseket rejt, ő nem értheté fájdalmaimat, s szinte örültem, midőn Rómában megváltunk.

De miután egy ideig magam maradtam, s végigjárva annyi országot, látva annyi helyet, hol emlék lelkemet nem sérté, találkozva annyi emberrel, mintegy erőszakkal kiragadtatám önmagamból, enyhülni kezdé bánatom, s habár nem boldogan, legalább vigasztalva tértem vissza. Nincs semmi vigasztalóbb, mintha utazunk. Míg honn vagyunk, mindenki ismer, mintegy osztja bánatunkat; minden, mit látunk, rá int, s kikkel találkozunk, inkább részt vesznek szomorúságunkban, minthogy belőle kiragadhatnának. Künn új körbe lépünk, új emberek közé; senki nem sejdíti, senki nem bánja, hogy szenvedünk, nem közelíthetünk senkihez a nélkül, hogy magunkból ki ne lépnénk, át kezdjük látni, hogy létünk egy pont a világban, s szenvedéseink kisebbeknek látszanak, miután önfontosságunk kisebbedett szemünk előtt, s meggyőződünk, hogy e földön, hol minden keserv hasonlót találja csak, ritkán akadunk oly emberre, kit joggal irigyelhetnénk.

XL.

Párizsba menék. Majdnem két év mult el, mióta e várost elhagyám, s habár kellemetlen érzésekkel, mégis nyugodtan tértem vissza körébe, hol Valmontné s más ismerőseim által mindjárt a nagy világ körébe ragadtattam. Terv nélkül álltam a világban, a magány elszomorított, s így mintegy önkénytelen lépek e társaságba, mely lelkemet ki nem elégíté, de legalább - mint minden új - mulattata, s miután a szívnek érdekei megszűntek, egy ideig hiúságomat kecsegteté. Majdnem két évet töltöttem így, s ha ismernéd e kört, nem kellene mondanom, hogy nem maradt semmi emlékem, melyet leírni érdemes volna, legföljebb az, hogy megismerem s elundorodtam nyomorúsága előtt.

Te a nagy világot nem ismered. Ne bánd; parányi a kör, melynek e pompás név adatott, s azok, kik benne élnek, nem elégíthetnék ki tiszta becsületes szívedet. - Hegyhez hasonló az emberi nem. Egy nagy tömeg, mely felszínben különböző, de nem anyagában. Ne kívánozz fel virágzó aljadból a csillogó csúcsra, hol örök tél uralkodik s minden fény, mely körülöttes ragyog, csak arra int, mi terméketlen téren állsz.

Miként is lehetne másképp ott, hol csak ünnepek vannak s nincs dolgozó nap; azok között, kiket családi élet nem javít, honszeretet nem emel ki önzésök kis köréből; ott, hol az emberi kebel elég gyáva nem tűzni ki magasabb célt magának, mint mulatságot, ahol legnagyobb csalódása végre az, hogy unatkozott; lehet-e ott való öröm s azon tiszta meglegedés, melyet csak osztott érzelmeink által élvezünk? A természet bosszút áll, valahányszor útjaitól eltérünk, s nem engedi, hogy azok, kik köréből kiléptek, legszebb adományaiban osztozzanak.

Az Isten társaságra teremté az embert: nincs szív, mely e földön nem találná rokonát, melyet egy titkos, le nem írható érzet nem vezetne néha embertársához, s kiknek szívei összhang-zanak, kiknek gondolatai egy irányt követnek, találkozva, boldogabbaknak érzik magokat. Vannak pillanatok, melyekben a szívnek közlés szükséges, van a bánat s gyönyörnek egy fokozata, melyben szólnunk kell, s nem tagadhatja senki, hogy a társasági örömök természetünkől folynak. De lehet-e társaságnak nevezned azt, mit fensőbb köreinkben látsz? e könnyű csapatot, mely esténként, mint a molyok a gyertyavilág körül, összesereglik, egy óráig dong s ismét eloszlik; e sokaságot, melyből kettő nem ismeri egymást, hol egy szív nem szólal föl annyi között, s ha holnap mind sírjaikba szállnának, az egy, ki hátramaradt, hihetőkép nem fogja mondhatni, hogy barátot vesztett. Lehet-e társaságnak nevezni e kört, melynek több száz személyeit nem benső szükség vagy szíveik vonzalma, hanem születésök, birtok vagy éppen azon szemtelenség vezetett egymáshoz, mellyel némelyek e körökbe tolakodnak, s végre ott maradnak, inkább, mert nem lehete tőlök szabadulni, mint mert odavalók; e kört, mely kívülről tekintve egy nagy egésznek látszik s mégis száz különszakadott, a születés és birtok külön fokozatai szerint egymás fölött emelkedő darabokra oszlik; lehet-e társaságnak nevezni végre azt, minek főalapja elkülönözés, s gyönyöre nem annyira, hogy valakivel közeledénk, mint inkább, hogy másokat ki lehete zárunk. S ha polgári körben a társalkodás egy része létednek, s ismerőseid körében, hova magaddal hozhatod hibáidat s erényeidet, magaddal a gyönyört s bánatot, melyet éppen kebledben hordasz, szívednek jól esik a közlekedés: vajjon termeinkben, hol ez tenned nem szabad, hol erények helyett szokásokat, ész helyett csak elmésséget találsz, hol bánatod s örömed nem érdekel senkit, feltalálhatod-e ezen örömeket?

Nem a szerint, mennyit érsz, hanem mennyinek tudsz látszani, szabják meg becsedet; nem az, hogy valamit tevé, de hogy mindent elkerülsz, mi az illedelmet s fölvelt szokásokat sértene, teszi, hogy e társaságba fölvétessél; s természetes-e, hogy ily körbe kívánczol? sőt áldozatokat teszesz, csak hogy benn maradhass? Áldozatokat! Oh s mennyi nem kíváztatik tőled! A szerzetes nem ragaszkodik oly szigorúan kolostori rendszabályihoz, mint te azokhoz, melyeket előítéletek elődbe szabának. Vak engedelmességgel teljesíted a legneveltségesebb szokást, a legbalgatagabb divatot. Hallgatva eltűröd azon lelki szegénységet, mely kötelességedül tétetik s melyért minden magasabb eszmét, mely a szűk terem körében meg nem fér, vétekként rejtegetsz, csak hogy ne gyanítsa senki, miként a köznyomorúságban nem osztozál; és szüzesség esküjével lekötve a szerzetes nem őrzi szívét úgy, mint te minden melegebb érzeménytől. S mennyi önmehtagadás naponként! Mennyi alkalmatlanság s gáncs élted minden órájában! Ha kedvesed, ki néked éltét szentelé, ennyit kívánna, elhagynád; s ím, mind ezt nyugodtan, örömmel viseled.

S miért? hogy herceg A*** táncvigalomra hívjon, hol belépted első pillanatától másnak nem örülsz, mint azon pillanatnak, melyben e tolongásból szabadulnod lehet; hogy gróf B***, kinél Párizsban unalmasabb ember nincs, veled a boulognei erdőbe kocsizzék, s marquis C*** nálad hagyja kártyáját; ezek jogaid. Ha színházba mégy, néha egy vagy más divatos asszony páholyába ülhetsz, s hajgöndörítöd a karzaton meglátva, talán irigyli sorsodat; a naplopók, kik Párizsban, ahol csak vigalom adatik, megjelenve, kapu alatt nézik a fölmenőket, ismernek, s amennyi bérruhás van, leveszi kalapját, ha jössz: - ez dicsőséged! Ki hinné, hogy józan ember találkozik, ki ezért csak a legkisebb alkalmatlanságot el akarná tűrni, hogy valami oly csekély lehetne, mit ily nyereségért tenni nem vonakodnánk. S mégis, talán e világon semmi sem kerestetik állhatatosabb törekvéssel, mint éppen e haszontalanságok. Vannak, kik éltök céljául nem tűztek ki mást, minthogy e társaságba fölvétessenek; kik évekig gondolkoztak, esdekeltek, csak hogy egy terem ajtai megnyíljanak előttük; kik nem sokallottak semmi fáradságot, csak hogy mint egy fényes körnek utolsói végre lenézettessenek, minden megalázást nyugodtan elviselve, csak hogy másnap reggel a kínos este után elmondhassák: én is ott valék.

A testvér el fogja tagadni testvérét, a barát elhagyni barátját, a fiú szégyenleni atyját, hogy e célhoz érjen. Nincs meggyőződés oly szent, mely ennek föl ne áldoztatnék, nincs érzemény oly nagy, mely ez előtt el ne vesztené hatalmát. S hát van-e valami nagyszerűbben nevetséges, mint ez? - s ha korunknak nagy szatirikusa volna, nem lehetne-e joggal elmondania a rómaival: nehéz, szatírárt nem írni; nehéz, s nehéz volna nem nevetni, ha nem jutna eszünkbe, hogy e bohócságok alatt egy nagy erkölcsi romlás rejtezik.

Mit is ártanának másképp e társaságnak nevetségei? mi baj, ha egy pár száz bohóc Párizs közepett egy kis kört alkotott, választotta magának, melyet nagy-világnak nevez; ha külön törvényeket szabott kicsi országának, s határai között más, emberiektől különböző erényeket s hibákat gondolt ki. Ha kebleik gyengeségét érezve, parányi személyüknek egy kisebb kör kell, hol ők is dicsőíthetnek érezhessék magukat, s azok, kik a tömegnél magasabbra nem emelkedhetnének, legalább annak örülnek, hogy máshol állnak, mint a sokaság; ha büszkék tudnak lenni, mert szeszélyük a város szabóinak irányt ada s nevök néha egy divatújság lapjain áll; mit árt ez a világnak? Táncoljanak ők, míg az emberi nem legnagyobb századát éli; járjanak házról-házra vizitkártyáikkal, változtassák évenként béraruháikat, küzködjének párviadalaikban, játsszák tovább kis komédiájukat, melyet a világ nagy színpadán elkezdenek, amelyben mindenki a kis szerepet annyi fáradsággal adja; inasaik, amúgy is az egyetlen idegen nézők, kik előtt játszanak, talán igen fogják bámulni mesterségöket - s az emberi nem nagy drámája azért nyugodtan haladhat tovább, ők szabadon forgolódhatnak parányi körükben, szabadon donghatnak királynéjuk körül: megfér a nagy réten kicsi méhkasuk is, s az átmenő nem veszi észre, mennyi mozgás tölti belsejét. - Tietek a nagy természet, tietek a hajnal, ha a föld egy boldog álmoként, melyet az éj hozott, mint a teremtés első napján, egyszerre világosan áll; tietek az est elhaló fényével, mely kebleteket nyugalomba szenderíti, s az éj, mely milliónyi világait csillogva feltünteti előttetek; tietek a szerelem bájtelő csalódásaival, s a barátság, a honszeretet, mely szíveiteket örülni tanítja, ha áldozik; minden, mi valóban szép s boldogító, a tietek; az ég nem tagadta meg senkitől való kincseit; hadd mulassanak ők, ti érezhettek.

Mindez nevetséges, de ártatlan; szomorító csak e köröknek romlottsága. Nemcsak, mert az erkölcstelenség képe minden emberbarátnak fáj, bár tőle távol álljon is; nemcsak, mert közönyösek nem maradhatunk, ha meggondoljuk, mennyivel magasabb tehetség, mely szebb jövőre vala teremtvé, veszett el körének aljassága által: de mert az emberi társaság egy test, melynek egyes tagjai betegek nem lehetnek a nélkül, hogy az egész ne sínylenez; s miként ha a fa sudarán szárad, a kertész vesztét jósolja; félhető itt is, hogy azon baj, mely a társaság fensőbb osztályait megragadta, a mindig egyenlőség után vágyódó s felsőbbjeit leghamarabb hibáiban utánzó tömeg által az egész társaságon el ne terjedjen.

Téged a végzet e körökbe, melyekről szólok, soha nem vezetett, de ismered a proletáriust, s ez elég, hogy rólok ítélhess. A napszámos, kinek durva kezét mint orvos néha megszorítád, s azon fényes urak, kikkel én társalkodtam, lelki rokonok; semmi sem hasonlít, legalább hibában, annyira egymáshoz, mint éppen a társaságnak e két végpontja. Hasonló meggyőződések, hasonló gondolatok s érzemények, vagy inkább gondatlanság s érzéketlenség közelítik egymáshoz e két, látszólag oly távol álló osztályt. A napszámosnak köre szűk, csekélyebbnek érzi magát, semhogy a közvéleménynek tetteire hatása lehetne; a dandy a közvélemény fölött gondolja magát - s egyféle cinizmust látunk mindkettőnek érzeményeiben. Ez, mint amaz, egyenlően megvetik az embereket, az egyik, mert nem szorult, a másik, mert hasztalan folyamodik segedelmökhöz; egyenlően önzők, amaz, mert magának lehet, ez, mert magának kell élnie. Ne hígy, hanem kételkedjél; ne remélj, hanem számolj; ne szeress, hanem éldelj, éldelj s vesd meg örömeid eszközeit: ez az oktatás, melyet a nagy világban megvénült apa fiának hideg nyugalommal útjára ad; ne hígy, - így szól a proletárius, elkeseredett szívvel,

felnőtt magzatához - mert csak csalódásokat fognál találni; ne remélj, mert e föld határain nem virul öröm számodra; ne szeress, mert nem fog senki szeretve közelíteni szívedhez, s ha fogna, ragaszkodásod nem boldogíthat senkit e világon; - dolgozzál, s gyűlölj. S habár azon nagy különbség, mely e két osztály között van, némi tekintetben befolyással vala is lelki jellemökre; habár a társaság legalantabb lépcsőin álló, ki éldeletet, s a legfensőbb körökben élő ember, ki szenvedést alig ismer, némelyekben különböznek is: a lélek alapja egy marad - s rongyokban, mint divatos köntösben egy filozófia jár, a legvastagabb materializmus. A divatember, mint a napszámos, csak a jelennek él; amaz, mert nem szükséges, ez, mert nem vigasztaló a jövőbe tekintenie; amaz, mert a jelen éldeletével, ez, mert szükségével lelkének egész erejét felhasználá; s így vénülnek el idő előtt, küzködve amaz, hogy unalomból, ez, hogy éhen ne haljon; amaz, mert öröme, ez, mert a fáradtság jókorán fölemészti életerejét - egyformán elvesztve éltöket.

Mert vajjon nem egyenlőn vesztette el életét az, ki e földön csak örült, mint az, ki csak dolgozott? nem sülyedünk-e éppen oly mélyre, hacsak állati természetünknek gyönyöreit, mint midőn csak annak szükségait érezzük?

Arra intjük közönségesen fiatalembereinket, hogy a rossz társaságtól óvakodjanak; jobb volna, ha arra intenők őket, hogy az úgynevezett jótól maradjanak távol. Síma, jómodorú romlottsága a szívnek ezerte veszedelmesebb, mint az indulat vadabb, de nagyszerűbb kicsapongásai, melyek között az ember talán néha mélyebbre sülyed, de érezve sülyedését, néha visszaemlékezik magasabb hivatására, míg a nagy világ embere, ki lassan, észrevétlenül aljasodott, nyomorultsága végfokára érve, minden nemesebb vágyat is elveszt. A szenvedély lángjaiban sok részünk salakká égettetik, de az érc végre mindig kiválik s csak annyival tisztább lesz, mennyivel tovább égett; a nagy világ csillogva s hidegen fogja körül lelkeinket, de mint kéneső az aranyat, felszívja lelkeink nemesebb részeit, a nélkül, hogy maga szebbé válnék. A korhely, ha végre mindent éldelt, szívét üresnek, magát haszontalannak érzi a világon, s ha jobbra született, visszatér, mert cél nélkül élni kín; - a dandynak vannak céljai: meghivatni marquis X- vagy Y-hoz, nyerni egy pár fogadást, magáról beszéltetni; míg egy soiréjee marad, melyre meghívatott, vagy egy látogatása, melyet még tennie kellene, nem hiszi magát haszontalannak a világon, s azért az marad mindörökre.

Oh én nem ismerek semmit, annyira szánakozásra méltót, mint fiatalembert a nagy világban.

Ha nevelésén - vagy inkább azon szoba-dresszúrán, melyet úgy neveznek - átment, s szabadon bocsáttatik: mit lát? Előtte nyitva áll a világ; de nem ama nagy világ, melyet Isten teremte milliónyi virág s csillagaival, hol a nyári égen mennydörgés, az ágak között csalogányok szólnak; e szép bájló világ mindazon szeretettel, melyet örömmegve sejdített, azon barátsággal, melyről ifjúkorában ábrándozott; e világ, melyben pontként eltűnik, s melyben fáradnia kell, hogy valamivé legyen; oh nem! - előtte a terem áll kínai tapétjeivel, száz viaszgyertyáival, tüköreivel, zenészeivel; előtte áll ez érzéketlen sokaság, barátság s szeretet nélkül - s itt fejlődjék a szív?

Még ha hitet hozna magával! - akkor bíznek az asszony nyájas tekintetében, s örülne a gondolatnak, hogy szerettetik; akkor örülne úgynevezett barátjai meleg kézszorításainak s az ajánlkozó szívességének, mellyel mindenki elébe lép; de hisz ő emberismeretét gyermekszobájából magával hozza a világba. Nevelői, kik meg nem gondolák, mi rossz szolgálatot tesznek a gyermeknek, kinek ifjú életét azon szomorú tapasztalásokkal keserítik, melyeket nekik is jobb volna felejtetni, jókor emberismeretre taníták őt; ő tudja gyermekségétől fogva, mi semmirevalók az emberek s hogy bennök bízni nem lehet; tudja, hogy az asszony csalfa, s hogy ha csalódní nem akar, legfölebb éldeletet kereshet karjai között - hová forduljon ez ifjú érzelmvágyódó kebellet?

Kiket lát, kik korához legközelebb állnak, kiket köre leginkább magasztal, szívének ismeretlen nyelven szólnak. Bármilyen rossz volt is nevelése, iskolakönyveiben legalább megvolt az erény tisztelete még, hazájáról tanult, s hogy érte meghalni szép; tanult vallásról s emberszeretetről, s hogy dolgoznunk kell s áldoznunk embertársainkért. Most más erényekről hall. Itt csak a csábító bámultatik, csak a játéknak s feslettségnek van költői oldala; itt minden szabad, mi divatszerű, s minden az, mi a közönség körén, bár rosszban is, túlmegegy. Mit árt, ha más szenvedé általad, csak te ne und el magad; Istennek fognak tartani, ha látják, mennyi áldoztatott örömödnek. - S vajjon az ifjú sokáig fog-e ellentállni ez oktatásoknak, nem fogja-e titkolni előbb nemesebb érzeményeit, később követni azon ösvényt, melyen kívül - mi az ifjú kebelnek legszükségesebb - körének tiszteletét el nem nyerheti? S bámulhatjuk-e, ha mint társai, ő is előbb-utóbb a zoológiára veti magát, s lovakat vesz s kutyákat, s ezeknek adja egész szeretetét, egész barátságát; ha büszkesége az, hogy lovai jobban futnak, vizslái feszesebben állnak; ha nem is vágyódik más kör után, mint melyet istállóiban talál, hol barmai között legalább magasabb lénynek érezheti magát. Lehet-e rossz néven vennünk, hogy oly szorgosan göndöríti haját keskeny homloka körül, hogy mellényében bíz, csudálatosan fényesített csizmái ragyogásának örvend s felcifrázva úgy, hogy a világ első szabója nem képzelhetne szebb ideált magának, meglegedett mosolygással tekint körül, mintha gondolná: a belvederi Apolló, kinek Chevreuille vagy Blein nem szabta ruháit, oly szép, mint ő, nem lehet! - Vagy ha végre ő is egyike akarván lenni azon hatalmasoknak, kik minden szépet s nagyot merész ajkakkal porba húznak, síma gyermeki arccal minden erényt tagadni kezd; ha magát nagynak véli, midőn a legaljasabb érzelmeket affektálja, s félig Istennek, ha meg tudja mutatni, hogy az emberi élet, mint az állaté, e föld körén túl nem halad: vajjon őt lehet-e okozni? Büntetlenül nem lehetünk jobbak s nem rosszabbak, mint a kör, melyben élünk; s ha maga a férfi nehezen áll ellent a közvéleménynek: miként lehetne várnunk, hogy ő, ki mindenre inkább vala nevelve, mint lelki szilárdságra, arra elég önállással bírhat?

Ő eléggé meg van büntetve. - Nincs emberi szív oly nyomorult, melyet mindez sokáig kielégíthetne, s ha egy pár rövid évig örömeinek mámorában minden magasabb vágy elnémult is, mit tegyen, ha végre e részegség elmúlt? - Oh s mindazon végetlen örömet, melyet Isten ifjúkorunk számára teremtett, mintha azt akarta volna, hogy a nehéz földi útnak legalább kezdete szép legyen, hogy legalább egy nyájas emléket vigyünk magunkkal nehéz bajaink közé - ő nem ismeri! - Őt a természet el nem ragadta nyájas csudáival, szemei nem követték soha a leáldozó napot, nem függtek a tiszta égen egyes csillagait várva; neki nem zengtek csalogányok - ő nem könnyezett soha a haza szent nevéért; feldobogó szíve nem inté őt soha, hogy keblében is van valami, mi nagy tettekhez készül! - S tudja-e ő, mi az, egy asszonyt szeretni? szeretni ifjú lelkének egész erejével, keblében hordani képét s nem merni nevét kimondani, remegni, ha jó, megfedekezni magunkról, ha vele szólnak, éltünket adni egy tekintetért, s mindazon kínzó örömeket, azon keserveket, melyeket a világ kincseért föl nem cserélnénk, a boldogságot, mely szemeinket könnyekkel tölti, ismeri-e ő? Oh nem - ő mulatott! S nem kell-e hát szánnunk őt?

A merészség, mellyel egy steaple-chase-en lovagolt, elég vala őt dicsővé tenni; az idő, melyet öltözködésre szánt, elég egy szebb kitüntetést szerezni magának; az ész, mellyel mások balgaságait utánozta, elégséges való tudományok művelésére; s mégis - lám, ifjúságában nem volt egy nagy gondolat, melyre visszatekintve, lelke emelkednék!

Pár évig talán még ifjúnak képzei magát, - a nagy világban férfiak majdnem éppen oly állhatatosan ragaszkodnak ifjúságuk színéhez, mint nők - egy pár évig talán folytatni fogja előbbi életmódját, külső bájak helyett, mint hiszi, eszével tündököelve, de még mindig tetszeni vágyva s remélve. Minden hiba, minden gyengeség, melyet észrevehet, tulajdona; kötelék oly szent nincs, melyet egy elmésségnek föl ne áldozna, név oly tisztán nem ragyog, hogy be ne

mocskolná egy szegény kényszerített nevetésért. Éjeket virraszt egy kis nyomorult bonmot-n gondolkozva, míg végre föllelé s házról-házra hordva nagy szüleményét, egy mosolygásban aratja dicsőségét; míg fáradságosan kivitta, hogy a világ leggonoszabb, legszívtelenebb emberének hirdettessék. De ez is eltűnt. Minden századnak megvan nagy férfija, kit csudál, s minden télnak teremhőse. Ő érzi, hogy ideje lejárt, érzi, hogy dicsőségének vége van. Ő lovagolt, táncolt, egy pár asszonyt elcsábított, szóval éldelt mindent, mit az ifjúkor a nagy világban nyújt, a kevés eszme, mely fejében egykor feltámadt, kigőzölgött, szíve üres, élete unalmas - házasodnia kell.

Kivel? - az mellékes dolog. Bizonyos csak, hogy az gazdag, s hogy a nő nem fog hiányzani. Neki üres házába asszony kell, egy lény, mely nevét viseli, birtokát osztja, a város divatos körét termeiben elfogadja, s ezt azon körben, hol a szerelem sorsjátékból rég üzletjátékká vált, könnyen fel fogja találni. Legyen nyájas, elmés, vigyázzon hírére s a külső formákra - ő többet nem kíván.

Ő nem keres szerelmet; ha váratlanul találkozna is valaki, ki őt szereti, nem hinné neki. Ő gazdag, s ki állhat jót, hogy nem számolás vala, mi szerelemnek látszott? Ha a parasztleány, midőn a vásárnapi táncnál egy lánnyal találkozott, ki nyájasabb vala iránta, mint mások, s kezének meleg szorítását viszonzá s elpirult, valahányszor szemeik találkoztak, magát szeretve gondolja: jól teszi. Nincs birtoka, nincs neve, melyet viselni szép, nincs semmije, egy bajteli életnél egyéb, mit mátkájával osztthatna, neki miért hazudnék valaki szerelmet? De vajjon, ha mátkánk százezer franknyi jövedelmet, nagy nevet, fényt, társasági állást, szóval - mindent nyer kezünkkel, mit a világ kívánatosnak tart: éppen oly biztosak lehetünk-e, hogy csalódnai nem fogunk? vajjon meg lehetünk-e győződve, hogy a nyájasság, mellyel irántunk viselteték, egészen számolás nélküli vala? hogy tökélyeink között birtokunk eszébe nem jutott? s habár néha nevünk említésénél elpirult, s midőn melegebben szólánk hozzá, remegő hangon felelt s megzavarodott: tudhatjuk-e, hogy mindezt csak szerelem okozá? A játékos is remeg, midőn a kocka, melyen vagyona áll, megfordul, az ő keble is feszül, ő is zavarba jő, s miért nem a lány, midőn egész jövője forog kérdésben? Jobb absztrahálnia ezektől, jobb a szerződéshez tartania magát, mint azt a közjegyző föltevés, s abban nem áll semmi szerelemről.

Mi baj, hogy a férj, fényes termeibe, hol magát majdnem oly idegennek érzi, mint vendégei, hazatérve, ha nejével néha maga marad, csak unalmat talál? hogy azon pillanatokban, melyekben a szívet emlékezet vagy bús sejdítések nyugalmaiból fölverik, nejével érzeményeit nem közölheti? hogy soha egy meleg szerető szó nem hangzik elébe? - neje elmés asszony, a város bámulja szépségét, s nem mondhatja senki, hogy valakit szeretne e nagy világon: a férjnek nincs mit panaszkodnia. Mi baj, hogy a nő csak hideg udvariasságot talál férjénél, hogy szívét színésznőkkel s a kártyaasztallal osztja; - szabadon költöhet, az egész város magasztalja divatos öltözeteit s körülötte imádó sereg csoportozik. Nincs boldogabb pár egész Franciaországban, s ha nem ragaszkodtak is soha egymáshoz, legalább elválni nem fognak, hisz ők nem gátolják egymást örömeikben.

S így múlik év év után s így jó az aggkor. A férfi ősz fűrtjeit nem titkolhatja többé; az asszony elvénült s átlátá, hogy a világ is tükörhöz hasonló, melyből angyalarc mosolyga feléje, míg ifjú volt, s melyből most, midőn elaggott, redős rém agyarkodik rá. Ötven évig mulaták a várost, ezenen vigadtak nálok; most termeik hallgatókká lettek, s habár táncvigalmakat adnak néha még, s ha ilyenkor egy-egy gyermekök is megjelen a vendégek között, ők társasági kört nem képezhetnek többé magok körül; ki menne az unalmas vénekhez? - Visszatekintenek éltökre, s itt nincs egy szép tett, nincs egy pillanat, mely lelkeket felvidíthatná; magok elébe néznek, előttük csak a sír áll; s így múlik végre napjaiknak szürke sugártalan estéje is, míg a vigadók nyugodni mennek, s éltökből más nem marad, mint gyermekeiknek dús örökség, családuknak hatheti gyász, halotti hirdetés az újságban s egy fél napi beszélgetés a város termeiben.

S ezért valának irígyeik? ezért hirdeté sorsukat boldognak a világ? Ifjúnak lenni s nem bírni semmit, min lelked fölhevülne; férfinak érezni magadat s nem látni célt magad előtt, melyért fáradsz; elvénülni elhagyatva, s miután sírod eltakar: elenyészni nyom nélkül, mint a szél, mely a tájon átvonult, s mely, mihelyt elment, a leveleket, miket felrázott, ismét nyugodtan hagyja; eltűnni a nélkül, hogy egy könnyet nyertél vagy csak érdemeltél volna! Van-e koldus szegényebb, mint ezek? - van-e boldogtalan, ki kevesebb való örömmel szállna sírjába?

De csak egy oldalát ismered a képnek, s nem ez a legszomorúbb. Ha férfit látsz, ki a nagy világ szűk körében forgolódva, lelkének magas irányát elveszté: a gondolattal vigasztalhatod magadat, hogy benne nem vala semmi, mi őt magasabbra vezethetné. Nehéz kilépni a körből, melyben születünk, de férfinak nem lehetetlen, s kit lelke magasabbra hí, szét fogja törni láncait, s azon úton haladni, melyre nem születése, de lelkének természete vezérle. - Ha a nagy világ asszonya lép elébe, kinek hideg keblét soha melegebb érzés nem rezgő át, - neki szíve nincs, ő nem érdemli szánakozásodat. - De vannak asszonyok, kikről ezt nem mondhatod; asszonyok, kik arra teremtve, hogy boldogítsanak, szívük minden dobbanásával ellentmondanak az örömnak, mely körülöttük ajánlkozik. Van egy mennyei bélyege a jobb női kebelnek, melyet el nem törölhet a külvilág. Állítsd magasra vagy alant, öröm vagy bánat közé: kinek ezt adá végzete, változni nem fog; bármi történéjék körülötte, a szív megmarad régi helyén, egyenlőn gyenge s emelkedő, egyenlőn boldog a koldus rongyai között, ha szerelmet találhata, egyenlőn keservteli a hercegnő bíbora alatt, midőn magát elhagyatva látja. S mit tegyen ő? hová forduljon teli keblével? Neki kilépni nem lehet a körből, melyben született; mint a virág, melyet termőföldéhez kötött a végzet, ő nem keresheti máshol szívének kielégítését; s vajjon itt fel fogja-e találni? ő, ki sejdítve, hogy nemének hivatása nem mulattatni e világon, más után vágyódik; ki át nem tudja látni, hogy minden ösztönök s tulajdonságok között, melyekkel a természet által felruházott, csak szíve haszontalan; ő, ki érzi, hogy keble, melyet annyian hidegnek s érzéketlennek mondanak, mint a szikla kemény fölszíne, visszhangot adna, ha szavaddal feléje fordulnák; hogy szeretni, boldogítani tudna ő is, mint mások, hogy szívében bájló virágzás rejtezik, mely termeinek gyertyavilága alatt nem fejlődhetett, de mely megnyílnék az első meleg szabad sugárnál - neki mit nyújt társaságunk? Szívének rokonérzet kell - s multság adatik; szíve fáj - s teremről-teremre járhat, örvendhet, táncolhat; gond terheli, - menjen a színházba s felejtse; szeret - száz udvarló tolong körülötte; s ez fogja-e kielégíteni keblét?

Keseregni látjátok - oh ne gondolja senki, hogy a szív nem tudna örvendeni; hervadva áll, de ne képzeljétek, hogy midőn üvegházaitokban alig tarthatja föl törpe létét a cédrus, nem nőne magasra, ha a Libanon rokonföldjét foghatná körül gyökerei; ne mondjátok, hogy vágyai a föld körén túl emelkednek s hogy szerencsétlenségének oka ő maga, ki kívánatait a valónál magasabbra állítá. Neki szabadabb kör kell, melegebb éghajlat; de nem a földön, csak ott idegen ő, hol áll. Boldogságra teremté az ég őt is; e meleg kebel, mely magányában csak önmagát emészti lángjaival, nem azért adatott, hogy öröm nélkül vesszen el. Adj szerelmet neki, adj kört, melyben magát honosnak érezheti: s e szemek, melyeket eddig csak bánat könnyei áztatának, sírni fognak örömben; a szív, mely annyi zaj között nem találta feleletet kérdéseire, föl fog dobogni egy halk sóhajtásnál, zajogni egy kedves ajk mosolygásai előtt. - De szerelem kell e kebelnek, szerelem; mit az élet egyebet ad, őt ki nem elégítheti. Értetni akar, eláradó szívét kiönteni egy más kebelbe; - nem ragyogás, neki a nyári nap melege kell, hogy virágozzék.

Oh miért nem lehet neki ott születnie, hol keble szerethetett, a szegény polgári körben, melynek nyájas örömei után szíve, vágyaiban hivatását mutatva, évekig sóvárgott. Hányszor nem néze fényes termeiből vágyódva a szerény polgári lakra, mely ellenökben áll; ő boldog lehetne körében. Látni egy házi kört, melyre léte boldogságot áraszt; férjet, kit az egész világ gondokkal terhel, de nem annyira, hogy nevének mosolygása nem felelhetné gondjait; a zajgó

gyermekcsoportot, hol minden arcon annyi remény s oly nyájas emlékek mosolyganak az anya elébe; osztani kedveseinek örömeit s gondjait, vigasztalni kisedét, ha bábja eltörött, s a férjt, kit éltének reménye megcsalt; túrni mosolyogva, ápolni minden szenvedést, eltagadni magától szükségeit, hogy több öröm viruljon kedveseinek útjain; gyűjteni garasonkint, hogy a nehezen felhalmozott kincs, ha ő majdan nem lesz, kedveseit boldogítsa; egyesíteni annyi gyönyört s bánatot, annyi nagyot s csekélyt az egy szerető kebelben, mely néha könnyekben árad el, de soha semmit el nem taszít magától, soha nem mondja: elég, többet nem bírok; angyala lenni e kis mennyországnak, melyet maga alkotott; egy áldásként lebegni a nyugodt ház tűzhelye körül, melyet áldozatival oltárrá szentel: szeretni, egyszóval ez az, mi után szíve vágyódik, miről éltének első percétől mostanig álmodozott.

De vajjon remélheti-e ezt? Az ezrek közül, kik e körben élnek s éltenek, látta-e valaki ifjúsága álmait teljesülve? s bízhatik-e sorsában? ő, ki tudja, hogy éltének csak ez egy csalódása vagyon, hogy a jövő ez egy kockán áll, hogy reménye nem maradt, ha ez egy eljátszatott!

S ha mégis bízni akarna, ha sejdítve, mit mer, tudva, mit tesz, mégis egész szívét akarná adni a férfinak; ha boldog akarna lenni, bár csak egy napig is; ha egyszerre akarná éldelni éltének egész kincsét, inkább egy pillanatig érezve dúsnak magát, semhogy koldusként a sors naponkinti adományiból éljen, semhogy tovább túrja e puszta gyönyörtelen életet, melyben a szív elvénül, a nélkül, hogy egyszer sebesebben dobogott volna érzelmében: - szabad-e szívét követnie?

De ha a szív nem azon körből választott, melyből választania szabad vala; ha az, kiért fölhevül, vagyontalan, vagy ha más nemességet nem mutathat, mint melyet Isten keblébe teremtett, föllengző érzeményeit: - szabad-e szívét követnie? szabad-e fölálodnia azt, mit nem becsül; elvetni magától fényt, nevet, birtokot s az egyhez ragaszkodni, kit lelke választott, kinek szeretete által gazdagabbnak érzi magát, mint ha e világ kincseit bírná? - Oh csalódás! Mi egy szív, hogy érte annyi előítéletet föl lehetne áldozni? mi egy kebelnek bánata vagy öröme, hogy érte a fényes címer tisztasága vesszen, vagy az elaggott fukar számolásairól lemondjon? Praktikus a kor, melyben élünk, s a szülék nem engedhetik, hogy világos vesztéknek induljon gyermekök; hogy e világon, hol az ő fogalmuk szerint a szerencse oly hely, melyre belépti bér nélkül senki sem juthat, s hol csak az tanyázik, kinek pénze van; hol mióta Ádám vétké által halandókká váltunk, arról kell gondoskodnunk, hogy éhen ne haljunk, - leányuk csak szívét kövesse, csak szerelem után induljon, e tőke után, mely tizenöt év alatt éppen úgy elenyészik, mint a valódiabb hat percentes kettőztetik; - ők nem engedhetik, hogy leányuk nemtelen karjai között találja boldogságát, hogy nemtelen gyermekeket szorítson kebléhez, hogy nemtelen körben érezze a szerelem boldog elragadtatásait; mit mondana a világ, ha őt így mernék boldogítani? Ők jobban gondoskodtak gyermekökről, midőn helyette választanak, minden meg volt fontolva, minden kiszámítva terveikben, csak a szív nem, mely mint a delejtű észak felé fordul, de a józan kormányost nem akadályozhatja, hogy éppen délnek ne vegye útját.

Miként is lehetne másképp? Szülői jó emberek talán, legalább olyanok, kiket azoknak neveznek, ők szeretik lányukat; türethően nevelték, vagyonát szaporították; gondoskodtak fölöle, mint csak lehetett; ha valamit kíván, ők mindent el fognak követni teljesítésére; ha baj éri, vigasztalhatlanok lesznek; ki tehet róla, hogy nem tudják, mi kell boldogítására? Az életnek azon korához érve, hol a legfölegzőbb lélek elveszti szárnyait, minden ember kijózanodva csak fejfájásra emlékezik, s nem arra, hogy részegségében boldog vala: miként értsék ők az érzeményt, melyet éltökben talán soha nem ismertek? - Hányan vannak, kik való szerelmet éreztek? Ha szerelmünkről szólunk, mindenki azt hiszi, hogy megértett, mert szavainknál mindenkiben emlék támad, mely arra inti, mit ő szerelemnek nevez. De beszéljük el csak, mit

szerelmünkben tevének, s ugyanazok, kik előbb egyetértve mosolygtak, bámulva fognak nézni ránk. Kérdezd őket mind egyenkint, s nyugodtan fogják mondani, hogy szerettek; s kérdezd a szerencsétlent, ki éppen pisztolyt tölt magának, s ő is azt fogja felelni: szeret. S ugyanaz-e ez? ugyanaz-e a patak, mely nyugodtan a völgyön átkígyózik s egy darab eget sző a mezőbe, s a feldagadott záporár, mely dörögve futja végig útját, s amint halad, a földet fölszaggatja s rohanó sziklák alá temeti virágozását? Mit a szív kíván, azt csak rokon kebel sejdítheti, de ész nem követheti hideg számolásával; mit szenvedély tesz, arról csak szenvedély ítélhet. S ők értsék-e leányukat, ők, kik annyit tapasztaltak, hogy végre megfélemedkezének természetükről; a nagy úr, ki életében annyi minden után fáradott, hogy szívére hallgatni ideje nem maradt - a nagy dáma, kit talán hasonló kényszerítés vezetett férje karjai közé, s ki végre, mert sorsát nem változtathatá, elhitette magával, hogy boldog, s hogy másképp nem is lehet azzá; s most leányának például önmagát fogja fölhozni, s lelkiismeretét a gondolattal megnyugtatni, hogy ő is lángolóan szeretett s mégis él! mintha a szív nem doboghatna ötven évig egyetlen egy öröm nélkül!

Fogják-e hinni, ha leányuk mondja, hogy szerelme nélkül nem élhet; hogy a fa, melyet a szél megráz, melynek tavasz százszor meghozza s tél elveszi virágait, melyet a villám lesújt, de míg él, semmi ki nem mozdíthat helyéből, erősebben nem ragaszkodik anyai földjéhez, mint az asszonyi kebel kedveséhez, s hogy leányuk szívét a nélkül, hogy széttépnék, nem szakíthatják el a tárgytól, melyet megragadott? Ők józanabbak, minthogy ezt hinnék, ők el fogják felejtetni, hogy húsz éves szívnek más örömök kellene, mint melyeket ők hatvanéves tapasztalással magoknak képzelének; s kik talán a gyermeket nem láthatják sírni egy percig a nélkül, hogy szemeik könnyekkel ne telnének, el fogják rontani életét, a nélkül, hogy eszökbe jutna, mit tesznek.

Oh szomorú vakság! nem elég-e, hogy az asszonynak egész jövője egy határozattól függ, mely után visszalépni nem lehet? hogy az élet küszöbén állva, azon korban, melyben a férfi száz frankról nem adhat törvény szerint kötelezvényt magáról, az asszonynak ott, hol egész jövője forog kérdésben, már választania kell? hogy azon korban, melyben még semmit nem tud, senkit nem ismer, egy rövid szócskával mondja ki egész jövőjének ítéletét; - nem elég-e ez? s még meg kell-e őt fosztani e pillanatnyi szabadságtól is? Szíve talán jóhoz vezette volna őt; az ég a szívnek nem hasztalan adá gerjedelmeit, s az emberismeret, melyet tapasztalás nem tanít, melyet a férfi sokszor egész életében hasztalan keres, talán titkon felszólalna az ifjú kebel hajlandóságaiban, s ha csalódott, legalább egy pillanat vala életében, melyben magát boldognak érzi; egy pillanat, melyben a holnapnak bátran mondhatná: jer, nem félek téled; melyben Istenhez imádkozék: adj életet s nem kérek egyebet; egy pillanat, melyben mintegy napsugár futa végig életén, s mint ugyanazon egy sugár meleg érintése alatt a lavina vég függeléke elolvad, s az egész tömeg a mélybe szakad s a vízesés fölött szivárvány boltozik, s egy viola felnyitja kelyhét s az egész földön minden él, minden újul, minden változik: úgy lelkében száz érzemény, száz nem sejdített öröm s boldogító remény támada szerelmének teremő hatalma alatt - legalább egy emléke maradt volna, egy fénypont, melyhez visszatekintve, szemei könnyekbe lábadnának, melynek sugárai, mint a lealkonyodott nap, egy világos vonalt hagynának láthatára fölött. De ti nem hagyátok neki ezt sem. Az elítélt gonosztevő egy nappal halála előtt szabadon választhatja étkeit, s a társaság, mely elkárhoztatá, még örömeiket állít élte határára: a hernyó, mely földön csúszik, mint lepke felszáll s virágok között tölti rövid élte végperceit: csak az asszonynak nem kell-e egy percig örvendeni e bájló világon?

S kinek karjai közé fektettétek leányotokat? Te apa, ki ősz hajakkal sírod felé haladsz, kinek ő férfikorát örömmel tölté, agg napjait szeretettel; kinek neve az első vala, melyet gyermekajkai rebegetek, mintha hozzád akarna folyamodni, hogy támasza légy az élet vészei között - kire

bíztad leányodat, ha majdan nem leszesz? Te anya, ki egykor magad szenvedél, ki tudod, mennyi bánat fér meg egy asszonyi kebelben - kit választál árva gyermekednek támaszul?

Oh ne féljete! a név, melyet visel, szépen hangzik; a család, melytől származik, századokig állt fenn, míg erős töve e gyenge beteges ágacskában végződhetik; őseinek nem hiányzik egy érdemük, vagyonából nem hiányzik egy frank, mely minden fény és kényelem megszerzésére szükséges! - mi baj, hogy szíve nincs; mit árt ez? Ha keblében nem dobog egy nemesebb ér, ha agyában nincs egy gondolat, mely őt a sárból kiemelné, ha nőjével csak testében párosulhat, mert benne lélek nincs, mely az asszonyi szerelmet érthetné vagy viszonzná; vagy ha nem is szereté nejt, s kit könnyelműen választott, könnyelműen elhagyja: a különbség, mely a házások belseje között létezik, mely szíveiket s lelkeket távol tartja egymástól, mésallianceot nem tesz, s bármily magasan álljon az egyik, bármily alant a másik, ki meri mondani, hogy nem együvé valók, ha címeik hasonlóan hangzanak? ki meri állítani, hogy a leány nem vala jól kiházásítva, ha cselédei fényes köntösben állanak kocsija mögött, s ő gyémánt s gyöngyökkel takarhatja búterhelt fejét? - Csak ő tudja, mennyit vészett e szív, csak ő, mennyiszor könnyeztek e szemek éji vigalmai után.

Boldog még, ha lemondani tanula, ha magába vonulva, elfelejté első éveinek nyugtalan reményeit. De jaj, ha a szív téli álmából fölébred, ha az érzemény, melyet Isten keblébe teremte, széttörve láncait föltámad; ha miután évekig szenvedett, sírt, hallgatott, végre lelkének egész erejével, sokáig elfojtott szívének minden lángjaival egy férfinak karjai közé veti magát, nem mert remél, de mert kétségbeesik, s már nem tűrheti elhagyatottságát tovább: jaj neki! a világ elmondja a bűnöst árva feje fölött. Oh mert ő nem tanult színlelni, nem tud fátyolt borítani érzeményei fölébe, nem tud hízelegni annak, kit utál, közönyösnek látszani ott, hol érez - mert szeret! - A világ asszonya nyugodtan éldelheti örömeit, ő az erény szavait hordja ajkain, ő pontosan ragaszkodik mindenhez, mit az illedelem kíván, ő oda nem vetette magát s pirulás nélkül léphet fel társai között; de nem úgy az asszony, kiben tartalék nem vala, ki óra szerint nem tudá kimérni szíve dobbanását, ki nem számolá, nem méregeté érzelmeit. A világ, mely erényt nem keres, nem engedi, hogy formái büntetlen megsértessenek. S mi marad még hátra? - a szerelem. - Oh ha az marad, ha ő, kit a világ elűze magától, kedvesének karjai között menedéket talál, ha érzi, hogy minden áldozata nem vala hasztalan: akkor nincs mit panaszkodnia; az nem vesztett, ki e világot egy szívért fölcserélte; - de ha ez is csalt, - s hányszor nem történik ez - ha ez sem marada hív ígéretéhez - - - Oh akkor sírjatok fölötte!

Jaj, még egyszer jaj az asszonynak, ki a nagy világba szívet hoz magával! Sorsa ragyogni, tetszeni, éldelni; minden, mit ennél többet kíván, vesztéhez vezeti. Legyen hiú, legyen önző, legyen szívtelen s boldog lehet; szívének első szerelmi dobbanása örömeinek végpillanata vala. Vessen meg erényt, embereket, mindent, mi szentnek tartatik: de hódoljon a társaság előítéleteinek, s tisztelni fog; egy óra, melyben köréről megfélelkezve érzelmét követé s elveszett. Jaj az asszonynak, de jaj a társaságnak is, mely azt, min a férfikebelnek emelkedni kellene, a nőt lealázta. Az asszonyi méltóságnak sértése nem lehet büntetlen, s ha körültekintünk, látjuk, hogy minden társaság úgy áll alantabb vagy magasabban, mint nőit helyezé. A gyermek, kit szolganő ringata karjai között, az ifjú, ki szívének első gerjedelmében csak hiú, szívtelen hölgyet szoríta kebléhez, a férfi, ki háza körében nem talál senkit, kit hasonlójának nevezne, s a nőben, kivel nevét s birtokát, de nem szívet osztja, inkább érzékeinek szolgálóját vagy éppen terhet lát, mint egy hív kebelt, mely az élet gondjait vele osztaná, nem állhatnak magasan. Kit magukhoz fölemelni nem akartak, a nő maga után vonja őket is süllyedésben; ők porba tapodták azt, mi által egyedül boldogok lehetünk s porba fognak hajolni utána.

Oh te szegény nép embere, kit ezer gond terhel, kinek küzködni kell minden falat kenyérért, kinek boldogsága többnyire csak azon kevés pillanat, melyben bajaidat felejtheted, ne irigyeld a gazdagot fényes csarnokában; s ha éjszaka, az elhallgatott utcákon végigmenve, kivilágított ablakaikból víg zene hangzik le hozzád, s eszedbe jut: mi boldog lehetnél, ha a fényes lakomának csak morzsalékját vihetnéd is gyermekeidnek - ne gondold, hogy ők, kik fenn lakomáznak, boldogok.

A drága étkek, melyek után ízéd vágyódik, nekik nem több, mint mindennapi kenyered, s az aranytál, melyen hordatnak, nem ad annyi önérzetet, mint a gondolat, hogy magad szerzed. A tisztelet, mellyel szomszédid felőled beszélnek, téged úgy boldogít, mint őket dicsőségük; ha vasárnap új köntösben sétálni mehetsz vagy egy élet fáradtsága után pár száz frankot gyűjtél, te is pompásnak, te is gazdagnak véled magad, mint ők legdivatszerűbb hintóikban s felhalmozott aranyzsákjaik között. S vajjon mondd, a nő, kit csak szerelem vezet karjaid közé, kinek vonzalmáról biztos lehetsz, mert birtokod nincs, melyet veled osztana, nem boldogít-e öleléseivel? nem szoríthatod-e gyermekeidet kebledhez? nem mondhatod-e büszkén Isten s világ előtt: hogy tieid, kétszer tieid, mert véres veritékoddal tartottad, s mert éltökben nem vala egy víg óra, melyet nem e két kéznek munkája szerzett? Lám, ezt a büszke úr nem éldelheti cselédjei között; s vajjon rajtad áll-e panaszkodni, kinek az ég szívet adott? vajjon te mondhatod-e szegénynek magadat, ki még annyit áldoznál? - Oh nézd őket, kiket oly boldognak véltél, szomorú vigalmaik között; nézd, miként küzködnék az unalom ellen, mennyit fáradnak, csak hogy e párnapos élet valamivel rövidebbnek látszassék; hallgasd beszélgetéseiket, melyek a tegnapihoz továbbra vissza, a holnapnál előbbre nem terjeszkednek; nézd őket házi körükben, hol magokat otthonosoknak nem érzik, hová szívet nem hoznak, hol szívet nem találnak: s mondd, vajjon kívánczol még e körbe, melyet egykor oly szépnek képzelél? a végzet oly mostohán bánt-e veled, mint gondolád? Sok éledeletet látsz magad körül, melyben nem részesülhetsz; de kiknek adá, azoktól a sors elvevé a kívánságot, s ők nem gazdagabbak náladnál. Élted egy hosszú, fárasztó napszám, s ők pihennek és vigadnak; de te tudod, hogy gyermekeidért fáradsz: ők nem merik gondolni, miért éltek; sírod fölött egy kis kereszt fogja viselni nevedet, s egyévi hó talán elég leend eltörlésére, felettök mauzóleumok állanak; de téged egy könnyező család követ végutadon, őket zsoldosok - nincs mit panaszkodnod.

Fogd körül férfias karokkal kedveseidet, pihentesd fáradt fejedet a hű nő kebelén, lásd felnövő gyermekeidben jövődnél támasztát s áldjad Istenedet, hogy éltednek ennyi szeretetet adott; s ha netalán egy szánakozó tekintet érne szerény boldogságodat, ha a dús megvetve merne nézni rád, mert mélyebb körben születél, mert szegényebb vagy: akkor emeld föl fejedet emberi méltóságodban, s feleld neki, hogy mint a hó, úgy az ember is, sokszor annyival tisztább, mennyivel alantabb fekszik, s hogy legmagasabban az áll, ki legtöbbet szeret.

XLI.

Van minden ember életében egy időszak, melyben politikai eszméért lelkesedik. Optimista, ha az emberek tulajdonait tekinti; pesszimista, ha jelen állapotokról gondolkozik; minden ifjú felhíva gondolja magát, hogy az emberi nem jótevője legyen. Az emberi nemnek szenvedéseit látva, s mi közel áll ezredektől az igazsághoz, s mint tántorog s habozik szüntelen bizonytalanságban, majd öntudatlanul közelítve céljához, majd ok nélkül eltávozva tőle: miként ne töltené lelkesedés az ifjú keblét, miként ne akarná lerántani a fátyolt ő is, mely oly gyengének látszik, s mégis lehetetlenné teszi azt, kinek szemét takarja? Ő, ki még nem tudja, hogy az ok

nem a fátyolban, hanem a szemben fekszik, melynek hályogát eddig még nem bírta senki lerántani a nélkül, hogy a vakságra teremtetett faj feljajdulva a látás percnyi kínjai után, nagyobb vakságba vissza ne süllyedett volna. Ki nem emlékezik életében a korra, melyben Brutus vagy Caesar szívét érzé dobogni keblében, melyben egy szép platói közállományt akart fölállítani az emberek között, s a legcsudálatosabb, legóriásibb jövőt valószínűbbnek tartá, mint azt, hogy belőle közönséges ember váland. Gondolj vissza iskolaéveidre, hány nagy ember vala köztetek? s hová lettek? - Az egyik vámtiszt, egy másik valami minisztériumban írnokoskodik, egy talán ügyvéd vagy kamarai követ, a többiek eltűntek; vagy ha az ezerek között egy kivált s felkapva a történet erős karától nagy s hatalmassá lett, ha ezerek közül egy kilépett, kinek neve inkább hangozik a többieknél: vajjon ki ismerne rá, a gondok alatt legörnyedett férfiban ki keresné az ifjú bajnokot, ki egykor emelt fővel oly könnyen haladott magas célja felé? Oh, mint gyermekek, ki hitte volna közülünk, hogy felnőve majdan ily aprók leszünk?

Álmak kora az ifjúkor, s bármi praktikus, bármi száraz legyen a tárgy, melyhez fordul: ő költő marad a mindennapi élet iparkodásai között is. Miként tárgy oly csekély nincs, mely a fölkelő napnak sugáriban nem vetne nagy árnyékot, s érdek nincs oly csekély, mely nem nyomna nehezen életünk mérlegében, ha szívünket tesszük hozzá: úgy nincs semmi oly nehéz, mit az ifjú karjaival megragadni, semmi oly fönséges, mihez fölemelkedni nem merne; - legyen asszony vagy hazája, miért szíve dobog; halhatatlanság vagy egy nyájas tekintet, mi után vágyódik: ő hasonló lelkesedéssel fog hevülni mindkettőért. Éppen e költői felfogás az ok, melyért az ifjakinál annyi politikai lelkesedést találunk. Ha az ifjú látná, hogy a közjót s azon fenséges eszméket, melyekért fölhevül, a dolgok jelen állásában csak kevésbé fogja munkásságával elősegíthetni; ha sejdítené, hogy a szabadságért hihetőkép csak dikasterialiter dolgozhatik, hogy csak egy adott kis körben fáradhat a nagy egészért, csak kis léptekkel haladhat, kis lemondásokkal áldozhat: eltérne az örömtelen ösvényről; de ő nagy áldozatokat vár, s ez az, mi őt ellenállhatatlanul a pályára hívja, s mi által még a legszárazabb írnok is költői érzettel ül először a munkaasztalhoz.

Engem a politika, mint már a mondottakból láthatod, első ifjúságomban nem érdekelt. A szívtelen mód, mellyel atyám minden közdolgozokról szólt, s még inkább kedélyem, mely ábrándozásra s nem tette van teremtvé, jókor elidegenített e mezőtől; s habár nem érdek nélkül, nyugodtan nézem a történetek kifejlődését, melyeknek megváltoztatására keblemben erőt nem érzék. - Most nézetem változott e részben is. A kör, melyben élünk, nem lehet befolyás nélkül azon ösvényre, melyet követünk; a gyenge enged, az erős ellentáll társasága közirányainak, s végre mindenki, bármi önálló legyen, miután egy társasággal soká érintkezésben volt, ha nem követé is irányát, legalább küzködve ellene, máshol fog állani, mintha vele soha érintésbe nem jó. - Én mindig gyenge valék; engedve minden hatásnak, boldog, ha egy nyájas, lemondva mindenről, ha egy komorabb pillanat vonula át lelkemen; ingadozva, mint a nád, mely nem változtatva helyét, gyenge még arra is, hogy törjék; önállás nélkül, mint az ág, mely a folyótól elragadva a part bokrain néha megakad s ismét elsodortatik, s majd iszap, majd tiszta habok között lebeg: - én társaságom behatásainak soha ellen nem állhaték; s így természetes, hogy midőn mindazon emberek, kikkel éltem, majdnem kizárólag politikával foglalatoskodtak, én is megbarátkoztam végre e gondolattal, ha atyámnak kérelmei, ki minden levelében tette intett, s maga azon elűntság, melyet munkátlan éltében érezék, nem ébresztik is fel vágyaimat. S ha nem is annyi reményekkel s elragadtatással, mint más hasonló ifjak, mégis nem benső meglegedés nélkül készülék az ösvényhez, melynek végén, mint gondolám, dicsőség vára rám!

Dicsőség! komoly, rejtélyes szó; mily Isten vagy ördög adá neked a hatalmat, melyet lelkeink fölött gyakorolsz? miért dobog a szív örömtelen képed előtt? Halhatatlanságot ígérsz? de hát oly édes-e fennmaradni e világon, hol csak szenvedénk? oly bájos tovább élni az emberek emlékeiben, azok között, kiknél szerelmet nem kerestünk s nem találtunk, kik üldözének s kiket mi megvetünk? oly fönséges-e nyomot hagyni e szegény világ sarában, nyomot, hogy az utánunk jövő eltévessze szerencsáját, mint minmagunk? Nézz ki ablakodon; nézd az átmenőket mind egyenkint: a fáradt munkást, ki mezejéről hazatér, a cifra uracsot gondolatlan arcával, az örömeányt, ki keresete után jár, s utána a tudóst, ki tudatlanságát rendbeszedve, bohócok csudájává vált - s vajjon, ha mindezek nevedet tudják, ha mindezek éltednek első pillanatától az utolsóig ismerik tetteidet: boldogabb volnál-e azért? S más-e hát a dicsőség? szerezhettek-e többet legfenségesebb tetteid, mint ezt? egy nevet a sír után, egyszóval többet az emberi nem szókönyvében, s ez készíti dobogásra szívedet? - ezért fáradsz s áldozol? ezért mondasz le élted kellemeiről, szíved legszentebb érzelmiről? Mintha az emberpor, melyet megvetél, arannyá válnék, ha halomra gyűjtetik; mintha hét város, ha mint Homér halála után, születésed fölött harcra kél, fölrne egy szívvel, melyet éltedben tiednek nevezhetél.

Körülted ajánlkozva áll élted; a természet bájos csodái, melyeket Isten alkota, s azon szebbek, melyeket szerelem idéz e világba, nyájasan intenek feléd; de szíved delejtűként a dicsőség hideg éjszakájához fordul, s a tér hasztalan virul, szívek hasztalan dobognak érted. - Jaj annak, ki hozzád ragaszkodik! Mint a Vezuv virágzó alját elborítja csillogó tűzfolyamával, mint a vész ledönti a fát, mely ágaival föltartá rohanását: ilyen vagy te; ragyogsz - de szerencséd romja fölött; haladsz - de pusztaság jelöli utadat. S ha végre elérted célokat, ha fenn állsz a tetőn, melyre a szem szédelegve követ, ha erős karokkal te is felírtad nevedet a történetek könyvébe, e nagy emlékkönyvbe, melyben az emberiség oly kevés való barátot talál; ha nagynak neveztetel, ha remek, ha csuda vagy az emberek között: mit nyertél? nyugalmat; - nyugalmat, mely a szerény munkásra úgy vár, mint rád, melyet minden fáradott feltalált, habár soha ajkak nem fognák kimondani nevét sírja fölött. S nem vagyunk-e hát örültek mind, kik dicsőségért fáradunk? örültek, ha az élet örömeit magunktól eltaszítjuk, örültek, ha a tapsnak örülünk, mely a kötéljárót, midőn toronyra hág, éppoly hangosan követi, mint a triumfátort capitoljához; kétszer örültek, hogy vesztettnek véltük az időt, melyet kedveseinknek szentelünk, s csak azon órákat haszonnal töltötteknek, melyekben úgynevezett nagy célokért fáradva, az örökké háladatlan sokaságnak élünk. - Mintha azon pénz kamatoznék, melyet a nép között elszórunk, s nem az, melyet egyeseknek adunk; mintha minden bolondok között, kik e világon tanyáznak, nem az volna a legesztelenebb, ki való boldogságát annak áldozná föl, hogy más bolondoktól bámultassék.

S mégis kevés művelt ember van, ki soha dicsőségről nem álmodozott volna; voltak nekem is ily napjaim; - fájdalom, e csalódás, mint mások, nálam rövidebb ideig tartott, s különböző viszonyok engem e pályáról is hamar elűztek. Az erős, mint a tölgy a vészben, ellenállva ledöntetik az ellenkező sors csapásai alatt; a gyenge, mint a mag, melyet a fergeteg felkapott, csak helyét változtatja: de amaz újra kihajtat tövéből, ez körülhánnyatva elsárad. Ez volt végzetem.

Midőn Párizsba visszatértem, azon kevés ismerősök között, kiket e városban találtam, nem mutata egy sem több örömet jöttömön, mint Valmontné. Összekötve életem legszebb emlékeivel, beavatva szívem legtitkosabb fájdalmaiba, ez asszony vala az egyetlen lény, ki helyzetemet érté, az egyetlen, kivel a multról szólhaték; s nem fogod csudálni, ha az egykori hidegség helyett, mellyel iránta viseltetém, most a legvalóbb, legmelegebb barátsággal ragaszkodtam hozzá.

Nem függ talán semmi annyira a véletlentől, mint éppen érzeményeink. A pillanat, melyben valakihez közelítesz s melyben szíved talán éppen egy rokon kebel után vágyódik; egy csapás, mely véletlenül mindkettőtöket ért; egy titok, mely közös köztetek, vagy csak egy beszélgetés tárgya, mely véletlenül összehoz, felbonthatlan kötelékkel fonhat körül, s kik talán örökké távol álltatok volna egymástól, barátokká váltatok ez egy pillanat hatalma által; - mintha a természet mutatni akarná, mi balgatag s nevetséges minden, mit gyenge érzélgés egymásnak alkotott szívekről szól; mintha intene, hogy e világon, hol millió szív dobog, mely vágyaiban s szükségeiben a mienkkel rokon s hol a barátság annyira természetünkben fekszik, hogy rá - mit gyermeknél s a népnél látunk - alig szükséges más, mint elfeledkezni előítéletekké vált tapasztalásainkról: csak rajtunk a hiba, ha barátot nem találunk; s így valék én Valmontnéval. Benne Juliámat látám; minden szó, melyet ajkairól hallék, házának bútora, a legkisebb tárgy, melyet körülötte láték, reá intett; s mint a rab más vigasztalást nem ismer, mint néha rostélyai között kitekinteni a bájló vidékre: úgy én Julia egykori barátnéjával nyugodtabbnak, szerencseesebbnek érzem magamat, mint bárhol a világon. Valmontné nyájas vala irántam; nem vigasztalá s nem keseríté bánatomat; nem vádolá s nem menté barátnéját. Ha jöttem, örömmel fogadott, ha elmaradtam, nem panaszkodott; szóval - oly ügyesen kímélé kedélyemet, hogy társasága végre egyik fő szükségemmé vált, s minden emberek között talán Valmontné vala az egy, ki rám némi hatással bírt. Az asszonyok hatalma éppen engedékenységükben áll, mellyel a férfiakat sokszor arra bírják, hogy minek ellenállniuk nem lehetne, azt a férfi akarni megszűnjék; s ki Valmontnét látá, a mindig engedőt, s engem, ki látszólag mindig önfejemet követve, végre mégis ott álltam, hol kíváná: - annak talán eszébe juthatott, hogy mi férfiak is, mint a világ egyéb uralkodói, korlátlanul parancsolunk, de többnyire csak mit mások akarának. - Különös tulajdona az asszonyi szívnek, egy kedvelt lényben teljesíteni reményeit. Megfosztva helyzete által soktól, mi a férfi életének fő érdekét teszi, nem bírhatva hatalmat, nem vágyódhatva dicsőség után: az asszony kedvesében éldeli mindezt, s nem kevesebb állhatatosság s áldozatokkal küzködik e célok eléréseért; - s így Valmontné, ki, miután hosszú ellenkezés után végre a politikai pályára határozott, nem mulasztott el semmi alkalmat, nem sokallott semmi fáradságot, hogy új pályámon elősegítsen.

S miért? mert barátném - azt gondolám én; - mert mátkám - így szóla az egész város; s miután a közbeszéd végre hozzám is jutott s Valmontnét és minden tetteit nagyobb figyelemmel követém, fájdalommal kelle tapasztalnom, hogy azon érzemény, mely keblét irántam tölté, csakugyan nem barátság vala, mint egyáltalában minden érzemények között, melyek fiatal asszonyt férfihez köthetnek, talán nincs ritkább a barátságnál. Asszonyok mindig több vagy kevesebb szeretetet hordanak kebleikben, minthogy barátságot érezhetnének; s mi annak nevezetik, néha nem más, mint udvari köntöse közönösségöknek, sokszor előjátéka a leg-szenvedélyesb gyűlölésnek. - Valmontnénál ez utolsó vala az eset, fájdalommal kell megvallanom, magam valék oka, hogy úgy lett.

Gyengeségünk egyik következése az, hogy oly ritkán merjük kimondani az igazságot, s inkább halálos sebet verünk távolról valakinek keblébe, minthogy a fájdalomnál, melyet szavainkkal gerjesztünk, jelen lennénk; s így tevék én Valmontnéval. Mihelyt a köz mendemonda, mely rólunk a városban terjedezett, fülembe jutott, a helyett, hogy nyíltan szoltam volna, - mi legalább enyelegve oly könnyű vala - kerülni kezdém társaságát; ő fölkeresett, én még inkább visszavonultam; kérdezett viseletem okáról, s hallgaték; föltett szándékom vala szabad maradni, s midőn Valmontné mindig nyájasabb vala irántam s mindig több-több jelét adá barátságának: én csak új fortélyokat, új hálákat láték mindenben, s mert minden nehéz állásban a szívnek szenvedélyek kellenek, mi elején csak hidegség vala, hamar gyűlöléssé vált. - Nem hasztalan valának keserű tapasztalásaim; a bizodalmas szív, mellyel az ifjú egykor az életbe lépett, elveszté hitét az emberekben, s főkép itt, midőn magamat hibásnak vagy mást

alávalónak kelle vallanom, mintegy akaratlanul hajlottam az utolsóhoz. Számolás, hideg, alávaló számolás, így gondolkoztam magamban, hogyis kételkedhetem egy pillanatig is! Gazdag vagyok, nagy családból, szóval: épouseur; csoda-e, ha férjének kíván s nyájas irántam és alázatos, s mindenre ajánlkozó, csak hogy célját érje? Vagy nem nyájasak-e a többiek is, nem fogadtatom-e nyílt karokkal anyáktól s leányoktól, ahova csak megyek; s jutott-e valaha eszembe, hogy ez önmagamért történik, s nem inkább azon sokkal valódiabb dolgokért, melyet bírok, s melyek, ha majdan egy szebb világba átköltözöm, mint jól kamatozó emlékeim maradnak özvegyem kezei között, s ezt, melyen ő hátramaradt, legalább széppé teszik? - De nem; ő hasztalan fortélyoskodik, hasztalan nyájas; egyszer csalódtam, s józan ember egy-szernél többször nem csalódik a világon. Talán igazságtalan valék ítéletemben s Valmontnéban egy szerető szívet taszíték el magamtól, de hogy tapasztalásaim után hinni nem mertem, hogy annyi férjvadászt látva, alávaló szándékokat gyaníték minden, talán ártatlan nyájasságban is, legalább bocsánatot érdemel; s ha ezen okoskodásokat magamnak tartva, Valmontnét gúny s nevetség tárgyává nem teszem, csak szánakozást érdemlenék kínzó kételyeimért, nem szemrehányásokat.

De másfél évet töltöttem a nagy világban, s inkább fölvettem szokásait, minthogy ezt ne tettem volna. Az egész város tele van beszélgetésekkel felőlem; a hová csak fordultam, kivel csak találkozám, barát vagy ismerős, jó- s rosszakaróm, Valmontnéről kérdezett, az egyik dicsérve ízlésemet, más kaján mosollyal nemeslelkűségemet, mindenki mátkám sorsát, kinek ily fényes jövő jutott; míg itt-ott egy vénasszony vagy agglegény a legnevetségesebb komolysággal tudtomra adá, hogy ő ezt jóval előbb sejdítette, s mihelyt Párizsba jövék, azonnal jósolá is.

Nem képzelheted, mennyit szenvedtem. A leggyengébb érintés, ismételve egy helyen, végre sebet okoz s fájdalmassá válik; a legártatlanabb szó, mindig s mindig felhozva, tűrhetetlenné lesz; s ha még a tárgy, mely előttünk szüntelen felhordatik, magában is kellemetlen, s az érintések között annyi karcolás éri keblünket? - Türelmem megszakadt, s nem szabadulhatva másképp, a nevetők sorába álltam, s önmagam kezdék enyelegni helyzetemen. Hisz Valmontné vala oka mindennek, így gondolkoztam magamban, ő nem érdemli kíméletemet, s ha fortélyai a város beszélgetése tárgyává tevének, lakoljon érte ő maga. Hogy gúnyolódva igazságtalanná váltam, hogy fölgerjesztve haragomtól, biztatva hallgatóim nevető seregétől, keserűbb s kíméletlenebb valék, mint Valmontné még azon esetre is, ha gyanúm igazságos vala, érdemlé, azt képzelheted. A nagy világban szerepet játszunk valamennyien, s mint a gladiátor hőssé válik nézői tapsa előtt s hallatlan bátorságos önfeláldozással víja oktan tusáját: úgy az emberek nagy részét elragadja hiúságuk, s ha egyszer szívtelenséget színlelének, kevés van, ki meg tudna állani. - A sokaság nevetett elmésségemen, s miután látá, hogy nem bosszanthat, felhagyva alkalmatlankodásaival - s én megelégedtem, habár sejdítém, hogy egy ellenséggel többre számolhatok a világon. - Mit is bántam én gyűlöletét; az ifjú erejének érzetében megvetve néz le ellenére; mit árthat ő neked, gondolám, s a rágalom és gúny, mellyel ellenem felkelt, inkább örvendezteté, mint sérté szívemet, mert fölmente azon vád alól, hogy igazságtalan valék. A tapasztalás megmutatta, hogy csalódtam, s hogy az nem veszélynélküli, kinek nyelve van, s az nem gyenge, ki gyűlölni tud.

Engedelmet, hogy e kicsinységekkel fárasztalak, barátom; de e világban ritka van, kit valóban nagy történetek szerencsétlenné, s nincs talán egy, kit boldoggá tettek volna; s e látszólag oly parányi történet életemre ismét több hatással volt, mint sok más, mi talán első tekintetre érdekesebbnek látszhatnék. - A kicsi emberszívnek oly kevés kell, hogy meginduljon; a leggyengébb légvonatban hány levél ingadozik, hány levél szakad le tövéről; egy napsugár milliónyi virágokat nyit s fonnyaszt; egy negyedórányi eső ezer féregivadékot elől s terem; s mégis mennyivel vagyunk gyengébbek ezeknél mi, kiket egy gondolat boldoggá vagy nyo-

morulttá tehet, s kik sokszor, ha tisztán láthatnók azt, mi éltünk sorsát elhatározza, talán könnyörülve elmosolyodnánk önnymorultságunkon.

Amint mondtam, politikai pályára készültem. A júliusi kormány, mely felejtve erős gyökerét s magasabb hivatását, valóságos parvenuként oly szívesen régi nevekkal környezé magát, örömmel fogada, midőn szolgálatra ajánlkozám, s egy követségi hely a keleten vala az, mivel ösvényemet kezdenem kelle.

Párizst rég megúntam és sürgetni kívánván elküldetésemet, egy nap a külügyi minisztériumba menék. - Azon szerencsétlen teremtések sorában, kik egy vagy más bureau asztalához kötve, ifjúságoktól élők végperceig nem tesznek mást, mint írnak; azon láthatatlan kis mozgonyok között, kik az ország nagy gépébe rejtve, mint órában a kisebb összekötő kerek, forognak s elkopnak a nélkül, hogy valaki sejdítené munkásságukat: volt egy, kit ismerék s régi lekötelezettje atyámnak, mindenben - mi hivatalbalépésemet illeté, - majd tanácsával, majd mindazon apró szolgálatokkal, melyek kis hatalmától kiteltek, elősegített. Ehhez mentem most is.

Vannak emberek, kiknek gyenge természetére életmódjuk s évek szokásai oly erősen hatnak, hogy végre elvesztvén minden egyediséget, úgyszólván csak mint nemőknek személyesítése lépnek elénkbe: s ilyen vala az öreg Roger. - Szolgálatba lépve a respublica végébeiben, irnokoskodva a direktórium, konzulátus és császárság alatt, írva, midőn e szövetséges fejedelmek Párizsba jöttek, s a száz nap s a restauráció után, pontosan betöltve íveit, bár kinek nevéhez szólának, szorosán ragaszkodva az akadémia ortográfiájához, nem sértve a fölvet formákat, nem felejtve egy commát, habár testvére halálos ítéletét írta: - a júliusi zendülés elfogadása hasznos munkást ott, hol találta; s kit elkopott székéből annyi felfordulás nem vala képes kimozdítani, kin a sors kereke, mint férgeken a kocs, annyiszor átment bántás nélkül, éppen mert parányisége megőrzé: nyugodt egykedvűséggel folytatá hivatalát most, mint negyven év előtt, csak egy változásnak örülve e világon - hogy fizetése nagyobbodott. - Nincs is melegebb ember Franciaországban, mint ő. Ha e kis vastag ember elébe jó, azonnal látod, hogy e testet a szerencse gömbölyíté esztergályán; a piros ajkak, melyek nyájasan mosolyognak elébe, mintha mondanák: jól aludtam; a szem, mely jóakaróan néz rád kerekded arcai fölött, mintha csak látni, nem ismerni akarna; fején, melyet a kegyetlen idő megkopaszíta, a szőke göndörített vendéghaj, mely talán az egyetlen hamisság egész valójában: minden benső nyugalom s melegebb képét tünteti elébe; s ha kis rendszalag nem volna gombházában, mely úgylátszik, mint a német table d'hôteokon az abroszokra csak azért köttetett rá, hogy másoktól megismertessék: elfelejthetné, hogy oly ember előtt állsz, ki negyven évig ez ország kormányában résztvett. - Én mindig különös vonzalommal viseltetem e férfi iránt; s részint, mert tudom, hogy e lélek, mely közdolgokban moniteuri cinizmussal változtatja nézeteit s telegráfként úgy mutat, mint igazítottatott, az életben a világ legjámborabb s legártatlanabb teremtése; részint mert optimizmusa, mellyel minden kormányt, midőn ügyében írnia lehetett, a lehető legjobbnak hirdete, mulattatott: - inkább társalkodtam véle, mint annyira különböző természetünk szerint gondolhatnád.

Rég nem láttam őt, s előre élvezve örömet, mellyel fogadni fog, mentem szűk dolgozószobájába. - Csalódtam. Ma az öreg nem ugrott fel asztalától, nem futott elébe, nem olvasott új ordonnanceokat Moniteurjéből, nem kérdezt száz apró kérdést, eláradva beszédében, mintha hosszú hallgatásáért bosszút akarna venni az első francia polgáron, ki elébe jó: - ma kis személye hideg vala s ünnepélyes, felruházva egész méltóságával, mely rá férhetett; csak rövid feleletekkel viszonzá kérdéseimet. Meg valék lepetve, s ha oly nevetségesnek nem látszott volna a kis ember, talán neheztelék rá. De ismerém s azért inkább megkérdem magaviselete okáról. - Soha embert nagyobb zavarodásban nem láttam; elpirult s elhalványodott, engedelmet kért, s ismét tagadott mindent; mondta, hogy nem akart megbántani, hogy

bizonyára semmiben a tartozó tiszteletet el nem mulasztá; hogy nem tud semmit, s hogy néki mind ehhez semmi köze; de a szegény legföljebb hivatalosan tudott hazudni, s miután végre látá, hogy menekülnie nem lehet, nehéz sóhajással megvallá, hogy bennem csalódott.

- De miben? kedves Roger uram - szólék elmosolyodva a félénk kétségbeesett arcon, mellyel rám tekint, mintha már kihívásomat várná. - Mondja meg bátran; miért rontaná egy kis félreértés barátságunkat?

- Egy kis félreértés? - szóla nekibátorodva az öreg. - Gróf, ez több! Én önt szerettem, azt tudja, szerettem és becsültem mindig, főképp mióta hivatalra készül s megvallom, mindenkiről inkább föltettem volna, mint éppen önről.

- De mit? - kérdezem türelmetlenül - mondja ki már végre nagy vétkeimet.

- A haszonvágy szép dolog, - mondá az öreg, zavarodtan pennájával játszva, melyet füle mellől mintegy segédül kézhez vett - azaz jó dolog vagy legalább természetes dolog. Midőn elődöm meghalt s helyébe léptem, s fizetésem nagyobbodott, talán én is örültem, vagy talán jobban mondva nem valék oly szomorú, mintha gyermekemet vesztettem volna. De -

- De, de - szólék közbe.

Ő egy ideig hallgatott; végre új erőt véve magán, újonnan bizonyossá tett, hogy mindehhez semmi köze. - Én nem elegyedem semmibe, - szóla cipőjén jártatva szemét - mi nem tartozik hivatalomhoz; minden ember legjobban ítélhet öntetteiről, s önnek bizonyos okai lehetnek, melyeket én nem tudhatok.

- Uram! - szólék végre magamon kívül - mondja meg, mit tud felőlem s hagyjon fel mentegetéseivel.

- No ha éppen tudni akarja, - sóhajta végre Roger - nem gondoltam volna soha, hogy ön - fölakadt - hogy ön, - folytatá elpirulva - oly haszonkereső.

- Én? - kérdezem, elbámulva annyira, hogy nem is nevettem a komolyságon, mellyel ő e tirádát előadá.

Az öreg láthatóan meg vala lepve nyugalmam által; mesteri tettetésem, mert annak vevé szavaimat, felingerlé becsületes szívét, s elfelejtve előbbi félénkségét, szinte szenvedéllyel folytatá beszédét.

- A vélemények s nézetek különbözők, s ha a gróf azt, mit tett, haszonkeresésnek nem veszi, ám legyen; nékem semmi közöm hozzá. De hogy én annak tartom, hogy örökség után leselkedni, a gyermeket örökségétől megfosztani, s magát gazdagítani, fortélyosan, előttem nem szép tett, azt nem tagadhatom. Egyébiránt - tevő hozzá ismét alantabb hangon - nekem ahhoz semmi közöm, a grófnak lehetnek okai s én alázatosan engedelmet kérek.

Képzelheted meglepetésemet, képzelheted az érzeményeket, melyek e pillanatban, midőn éltemben először eszembe jutta, hogy valaki megvetéssel gondolkozhatik felőlem, szívemet eltölték. - Tovább kérdezém Rogert, s elmondá, hogy mint hallá, csak pénzeért vágyódtam Julia keze után; hogy miután szerelmét semmi módon elnyerni nem bírtam, rejtett okot gondolva állandó ellenkezése kútfejének, őreim által kikémlém Dufeyhez való viszonyait s atyját a harag legmagasb fokára ingerelve, arra bírtam, hogy leányát kitagadva, vagyonát rám hagyja.

- S ki mondta ezt? - szólék, magamon kívül haragomban.

- Százan, ezeren, - szóla az öreg sóhajta - az egész város beszéli.

Kalapomat vevém s elmenék ismerőseimhez. Kérdeztem mindenikét bizodalmasan, s felszólítva becsületére, hogy igazat mondjon, miként hallá e történetet? - Kevés különbséggel mind ugyanazt hallá felőlem. Kétségbeesve tértem vissza Rogerhez, s kérdezem, mit tegyek becsületed helyreállítására. Az öreg, kinek az egész történetet elbeszéltem, szomorúan felelé, hogy nem tudja. S hát nincs mód, mellyel egy becsületes ember alávaló árulásoktól megmenthesse magát? hát ez országban, hol az állam legkisebb tagja biztos, hol az egész közvélemény felkel, ha 100 franktól megfosztatom: csak a név, csak a becsület nem volna biztosítva!

- Mit tehetünk a közvélemény ellen!? - szóla az öreg s egy csepp gördüle el arcain.

Soha, soha nagyobb kín nem tölté szívemet, mint e pillanatokban. - Juliám veszte, Armand hitszegése, annyi kis és nagy bánat, melyen egy pár év óta keresztülmentem, fájdalmas vala, de legalább le nem alázott; emelt fővel járhaték körül az emberek között, s azon öntudat marada fájdalmamban, hogy annyi között nincs egy, ki megvetéssel tekinthetne rám. - S most! ne mondja senki, hogy tisztaságának érzetében megvető közönyösséggel nézhet le a világ ítéletére. Nem dobog szív oly büszke emberi kebelben, mely ezt tehetné, s oly helyzetekben, minő az enyim vala, nem telnék el keservvel. Az emberek dicsérete hamar elveszti báját. Magas kocsiján a triumfátor öröm nélkül hallhatja a sokaság zajgó köszöntéseit; ő tudja, hogy az aranynak nem bélyege adja becsét, s a büszke cím, mely nevéhez adatott, csak másoknak hangzik főségesen. Üldözések önerejére intik a szilárd keblet, s nyugodtan eltűnjük azokat. Ki nagy céloknak él, nyugodtan tűri még a közönyösséget is, mert tudja, hogy a nép is szikla, melynek visszhangjai csak akkor szólalnak föl, ha tőle már távolabb állunk; tudja, hogy nőni, nem emeltetni kell, hogy valóban naggyá legyünk; s mindazon zaj, mely körülfogja, mindazon indulat, mely körülötte dühöng, legfeljebb azért indítja meg a nagy szívet, hogy, mint a tenger vész közt, emelkedjék. Mindent, mi nagyszerű, könnyen elbírunk, legyen öröm vagy bánat; lásd egy világ fölött diadalmasan vagy egy világ bánata alatt legörnyedve magadat: magasságotat vagy legalább erődöt érezheted, s mennyivel nagyobb terhed, annyival főségesebb a gondolat, hogy elbírád; de ha a nép zajgó kiáltásai helyett csak alattomos rágalom sziszeg körülötted, ha nem a sokaság felindult árjait, melyek ellen úszva emelkedhetnél, hanem elleneket látsz magad körül, kikkel szembeszállhatnál; ha minden arc nyájasan mosolyg, minden kéz barátilag nyúl elédbe, s ahová fordulsz, csak tisztelet, csak hízelgő alázatosság tűnik fel, de tudod, hogy tiszta nevedet a rágalom befertőzteté mocskával, hogy mind e mosolygó ajkak, mihelyt elfordulsz, becsületedet tépdesik, hogy ez egész alávaló sokaság között nincs egy, ki magát jobbnak vagy legalább hasonlónak nem gondolná, s mégis nincs senki, kit kérdőre vonhass, senki, kinek alávalóságát szemére hányhatnád, kit megölhetnél bosszúdban! - egy véghetetlen tompa zaj körülötted, mely bűnösnek hirdet, s nem egy szó, melyet kihallanál, s melynek mondhatnád: hazudsz! - oh ha ezt tapasztalnád: akkor maradj nyugodtan s bámulni foglak.

S hát ki biztos, hogy ezt nem fogja tapasztalni? Nem valék-e én tiszta? soha a főségnység gyalázatos szenvedélye le nem alázá lelkemet; soha - bár mik legyenek éltem tévedései - haszonvágy e szívet nem dobogtatá; soha e büszke fő meg nem hajolt e föld birtoka után; s mi kelle hírem megrontására? - Egy asszony, egy pár bosszúságban mondott szó, s azon ezerek közül, kik hallák s tovább beszéltek, minden ismerőseim között nem volt talán egy, ki csak egy percig kételkedett volna. S nem ez-e sorsa mindenikünknek? mindazok között, kiket a jövő bámul, hol van egy, ki életében nem rágalmaztatott? Mondj egy nevet az emberi nem történetében, melyet a nép ismerni tanult s nem gyalázott; mutass egy oly magasan álló férfit, kinek történeténél eszedbe nem jönne, hogy ha némely nagy férfinak emlékkő jutott halála után, bizonyosan egynek sem hiányoztak azon kövek, melyekkel éltőkben hajigáltak. - Mit ér, hogy munkásságuk csak embertársaik javára szenteltetett? hogy nagy eszmékért fölhevülve, szent lelkesedésekben az élet örömeiről lemondanak, hogy szövétnekként ragyogva koruknak

utat mutattak haladásra, rég porrá égve, még mielőtt az ivadék oda jutott, hol ők álltak? Minden vétek elengedett a világon, csak az nem, hogy a tömegnél nagyobb valál, s üldözés az első jel, hogy megismertetél. Állj magasan, s a távolból feltekintve hozzád, parányinak fognak hirdetni; ereszkedjél le hozzájuk és sárba vonnak; legyenek nagy eszméid - bolondnak, legyen szíved - hígvelejűnek mondanak; törd szét láncaidat, s panaszkodni fognak, hogy megsérted karjaikat; vezesd győzelemhez, s gyűlölnék sebeikért; adj nekik egy nagy igazságot, s átkoznak, hogy elvevél csalódásaikat; vezesd egy szebb jövőhöz, s vándorlásuk alatt Egyiptom hústárait fogják kérni tőled; mutasd nekik Istenüket, s elfordulnak tőled, hogy az aranyborjúkat imádják. Jaj neked, ha a tömegnél magasabban állsz, csak gúny s üldözések várnak rád, s erőd ellankad a gondolatnál, hogy ennyi fáradság hasztalan vala: mert csak ki a sokasággal rokon, csak kinek még érintéspontja maradt a tömeggel, az hathat, s nem te, kit röptében lánc nem gátol, de kinek épp azért nincs is semmije, mivel a port magához felemelhetné. Jaj néked, ha erős meggyőződés tölté lelkedet, ha hódolni nem akarsz a zajgó csoportnak, ha meghajolni előítéletei előtt, hízelegni szenvedélyeinek nem tudsz: a tömeg nem tűr ellenszegülést, s mint a szél bércek előtt, elfordul tőled, mihelyt ellenállsz; kétszer jaj, ha azt gondolád, hogy tisztán mehetsz át a pályán, hol izzadság és porral takarva ér a győző is az aréna céljához, s hol nem tiszta homlokra teszi e nép babérjait. - Eszköz vagy, melyet a nép elvet, mihelyt egyszer hasznát nem veheti, szolga, kit lábbal tipor, mihelyt hízelegni megszűnt: s ez legyek én? - S ezért fáradjak évekig, ezért szenvedjek, áldozzak mindent, csak hogy egy percig felemelve a közvélemény által, végre gyalázatot találjak; csak hogy pályám céljához közeledve, egy véletlen eset elvegye béretem?

Nem, nem - így gondolkoztam magamban. Ismerni tanultam a közvélemény becsét s e tapasztalás nem hasztalan fájt a szívnek. - Küzködjének mások a babérért, örvendjenek a tapsnak, melyet aratnak, gondolják hatalmasoknak magukat; elfeledve, hogy egy rágalom semmivé teheti hatalmukat, s hogy a capitolhoz haladva, talán csak a tarpeji szikláig érendenek: én nem fogok a tömegbe vegyülni többé. - Nem vagyok eléggé erős, hogy a közvéleményt megvetni, nem eléggé alávaló, hogy hódolat által megszerezni tudnám, nem születtem uralkodásra. Legyenek mások a tömeg bálványai, örüljenek, ha az ingadozó hullámzat, mely a legkönnyebbet szokta legmagasabbra emelni, őket is felkapja; álljanak azok sorába, kiket a sokaság éppen azért tisztel, mert hódolók; bocsássák vásárra meggyőződésöket egy pár felzajgó éljenért: én nem vágyódom e fény után, melynek elnyerésére sokszor a csalás elég, megtartására mindig szükséges. A sokaság azt emeli s hurcolja körül, ki magát karjainak akaratlanul átengedi; jobb alantabb állanom, de önlábamon.

El valék határozva. Másnap a minisztériumba menék, s miután Roger könnyező szemekkel, szónoklatának egész hatalmával nem bírta megváltoztatni nézetimet, lemondék hivatalomról, melyre, mint hallám, ki valék nevezve.

XLII.

El valék keseredve. - Engem nem hiúság csábíta a közélet körébe. Szenvedve, mint kevesen, vérezve a szív legfájdalmasabb helyein, remény nélkül s mégis nem bírva multamban egy emléket, melyet az idő tisztán hagyott, nem egy napot, melyet visszakívánhaték: mint koldus álltam az életben, ép tagokkal, munkáért esdekelve, csak azért, hogy fáradnom lehessen, csak hogy érzemények után vágyódó szívemnek valami adassék, mivel éhségét enyhítse; - előttem a közélet állt, az egyetlen part, melyen még hajótörést nem szenvedtem, ehhez fordultam lelkemnek egész erejével, mindennel, mi bennem reményleni tudott, minden

áldozatra készen, minden merésre eltökélve: s nem záratott-e el e végpálya is előttem, még mielőtt rajta csak egy lépést haladhaték? S ha egy idő óta ismét örülni kezdek életemnek, ha erőmnek érzetében nagy jövőről álmodozám, - s miképpen minden ember inkább büszkélkedik feltételeiben, mint miután célját elérte - én is emelt fővel járok ismét az emberek között: nem kell-e kétszerte szomorkodnom, ki ennyit vesztettem s kinek nem volt semmije e világon, mivel bánatát vigasztalható?

Mit lehet tennem? - Atyám neheztelt, mint még sohasem éltemben. Szándékom annyi örömmel tölté szívét, képzelet oly fönséges jövőt jósola fiának, hogy most e kilátásoktól megfosztva, engesztelhetlenné vált. - Nincs semmi, mi a szívnek inkább fájna, mintha reményeinktől fosztatunk meg, való veszteségek fölött hamarabb vigasztalódunk; felszámolhatjuk kárunkat, s új remények, mint a kivágott fa helyét az új sarjadék, hamar eltakarják a szomorú emléket, mely szívünkben visszamaradott; de ha egy reménytől fosztattunk meg, a veszteség felszámolhatatlan. Az öröm, melyet váránk, még tisztán áll a képzetünk előtt, benne minden szép, minden ragyogó vala; a cél, mint ködborított tárgyak, csak sejtve emelkedék a jövő titkos fátyolából, s mert reményeinkben sokat bíránk, mit, ha teljesülnének, a való is elrabolt volna, vesztöknél többet siratunk, mint mi valóban tőlünk elvétellett. Atyám egész életében csak reménnyel s nem szeretettel tekintett rám, s most, midőn e végkötelék megszakadt, jól érzem, hogy útjaink ezentúl örökre elváltak. De mit lehet tennem? Vannak erkölcsi lehetetlenségek, melyekről csak minmagunk ítélnünk, de melyek éppoly változhatlanok, mint az anyagiak, s ilyen vala rám nézve az, hogy tapasztalásaimmal a közéletbe lépjek. Atyám kért, tanácsolt, vigasztalt, Roger majdnem térdre borult előttem - hasztalan; tudtam, hogy szívtelennek fogok mondatni, ki makacssággal apámat reményeitől fosztom meg; hisz kevés ember gondol arra, hogy kedveseinkért halni lehet, de nem újra teremteni szívünket, s hogy kit legmakacsabbnak tartunk, sokszor csak az, ki gyengébb, minthogy érzeményeinek parancsolni, s következetesen színlelni tudna; - el kelle tűnnöm. Párizst nem hagyhatám el. A gondolat, hogy valaki távozásomban félénkséget láthatna, vagy azt mondhatná, hogy a közvéleménnyel szembeszállni nem merek, lehetetlenné tévé azt, ha nem kecsegtetett volna is remény, hogy rágalmozóim egyikének nyomába jöhetek, s vérével tisztára moshatom becsületemet, vagy legalább enyhíthetem a kint, mellyel sértett szívem bosszút kért. - A városban nem vala senki, kinek társaságában vigasztalást találhattam volna. Te utaztál, az öreg Roger - magában is elég unalmas - szüntelen kérései s vigasztalásai által tűrhetetlenné vált, a társaság, melyben eddig éltem, csak undorodással tölté keblemet. Magamba vonultam. Elzárkózva mindenkitől, csak néhány kedves íróban keresve rokon érzeményeket, Párizs közepett oly elhagyatottságban éltem, mint most kolostoromban; csak ha néha egy ismert hintó hajta el ablakaik alatt, vagy az átmenő naplopók között éppen egy ismert arc merüle fel a sokaságból, emlékezem, hogy századunk Bábelében élek.

Így ültem egy nap ablakomnál. Az ég borult vala, lanyha eső a csavargó tömeget, mely a főváros utcáit máskor eltölti, a házakba zára, s csak itt-ott egy átmenő, s néha egyes kocsik zörgése zavarák föl a csendet, mely a Vendome piacát eltölté. Fölötte a nagy császár rémként emelkedék a ködből, mintha szomorúan nézne le egykor oly ragyogó s most oly borult körére, minek, hogy fénye eltűnjék, nem kelle egyéb, mint az egy nap alkonyodása, melytől sugárait kölcsönzé.

Szomorú valék, még szomorúbb, mint közönségesen. Egyes cikkelyek az újságokban, melyekben visszaléptemről szó vala, s természetesen minden lehető ok között csak a való nem említettett, egy levele atyámnak, melyben elkeseredve élte végreményeinek vesztéről panaszkodék, újra felszakíták a szív sebeit, s az elborult ég, melyhez feltekintek s melyről napok óta nem hatott le egy sugár e földekre, csak nagyítá a bánatot, mely keblemet feszíté. - Vannak napok, hol a szenvedő kétszerezve érzi bánatát. Miként a nyugvó tenger egyszerre

fölforr, ok nélkül, egy titkos erő által emelve; miként csendes éjszakákon a lomb csörögve megindul, mintha álom lejtene át az ágakon, s felserkenve hallgatunk s ismét csendes minden, s nem tudjuk, mi szakítja félbe a nyugalmat; úgy vannak pillanatok, melyekben a szív is mozogni kezd, melyekben egykor vészektől ingatott érzeményeink egyszerre felszólalnak nyugalomunk közepett, s nem tudva, mi feszíti keblünket, s nem adhatva okát, a kebelnek beforrt sebei ismét vérezni kezdenek mind, s könnyek töltik szemeinket, a nélkül, hogy mondhatnók, keserveink közül melyik facsarta e cseppeket. Ilyenek valának e pillanatok; Julia, Armand, minden amit reméltem, mit sejdíték, a szomorú jövő egész elhagyottságában vonula át lelkemen s le nem írható keserv tölté keblemet. - Ekkor nyílt meg az ajtó s előttem Arthur állt.

Érezted-e már egyszer elhagyatva magadat? Oh ha érezted, s ha e pillanatokban egyszerre egy ismert arc lépe elédbe, melynek szemeiből ezer emlék sugároza rád, mely mosolygó ajkaival mult örömeidre inte, kezének meleg szorításával azon időkre, hol még barátaid valának; ha rágalmazva, üldözve az egész világtól, ismét egy kedves emberi arc lépett elédbe, ha nem is barátod, legalább egy, kit elleneid között nem láttál; ha, mondom, tapasztaltad ezt, ha az érzeményeket ismered, melyek az emberi keblet ily pillanatokban eltöltik: képzelheted örömömet.

Ki nem szenvedett, nem tudja, mi kevés kell, hogy magunkat boldognak érezhessük. Mint a nehezék mérlegedben eltűnik a terhelt túlrész ellenében s mégis oldalára rántja, ha az üresen áll: úgy a legkisebb tárgy annak, kinek semmije nincs, mindenévé válik. - S úgy Arthur, ki egykor ismerősnél aligha több vala, ez elhagyottság pillanatában baráttá vált, kiben mindent körülfogék, mit ez életben még enyimnek nevezhettem, kinek karjai között érzém, hogy e szív még dobogni tud.

Nincs semmi, mi annyira szeretetre gerjesztene, mint ha magunk szeretünk. Az emberi kebel közönségesen echóként ugyanazon hangokat ismétli, melyekkel feléje fordulunk, s így Arthur elragadva szenvedélyes fogadásom által, talán soha melegebb barátsággal nem borula karjaim közé, mint éppen e pillanatban, mikor két hosszú év után találkozva, többet találtunk egymásban, mint egykor elhagyánk, már csak azért is, mert mindenikünk szegényebbé vált.

Arthur igen megváltozott. - Első pillanatban ez nem tűnt fel, de miután egy ideig nyugodtan beszélgetve, szabályos vonásai a rövid felgerjedés után, melyet találkozásunk okozott, ismét megszokott kifejezéseket vevék fel, észrevevém s sejdítém, hogy nem szerencse nyomta rájuk bélyegét. - Némely arcokat alig képzelhetünk vígaknak. - Mint a hegyfolyó, mely rohanva sziklafalán leomlik, a nap sugáraiban ragyogva gyémánt esőként zuhanhat le mélyébe, oly szép s dicső, hogy szemünk alig bírhatja csillogását, de soha a tiszta eget s virágzó partokat nem tükrözheti, soha ingó hajjain át nem mutathatja mélyének színes kavicsát: úgy vannak vonások, melyeken boldogságot, szenvedélyes örömöket, de soha meglegedés nyugodt mosolygását nem találhatjuk, s ilyen vala Arthuré. De most nem azon költői búsongás vala kimondva képén, mely egykor oly erősen vonza ez ifjúhoz. Arcai halványak valának mint előbb, de a beteges pirosság, mely rajtok néha fellobbant s eltűnt; a sötét tűz nyugtalan tekintetében, s ajkai körül néha a remegés, s azon keserű mosoly, melyet csak hosszú szenvedések hagynak magok után, mutaták, hogy nem álmodott, de való keservek mentek e szíven át, s habár beszélgetése víg s elmés vala, a hang meghazudtolá a szavak értelmét. Nem akartam kérdezni, s azért nagyrészt közönyös dolgokról szólánk; végre a művészetre jutva, tudakoztam, mivel foglalatoskodik. Elpirult. Keserű mosolygás lebege ajkai körül, midőn fojtott hangon felelt: A művészetet - elhagytam.

Csudálkozva nézek reá.

- Bámulsz, nemde? - szóla tovább; - miért? hisz remény vala ez is, életemnek legfőbb vágya, boldogságom, miért nem veszett volna el? A kártya, melyre éltünket tevők, egyformán vesztethet, s legyen asszony, barát, dicsőség vagy művészet, végre ha koldusok vagyunk, mi különbség, min vesztettük vagyonunkat?

- S hát te is, - szólék meghatva - te is, ki e tolongó sokaságból kiléptél, ki ez élet nagy pusztájából, hol mi fáradva haladunk, művészetedbe, mint a vándor virágzó oázisba, vonultál, te, a művész, te is szenvedél!

- Oh ha elértem volna, - viszonzá szomorúan Arthur - ha e viruló oázis, melyről álmodám, körébe fogadott, ha a művészet tiszta forrásai ajkimat enyhítették volna! De így - látni a célt magunk előtt, látni a zöld ligetet, mely felé zarándokoltunk, érezni a hús szellőt s az illatot, melyet a virágzó ágak ingadozva elöntenek, s ott feküdni az égő homok között, erőtlenséggel, csak lépésekre a céltól, s mégis örökre távol, mert lábaink nem bírnak tovább, s nyomorúan elveszni reménylett édenünk küszöbénél, - oh ki ezt nem ismeri, ne panaszkodjék sorsa ellen!

Hallgatánk. Arthur lángoló arcokkal ment fel s alá szobámban, s én követve minden mozdulatát, érzém, hogy hasonlóm áll előttem.

- Oh, atyám, - - szóla székre vetve magát - jól ítélt fiáról; ő jobban ismeré e gyáva tehetlen lelket, mely csak ábrándjaiban emelkedhetik, s midőn comptoirjába ültetett, azon egy helyre tett, melyre születtem. Itt kelle maradnom, átnézni naponkint kereskedő könyveimet, összehasonlítani a hitelt s adósságot, dobogó szívvel elkészíteni balanceomat, kiadni váltóleveleket, olvasni pénzt, ismerni a cserebere legmélyebb titkait, nagynak s dicsőnek lenni a börze hősei között, ez vala hivatásom; féreg vagyok, a porban kelle maradnom; ott keresni örömeimet, ott a dicsőséget, mert hisz hasonlói között a pénz embere is bámulókra talál. Magasabbra vágyódtam s elvesztem. Nem repülhetünk valamennyien. Oh s ha tudnád, mennyit szenvedtem! Midőn Rómába jöttem s látám mindazon dicsőt, mi e városban két ezred működéseiből összegyűjtetett: a merész görög gondolatját, mely ezredek után a szoborból örökké újan s hatalmasan felszólal, a mult századok hitét halhatatlan színekben ragyogva Raphael madonnáiban, a Colosseumot s Péter nagy templomát, s annyi nagyot s fonségest ez egy város szent körében - akkor végetlen boldogság tölté lelkemet! Mint midőn a nap előtti sugárait, minden tárgy világosan, csaknem ragyogva áll: úgy a művészet szelleme áthatá lelkemet e falak között, s mi csak idegen fényből sugárzék rám, önkeblem kifolyásának látszott. Ecsetemhez nyúltam, száz fenségesnek látszó kép tölté képzetemet; festék s előttem gondolataimnak mázolt rémjai álltak, a dicső feltétnek nyomorult karrikatúrája. - De még vala reményem: csak a gyakorlat hiányzik, a technikai ügyesség, így szóltak mestereim, s ez megjő. Munkához fogtam, dolgoztam, mint talán ember még nem dolgozott; rajzoltam reggeltől estvéig, gipszek s természet után, lefestettem mindent; a bonctudományban nem vala egy, ki a tagok s inak fekvését s összeköttetését, ki minden eret jobban ismert volna, mint én, perspektíváimban nem vala hiba, színezetem a természetet utánozza, egyszóval, mindent bírtam, mi festőnek szükséges: de éppen ez iparkodásaim alatt elveszett a művészi lélek, a hosszú fáradságos munka előlte a szent lelkesedést, utánozni tanultam a természetet, de nem tudtam többé egyebet; a technikai nehézségeket legyőztem s ügyes mesterember lőn belőlem.

Egy pillanatig hallgatott, mintha össze akarná szedni gondolatait, végre szenvedéllyel folytatá: - Ügyes mesterember, nem egyéb. Társaim irigylették sebes lépéseimet, melyekkel abban, mit ők művészetnek nevezének, haladtam, némely angol, ki atelire-nkbe jött, bámulta is műveim természetességét; de én érzém, hogy bennem a művész meghalt, s minden magasztalás, mellyel fáradozásaim jutalmaztattak, csak nevelé a kint, mely lelkemet e gondolatnál eltölté. Oh mert nékem a művészet nem a természet majmolása vala; nem azt kívántam, hogy - az ó monda szerint - festett szőlőimre madarak repüljenek. A természet hív utánzója még nem

művész, csak ki képébe ön-lelkét öntheti át, csak ki benső világának sugárit árasztthatja el műve fölött, hogy mint Isten e nagy világban, úgy teremtésében ő álljon élénkbe; csak kinek színei szókká válnak, melyekkel gondolatjait kimondja, csak ki nem hideg tükör-, hanem tiszta folyóként úgy adja vissza a tárgyakat, hogy képében természetet lásson a néző, ugyanazon formákat, azon színeket, melyekhez szokott, s mégis valamit, mit a természetben nem lát, a habok ingadozó folyását, a dobogó szívet a kép alatt - az művész! S én, kinek képzete az akadémia hideg körében elfagyott, ki annyit s oly híven utánóztam, hogy végre nem is tehetek mást, érzem, hogy e cél nekem örökre elérhetlen. Kétségbeestem volna. Egy tarta fel, a szerelem. Ne kérdezd érzeményem történetét. Találkoztunk s szerettem őt, s mint a boldogság, mely szívemet eltölté, nagyobb vala: úgy azon egyes történetek, melyek által boldoggá lettem, kisebbek, semhogy elbeszélhetném. Miként ha a messze észak rideg vidékein nyár lesz, kevés nap alatt a tél végnyomai eltűnnek, s hol csak most még hó tölté a völgyeket, egyszerre dús lomboszat s ezerszínű virágzás támad a nap sugarai alatt: úgy változott egyszerre e lélek. Végetlen káosz elébb, melynek sötétiben száz kínzó érzemény s szomorú gondolat vegyülve tolongott: ragyogó világ most, miután fölötté teremtő szóként Laura neve kimondatott. Boldog valék; boldog, mint csak szerelem által válhatunk azzá, mint csak egyszer lehetünk életünkben, s szenvedélyem hatalmas szavától, mámorából felvert keblemben újra feltámadott az erő, mellyel a művészet felé fordultam.

Adj szerelmet a szívnek, s mi mélyében rejtőzve szunnyadott, a szép s nagynak csirája, fejlődni fog meleg érintése alatt; legyen gondolat, dal, kép vagy tett, mit az ég a kebelbe teremtett - a szerelem felhozza mélyéből a kincset. Most művész valék ismét, művész, mint soha nem életemben. Lángoltam s érzem, hogy ragyoghatok. Ez isteni arc, így gondoltam magamban, mely boldogságot sugárza életembe, e sötét szemek lángoló tekintete, e fürtök, melyekkel elfeledkezve magamról, annyiszor játszám, ez ajkak, melyeket égő csókokkal takartam, e kebel, mely értem emelkedett, ez édes test, melyet karjaim átfogának, ne vénüljenek, ne haljanak soha: éljen ez isteni forma műveimben! Oltárookra fogom állítani, s a nép leborul a mennyei kép előtt; mint szerelemistenné mosolyg képemen, a vitéznek ő adja babérjait, mint angyal ő emelkedik az ég felé, ő s mindig csak ő, változva s mégis egy, mint a nap, mely e földön előnti sugárait, a virágnak színeket, a völgynek árnyékot ad, mely mindent áthat meleg fényével s még a könnyben is ragyog.

Fönségesek valának ez álmak, - szóla rövid szünet után - de rövidek. Laura szép volt és alávaló; s ki egy angyal keblén gondolám magamat, örömeányt láték kijózanodva magam előtt, ki elhagyott, mihelyt nem fizethetém. Oh, dühössé lehetnék, ha ez időre gondolok; ha eszembe jut, hogy mennyországot éreztem szívemben, míg ő csak pénzt keresett; hogy gyermekként sírtam s imádkoztam örömömben s térdeltem ez asszony előtt, míg ő talán szabójára gondolt; hogy életemet, üdvösségemet adtam volna érte, míg ő regényeiből egy nevetséges feleletet fércelt össze magának. De hagyján; az éppen átka életünknek, hogy közönségesen legszebb pillanatjaink egyszersmind legnagyobb bohóságaink is, s hogy arcainkon, melyek egykor gyönyörükben lángolának, később szégyen önti el pirosságát; s ha visszatekintve a multra, szívemben a fájdalommal, melyet ennyi boldogság veszte fölött érzek, a kívánság egyesül, hogy bár sohase élveztem volna: legalább nem én vagyok az egyetlen, ki midőn magát legboldogabbnak gondolá, legostobább vala.

Nem foglak untatni részletekkel. Húsz esztendő s valék s Laura a legügyesebb asszony, ki valaha férfiszerelemre spekulált. Asszonyok született ellenségei minden teóriának, a szerelemben, mint mindenben, különös hajlandóságuk a dolgok gyakorlati oldalához vezeti őket, s így nincs semmi természetesebb, minthogy Laura, míg én hetedik egemben tévelygék s halálról szóltam karjai között, s a legboldogabb embernek képzeltem magamat, ha kemény földön térdeltem előtte: számítva, mint a világ első matematikusa, a kevés pénzt, mellyel akkor

bírtam, kisajtolá, s miután gyámnokom többet küldeni nem akart s hitelezőim bezárással fenyegettek, nevetve elküldött házától, mint ki csak plátói érzeménnyel viseltetvén hozzám, nem testileg, de csak azon szebb tulajdonokért szeretett, melyeket pénztelen állapotomban nem bírtam többé. A dolog természetes, s százszor történt a világon; de nem képzelheted a fájdalmat, mely lelkemet eltölté. - Ha csak Laurát vesztettem volna, elbírhátam. A bánat, mely vesztett kedvesünkre int, mely róla szól, hozzá vezet szüntelenül, nem gyönyörtelen; kitől csak az éldelet vétetett el, s ki érzi, hogy tőle mást a világ el nem rabolhata, hogy a szív, mely tőle elszakított, vérzett; hogy e kedves szemek érte könnyeznek, a kebel érte sóhajtozik: az ne panaszkodjék. Boldogságának nagy omladéka alatt sok dicső fekszik, mi még épen maradt s az nem koldus, kinek egy nagy fájdalom marada birtokában; de megfosztva mindentől egyszerre, nem tartva meg boldogságomból még egy emléket sem, nem tekintve vissza a nélkül, hogy pirulnék: képzelhetsz-e oly bánatot, mint az enyim?

Ismét hallgatott, végre mintegy erőt véve magán, folytatá. - Elbeszélésem végén vagyok. Eleinte dolgozni akartam, hogy munka között elfelejtsem keservemet. Nem vala erőm. A gondolat, mely egykor lelkesített, elveszett, s csak undorodást, csak elkeseredést találtam a körben, hol megkezdett képeimben Laura állá előttem, s minden, mit képzelek, hozzá vezeté vissza lelkemet. Hitelezőim szüntelen sürgetései s azon számtalan kis és nagy bajok s pénzbeli zavarok, melyekkel küzdöttem, még inkább sárba húzták gondolataimat, s midőn gondnokom, kinek helyzetemet megírá, maga Rómába jött s adósságaimat kifizeté, széttörve ecsetemet, e várossal egyszerre a művészettől is búcsút vevék.

Hallgatott, reszkető kézzel nyitá fel az ablakot s egy nehéz könny perge le arcain. Mélyen meg valék hatva; életben annyi vala, mi önsorsomra emlékeztete, oly hasonló vala multunk! S midőn kezet nyujtva, meleg szorítását érzem, egy benső szó mondá, hogy ezentúl barátok leszünk.

- Rosszul teszed, - szólék végre hosszú hallgatás után - hogy a művészetről lemondasz; az út nehéz s göröngyös lehet, melyen feléje, haladunk; a pont, melyhez érünk, azon célnál, melyet ifjúkorunkban magunknak kitűztünk, talán sokkal alantabb fekszik: de végre maga a törekvés is emeli lelkünket s legalább nem kell a zajgó tömeggel vegyülnünk, s már ez is nyereség.

Arthur szomorúan rázá fejét. - Barátom, - mondá - művészi pályám be van végezve. Ha mulatságként, hacsak mint kedvelő üztem volna a művészetet, a kedv, melyet egy időre elveszték, talán visszajöhetne: de én egész lelkemet tevém rá, én benne éltem; s ha attól, mit szenvedéllyel szerettünk, egyszer megválánk, nincs többé visszatérés. S ne is legyen! - szöla a legnagyobb elkeseredés hangjával. - Éldelni akarok, mi szükségem művészetre? Fáradjanak mások a terméketlen babér után, mázolja halhatatlanságot magoknak, izzadjanak reggeltől napestig szegény műveik fölött, mintha a vászon nem lett volna szebb s tisztább, minekelőtte rá egy gyáva emberarc mázoltatott; függjenek arany rámaikban, márvány galériákban, én nem irigylem sorsukat, enyim a bor lelkesítő hatalma, a játék remegő öröme, a leány lángoló ölelései; ki a pillanatot egészen élvezé, könnyöretes mosollyal néz e büszke koldusok fáradozásaira. A holnap nem más, mint egy ma, melyet még nem bírunk: az balgatag, ki a jelen pillanat gyönyöreit a jövőnek feláldozza, ki jövő ivadékok dicséretéért eltaszítja az örömpoharat, mely előtte áll.

- Rosszabbnak tettetted magadat, mint valóban vagy - szólék közbe.

- S te érdeme fölött becsülöd barátodat, - viszonzá ő nevetve - én korhely vagyok, korhely a szó legszorosabb értelmében, s hidd el, nem bánom, hogy azzá lettem. A nap sugárai poharaim fölött hálnak el, az első a roulette mellett találnak; asszonyok, lovak, társaság, zene, minden, mi csak örömet nyujthat, az enyim. Ha egy bús gondolat támad lelkemben, fizetett

kedvesen elúzi csókjával komorságomat; ha a multra gondolnék, - a jelen nyereség, vagy ha éppen vesztek - maga a kár eltakarja emlékemet: s ím felvidultam. Mulatok, nevetek reggeltől estig, s ha végre lankadtan ágyamra dőltem, gondolat nélkül alszom el, másnap hasonló örömökre ébredve. Hidd el, barátom, ha rád nézek s szomorú képedre, úgy tartom, vigasztalásra jobb az én módom szegény könyveidnél.

S nincs-e igaza, így gondolkoztam magamban, míg ő tovább folytatá beszédét, s felejtve a szomorú érzéseket, melyeket történetének elmondása benne gerjesztett, vígan mesél kalandjait. Mit várhatok az élettől, mit kívánhatok mást, mint felejtani, mint eltörölni a multat emlékeimből, elfojtani, bármiként tegyem, e szív kínzó szavát. Nem szenvedett-e ő is, mint én? s nem nevet, nem örvend-e most, míg én eltemetve szomorú emlékeim közé, naponként felrántom a szív sebét s tovább vérzem.

- Öltözködjél s jer velem, - szóla óráját nézve - ma barátim nálam ebédelnek, s hidd el, egy palack pezsgő több gondot űz el, mint a világ minden klasszikusai.

Még haboztam.

- Kérlek, öltözködjél, - szóla türelmetlenül - nem veszthetünk egy percet sem, s jól fogsz mulatni; csupa derék, elmés fiú ebédel nálam; s meglátod, nem vagyunk egy cseppel sem rosszabbak másoknál, bármi erkölcsösen hangozzanak is a frázisok, melyekkel embertársaikat s magát az Istent csalják. Hadd lássák legalább azok, kik sértenek, hogy minden gazságuk le nem bírta nyomni szívedet.

- Igazságod van, - szólék meggyőződve ez utolsó ok által - várj egy percre s kész vagyok.

- Hála az égnek, - szóla vígan összecsapva kezét Arthur - meglátod barátom, csak egy jó ebéd kell, s meg fogsz győződni, hogy bármi üresnek látszott a világ, annak panaszra oka nincs, ki poharában még talál valamit, mivel szívét fölmelegítheti.

Felöltözködtem s elmenék.

XLIII.

Nem foglak fárasztani hosszú tévedéseim részletes előadásával. Ismertél, midőn rajtok átmenék s talán visszaemlékezel, hogy legalább boldog nem valék aljasodásomban; ez legyen egyetlen mentségem.

A társaság, melybe Arthur vezetett, nem illett komolyabb kedélyemhez. Egyike vagyok azoknak, kiket nem örömökre teremtett az ég; e szívnek nagy kincs kell, hogy magát gazdagnak érezhesse, s azon kis örömadományok, melyeket az óra nyújt s elvesz, nem pótolhaták ki az érzemények hiányát, melyek után szívem vágyódott. A játék, melyben majdnem mindig nyertem, talán éppen azért nem ada izgalmakat; bor nem részegített, az örömlány úntatott, vagy legfeljebb arra emlékeztetett öleléseivel, hogy e fizetett öröm s nyájasság alatt talán vérző szív rejtezik, s az orgia közepett, a habzó kelyhek s lángoló ölelések között körültekintve, csak undorodással nézheték a társaságra, melynek örömrészségében részt nem veheték. De zaj kelle a fájó kebelnek, lárma, mely eltakarja benső szavát, egy új szenvedély, mely a lelkemet mámorából felrázza, s ezt végre feltaláltam. Bármi ellenkező vala is a társaság nézeteim, sőt természetemmel: sértve kezdetben cinizmus által, később megszoktam; utánozám, s végre magamévá tevém elveit; s ha komolyabb kedélyem nem engede is valóban örülni, nem az vala oka, mert a többieknél jobb valék.

Leírjam-e társaimat, talán nem szükséges; nincs semmi, mi az embereket hasonlóbbakká tenné, mint hibáik; s miként Juvenál szatírái napjainkban írottaknak látszanak, úgy, ha valaha korhelyeket láttál, ismered cimboráimat. Néhány fiatalember, ki most végezve kurzusait, mint korunkban annyi ifjak, bajszát pödri, mielőtt nőtt, pápaszemmel jár, mielőtt szüksége van rá, meggyőződése ellen szól, s szívtelenséget színlel, mindezt, csak hogy fiatalnak ne tartassék; néhány író, seregök legaljasabb neméből, kiknek Byron s Sand kicsike velőiket megzavará, s kik mély iróniából, elkeseredésből, megvetésből az emberek iránt, vagy tudja az ég mi fönséges ürügyek alatt korhelyekké lettek, hogy költői természeteknek tartassanak; kik e föld mélyébe merülve csak a pincéig jutottak s ittak, ittak, míg a föld kerengve jára szemeik előtt, s büszkeségök a gondolatnál örült, hogy ők emelék ki sarkaiból; egy életúnt angol, ki honából csak pénzét s unalmát hozva magával, bőven osztogata mindkettőből, de csak az elsőt érzé fogyni; néhány kiszolgált tiszt, ki most a roulette zöld mezején hősködött, s ha Waterlója egykor eljő, a Clichy-tömlöcben találja Helénáját; egyszóval, társaság, minőt az ország majdnem minden városában könnyen lelhetsz, művelt századunk söpredékéből unalom által összehozva, melynek ha fölszínét tekinted, mint régi szarkofágokon bacchikus örömet, ha belsejét, rothadást látsz.

Az egész tömeg között, Arthuron kívül, leginkább két férfival társalkodtam. Az egyik gazdag német, ki a kereskedéssel felhagyva, pár év óta Párizsban élt s pazarlásai által hírt szerzett; a másik egyike azon földönfutott s visszatért hajdani marquisoknak, kik a restauráció után jószágaik egy részével hibáiknak egész tömegét visszanyerék, s könnyelműen, mint nyolcvankilenc előtt, csak ősz hajakat s koldus szemtelenséget hoztak vissza hosszú vándorlásukból; s mivel e két ember, mint mindenki, kivel szorosabb összeköttetésben állunk, éltetre nem vala némi hatás nélkül, talán jó az utóbbinak értékre személyiségeket leírom. Úgyis közönséges emberi életben, mint az enyim vala, a legfontosabb esemény az: mily emberekkel találkozánk, s az egyik e két egyén közül megérdemli, hogy ismertessék.

Werner nem volt közönséges ember. Ha a szobába léptél, hol együtt valánk, a lelketlen arcok között e komoly, férfias vonások akaratlanul magokra vonták figyelmedet, s a széles homlok, melyet nem évek, de gondok szántának oly mély barázdákkal, e sötét szem, melynek lángoló tekintetét alig bírhatád, e keleti arcvonások, melyeknek szabályossága egykori szépségre inte, a mosolygás az ajkak körül, e bánatos mosoly, ellentéte az örömkönnynek, melyet éppúgy legnagyobb keserveinknek kimondására adott az ég, mint a legnagyobb gyönyörnek könnyeket - minden fölgerjeszté figyelmedet, s nem vonzalommal, de érdekléssel nézel e férfira, kinek felsőbbségét sejdítéd. Hónapokat töltöttem Wernerrel, tanuja valék egy párviadalnál, láttam játéknál s poharak fölött, soha változást nem vevék észre kedélyében, soha távolabbnak, soha közelebbnek nem érzem magamat, mint az első órában. Társaink között voltak többen, kik őt évekig ismerék, de nem volt egy, ki magát barátjának mondhatá. Udvarias mindenki iránt, nyájas és barátságos, mennyire érzemény nélkül azok lehetünk: több senkivel; azon havasokhoz hasonló, melyekre bizonyos pontig mindenki juthat, magasbra senki. Soha egy melegebb szó nem hangozék e halvány ajkáról, soha részvét nem szelidíté keserű beszédeit. Mintha a tél a tájt egy színnel takarta, úgy e hideg külső alatt nem gyanítá senki, szikla vagy egy mult tavasz virágzása fekszik-e temetve; csak a keserű gúny, mely néha nyugalomán áttört, csak az állhatatos tagadás, mellyel minden fellengzőbb eszme ellen fellépett, mutaták, hogy egykor melegebb napjai valának e kebelnek is. Voltak napok, melyekben hallgatóbb vala, mint közönségesen; tárgyak, melyeknél mintegy fellege vonula át komoly arcain, s ajkai nem hijába reszkettek, midőn egykor véletlen beszéd közt egy asszonyi név kimondatott; de egy perc - s vonásai előbbi közönyösségüket vevék fel ismét és sötét nyugalomban állt e kép, mint a tenger, melynek habjaiban a hajó elmerült s mely nem tartja nyomát fölszínén.

De ha Werner komoly méltósága nyomasztónak látszott, s a hideg gúny, melynél egyéb vidámság beszédeiben nem vala, társaságát kellemetlenné tévé - amint minden társaság azzá válik, melyben magunkat a többiekénél sokkal magasabbnak, vagy sokkal alantabbnak érezve, szívünknek szabad utat nem engedünk: - mellette állt Lafard, s míg Werner komoly benyomást tett rád, a kis öreg emberkén elmosolyodhatál.

Közönségesen azt hányják szemökre vígjátékíróinknak, hogy nevetséges személyeik festésében túlságoskodnak, s talán némi igazsággal, mert míg a komoly élet maga annyira nevetséges belső lényegében, kár a forma nevetségeihez folyamodni; de bizonyos, hogy a természetnek is megvannak torzképei, s hogy soha vígjátékíró oly túlságosan bohócot nem festet, minő Lafard vala. Ha látád a kis férfit szőke göndörített vendéghajával, mely számtalan reddőt visszatartá, a keskeny homlokon nagy festett szemöldökeit, melyek azt félig eltakarták, vékony testét a divat utolsó szabályai szerint öltözve, míg a szüntelen nevető ajkak alól hamis fogaknak gyöngysorai világítanak elédbe,- felcacagva minden alkalomnál, mozogva egész testével, hadarázva szüntelen, egyszóval hetvenesztendő korában a tizennyolc évű suhanc szerepét játszva, nem lehetne nem nevetned ez ifjúság élő karikatúrája fölött; nevetned egy percig, mert csak ennyi kelle s meggyőződél, hogy Lafard nemcsak a legnevetségesebb, hanem egyszersmind a legkellemetlenebb társ, kivel valaha találkozta. Soha ehhez hasonló beszéd-folyam nem érte füleidet. Mihelyt vele találkozál, szóba ereszkedett, beszélt tarthatatlanul, rólad s magáról, Franciaországról, a mult, jelen s jövőről, a világról, ha közelebb tárgy nem volt, kérdezve ezer dolgot, melyre maga felelt, felelve ezerre, melyet soha nem kérdezel. Jaj neked, ha észrevéve, hogy nem hallgatsz rá, sértett önszeretete új ingert talált szórazokozottságodban, s annyival terjedtebb kört választá szónoklatának, mennyivel inkább látá, hogy az eddigivel figyelmet még nem gerjeszthete. Kétszer jaj, ha egy kérdéssel félbe akarád szakítani vagy más kopárabb térre hozni beszélgetését; szófolyama, mint a zsibbadó golyó, mely minden akadálynál új erőt kap s magasabb ívekben emelkedik, ilyenkor új sebességgel erede futásnak; kérdésed ürügy vala, s csak az kelle e fecsegőnek, kinek kezei alól, ha álom vagy egy szerencsétlen, ki éppen közbe jött s hallgatószerpedet átvéve, nem szabadított, semmi nem menthete. De nem e természetes hiba vala az, mi Lafardot nekem oly kellemetlenné tévé, s később szinte undorodással tölte, ha vele találkoztam. Ismertem más sokbeszédű embereket, s türtem a kellemetlenséget harag nélkül. Vannak emberek, kiknek a társaság annyira szükséges, hogy még gondolni sem mernek magányosan; gyengébbek, minthogy valamit tenni, hiúbbak, minthogy mások jóváhagyása nélkül ellenni tudnának, legalább feltételeiket közlik társaikkal; s habár sebes szófolyamuk közönségesen kevés gondolatot öröl, túriki őket; hisz a lúd zajt üt, ha vaskos testével egy ölnyire felszállt, míg a sas hallgatva emelkedik a fellegek közé; ki tehet róla? - természetök. - Nem is azon oktan indulatosság, mellyel bámulva XV. Lajos udvarát, korunk szelleme s eszméi ellen kikelt, s melyért társaim őt néha feddék, idegenített el annyira tőle; nem valék eléggé bámulója századomnak, hogy ezért az aggra neheztelhettem volna. Mint az egyesé, úgy az emberi nem élete egy hosszú tévedés, melyben század századot, mindig változó, de mindig egyformán mulékony csalódásokban követ; ki veheti rossz néven a késő ivadéknak, hogy elődei kora után vágyódik? Lehetetlen kívánatai ártatlanok, s végre, midőn látjuk, hogy eszme oly alávaló a tömegek fölött még nem uralkodott, melynek nevében egyesek a legnemesb cselekvésre nem lelkesültek, nincs egy, melynek pártolói megvetésünket érdemlenék. Az ember csak egyszer hisz, politikai mint vallásos tárgyakban; s ki ifjúságában korát meg nem haladta, mint agg hátrább fog maradni, s szánakozásunkat érdemli, de nem haragot; éppoly kevéssé, mint a fa, mely tavaszkor a virágzó táj közepett szárazon áll, éppen, mert korát túlélte s más tavaszokban virágzott. Lafard nevetséges vala politikai lelkesedésében is, mint mindenben. De nem maradnak-e fenn legtovább minden pártnak nevetségei? s nem türtem-e nyugodtan mindazon bohócokat, kik korunkban Versailles csudáiról álmodoznak, s legfeljebb mint végmarad-

ványok századunk törpeségére intenek, mint a mammut csontjai egy óriási ivadékra? De ha az orgia zajos részességében ő zajgott leginkább, ha reszkető kézzel örömpoharakat kocintva, ajkai buja dalokra nyíltak, ha kedveséről szólt s lángoló ölelésekről: akkor le nem írható undorodás tölté szívemet. Tisztelem az aggkort. Nehéz küzködés az élet, s a bajnok, ki rajta átment, megérdemli tiszteletünket; a tapasztalások, ha nem is okosabbá, - mert mik egy emberélet tapasztalásai - bizonyosan szerencsétlenebbé tevék, s szívemnek mindig jól esett, ha a fáradt szívnek terhén könnyítheték; de ha az agg szenvedélyeket hazud, melyeket nem érez; ha eunuchi dühhel örömök után vágyódik, melyeket éldelnie nem lehet, sárban fetrengve sírjáig: - felindul érzetem s elfordulok a szörnyetegtől.

Werner hideg vala, gúnyolva a legszentebbet, megvetve mindent, mit az emberek fenségesnek gondolnak; ő legalább szenvedett. - Ha szenvedélydúlt arcait nézéd, a hideg mosolygás alatt látád, hogy egykor más szavak hangoztak ez ajkakon. Soha Lafard szívében egy nemesebb érzelm föl nem szólalt életében. - Mikor egy nap erkölcsi szenvedésekről szólánk, azt mondá, hogy ő soha életében nem sírt - s elhiszem. Atyja vérpadon, anyja számkivetésben halt meg; neje vala s gyermekei, kiket eltemetett, ifjúságának ismerősei, az egész ivadék, mellyel felnőtt, eltűnt, s az agg szemek sohasem könnyezének. Ő mulatott; ifjúsága első éveitől mostanig, honn és számkivetve, neje s gyermekei halála után mint azelőtt, mulatott mindig, habár a világ romokba dőlne. - S lám, ez embersöpredék, ez alávaló agg, ki cinizmusát nem titkolá, ki vétkeit egész meztelenségökben mutatá, társaságunk kedveltje vala. Nincs jobb gyermek az öregnél - szólt mindenki, ha fölőle beszéd vala; s ha fölgerjedve ellentmondék s felhozám hibáit, nem tagadta senki a tetteket; megvallák, hogy rossz fiú vala, rossz apa, alávaló férj, szívtelen barát, de mindamellert - az öreg jó gyermek, ez vala a közszó, s el kelle hallgatnom.

Engedelmet barátom, hogy ilyenekkel úntatlak; de ismerned kell a kört, melyben éltem, hogy azt, mit tevék, megérthesd. Wernerrel szívesen társalkodtam; Lafard hozzánk tolakodott, s így Arthuron kívül majdnem csak velők töltém napjaimat.

Így menénk ki egyszer az elyséi mezőre. Április végnapjaiban vala, s bár a nap lealkonyodott s már sötétedni kezdé, számtalan sétáló jára fel s alá a kizöldelt fasorokon. Lafard fecsegett, mint közönségesen, Werner gúnyoló észrevételeket tett az átmenők fölől, Arthur az alkonyat színezetét bámulá. Én hallgaték, s míg szemem az égen függé, melynek leapadott világa csak piros vonalként keríté még láthatárunkat, lelkemben rég hallgató emlékek szólalának fel.

Ne gondolja senki, hogy e világon elfelejtheti keserveit, bármiként őrizze szívét, bármi szorgalmasan távoztasson el mindent, mi őt a multa intheté, elvetve magától minden emléket, elkerülve minden szót; a természet megmarad s változhatatlan szépségében megtartja multjának emlékeit, az ég kéken boltozik fölötte, mint egykoron, a mező virágózva áll, s ég és föld multjára intik a szenvedőt; a langy nyári szellő keserveiről suttog, keserveit zúgja a vész hatalmas szavával, s ahová fordul, előtte bánata áll. Mit az eláradó szív egykor a természetre bízott, azt ez, mihelyt vele magunk maradunk, híven elmondja ismét bármennyi évek után is. - Juliára emlékezém. S mert azon időben, melyről szólok, szenvedéseim újabbak valának, minthogy igazságos lettem s elismertem volna, hogy a szerencsétlen asszony csak sorsom eszköze vala, egész szívem elkeseredett ez emlék alatt.

Szomorú gondolataimból Arthur ébreszte fel, ki egyszerre, jelt adva könyökével, felkiáltott: - Nem lát semmit, öreg uram?

Lafard, ki éppen Wernerrel beszélgetett, megfordítá fejét. - Ah Betty! - szóla színlelt könnyösséggel - mi közöm hozzá.

Arra nézek én is, s midőn előttünk csak egy szegény öltözetű lányt láték, már kérdezni akartam, midőn Arthur siettetve lépteit, magával húzott. - Jerünk utána, az öreg úrnak szíve negyven lóerővel dobog, ha a lábak gyengék is már; utolérhetjük.

- De kit? - kérdezem végre, míg az öreg fogai között rossz tréfáról mormogott valamit.

Azalatt az üzőbe vett leányt meghaladtuk, s egy lámpához állánk, melynél lesütött szemekkel egy valóban szép leány halada el mellettünk.

- Ki ez? - kérdezem meglepetve a személy szépsége által. - Ki? - viszonzá Arthur nevetve - te ártatlan, nem ismered Párizs legszebb grisetjét, kiért a fél város sóhajtozik, ki magát öreg urunkat is lángokba borította, s - oh bámulatra méltó erény! nem boldogítja. Betty, ki -

- Meg kell vallani, - szóla közbe látható nehezteléssel Lafard - ki önnek valami titkot elmond, biztos lehet, hogy másnap az egész város szól felőle.

- Titkot? - folytatá nevetve ismét Arthur - s nem mondta-e Wernernek s az angolnak, s Nicorn, az írónak s az egész városnak önmaga, s nem bámultuk-e mindnyájan a szegény Betty erényét, ki ennyi csábnak ellenállhatott, s nem kötelességem-e tudatni Gusztávval is, hogy egy asszony van a világon, ki marquis Lafardnak ellent tudna állni, s hónaponként ezer franknak, gyöngyöknek s tudja az ég, hány kalap- s ruhának?

- Ne vessen ön, csak ne vessen, - szóla ismét az öreg, felgerjedve - de mindamellet, kísértse meg szerencsáját, s látni fogja, hogy e leány, ki marquis Lafardnak ellenáll, éppen úgy ellenálland a szép Arthurnak is, bármi feketék s szépen göndörítettek legyenek is hajai.

- Már azt nem merném állítani, - szóla mosolyogva Werner - ily tudatlan leányok jobban ízeleik néha a szőlőt, csak édes legyen, a legrégibb bornál.

- Ez mind szép és jó, - mormogá Lafard - gúnyolni könnyű, de én ismerem a világot, s ha ily leánnyal én nem boldogultam, bizonyára más sem fog sokra menni.

- Hígyje el, kedves marquis, - szólék nevetve - ebben nagyon csalatkozik.

- S ha ön annyira bízik magában, - szóla az öreg - próbálja meg; beszélni könnyű, de meg kell mutatni, hogy tenni tudunk.

Annyira utáltam az öreget, hogy e beszélgetés közt is felforrt vérem. - S ha megmutatom? - szólék türelmetlenül.

- Fogadjunk akármibe. - Fogadjunk.

- Csak egyet kötök ki, viszonzá Lafard, - többet hónaponkénti ezer franknál ígérni nem szabad; az első ajándékokra kétezeröt száz frank, egyébiránt színház, bál s akármilyen multság.

- Pénz nélkül, - szólék - egy sou nélkül fogom megszerezni e leány szerelmét; én nem vagyok zsidó.

- Mi a zsidót illeti, - szóla közben komolyan Werner - a marquis sem az; s ön semmivé teszi a keresztyén vallást e hazában, ha mindazokat, kik ily dolgoknál inkább pénzökben, mint tökélyeikben bíznak, a zsinagógába küldi. Ön még ifjú s megvetve szól a pénzről; de valamint a zsidók megtanulták becsülni e világ kulcsát, mellyel minden tárva áll előttök, valamint ők átlátták, hogy az, mivel keresztyének között mindent vehetnek, megérdemli, hogy érte fáradjanak: úgy ön talán éppen ez erényhősnél meg fogja változtatni elveit. Az isteni igazság mérleget tart kezében, s oda mondja ítéletét, hová nagyobb teher tétetett, s hígyje el, Ámor is csak arany nyilakkal sért szíveket.

- De - szólék - vannak kivételek.

- Meglehet, - viszonzá Werner gúnyolódva - szokásom nem tagadni semmit a világon, mihez csak esztelenség kell, hogy történjék; s talán a kis Betty szeretni fogja a grófot, ki rá, mielőtt még ismeri, mint egy híres versenylóra fogadásokat tesz; de mind e mellett kételkedem.

Werner szavai fájtak, érzem a tett alávalóságát, de továbbmentem, mint hogy akkori nézetem szerint visszalépheték, s megmaradtam feltétellemnél.

- S hát mennyi a fogadás? - kérdezé az öreg vígan.

- Ezer napóleon, - feleltem - s nagy lakoma egész társaságunknak.

- Melyre Bettyt magával hozza - gúnyolódék Lafard.

- Melyre Bettyt, mint kedvesemet, magammal hozom; de egy feltétel alatt. Senki nem szól fogadásunkról, senki nem kémleli lépteimet, s ha találkozunk, senki nem köszönt vagy szól hozzám, mielőtt általam megszólított.

- Természetesen, - viszonzá az öreg nevetve - hisz inkognitóra lesz szükség; ön bizonyára mint utazó commis vagy szabó fogja próbálni szerencsáját.

- Akárhogy, - viszonzám szárazon - de ha e feltételek meg nem tartatnak, a fogadás megszűnt.

- No most látni fogjuk, - nevette közben Arthur - van-e öreg urunknak lelki ereje; ezer napóleon hallgatásért felséges honorárium, sok író tíz kötetért nem kap ennyit.

- S az idő? - kérdezé Lafard.

- Hat hónap.

- Topp - kiálta az öreg, kezét nyujtva.

- A fogadás áll - szólék, elfogadva kezét - ezek tanuink.

S a legnagyobb gaztett el vala határozva.

XLIV.

Ha eszünkbe jutna néha, mik valának legnagyobb következésű tetteinknek indító okai; mi gyenge szellő kelle utunk megváltoztatására, mi kis szikla, hogy szerencsehajónk elmerüljön; ha magunknak bevallanók, mennyiszer függtek határozataink azon körtől, melyben élünk, s mennyiszer mentünk tovább oly utakon, melyeket elejétől fogva rosszaknak tartánk, csak mert álszemérem nem engede mást választanunk; mert inkább gyengék s alávalók valánk, minthogy magunktól és megvetett társaságunk által azoknak tartassunk: - nem lennénk oly büszkék. Pontosan elbeszéltem mindent, mi véletlenül azon feltételhez vezetett, melyet soha életemben eléggé nem bánhatok meg, s látod, mennyire csekély körülmények által határoztatám el magamat. Emlékeim, melyek szívemet elkeseríték, régi ingerültségem Lafard ellen, hetykélkedő beszédei, ellenmondások, egyszóval minden felingerle, s így ajánlám fogadásomat, a nélkül, hogy meggondolnám mit teszek. De még visszaléphettem; ezer napóleon veszte nem tőn szegénnyé s az egész nyom nélkül tűnt volna el; de vajjon mit fognak mondani társaim? nem fognak e nevetni mind? nem leszek-e Wernernek gúnytárgya? s ez útálatos agg jó kedvének célja? Nem lehet elállnom, gondolám magamban, s bármennyire áldozatba és nehézségbe kerüljön, végig kell vinnem a kalandot.

Egy percre Betty sorsa is eszembe jutott. S hátha belém szeretne, s magát csalatva látná, gondolám magamban, de e tünődés rövid vala; minden ember az asszonyokra nézve optimista vagy pesszimista, miként éppen öntapasztalásai az egyik vagy másik nézet mellett szólnak; s én, ki csalatva első szerelmemben, s másfél évet a nagyvilágban töltve, most hónapok óta társaimtól nem hallék egy jó szót az asszonyokról, nem valék oly helyzetben, melyben e nemet becsülni szoktuk. Nem vagyok-e gazdag? szólék magamba, s nem gondoskodhatom-e, ha a tréfának vége van, a leány jövőjéről? Az idők megszűntek, midőn szerelmi csalódás az asszonyi szívet széttörheté, s itt Párizsban bizonyára nincs leány, ki vízbe ugornék, ha észreveszi, hogy kedvesének pénze van; arany jó gyógyszer a szerelmi betegségeknek, néha minden kémiai készítés nélkül is biztos sikerű. El valék határozva.

Pár napot kérdezősködéssel tölték, megtudtam lakását, életét, ismerőseit; minden, amit hallottam, csak dicséretére szolgált.

Pár év előtt, még gyermekkorában, a városba jövén, egy agg nénjénél tartózkodott; most, mióta az meghalt, keze munkájával keresé élelmét, s noha egyike Párizs legszebb leányainak, tizenhét esztendő és magányos, nem vala senki, ki felőle rosszat mondana - e falak között leánynak nagyobb vagy legalább nehezebben elnyerhető magasztalás, mint nekünk férfiaknak a világ minden babérjai. Naponkint templomba ment s a divatárushoz, kitől munkát kapott, s néha, nagy ünnepeken, egy távol rokonához Saint-Denisbe; egyébiránt otthon tölté idejét s dolgozott.

Gondolkoztam, mit tegyek. A leány mindenképpen után, miket felőle hallottam, becsületes vala, s így nevem s társasági állásommal elébe lépve, nem várhatám soha szeretetét; csábítót fogna látni bennem, s kerülne. Gondolkoztam egy ideig, végre elhatározám magamat. Felvettem legőcskébb ruháimat s könyvvel hónom alatt az utca szegletére álltam a divatkereskedő háza mellé, kihez Betty munkáját vinni szokta. Óranegyed várás után Betty, egy kis csomót hordva hóna alatt, kijött, s megvallom, minden romlottságom mellett nem benső szorongás nélkül követtem áldozatomat. E leány oly szép vala, szelíd arcain az ártatlanság oly ellenmondhatlan bélyege, hogy egy ideig nem merém megszólítani. Végre nekibátorodtam s elfogultam, mert valóban az valék, kérdezem, merre menjek ... utcába? Rámnézett s minden zavarodás nélkül felelt: Oh uram, utcája a citében van; jó félóránnyira innen. - De merre menjek a citébe? - kérdezém ismét - csak tegnap jöttem Párizsba s nem ismerek egy utcát sem.

A leányka egy ideig gondolkozott, rámnézett, végre elpirulva mondá: - Magam is arra megyek, ha nem restelli, jöjjön velem. S útnak indultunk, egy ideig hallgatva, mert nem emlékezém, hogy valaha asszony előtt nagyobb zavarban lettem volna; később egyes kérdésekre bátorodva, végre mindennapi dolgokon át érdekes beszélgetésbe ereszkedve. Törvénytanonak mondtam magamat, szülék nélkül, a Provenceból érkezve tegnap, hogy kurzusaimat végezzem; mondtam, hogy nem ismerek senkit, hogy csak tudományaimnak fogok élni, hogy szegény vagyok, egyszóval mindent, miről gondolám, hogy szívét érdekelheté.

Ő részvétellel hallgatott, biztatott, vigasztalt, oly nyájasan, s oly melegen, hogy az érzékeny hang, melyet előbb csak színlelék, hamar valósággá lett; s midőn végre mondtam, hogy szerencsésnek tartanám magamat, ha e véletlen találkozás után vele többször lehetnék, nem hazudtam.

Ő lesüté szemét, s rövid hallgatás után másra fordítá beszélgetésünket. Egyszer életében Avignonban volt, látá a Rhône-t s Nîmeset; ott voltam én is, s midőn gyermeki elragadtatással dicsére a vidék szépségeit, s a nagy baucairei hidat s annyt, mit én észre sem vettem, s midőn onnan gondolatjai által apja házába vezetve, a Dauphiné magas bérceiről szólt, láttam, hogy szíve megnyílik, s jól érzi magát társaságomban, - ... utcában vagyunk, - szóla, egyszerre

megállva - most csak a számot keresse. - S ne remélhessem, - kérdezem - hogy önnel, kivel ily szerencsés véletlen összehozott, még ezentúl is találkozhasam?

Arcai lángba borultak. - Ha éppen véletlenül találkozunk, - szóla a legnagyobb zavarban - örvideni fogok - és sebesen meghajtvá magát, befutott házába. Én utána néztem, míg a könnyű, szilfidhez hasonló lény a sötét lépcsőn eltűnt, s mély gondolatokba merülve ballagék vissza lakásomba.

Soha ily lelki állapotban nem valék. Mintha álmodtam volna. Midőn egy pár óra előtt lakásomból elmentem, nyugodt valék; kalandot kerestem, s szívemnek nem vala része ügyemben. Előre meggondoltam minden érzeményt, melyet színlelni akartam, s most - nyugalmam elveszett. Sokat tapasztaltam életemben, láttam kokettekét s álszenteket, s a színlelt érzemény s a hazudott erények hidegen hagyák szívemet; ez egyszerűségnek nem állhaték ellent, e szelíd lény ártatlan arcai előtt eloszlottak kételyeim.

Mit tegyek? folytassam-e kalandomat? Hátha a remények, melyeket szavaim ébresztenek, oly mélyen verik gyökereiket, hogy csak a szívvel veszhetnek el? ha enyelgéseim komolyan vétetnek, s az érzemény, melyet én színlelek, Bettynél valóságga válik? Azt mondjam neki, hogy hibázott, midőn a dolgot ily komolyan vevé, hogy az egész csak tréfa, csak nyert fogadás vala; s hogy míg nála élte boldogsága, nálam csak ezer napóleon állt a játékon? Nem tudtam-e önmagamról, mi a szerelemben csalódni? Vagy ismét lemondjak? most, miután annyi borult nap után végre egy sugár hata át lelkemen, miután éltem ismét érdeket, szívem egy reményt nyert? S miért? ha Betty az, kinek gondolám, nem lehet-e boldog szerelmem által; boldog, mint én általa azzá leendek, s nem vala-e balgatagság félórányi ismeretség után ennyi tökélyeket képzelni e leányban? mintha asszonyok nem tudnának szelíden mosolygani s pirulni ártatlanul, s mégis hazudni, ha érdekők kívánja. S mit fognak mondani társaim, Werner, az ízetlen Lafard, egyáltalán mindnyájan, kik e dolgot hallani fogják? Nem tudtam, mit tegyek: bizonytalanul habozva, tízszer változtatám feltételeimet, átgondoltam minden okot, minden lehetőséget s végre, mikor az óra ütött, melyben Bettyvel tegnap találkoztam - felöltözködtem s oda álltam a divatárus boltja mellé, mint tegnap. Ilyen az ember; látja a jót, esze a biztos ösvényre vezérelné, de ha a szenvedély felszólal, ki tudja követni amannak tanácsait?

Kis várakozás után Betty kijött a boltból, s noha látszólag zavarodott s hallgató volt az első pillanatokban, rövid idő múlva minden tartózkodás megszűnt; s ha már az első találkozásra erősen vonzóda érzém magamat e szelíd teremtéshez, most, midőn szíve inkább megnyílt, s szavai oly bizodalmas hangon szóltak hozzám, mintha régi ismerősök volnánk: egy le nem írható érzemény tölté szívemet s sírhattam volna, nem tudom, örömben-e vagy mert szívemet a gondolat fájdalommal tölté, hogy e tiszta kebel is a világ érintései között el fogja veszteni szeplőtelenségét.

Hetek múltak így, mindig növekedő bizodalmassággal. Eleinte, öt naponkint a divatárustól házáig kísérve, csak félórát töltöttünk együtt, később lakást véve Betty ablakának ellenében, kevés órákon kívül, melyek alatt ő engem a kollégiumban gondolt, s melyeket szokott lakásomban tölték, az egész napon által véle foglalatoskodtam. Ha reggel kinyitá ablakait s megöntözve a virágokat, munkához ült; ha estve a fehér kárpitok mögött a világ s kedves árnyéka eltűnt; ha munkaasztalánál ült, s néha dolog közben egy titkos tekintetet vete át hozzám, elpirulva, ha szemeink véletlenül találkoztak: én ott valék ablakomnál, látva, élvezve minden mozdulatát, s boldog, csak mert láthatám; naponkint inkább meggyőződve, hogy nem csalódtam első ítéletemben. Ha észrevevém, hogy kimegy, útnak indultam én is, majd vele menve, majd csak észrevétlenül távolról kísérve lépteit; ha a templomban imádkozott, ott álltam egy oszlop mögött, nézve a nyugodt angyalarcot, mely bizodalmas tekintetét éghez

emelte, s talán értem imádkozott. S így, reggeltől estig vele foglalatoskodva, ő vala napjaim gondolata, ő álma éjjelimnek, s szívem, melyben az élet szenvedései annyit rontanak, ismét jobbult e tiszta befolyás alatt. Betty szeretett; talán maga sem gyanítá még, de én meg valék győződve, s igazam vala. Az asszony mindent eltitkolhat, csak szerelmét nem; s ha gyermekes örömét látám, mellyel virágaimat naponkint elfogadá, s a nyugtalanságot, mellyel körülnéze, ha néha a szokott helyre egy perccel később jöttem, s azon nyájas részvétet legkisebb bajaimon s örömeimen, melyet csak asszonyoknál találhatunk, s mely szívünknek oly jól esik, egyszóval mindent, a gondteli tekintettől, mellyel, ha jövőmről szólék, rám néze, mosolygó vidámságát, mellyel, ha enyelegtem, minden szót fogada: nem leheté kételkednem szerelmén. Szavának hangja monda, ajkai azt mosolyogták, keze remegve azt vallá, piruló arcain az álla - s boldog valék.

Néha szomorú sejdítések tölték szívemet. Eszembe jutott a mult, s érzém, hogy soha nem szerethetek többé úgy, mint ő érdemlené; eszembe jutott, hogy e boldog csalódás nem tarthat soká s hogy Betty végre meg fogja tudni a valót; de egy tekintet rá, egy szó, melyben monda, hogy társaságomban jól érzi magát, s minden gond eltűnt. Hány ember van a világon, ki Damoklesként látja a kardot feje fölött s örvend: így élveztem én örömittasan várva a jövőt, bármit takarjon is rejtélyes fátyolával.

Oh barátom, ő szép vala. E szelíd arc, melynek nyájas kifejezését soha szenvedély nem dúlta még fel, soha el nem keseríté fájdalom; melynek tükrén csak bizodalom, csak rejtélyes sejdítés vala kimondva, s ha néha egy felleg vonula át, mint felleg az égen, ha cseppjei lehulltak, nem hagyta nyomot maga után; e kék szemek meleg sugarai, melyek tavasznapként a szenvedély vészeit nem ébresztik, s mégis annyi világgal töltik lelkedet; s e bíborajk, melyen nem a pillanat öröme, de egy tiszta kebelnek nyugodt boldogsága mosolyog elédbe, minden oly összhangzóan szép: elbájolá lelkemet, s ha e leányra nézek, ki majd gyermeki vidámságban, majd mint ábrándozó hölgy álla előtttem, s eszembe jutott, hogy azon egy lény, mely Isten után e szívet eltölti, én vagyok, hogy gondolatjai bennem központosulnak, hogy ez érző kebelnek mindene vagyok: oh akkor, lábához borulva engedelmet kérhettem volna, hogy hozzá közelíteni mertem.

Nap nap után folyt nyájasan s egyenlőn, s mint a mezőn napról-napra új virágok, úgy szelíd befolyások alatt szívemben több s szebb érzemények fejlődének; de soha szerelemről nem szóltam vele; az öntudat, hogy szeretetét nem érdemlem, emlékezete azon alávalóságnak, mely hozzá vezetett, megköté nyelvemet, s feltevém magamban, hogy soha e vallomás ajkaimon hangozni nem fog. Barátja leszek, gondoltam magamban; az érzemény, mely keblét most irántam eltölti, tiszta s fellengző, maradjon az, lássa bennem testvérét, s ha majd elválunk s ez érzemény is gyengülni kezd, legyen boldog egy érdekesebb karjai között; fájni fog, de én megérdemlettem e büntetést. - Ezen föltétel megnyugtató lelkiismeretemet, mert hogy fogadásom megnyerésére nem gondoltam többé, azt képzelheted.

Mióta Bettyt jobban ismerém, valahányszor munkája engedé, kísétálánk a városból. Majd a boulognei erdőbe, majd a Szajna partjain Sèvres felé vagy máshová; csak ki a városból, ki e sötét utcákból zöld fák alá, így kéré mindig. Szegény Betty, hogy is maradhatta ő e falak között, ő, ki ablakának szorgosan ápolt virágai előtt a szabad tájról ábrándozott, melyen növekedett, a Dauphiné magas bérceiről, melyekhez ifjú lelke vágyódott, a nagy gesztenyefáról apja háza előtt, s annyi szép színes virágról, melyekből egykor mint gyermek koszorúit fonta? Oh ha honn volnék, - monda sokszor - ha ismét honn volnék, s megmutathatnám önnek a völgyet, melyben kis házunk áll, ha innék forrásunkból, s velem jönne fel a közel hegyoldalra, honnan három falutorony látszik, akkor örülne igazán; itt még a fák is városiasan néznek ki.

- Egy este tovább mentünk, mint közönségesen. Betty fáradt vala, s mert emlékeztetém, hogy utunk a boulognei erdőből házáig még hosszú, leült egy fa alá megpihenni. Az est gyönyörű vala. A nap éppen lealkonyodott, s a láthatáron bíbor tó terjede el, melyen fényszigetekként egyes fellegek úsztak, ragyogva mint az olvadtott érc, ha a kemencéből gömbölyödve kiömlik, fényüket veszítve s elsötétülve lassankint, mint ez, ha lángforrásából messzebbre folyt. Minden hallgatott körülöttünk, csak néha egy távoli kocszi zörgése s az estfüvalom, mely a fák lombjaiban sutogott, szakaszták félbe a csendet, míg a fénytenger lassankint elapadva, a tiszta ég mindinkább elsötétedett s fensőbb ívein már egyes csillagok ragyogtak. Hallgatánk mi is. A természet csudáinál nem maradhat senki érzéketlen, a szív felszólal előttök, de csak szokott hangon. Betty gyönyörtelve bámulá a napnyugatot, én elszomorodtam.

- Oh, Gusztáv, mi szép ez, - szóla végre Betty elragadtatva - nézze csak, mint pirul az ég.

- Pirul, - viszonzám elkeseredve bús emlékeimtől, melyek szokatlan hatalommal ébredének lelkemben, - mintha maga az ég szégyenbe borulna, ha estve a megcsalt emberek panaszait hallja, kik valamit vártak a naptól.

Betty bámulva néze rám. - Hát nem szép-e ez? - kérdezé gyermeki egyszerűséggel.

- Szép, - viszonzám felindulva - szép boldogoknak, szép neked, ki feltekinte e piros égre, honn érzed magadat, s a bájoló alkonyat színeinél nem emlékezel másra, mint a napra, melynek sírja fölött úszik. De vannak emberek, kiknek sötét lelkébe e sugárok nem hatnak.

Betty hallgatott, s arcai szomorúak levének.

- Oh örülj, örülj az életnek, - szólék meghatva - örülj, míg más napot eltűnni nem láttál, mint azt, mely a láthatáron néhány óra mulva ismét feljő. Ne hagyja az ég soha megtanulnod, hogy a táj hasztalan virágozik, a nap kelte s az alkony hasztalan színezik egünket, ha belsők kopáran áll, s lelkünk elveszté meleg sugárzatát.

- Te szenvedsz, - mondá kezemet fogva Betty - téged ma baj ért.

- Ma? - szólék keserűen mosolyogva.

- Ma vagy tegnap, - szóla Betty - mondd meg nékem, talán vigasztalhatlak.

- S fognád-e érteni, - viszonzám szomorúan - ha elmondanám is; megérteni azt, mi e szívet fájdalommal tölti? Nem, kedvesem, vannak keservek, melyek szívednek örökké érthetetlenek fognak maradni: az arany rozsdát nem ismer.

- Gusztáv, - szóla Betty rövid hallgatás után, s szemei könnyekbe lábbadtak - nem kényszeríthetlek; de lám, ha szomorúnak látlak, ha szenvedsz, s nem tudom miért, ha azt kell gondolnom, hogy talán valami vigyázatlan szó által én bántottalak meg - nem tűrhetem. Lám, Gusztáv, - szóla zokogva - én szegény leány vagyok, nem is tudom, miként érdemeltem, hogy ily okos ember velem ennyit bajlódjék, de szeretlek, és -

- Szeretsz? - kiálték elragadva érzelmeimtől.

- Szeretlek, mint senkit a világon, - viszonzá ő, kezemet fogva - nem mondhatom, miként szeretlek.

- Angyal! - kiálték s magamon kívül karjaim közé szorítám a remegő hölgyet, s az első csók lángola ajkain. Midőn magamhoz jövék s érzem szívének sebes dobogását mellemen, s a forró cseppeket, melyeket arcaimon sírt, le nem írható fájdalom rezgé át szívemet, ő szeret - gondolám magamban - s én - -

Betty hallgatott; vállamra támasztva fejét, állt mellettem.

Ekkor jött fel a hold, ezüst sugárai messze áthatottak a tájakon, s a sötét föld fölött ismét világosság lőn. Bettyre néztem, öröm sugárzék arcain.

- De most meg fogod mondani keservedet, nemde - mondá végre remegő hangon.

- Nincs keservem többé - szólék elragadva egy nagy, kimondhatatlan öröm által, mely mindent elboríta fényével, s még egyszer keblemhez szorítám kedvesemet. Hallgatva menénk hazafelé, mert oly érzelmek kifejezésére, minők kebleinket e pillanatokban eltölték, szava nincs nyelvünknek.

Szegény Betty! ki gondolta volna akkor, mik fognak történni. Az éj oly csendes vala, az ég oly teli csillagokkal, a Szajna ezüst folyóként halada a város között s az elyséi mezőkről éji zene édes hangjai áldásként szálltak át hozzánk. Ég és föld, fenn a csillagok, körülöttünk a tavasz milliónyi kelyhekből öntve illatjait, minden oly szép vala; ki mondta volna, hogy a természet boldogságod végóráit ünnepli! Ne hígyjen senki előérzeteknek. Ha valaha volt kebel reményteli, ha valaha szív bizodalommal függte kedvesén, a tiéd vala az: s mi vala sorsod? Egy irtóztató hatalom játszik az emberrel e világon, hogy így remélhetünk s ekként szenvedhetünk ennyi remény után!

XLV.

Életem új irányt vőn. - Mit szenvedélyemtől elragadva tevék, megtörtént, s bármik valának is előbbi feltételeim, most, mióta Betty szeretve gondola magát, nem leheté visszalépnem. Vagy ha már e szerencsétlennek végzete az, hogy szenvedjen, ha később vagy előbb, a pillanatnak jönni kell, melyben magát csalatva, azt, kiben oly erősen bízott, mint alávalót fogja látni; ha végre ő is, mint majdnem valamennyien, át fogja látni, hogy nyilvános kert az élet, melyben szabadon járhatunk s kelhetünk, s nézhetünk mindent, amint tetszik, de melyben semmi örömtől leszakítva bírnunk nem szabad, mert semmi sem a mienk: - én siettessem-e e pillanatot? én, ki az örömt, mely e szelíd arcokon sugározék, látám; kinek ő naponkint mondá, hogy magát boldognak érzi, s nem kíván mást sorsától, minthogy e pillanatok soha ne muljanak? Oh, ha valaha szenvedtél, ha valaha elhagyatva érzed magadat e világon, ha ifjú szíved vágyait érezve körültekintél s nem vala semmi, mihez ragaszkodhatnál, s most egyszerre egy derült pillanat jöve rád, s reményeid, melyekből, mint nyári nap után a nehéz felhőzet, csak sötét emlékek maradtak, e nem várt öröm sugárjaiban ismét ragyogva álltak lelked előtt, s ismét szeretni, élni kezdél; ha érezéd azon végetlen boldogságot, melyet, mint a hajnal fenséges színezetét, csak fájdalma sötét éje után láthatni: kárhoztasd gyengeségemet! én nem tehetek másképp. Talán hibáztam, talán jobb vala elrontani boldogságát, mielőtt a szív még élvezetéhez szokott; de ő boldog volt, s bármennyi kín dúl fel lelkemet, bármily keservek várnak rám ezentúl: én nem tudom átkozni a pillanatokot, melyekben azt, kit szeretek, boldogítám!

De hát szerettem-e őt? - Ki mondhatja, való szerelem tölti-e keblét? csak tetteink mutatják később, mit érezünk. De hogy azt hívém, hogy szavaim között, melyekkel Bettynek szerelemről szólék, nem vala egy színlelt, hogy ígéreteim között nem vala egy, melyet teljesíteni nem akartam, annyi bizonyos; s az Ég, ki mindent tud s ki látá e szívet tévedéseiben, s látta küzködéseit s az ellenállhatlan szenvedélyt, mely elragadá, talán meg fog bocsátani vétkeimért. - Tetteink egyetlen mentsége sokszor sorsunkban fekszik; s ha multamra gondolsz, talán te is, habár nem felmenteni, legalább szánni fogod barátodat.

Boldog valék. - Egy szelíd asszonyi kebel részvéténél nincs semmi vigasztalóbb. Áldjad sorsodat, ha éltednek egy barát juta, bátor szívvel állhatsz szembe végzetteddel; csapás oly nagy nem érhet, melyet a hív kebel nem osztana veled, küzködés oly nehéz nincsen, melyben nem állna oldaladnál, pillanat nincs oly sötét, melynek terheit veled nem osztaná. Ha

reményeid megcsalának, rátekintsz a változhatlanra s szívedet új bizodalom tölti; ha az emberek tőled elfordultak, kezet ad, s erősnek érzed magadat; ha minden, min egykor szíved függött, elveszett, a könny, mely szemében ragyog, mondja, hogy szegény nem vagy. Kérj tőle áldozatokat, s nincs semmi oly nagy, mit megtagadna, kérd vagyónát s a tiéd, kérd életét s halni fog. Bajtársad ő, s élted küzködései között bátran számolhatsz rá. De ha vigasztalás kell, ha csatából nehéz sebekkel tértél meg, csak nyájas asszonyi kezek gyógyíthatják a vérező kebelt. Oh mert van-e férfi, ki életét percenkint fel tudná áldozni, kinek lelkesedésére szüksége nincs, hogy magáról megfélemedkezzék? S lám, az asszony tudja mindezt, s ezért ellenállhatlan hatalma keserveid fölött. Ha barátod van, ki vigasztalásodat céljául tüze ki, egyenesen meg fogja támadni keservedet, elő fogja adni okait, jó logikai rendben, szépen összeszedve; mondani fogja, hogy kár keseregned, hogy vesztéséged természetes, hogy magában talán nem is oly nagy, mint képzeled, hogy máshoz kell fordulnod, más tárgyat választanod a gazdag életből, s ki tudja mit nem; hisz mily fájdalom volna oly nagy, melynek azok, kik nem érezék, száz enyhítő okot nem tudnának találni - s ha barátod mindent elmondott, s kért, hogy ne sírj s férfiasságra intett és a terhet mégsem emelheté le kebledről: ott hagy s tovább megy. Az asszony nem így tesz. Ő nem kérdez, miért könnyezel, nem okoskodik, nem küzködik bánatod ellen: de ha arcodon nehéz fellegek vonulnak át, a részvét, mellyel rád néz, enyhíteni fogja keservedet. Bármilyen elzárt légy, szerelme ismerni tanítja lelkületedet, s elkerülve mindent, mi fájhatna, felkeresve, mi kedves, a nyájas kezek mintegy bájkört vonnak körülöd, melyben magadat jól érzed. Ha lelkeden egyike azon nehéz pillanatoknak vonul át, melyekben a régi bánat új erőben visszajő, melyekben szívünknek még kedveseink közeledése is fáj: ő magadra hagy, s legfeljebb azon vigasztalás sugárzik könnytelt szemeiből, hogy veled osztja bánatodat. Ha szívednek valaki kell, kinek sorsodat elpanaszolhassad: ott van ő, s bármi okozta bánatodat, ő nem fogja kicsinynek találni. Talán nem is érti keservedet, talán a nagy tervek, melyeknek veszte fölött könnyezel, neki hasztalanoknak látszanak; de szenvedtél s ő veled könnyezik. Ő nem fordítja másra a beszédet, ha panaszkodik; nem alacsonyítja le azt, mit szeretél; nem rosszalja fájdalmaidat; szívednek részvét kell, azt adja. S mindazon kis örömök, melyeket szeretete számodra kigondola, azon nem szűnő gond, mellyel érzelmidet kíméli, azon szelíd melegség, mellyel kebledhez simul, s mosolyog, ha derültebben, s könnyezik, ha komoran lát; azon napok, melyekben nincs egy pillanat, mely nem a tiéd, s midőn nem érzenéd, hogy szeretve vagy! - Oh aki multjában ily lényre emlékezhetik, s érzé a nyájas kezek érintését, melyek a kebelnek nehéz terhét részenként levevék, s látá a lassú csudát, melyet szerelem keblében mívele, s melyért az, ki tevé, nem kíván mást, minthogy boldog légy s néha napjában mondjad neki, hogy szereted, hogy szerettedet s boldogíttatni engeded magadat; ki mindezt látta, ismeri, tapasztalta s nem boldog, az ne panaszkodjék sorsa ellen, mely neki azt adá, mi e földön egyedül boldogító. Az angyal mellette áll, csak szív kell, s ő mennyben gondolhatja magát.

Az első hónap, melyet Bettyvel tölték, életem legboldogabb időszaká vála, s szerelmének szelíd érintései alatt minden gondolat új irányt vőn. Ha szegény lakásomban magam valék s körülnéztem, ő ott vála minden legkisebb bútoromon; a virágok, melyet ablakomra állíta, róla illatoztak, ő rendezte el könyveimet, a székeket ő igazítá, óráim vánkosát ő hímezte. Ha reggel ablakomhoz mentem, piruló arcai mosolyogtak elémbé; ha dolgaimat elvégezve, hozzá siettem, előmbé jött s nyakamba borult; ha egy pár órára el kelle válnunk s maga intett, hogy a kollégiumba menjek, de ne késsem sokáig, képe velem jött; ha estve haza tértem, valami újat találtam ismét, habár csak egy virág volt is, melyet szobámba állított; egyszóval: nyomot, hogy ott volt, s távollétemben rólam gondolkozott. Mint ott, hol jó nemtők járnak, a népmonda szerint minden fűszál szebben zöldel: úgy körömben mindenütt az angyal nyoma látszott. S ha végre a vasárnap eljött s a város sötét utcáiból kimenénk, oda, hová a sokaság zaja nem hatott; hol csak ritkán zavara fel egy magányos átmenő a csendet, s a természet

magányosan a tavasszal, szebbnek látszott, mint az emberek mesterkélő kezei alatt, s leültünk egy fa alá s hallgatva örömrözetünkben ábrándokba merültünk: - képzelhetsz-e oly boldogságot, mint a miénk! Oh ki írhatná le e pillanatokat, midőn már nem gondolkozunk s még nem álmodunk, s mégis mindkettőből teszünk valamit; hol a felszabadult képzelet ezer képeket teremt elénkbe, szívünkben száz érzemény dadog, melyet rég ki nem merénk mondani; az élet minden bájaival eltűnik előttünk, s önmultunk oly idegennek látszik, mintha csak álmodtuk vagy regélni hallottuk volna; lelkünkben bús sejdítések vegyülnek reményeinkkel, s oly boldogok vagyunk, s mégis oly könnyen sírhatnánk! Oh ki írhatja le e pillanatokat; de ha érzém azokat, s ébredve ábrándjaimból Bettyre tekintek, s látám e derült kék szemeket, melyek a természet minden szépségei között arcaimon függték, s ha osztva meghatásomat, remegő kezét nyújtá s kérdezett: boldog vagyok-e? akkor az valék, s keblemhez szorítva dobogó szívét, a föld s minden keserősége eltűnt előlem. Oh s miként ne néztem volna bátrabban a jövőbe? nem valék-e ifjú, gazdag, szabad? Atyám lemonda rólam, annyi előítéleteit sértém, annyi reményét rontám meg, hogy az, mit még ezentúl tehettem, többé szívét váratlanul nem érheté; a világon nem volt, kinek számadással tartozám tetteimről, s szívem közönyösen tekinté ítéletére: - mi gátolható boldogságomat? miért nem szorítanám keblemhez az egy szívet, mely megérte, az egyet, mely értem dobogott?

Oh! így gondolkozám, messze el innen e szerencsétlen csoport tolongásai közül: el oda, hol az Alpok ragyogó csúcsai emelkednek a kék láthatáron, s a természet nagyszerű csudái között a kebel, melyet mondhatlan öröm vagy szenvedés feszít, nyugodtabbnak érzi magát, ott talán egy magányos völgy nyílik szerelmünknek is. Elzárva a világtól, messze zajától s küzködéseitől, csak te légy boldogságom tanuja, nagy természet! ti bércek, melyeknek látásánál a gyermekszív egykor vágyakkal telt; te dörögve lezúgó hegypatak, melynek hatalmas szava túl nem fogja hangozni az öröm érzetét, mi e szívben felzajog; te virágzó mező, mely soha nem hazudtál még, s minden tavasszal meghozád virágodat! Végy anyai karjaid közé, szent természet, s tanítsd felejteni, mit az emberek között szenvedék; felejteni a hideg számoló csalfaságot, mellyel lelkesülésem fogadtatott, az önösséget, melynek áldozata valék, a rágalmakat s üldözést, melyet találtam; önmagamat - azaz, mit belőlem az emberek csináltak, hogy kiválasztva a sarat, mint a víz, mely sokáig nyugalmaiból fel nem zavartatott, ismét tisztán álljanak előtted, teremtőm! - S ha nem - ha e kebelnek bánata nem volna orvosolható, ha maga a szerelem tiszta lángja nem szabadíthatná meg e szívet salakjától: legalább ez angyal, ki annyi szeretettel ragaszkodott hozzám, ki bennem bízott s tartalék nélkül adá egész szívét, ne szenvedjen soha a világ hideg érintése által. Tisztán szorítám keblemhez: maradjon tiszta s ragyogó örökre. Nem az út közepén lábbal tapodva az átmenőktől, illatozzék e virág; nem a mocskos élet iszapja fölött folyjanak e lét tiszta habjai: legyen boldog legalább ő! - Rám bíztad magadat, szerető kebel, én nem fogom megcsalni bizodalmaidat.

Oh bár hű maradtam volna feltételemhez!

XLVI.

- Hát végre meglátjuk a kalandort - hangozék hátam mögött egy szó, midőn egyszer reggel az elyséi mezőn átmenék, s megfordulván, Werner állá előttem. - Meg kell vallani,- szóla kezét szorítva - soha ember nagyobb komolysággal tréfát nem űzött még, mint ön; úgy beletanult a törvényhallgatába vagy nem tudom, mi más szerepet játszik, hogy végre magam is alig gondolhatom, hogy Gusztávunkkal szólok.

Nem mondhatom, mi kellemetlenül hatott rám Werner látása; mióta Bettyvel ismeretségben valék, csak ritkán, s most hetekig éppen nem láttam őt, s hideg, gúnyoló modora, mellyel minden tárgyról szólt, most érzetemet sérté. Viszonzáim köszöntését s közönyös tárgyairól kezdek beszélgetni.

- Barátom, - szóla végre félbeszakítva frázisaimat, melyekkel éppen az utolsó szomorújátékáról okoskodtam - ha gyaníthatám, hogy fogadásának ez lesz a következtése, nem engedtem volna soha, hogy az megtörténjék, ön társaságunknak, úgyszólván, elveszett; Lafard, mióta egy tárgy van a világon, melyről szólni nem szabad, betegeskedik; Arthur, mert önnel nem lehet, a játszóasztalnál tanyázik, s veszve mindig, jelképe lehetne Werther szenvedéseinek, annyira agyonlövési kedélyben van; angolunk naponkint ostobább; egyszóval: ha ez sokáig tart, egész társaságunk széteszlik, hacsak ön nem könyörül rajtunk s a hathónapi határidőt meg nem rövidíti.

- Én? - kérdezém zavartan.

- S ki más? - viszonzá ő jókedvűen - a fogadás nyerve van, s csak - -

- S honnan tudja ezt ön? - szakasztám félbe beszédét.

Nevetett. - Honnan? mintha nem ismerném eléggé arra, hogy ön nem soká folytat ily tréfát, ha filozófiájában Plátónál túl nem haladott; mintha minap a boulognei erdőben nem láttam volna igen rosszul öltözve, de igen szép társaságban; mintha nem tudnám, hogy N. utcában kedvesével szemközt lakik, s mintha - meg kell vallani, - szóla mosolyogva - azt nem gondoltam volna, hogy még valaha pirulás által is el fogja árulni magát.

Az embert nem alázza le semmi annyira önmaga előtt, mint a titkolódzás; zavarodva álltam Werner előtt.

- Miért jó oly zavarba? - szóla ő, rám függesztve sötét szemeit; - ha valakinek, önnek bizonyára nincs oka zavarba jönni, nincs oka pirulni; bátran, emelt fővel léphet körünkbe, s míg lakománknál öregünk szomorú képpel gazdáskodik, kedvesére mutatva mondhatja: nézzétek e leányt, ez önmagamért szeret, pénz- s haszonvágy nélkül, s tátott szájjal fogjuk bámulni ez Istencsodáját.

- S hát mit mondana ön, - szólék, felingerelve csak a gondolat által is - ha én, kit ő szeretett, kinek teljes bizalommal odaadá magát, most köszönetül önök társaságába vezetem; s élvezve a dicsőséget, hogy egy szegény leányt hazugságimmal elámíthattam, romlott társaink durva tréfáinak teszem ki őt; ha érintkezésbe hozom azon alávaló teremtésekkel, melyek társaságunk asszonyi részét képezik, lealázva, lábbal tapodva őt, köszönetül, hogy szeretett!

- Ez szép s nemeslelkű lehet, - szóla nyugodtan Werner - de regényben, hol a fogadás csak papíron áll, talán helyesebb volna, mint itt, hol ezer napóleonba kerül; az öreg Lafard, csak ha kedvesét orgiánkba hozza, fizet; s higgye el, kis grisetteje nem éppen oly szörnyűnek fogná venni az egész dolgot, mint ön talán képzei, vagy ha kissé neheztel, adja neki a nyert pénzt, s minden rendben van.

Nem mondhatom, mennyire sérté érzelmemet e hideg nyugalom, mellyel Werner az egész tárgyról szólt. - S nem mondtam-e önnek, - szólék végre - hogy e lány szeret s hogy mindez lehetetlen?

- Szeret, - viszonzá nyugodtan ő - meglehet, én nem tagadok semmit; vannak holdkórosak, somnambülek, szerelmesek, s ha ily szegény lány, ki talán egy pár regényt olvasva képzelmet felizgatá, szerelmessé válik, a dolog nem csudálatos; de ha ön azt hiszi, hogy Bettyje a törvényhallgatóba szerelmes, s nem éppen oly jól tudja, mint mi ketten, kivel van dolga: teljes

meggyőződése szerint csalódik; s - úgy tartom, mit sem vesztek egyéb tökélyei szeme előtt, ha kedvesének eszébe jutott, hogy az, ki bírja, egyszersmind gazdag és gróf; ily leányok jóval okosabbak, mint közönségesen gondoljuk.

- De honnan gyanítja ön, hogy Betty nevemet ismeri? - kérdem feszülten.

- Honnan? - viszonzá mosolyogva, íme egy szép példája ismét, hogy minden tapasztalásunk hasztalan, ha kívánatainkkal ellenkezésben áll. S miként is gondolhatja ön, hogy nem? - Évekig élt e városban, hintai, lovai a legszebbek közé tartoznak; ön termeink egyik legdivatszerűbb embere, s azt hiszi, hogy ismeretlen maradhatott? Nem valószínű-e, hogy Betty egyszer önt az elyséi mezőn lovagolni látván, nevéről kérdezősködött vagy azt véletlenül mástól hallá? vagy ha nem, egyik barátnéjától megtudta, ki lappang a szerény deák alatt? - mondja meg önmaga, nem valószínű-e ez? nem igazolja-e ezen véleményt maga az engedékenység, mellyel kívánatait teljesítette, mellyel hetek alatt öné lett? Egy szegény deák hónapokig sóhajtozott volna, ön mint Caesar jött s győzött; mi természetesebb, minthogy a szegény leány megtisztelve érzé magát, s hogy meggyőződve szeretetéről, melyet közeledésének regényes színe hihetővé tett, talán azért nem állta ellent, mert a legnagyobb reményekre gondolá jogosítva magát. - Oh mit nem tudnak a leányok reményleni!

Werner hideg okoskodása fáj szívemnek, s mégis nem tudom, mi belső érzet mondá, hogy igaza van. Éltem csalódásai gyanakodóvá tettek, s habár küzködtem a gondolat ellen, bizodalmam ingadozni kezdett.

- De - folytatá Werner - ha minden valószínűség ellenére csalódtam, ha Bettynek ártatlansága minden számításon felül áll, ha soha lovasra nem nézett, soha fiatalembernek nevét nem kérdezte, sőt ha barátnői mind éppen oly ártatlanok mint ő, s egész grisette-ösmeretsége között nincs egy, ki neki az ön való nevét megmondhatná: vajjon azt hiszi-e, hogy valaha csalódása felfedeztetik s a szegény deák mint gazdag gróf áll elébe, ő vigasztalhatlan lesz? - hogy nem fog magánkívül örömében nyakába borulni s nevetni és sírni elragadtatásában? hogy nem fogja százszor inkább szeretni, mint előbb? - Hígye el ön, a pénz egyike azon hibáknak, melyeket mindenkinek megbocsátunk, s bármi regényes legyen is lelkülete, kevés van, ki ha virágzó mezeje alatt egyszerre aranyknak találta, alábbvalónak gondolná előbbi birtokát.

- Ön Bettyt nem ismeri, - szólék rosszkedvűen - de ha ezt tehetném fel róla - megvetném.

- Hibázna - felele ő nyugodtan. - A szerelem nem más, mint összege azon reményeknek, melyeket egy személy birtokával összekötünk. Ha asszonyt lát, szépet, gazdagot, elmést és sokaktól csudáltat, olyat egyszóval, kinek birtoka éldeletet s irigyeket ígér, érzékét és hiúságát kecsegteti: szeretni fogja; vegyen el tökélyéből egyet - s érzeménye megváltozott; változtassa csak nevét, hírét vagy éppen azon divatszerű kényelmet, mely őt körvezi, s noha a személy egy maradt - szerelme gyengült; s azt gondolja, hogy nők nem éppen úgy éreznek mint mi, s hogy mind azon külső fény s dísz, mely minket szeretni készítet, őket érzéketlenül hagyja? - Ön szeretve gondolja magát s boldog. De bármi nagy legyen kis grisettejének szerelme, vajjon nincsenek-e némi remények is összekötve szerelmével? Bizonyosan, ön most törvényhallgató, valaha ügyvéd vagy jegyző lesz önből, s egypár száz vagy ezer franknyi jövedelem megszerzi mindkettőjüknek a polgári lét kényelmeit; ez az, mit Betty remél, mit szeretetével összeköt. Már ha e szerény remények helyett egyszerre mindazon éldelet áll elébe, melyet az ön birtokával szerezhet: szegény polgári lakás helyett fényes termék, kocsik, inasok, páholy az operában, ruhák s kalapok szíve tetszése szerint: vajjon e kis leány, ki erről éltében százszor álmodozott, s mindezt annyival nagyobb örömeknek vélte, mennyivel távolabb áll tőlök, nem fogna örülni, ha elérte? nem fogná magát boldogabbnak vélni grófja, mint szegény deákja

karjain? - Kereskedők vagyunk mindnyájan, minden tetteinknek megvan ára; legyen pénz, dicsőség érzeink kielégítése, vagy képzelet, miért valamit cselekszünk, mindegy: bizonyos, hogy nem teszünk semmit ingyen, s e kis leány, ki oly szegény jövőért adta el magát, nem örülne, ha a fizetésnél egyszerre annnyival többet kap? nem áldaná végzetét, hogy ez életben, mely mindenikünknek egy nagy számolási feladás, ő csak abban csalódott, hogy számára több jutott, mint képzelé?

- Ha ön ismerné Bettyt, - szólék mindinkább elkedvetlenedve - nem beszélne így. E lény nemesebb, minthogy ha szíve felszólalt, számítani tudna.

- Én nem kételkedem tökélyein - viszonzá Werner s ajkai körül gúnymosoly lebege; - az asszonyi tökélyek ideálja, mint a mobile perpetuum, százezerszer fel vala találva, s bár mit mondjon az alávaló sokaság, még százezerszer fel fog taláztatni utánunk is. - Bettyje angyal lehet. Ki tudja, mi ócska könyvekből talán egy szép arkádiai boldogságot szedett össze képzeletében; szalmafedél, fekete kenyér s víz, hozzá tíz nyifogó gyermekkel, mindennel egy szóval, mi ily mennyországhoz való; ő nem tudja, hogy a szerelem kis mustármagjából néha fa nő, oly nagy s magas, hogy magunkat felakaszthatnók rá; nem gyanítja, hogy a házasság csak éppen bekötése szerelmünknek, mely által, mint minden könyvkötésnél, verve s körülmetélve a könyv észrevehetőleg kisebbé válik; nem hallotta soha boldog házastársaktól a csodálatos tapasztalást, hogy ugyanazon szerelmi nap, melynek hajnala oly szép vala, ha végre házassági egünkön feljő, oly fenségesen ragyog, hogy ránéző szemeink könnyekkel telnek: megengedem, mind ez ismeretlen, hihetetlen előtte vagy legalább az volt, midőn Párizsba jött, de meddig tarthat ez? - Meddig tarthat ez itt e város prózai körében, hol minden fellengző képzeletnek egy pozitív szükség lép elébe, s ha más nem, legalább az éh gyomor mindent kijózanít. - Teli reményekkel lép az ifjú e város körébe, fejében, amint hiszi, nagy gondolatok, szívében, amint nevezni szoktuk, magas érzemények szólalnak fel; ha Franciaországnak Mirabeau vagy Napóleon, ha a világnak egy új megváltó kellene, felhíva gondolná magát minderre. - Kis szülővárosában ő volt a lángész, az egyetemen ő az első, testvérei között ő, kitől legtöbbet vártak, s míg honn egy szép tervet alkotta magának s előre kijelölte az utat, melyen haladni fog, Párizsba jó, s hova csak fordul, ez egy szó hangzik elébe: add el magadat, add el lelkedet, azaz: élted meggyőződését, hitedet, reményedet, s amin szeretve függél; adj el mindent, kéz alatt titkon vagy azon árverés útján, melyen pártjaink egymást ígéreteikben felülmulják: add el magadat s jól jársz, meggyőződésedért fizetést kapsz, becsületedért egy rend-szalagot, a nagy remények helyett, melyeket nemzetedről képzelél, egy kis szerencsét magadnak; ha azt nem teszed, maradj becsületes s halj meg éhen. Tisztán s teli reményekkel lép a hölgy e falak közé; érzi, hogy szerelem nincs oly nagy, melyet szíve viszonzni, áldozat oly nehéz, melyet tenni nem tudna; félig anyja körében töltött gyermeksege emlékeiből, s félig keble vágyaiból alkotva a jövő, melyet képzele, derült s boldogító. Add el magadat, ez hangzik fülébe, mihelyt az utcákra lép; add el szép testedet, fogd körül ifjú karjaiddal az elaggott korhelyt, melegítsd csókjaiddal remegő ajkait, színlelj szeretetet, hogy elgyengült érzékei felhevüljenek: ártatlanságod tiszta köntöse helyett divatszerű ruhákat adunk, házi boldogság helyett színházat, kocsikat s inasokat; s még a fölött szíved a tiéd marad, az nem kell senkinek; ha ezt nem teszed, maradj ártatlan s koplalj! S vajjon hány ifjú van s hány leány, ki e jó tanácsot nem követte? S ön azt hiszi, hogy az, kit kedvesének nevez, e társaság érintéseitől tiszta maradt? - hogy itt, hol nem tudjuk, az asszony, ki ott a divatszerű hintóban mellettünk áthalad, nem adta-e el magát utált férjének, csak hogy nagy nevével együtt gazdag eltartást nyerjen, s e leánynak, ki előttünk megy, nem fog-e még ma vevője akadni - csak Bettyje fog tiszta maradni, mintha e sárban valaki haladhatna csak egy lépést is a nélkül, hogy magát bemocskolná?

Mélyen hatottak Werner szavai rám; s habár sértve legszebb érzeményeimben, nem nézheték szánakozás nélkül e férfira, kinek keserű beszéde talán csak azon keserű kehelynek utolsó cseppje vala, melyet ajkai aljáig kiürítettek. - Önnek szomorúak lehetnek tapasztalásai - szólék végre.

- Meglehet, - mondá keserűen mosolyogva ő - meglehet, hogy szerelmes sóhajtásaim, melyekre ifjú koromban ez ajkak is nyíltak, ha nem is a házasság igen közönséges sopánkodásaihoz, legalább azon szomorú meggyőződéshez vezettek, hogy ifjúkorunkban több boldogságot reménylünk egy rövid órában, mint később egész életünkben elérhetünk; meglehet, hogy egyike vagyok azoknak, kiknek barátjaikból csak szomorú tapasztalások maradtak; meglehet, hogy a szív, mely az életbe lépve gondolá: nyerni nem lehet, ha hitelre nem adunk, túlvitt bizodalma által bankrottá vált; vagy hogy, mint a bányászna, ki arany ércének sárga ereitől annyit várt s olvasztó tála alján a csepp aranyat látja: az, mit elértem, nem felelt meg reményeimnek; vagy hogy e véghetlen világvásáron, hol mindenki csak vevőt keres, némely magasan hangzó szónak értelmét, némely fenségesnek látszó dolognak való becsét jobban ismerni tanultam; de egyet tudok, s azt vegye tanácsul: a szerelem költészet, mely eltűnik, vagy hazugság, melyet végre felfedezünk, soha nem való; az balgatatag, ki érte valamit tesz vagy elhagy. S ezzel elváltunk.

XLVII.

Ritkán jut eszünkbe, mit teszünk beszédeinkkel; - mag a szó, melyet gondatlanul elhintünk; ha néha sejdítnők, hová vetettük, s tudnók, hogy az, mit a pillanat felgerjedésében kimondánk, fogékony emberi kebelben csírázva, mivé nőhet: eliszonyodnánk. Werner bizonyára nem sejdíté, hogy szavaival szerencsémeket rontja el - s mégis úgy vala.

Mióta Betty szerelmében bíztam, boldog valék; éltem új irányt nyert, reméltem, örültem ismét, mint szebb napokban; e beszélgetés lelkemben kételyeket ébresztve, bizodalmaimat s vele egész örömkincsemet feldúlta. - Mit ért, hogy Betty nyájas és szerető vala, mint azelőtt, hogy komolyságomat észrevéve, kettőztetett szorgalommal teljesíté minden kívánságomat, sőt hogy e mosolygó gyermekarc előtt, néha mindent felejtve, pillanatokra ismét boldognak érezém magamat: a szív elvesztette nyugodt biztosságát, s a legkisebb alkalom, a legártatlanabb szó új kételyeket gerjeszte. - Gyűlöltem Wernert, százszor mondtam önmagamnak, hogy csak jók érthetik egymást a világon, s hogy e szívtelen ember nem ítélhet Bettyről, hogy keserű beszédei csak önromlottságát mutatják - hasztalan! Ha Betty néha ártatlan tudatlanságában a gazdagok boldogságát magasztalá; vagy barátnéjáról szólt, ki egy külföldi herceggel ismeretségbe lépve szerencsésé lett, azaz hintóban jár s naponként más színházba mehet: akkor minden, mit Werner mondott, bizonyosnak látszott, s e szegény leány egész szerelme nem adhatá vissza bizodalmaimat. - Mint a kő, mely vízmederbe esett, ha a habok, melyeket gerjeszte, elsimultak is, zavaros helyet hagy maga után: úgy e kételkedő szív, felzavarva egyszer, elveszté derült nyugalma örökre.

Eddig Betty még nem tudott semmit; - s noha zaklatva kételyeimtől, minden lépését kémlelő szemekkel követém és a legártatlanabb szó fölött órákig töprenkedtem, nem vala semmi okom gondolni, hogy csak gyanít is valamit. - Egykor véletlenül leveleket hagyék asztalomon, melyekben való nevem s lakásom állt; ő kérdezett, de mondtam, hogy e levelek egy ifjú úrhoz íratlak, kinek kisebb dolgait s levelezéseit viszem, s ő megelégedett, s már által kezdem látni gyanakodásaim egész nevetségét, midőn egy véletlen eset végre fölfedezé titkomat.

Atyámnak dolgai valának a fővárosban, őt magát betegsége honn tartóztatá, s így az egész ügy rám bízott. A levél, melyben atyám ezt tevő, udvarias vala s hideg; engedelmet kért, hogy fásaszt, ígérte, hogy ezentúl nem fog alkalmatlankodni többé; egyszóval minden sorából látszott, hogy idegenekké váltunk, de mennyivel inkább érzem, hogy e bánásmódot atyámtól megérdemeltem, annyival több szorgalmat akarék fordítani ez ügyek elrendezésére, s így Betty egy ideig magánosabban élt. Összejártam a minisztériumokat, meglátogattam a legtöbb befolyású személyeket, s végre, hogy még biztosabb legyek, elmének a Tuillériákba. Szerencsétlenségemre velem együtt néhány követ tevő udvarlását, s midőn elvégezve dolgomat lejövék, az ajtónál egész néző csoport tolongott; képzelheted meglepetésemet, midőn a tömegben végigtekintve, egyszerre Bettyt látom, ki elbámulva rám függeszti szemeit. Kocsim, nem tudom mi okból, nem jöve mindjárt, s így ott kellett állnom, míg egyesek, kik előttem hintóikba szálltak, köszöntének, mások beszélgetésbe ereszkedtek, időt hagyva, hogy Betty, kinek szeme rólam el nem fordult, egészen meggyőződjék.

Szerepemnek további folytatása lehetetlen vala, azt érzem; egyenesen kis lakásomhoz hajtatók tehát, s nem is változtatva ruhámat, fel s alájárva a szobában, várék kedvesemre. Rövid idő múlva eljött; ne várd, hogy e jelenetet leírjam. Rossz leíró voltam egész életemben; minden tárgy vagy közönyösen hagy vagy oly hatalmasan gerjeszt fel, hogy eltűnte után érzelmeimnél más emlékem nem marad; de hogy soha boldogabb teremést nem láttam, mint e pillanatokban Bettyt, hogy soha szebbnek e kedves leány nem tetszett, mint e határtalan öröm felgerjedésében, azt mondhatom; s hidd el, e pillanat éltem legszebb emlékei közé tartozik.

Eleinte zavart vala; egyenruhám, címem, az új helyzet, melyben előtte állék, oly idegen színt vontak személyemre, hogy első pillanatokban közelíteni sem mert, s elpirulva remegő szóval gróf úrnak nevezett; de midőn szokott hangon nevénél szólítám s nyitott karokkal jöttem elébe, mint máskor, öröme nem ismert határokat, s keblemre borulva csak könnyeinek zápora mondá ki érzelmeit. Mélyen meg valék hatva. - Oh Istenem; - zokoga végre rám függesztve nyájas tekintetét - hogy érdemeltem én ezt? mi vagyok én, hogy hozzám leereszkedél? Te, ki gróf vagy s gazdag, ki a királyhoz mehatsz, kit mindazon nagy urak s dámák köszöntének, s ki mégis engem, szegény leányt tudál szeretni! - Hintaid vannak, cselédeid, ki tudja mily pompás palotád, s te elhagytál mindent, s e kis szobában laktál hónapokig, szegény bútorok között, társaság s örömök nélkül, s mindezt miattam. Oh Gusztáv, én véghetlen boldog vagyok. - Az valék én is - s ez a végső tiszta öröm vala, melyet társaságában élvezék.

E váratlan felfedezés által a viszony, melyben Bettyhez álltam, megváltozott. A nyugodt boldogság, melyet szerény lakomban eddig találtam, nem tarthata tovább, az örömök helyébe, melyeket a szegény deák élvezett s adott, más viszonyoknak kelle lépni; minők lesznek azok, még nem tudhatám, de egy elhatározott feltételem vala: hogy Bettyt soha a romlott társaság érintésének, melyben előbb éltem, nem fogom kitenni.

Falusi lakot bérlelék tehát magamnak, s mindjárt harmadnap oda vezetém kedvesemet. A lakás kényelmes vala; néhány divatosan bútorozott szoba, csinos kert tele virágokkal, terraszunkról derült kilátás a Szajnára, ablakaink alatt zöld mező s kertek, egyszóval minden, mi falusi lak kényelmeihez szükséges; gondold hozzá még lovaimat, cselédeimet s egész házamat, mely Bettynek királyi pompával tartottnak látszott, s hinni fogod, hogy paradicsomban érezé magát; - s bár távol elragadtatásától, első napokban megelégedve valék magam is. - Hogyis ne lettem volna az? Látni az ártatlan örömet, mellyel e kedves leány új körére tekintett, az elragadtatást ablakaink kilátása fölött, a bámulást, ha kertünkben egy ismeretlen virág vagy a falon egy még nem látott kép vontá magára figyelmét, a gyermekded megelégedést, mellyel majd házunk bútorait, majd önrühait tekinté, egyszóval a nem szűnő boldogságot, mely egész valóját körülsugározá. Az emberi szívnek boldogítóbb érzete nincs, mint

boldogságot látni, melynek alkotói mi vagyunk; s ha Bettyt sohasem szerettem volna is, az, hogy ekkép boldogíthatám, kedvessé teszi egy időre. - Néha túlságosnak látszott ez öröm, eszembe jutott Werner, ki ezt előre jósolá és szinte neheztelni kezdék Bettyre, de ha ismét meggondolám, hogy mind ez, mit a szokás megvetni tanított, neki még napok előtt elérhetetlennek látszott; ha mosolygó arccal elémbe lépett, s majd egy szoborhoz, majd egy képhez vezetve kérdezett, mit jelent, s ha megmondtam, nyakamba borult s újra elmondá köszönetét: akkor, egy ideig legalább, megelégedett valék. - De miután hetek multak és semmi sem változott, miután Betty naponkint jobban érezte magát, naponkint több érdeklődéssel tekintte körül új körében, miután beszélgetései csak a színházról, melybe esténként elmenénk, sétáinkról vagy éppen ruháiról folytak: ez örömök, melyekben részt nem vehetek, úntatni kezdenek. Összehasonlítottam a jelent ismeretségünk első napjaival, mennyivel valék akkor boldogabb! Ha egy pár órányi távollét után hazatértem, s ő örömszajongva nyakamba borult, mily egészen enyimnek nevezhetém akkor; lelkében nem volt egy gondolat, melynek nem adtam volna irányát, nem volt érzemény, mely nem rólam szólt; ha arcain öröm sugározék, mondhatám magamnak: ezt te adád; ha a jövőről szólt s a reményteli szív derült képeket teremte elébe, érezhetém, hogy e remények tőlem jönnek, én valék a művész, kinek érintése alatt e szív minden húrjai felhangoztak, az Isten, ki szívének édenét teremte! S most mennyi tárgy, mennyi idegen érdek áll a közöttünk; a tegnapi szomorújáték, könyvek, virágok, ruhák, lovak foglalták el gondolatjait, s a hálaérzet, mellyel mindezt nekem köszöné, nem pótolható ki azt, amit vesztettem.

Szerelemföltők vagyunk valamennyien; nemcsak mert az, ki egy egész szívet ad, joggal egész szívet kívánhat vissza, s bármi legyen az, mi kedvese szerelmének részét elfoglalja, s bármi csekély legyen e rész, mely nem rajta függ, általa magát csalatva gondolja - de mert valamennyien büszkék vagyunk. Nézetünk szerint az asszony, kit szeretetünkkel megtisztelünk, oly boldognak érezheti magát, hogy más öröme hely szívében nem maradhat többé; s ezer közt alig van egy közöttünk, ki rossz néven nem venné, ha kedvese még más valamin is függ. - Elkedvetlenedtem.

Minden dologban csak az első lépés nehéz, így szól a közmondás; s ez bizonyára sehol nem valóbb általánosabban, mint kedveseink hibáira nézve; csak az elsőt találjuk meg későn, ha ez feltaláltatott s a nimbusz eloszlott, mely alatt kedvesünket tökéletesnek véltük, csak kevés idő kell, hogy a hibáknak egész seregét észrevegyük: így vala ez vélem is. Az idő megszűnt, melyben Betty angyalnak látszott; vizsga szemmel kémlelém legkisebb tetteit, s mihelyt lehetők gondolék csak egyet, ezer hibát találtam. - Ha a városból visszatérve új ruhát vagy más ékességet hoztam magammal, s minden adományaim között ez vala legkedvesebb, ha új köntöst véve, a tükörhöz ment, onnan hozzám, tízszer kérdezve, hogy áll, s ismét vissza a tükörhöz gyermeki örömmel nézve új piperéjét: egyszerre, ha úgy viselte magát, mint minden leánynak ily helyzetben szokása, a hároméves kisdettől, ki selyem szalagjában büszkélkedik, a jegyesig, ki cifra nászöntösében a tükör előtt még jegyesét is elfelejti: ő hiú, gondoltam magamban; ha kikocsiztunk s nem örült semminek inkább, mint ha sok emberre akadtunk, hogy láttassék: - ő büszke, vala ítéletem; ha minden kívánságomnak hódolt, ha most naponkint többször visszatérő rossz kedvemet nyugodtan tűrte, s mindenben ellenmondás nélkül kedvemre járt: tette volna-e ezt előbb is, még mikor szegénynek vélt? így elmélkedem magamban; - s nem a legönösebb, legalávalóbb számítás-e talán ez engedékenység? vagy ha végre a szerencsétlen éppen azt mondá, hogy első találkozásom óta többnek vélt, mint minek látszottam; hogy éppen azon uriasság tetszett neki rajtam, mely minden mozdulatomból kitűnt; vagy azt, hogy nénye előre jósolta jövőjét, mindig mondva, hogy majd szép hintókban fog járni, inasokkal, a legszebb ruhákban s gyöngyökkel: akkor minden, mit Werner mondott, bizonyosnak látszott, csalatva gondoltam magamat, vagy legalább meg valék győződve, hogy

Betty engem, ha azon időben, még deáknak gondolt, egy gazdagabb ifjú ajánlkozik, elhagyott volna; s szinte megvetéssel néztem e szegény leányra, ki nem gyanítva semmit, nyugodtan elmondá boldogtalan beszédeit.

Ő nyájas és szerető vala irántam, mint azelőtt; de most még szépsége is elveszté báját ez új, neki oly idegen körben. Egykor, míg egyszerű köntösében állt előttem, minden ékesség nélkül, azonkívül, melyet az ég e mosolygó arcra teremtett, szívem feldobogott örömeiben. Oh mi szép, mi bájoló vala ő így! Az illatos virágok sötét fürtjei között, az ártatlan öröm, mely egész valóját eltölté, az ellenállhatlan természetiség minden szavában, minden mozdulatában; - keblem megnyílt, ha láttam! S most! Haja az utolsó divat szerint rendezve, a legújabb szabású ruha, a legszebb kendő s patyolat és drágaságok, felcifrázva s piperézve, hogy szépsége alig látszott ki e rosszul választott divatvegyület alól, s hozzá mennyi mesterkélés minden mozdulatban, mennyi iparkodás nagyvilági formák után, mennyi önmegelégedés, valahányszor tükörben felcifrázott személyét láthatta! Oh barátom, sírhattam volna e változáson; ő lealacsonyítva, meggyalázva látszott e divatos ruhák alatt.

Mindent színlelhetünk, csak szerelmet nem; vagy ha a világot csalhatjuk is érzelmeinkkel, az asszony, kit, egykor szereténk, észreveszi a változást; szavunk hangja, tekintetünk, beszédeink s maga hallgatásunk megmondják néki, s habár az egész világ, ő nem fog csalódni érzeménnyek felől. S így Betty minden nyájasság mellett is, mellyel legkisebb gondolatait teljesítem, rég észrevevé szívem változását, s nem gyanítva okát, csak több nyájasság által akará eloszlatni a felleget, mely derült egünkön összevonult. Oh, de a szerelem omladékait ki állíthatja helyre ismét? azon szövetekhez hasonló az, melyek egy fonalból készülve, ha egy csomó megszakadt, mennyivel többet húzzuk, annyival inkább szétfoszlanak; a szerelem sebei gyógyíthatlanok, s Betty minden iparkodása csak inkább elkedvetlenítő. - Ő nem engedett állhatatos törekedésében; a hidegség, mellyel néha nyájasságát fogadtam, keserű feleleteim legártatlanabb kérdéseire, unalmam, ha együtt valánk: - mindent eltűrt, mindig jókedvűnek, boldognak látszott. De éppen ez ártatlan tettetés ébreszté fel gyanúmat. A derült mosolygás, mely ajkai körül lebegett, nem takarhatá el szívének mély bánatát. Ha néha véletlenül szobájába léptem s elfordulva szemeit törle: bármí víg szavakkal fogada, én tudtam, hogy szenvedett, s ez egy csalfaság egész természetességét elrontá. Mióta öröme kényszeríté magát, minden, mit tett, kényszerítettnek látszott, s mindinkább erősödtek kételyeim.

Nem csalfaság-e ez? gondolám magamban; ő megelégedve nem lehet, ő észrevéve, hogy nem szeretem többé s mindez öröm, melyet színlel, tettetés; de miért tűri hát mindezt, miért színlel? mert gazdag vagyok, mert fényes helyzete tetszik, mert ruháinak s páholyának örül, mert eladta magát. - Szívem elkeseredett e gondolatnál.

Betty mindent tett, mi által kedvemben járhatott; észrevevé, hogy szerfölkötti piperéje kellemetlen, s öltözete ismét egyszerűbbé lett; gyanítá, hogy a multságok, melyeken gyermeki örömmel függött, engem úntatnak, s felhagyott velök; de mit ért mindez? Ha estve magunk valánk, s kivilágított kis termünkben egymás mellett ülve beszélgeténk, szívem csak unalmat talált; szerelmem megszűnt, s vele minden, mi Betty társaságát érdekessé teheté. Akaratlanul Julia képe emelkedék lelkemben s ha a művelt asszony lelkes beszédét e kis leány csevegésével összehasonlítottam, s visszagondoltam a boldog estékre, melyeket ama kitűnő hölgy társaságában tölték, a jelen pillanatok ürességét érzem. Betty néha tűrhetetlenné vált. Találkozásunkról szólt, - szerelmünk első napjairól, de e beszédek, melyek egykor oly kedvesek valának, most elveszték érdeküket; s ha néha kezét nyújtva kérdezett, szeretem-e még, s könyörületességből igennel feleltem: a gondolat, hogy hazudtam, hogy hazudnom kelle, elkeseríté lelkemet.

Betty még nem veszté reményeit. Tudta szerelmemet Juliához, s ha tökélyét emlegetém, mindig sóhajtván saját tudatlanságáról kezdte beszélni; most egyszerre új gondolat támadt lelkében: műveltté akart válni ő is. Mestereket fogadott, s nem képzelheted szorgalmát. Ha szobájába léptem, zongorájánál vagy könyvek közt találtam; tanult, olvasott, zongorázott reggeltől napestig; egy új leírhatatlan kinná lőn életem. Hacsak egyszer hallottad volna a hosszú tudományos beszélgetéseket, melyekben e szegény leány nehezen tanult ismereteit kitarva, vegyítve Rómát s Hellast, régi s új költőket, a világ minden részeit káoszi homályban, majd egy helytelen idézést, melyet könyv nélkül tanult, majd furcsán elcsavart adatokat keverve mindennapi dolgok közé, s ha valaha érzéd a kint, mellyel szívünk eltelik, ha azt, kit szeretünk, vagy legalább egykor szereténk, nevetségesnek látjuk: szántál volna. Ha beszédeit félbe akarám szakasztani, s néha mondtam, hogy a tudomány nem asszonyoknak való, könnytelt szemekkel mondtam, hogy Julia is tudós volt, s hogy nála mindezt szerettem; ha nem szóltam, kérdezett, nem nagy előmeneteleket tett-e már? s ha jó szívből néha dicsérem, zongorához ült s leírhatatlan erőlködések közt egy gyermekek számára írt darabot játszott, majd szüntelen jobbítva tévedéseit, s egy akkordot tízszer próbálva, míg az összhang végre félig-meddig kikerült; majd csodálatos precízióval e hamis akkordok egész sorát eljátszva, hogy szinte borzadék hallásába. Ha még szeretem, most megszűnt volna szerelmem.

Nem képzelheted, mennyit szenvedék e napokban. Látni a leányt, ki értem annyit tett, kit egy melegebb szavam boldoggá tehetett, s érezni, hogy nem szerethetem többé; látni a benső bánatot, mely arcainak rózsáit elhervasztá, s egykor vidám szemeit könnyekhez szoktatá: keblemben határtalan bizonytalanságot hordani, s majd angyalnak, majd alávalónak tartani az egy lényt, ki hozzám ragaszkodik; vádolni majd őt, kit csalfának gondolék, majd magamat, ki szeretni nem tud; küzdeni önérzőmekkel s lehetetlen harcban szerelemre kényszeríteni önmagam; mondani, hogy szeretem, s pirulni magam előtt, mert hazudtam; vádat, keserű panaszt érezni keblemben, valahányszor kedvesem hozzám simul, s mégis tudni, hogy nem változtathatom lelkemet; - oh nem tudja senki, mennyit szenvedhetünk e világon!

De habár szerelmem megszűnt s Betty társasága naponként kellemetlenebbé vált, azon feltétel, hogy őt Werner és Lafard társaságába vezetni s megalázni nem fogom, nem változott; s noha társaim, kikkel most unalomból ismét találkoztam, s főképp Werner, majd gúnnyal, majd okok által e szándékom ellen kikeltek, akaratom megrendíthetetlen vala; szerencsétlen viszonyok összetalálkozása megváltoztatá ezt is.

Ismerőseim között oly közel szívemhez nem állt senki, mint Arthur; azon érzemény, mellyel iránta viseltetém, távol vala ugyan ama határtalan bizodalomtól, mellyel egykor Armandot körülfogám, de nem vala senki, kit ez időben igazabban barátomnak nevezheték, mint ő - s kivel annyit s oly szívesen társalkodtam volna. Házam egyedül néki vala nyitva, csak ő bírta bizodalمامat, s mint éltem annyi s oly fontos pillanataiban, úgy ezen szakában is, mely egész jövőmet elhatározá, a véletlen ada irányt tetteimnek. - Mi csodálatos végzetünk! eset nincs, mely jövőnknek irányát meg nem változtathatná; az ember, kivel véletlenül találkozánk, egy szó, melyet közönyös ajkak kimondanak, talán új időszakot tesznek életünkben; s mint a golyó, melyet karodnak észrevehetetlen remegése céljától távol visz, úgy élted elveszti a pontot, mely után kiindult, s alig mondhatnád néha, mi tévedésednek oka. Ki mondta volna valaha, hogy Arthur végzetemre csak legkisebb hatással lehet? Ifjabb nálamnál, más irányt választva életének, más vágyakkal, idegen, alig értett reményekkel, mi vala rokon köztünk? Mint két hajó, távol partoktól kiindulva, ellenkező célok felé evezve, ellenkező szelekkel, ha a nagy tengeren véletlenül találkozik, köszöntést kiált egymásnak: ilyenek valánk mi; - ha felettök derült ég boltozik, elválnak ismét, s alig marad egy emlék találkozásukból; de a vész együtt tartja az idegeneket, a vad hullámok nem engedik távozásukat, egymás mellett küzködve, egymáshoz csapva, végzetük: összeütközésükben elrontani egymást akaratlanul,

mint kiket egy hatalmasabb kéz átkul hozott együvé. Oh nekik jobb vala nem találkozni, jobb, ezerszerre jobb örökre távol állni, mint közeledni így!

Arthur közbenjötté által változtak azon viszonyok is, melyek köztem s Betty közt eddig létezének. Egy idő óta nap nem vala, melyben nem jőve házamhoz. Szabadon társalkodva, s néha, míg én sétáltam vagy dolgaim után járék, órákig egyedül maradvá Bettyvel: szíve, mely minden gyenge érintésnél megindult, nem maradhatta nyugodtan; s én, ki szerelmét észre-
vevém, örültem, mert általa véletlenül út látszék nyílani előttem, melyen már majdnem túrhatalan helyzetemből kiszabadulhaték. - Rég nem szerettem Bettyt; a mód, mellyel magát Arthur iránt viselé, mintegy önszemeim előtt igazolá eddigi érzelmeimet, s gondolhatod, mi örömmel kaptam ez alkalmon. E szerencsétlen leány, ki múlni érezve szerelmemet, eddig mindent elkövetett, mi által a lángot, mely éltének melege s világa vala, felélesztheték: most, miután a nyájasság, melyet reám pazarla, örömeinek feláldozása s önmegtagadásai hasztalanok valának, szerelemföltés által akará felverni szívemet közönyösségéből - de hasztalan! A gyűlölés szerelemmé válhatik, de nem a hideg közönyösség ott, hol egykor szerelem létezett: miként minden lángba borulhat, csak az nem, mi egykor lángolva hamuvá égett; s minden nyájasság, mellyel kedvesem most Arthur iránt viselteték, az öröm, mellyel jöttét fogadá, s a figyelem, mellyel szavain függött, legfőlebb megvetést ébresztenek lelkemben s azon gondolatot, hogy igazam vala őt nem szeretni. Ha szívemben egykori szerelemből csak egy szikra maradt, s ha Bettyt figyelemmel követtem volna, szándéka nem maradhatott titokban előttem; a kényszerített vidámság, a mesterkélés, mely Arthur iránt mutatott szívességéből szüntelen kitűnt, nekem, ki e leányt ismerém s őt szeretni láttam, eléggé nyilváníták, hogy azon érzemény, melyet most színlel, szívének idegen; a gondteli meleg tekintet, mely, ha véletlenül ránézek, rajtam függött, az öröm, mely arcain sugárzott, ha egy melegebb szavamnál magát még szeretve gondola, nyíltan kimondák, hogy szíve nem változott; de alávalónak akarám gondolni; ürügy kelle önszívtelenségem igazolására, s ha azt bizonyíthatjuk be magunknak, mit leginkább bizonyosnak kívánunk: ki hallgat ellenokokra?

Így jött az ősz. - Betty társasága naponkint kellemetlenebbé vált; a mesterkélés, mely természetes bájait elfeledteté, tudatlansága, mely, mióta művelés után törekedett s mindenbe beleszólt, csak inkább kitűnt; mindeneffőlött pedig azon szüntelen kokettéria, mellyel Arthur iránt viseltetett, s mely éppen, mert csak szerep vala, annyival aljasabbnak látszott - e szerencsétlen leányt néha útálatossá tevék előttem; csak metreszemet, csak öröMLEányt, kinek öleléseit pénzzel fizetem, s ki első alkalommal hálót új kereset után veti ki, láték most benne. Amennyire lehetett, kerültem, megrövidítém találkozásunkat s napjaimat nagyrészen könyveim közt töltém.

Ezekkel foglalkoztam, midőn egy reggel Arthur, szokásánál jókorabb, jőve hozzám. Az egész éjjel, mint monda, játszott; vesztett, és - tevé látszó zavarodással hozzá - azért jött, hogy barátságra kérjen, melytől becsülete függ. Sejtettem szükségét s kértem, mit kíván.

- Adj ötezer frankot, Gusztávom - szóla még nagyobb zavarodással. - A mellékszobába menék s magammal hozva a pénzt, átadám.

Megszorítá kezemet s halvány arcán örömsugár lejte át. - Fogadd köszönetemet, - szóla végre, nem titkolhatva a meghatást, mely keblét eltölté - soha éltedben nagyobb jótéteményt nem tevél, mint e pénzzel.

- De - tevé hozzá rövid gondolkozás után - nem akarlak csalni; - meglehet, hogy e pénzt, melyet kölcsön adál, sohasem látod többé; ha számolsz rá, vedd vissza inkább most, én később talán nem fogom visszafizethetni.

Meg valék lepetve, s visszalépve, midőn pénzemet oda nyújtá, alig találék szavakat, melyekkel biztossá tehetem, hogy a pénzt magáénak tekintheti.

- Látod, ha zsidó volnál, - folytatá nem is figyelve szavaimra - uzsorás, mint az alávaló Werner, ki játékhoz készítetett, s most gúnyolva elhagy, nem szólnék így veled. Akkor tőkét s kamatot ígérnék, lekötném becsületszavamat, hogy mindent napra megfizetek - s megcsalnálak. Oh én rég megtanultam hajlongni mindenki előtt, hazudni, rimánkodni, hízelegni, mindent mit csak ember e világon megtanulhat. De téged nem foglak csalni; még egyszer, barátom, ha pénzedre szükséged van, vedd vissza.

- Még egyszer ismétlem, hogy a pénzre szükségem nincs, s hogy örvendek, ha vele rajtad segíthetek.

- Úgy hát fogadd el köszönetemet, - szóla újra megszorítva kezemet - e pénz az egyetlen remény, mely számomra a világon még megmaradt. - Nemde bámulsz? - tévé hozzá keserű mosolygással - a dolog megérdemli csodálatodat. Arthur, a gazdag, az irigylett Arthur, ki annyi reményekkel lépe az életbe, kinek vágyai oly magasak, terveit oly szépek valának, ki merész kezét kinyújtá minden után, mi e világon nagy és fenséges, ki ifjú homlokán érzé már a borostyánt, mellyel egykor a világ nagy művészei között álland, s kinek egész birtoka, reménye, mindene most öt ezres bankjegyben fekszik: a dolog nevetséges volna, ha nem lenne oly szomorú!

- Barátom, - szólék mélyen meghatva - szóljunk komolyan dolgaidról; a zavar, melyben jelen pillanatban vagy, talán nem orvosolhatlan; rám számolhatsz, ha én segíthetek.

- Segíteni, - szóla kacagva - mintha ott, hol semmi sincs, még segélyről szó lehetne. Lám, barátom, én jó számoló vagyok, atyám s öreg írnokunk, kik felneveltek, semmire sem tanítottak meg jobban, mint erre; nagy könyvünk fölött folyt ifjúságom; s hidd el, soha tisztábban vagyonom mérlege nem állt előttem, mint most. Nincs egy fillérem. Házaim, jószágaim, tőkéim, hintók, lovak, bútor, mind elvesztek; tegnapi ebédem, e ruha, melyben előttem állok, másé; vajjon van-e tanácsaid között egy, melyhez pénz nem kell?

- De ha helyzeted valóban ily szerencsétlen, - szólék közbe - mit segíthet e pár ezer frank?

- Sokat, igen sokat, - viszonzá ő derülten s azon kétségbeesett szilaj vígsággal, melyet rajta már egy idő óta ismerék - te nyugodt polgár létedre, ki csak kamataidból élsz, nem tudod, mi termékeny a játszóasztal zöld mezeje. Kihintem magomat, a kerék peregve forog, s ím, földem tízszerte megtermé a rábizott kincset; s én újra elvetem magomat s ismét sokszorozva megjő; rám aranyesőként hull az áldás, a nézők serege tolongva bámulja szerencsémét, s mikorra a nap feljő, gazdag vagyok. Ah, van-e öröm a világon ehhez hasonló? Míg gazdag valék, nem ismerém az ellentállhatlan csábót, mely annyi szívet von a játszóasztalhoz, s az embert arra bírhatja, hogy életét, sőt becsületét is veszélyeztesse egy kártya fölött. Émelygésig éldelve mindent, mit vagyoni szerezhet, gazdagnak a játék legfelsőbb időtöltés; amit nyer, nem boldogítja, amit vesz, legfelsőbb pillanatnyi kellemetlenségekbe keverheti. Gazdag csak pénzért játszik; s az erényesebb jól teszi, ha megvetve néz le arra, kit csak pénzvágy buzdít; a fukar jól teszi, ha nem becsülheti e gondatlan tékozlót. De tudod-e, mit érez a szegény, ha játszóházba lép? ő, kit a világ kitagada nagy örökségéből, ki csak inséget lát maga körül, vagy éppen, mint én, azon pontra ért, hol megvetés vár reá, s ki most egyszerre ott áll a magas aranyhalom előtt, s látja a forgó szerencsekereket, a nyerők örömszájgó csoportját, s meggondolja, hogy egyórányi szerencse őt egész inségétől megmentheti. Oh ő nem pénzért játszik! előtte a közbecsülés áll, melyet másképp megnyerni vagy megtartani nem lehet; a szabadság, melytől őt kegyetlen hitelezői minden pillanatban megfoszthatják, minden, mit szeret, s mit egy maroknyi arannyal valószínűsíthatna: s vajjon nem nagy, nem fenséges-e azon érzemény, mellyel ő

a játéknál ül, végfillérében odavetve mindenét, kétségbeesett állhatatossággal küzködve sorsával, míg a remegő szemmel tartott kerék végfordulása öngyilkot vagy egy pár víg órát szerze kínja után - oh, aki így nem játszott, nem ismeri a játék ördögi boldogságát.

- S ha vesztesz? - kérdezém szorult kebellem.

- Egy golyó véget vet az egész bajnak, - szóla nyugodtan - úgyis később vagy előbb az út, melyen haladok, csak oda vezethet. Megöszülni Clichy tömlöcében; mint croupier, fizetéssel, a bank-adók által szolgálatba fogadtatni, vagy koldulva járni körül, míg egy frankot szerez, melyet egyik aljasabb játszóteremben ismét elveszthet: ez a játékos jövője, s kinek ez nem tetszik, az löjje föbe magát.

- Nem volna-e más kilátásod? - szólék elijedve a határozottságtól, mellyel e dolgokról szólt; - ha például nyersz s dolgaid ismét rendbe szedheted, nem mondhatnál-e le e szerencsétlen szenvedélyről?

- Soha, barátom, - viszonzá ő nyugodtan - ismerem magamat, s érzem, hogy e szenvedély nélkül nem élhetek; lelkem megszokta e nagy izgalmakat, s ha ezek hiányzanak, minden egyéb unalommal tölti szívemet. Hidd el, barátom, - szóla észrevéve meghatottságomat - mélyen érzem barátságodat, de bármi józanok legyenek oktatásaid, nem követhetem azokat. Minden léleknek csak egy bizonyos körben fekszenek lehetőségei, legyen, hogy a végzet úgy akarja, vagy hogy önmaga választja a kört, melyben forog - mi ezen kívül fekszik, neki elérhetlen; nem változtathatom meg belső természetemet, éppen oly kevéssé, mint te, vagy bárki más. Hogy jobb vala nem úgy születnünk, hogy te boldogabb lehetél, ha a természet oly szívet adott volna, melyet apád kívánata szerint egy kis világi fényért vásárra bocsáthatsz; hogy én, családom munkásságát követve, számoló könyvek fölött több belső megelégedést találhattam volna, mint ott, hol most állok, hogy egyáltalában a világ jól teszi, ha tetteinket rosszalja s gonoszoknak, szörnyetegeknek kiált ki, megengedem: - de a dolog megtörtént, s mi nem változtathatjuk meg. Egész feladatunk: oly keveset gondolni a jövővel, mint csak lehet, s élvezve minden pillanatot, mely derűten vonult át láthatárunk fölött, nem aggódni a holnapon; hisz végre nincs bánat, melyet órákra egy palack pezsgő, örökre egy pisztoly dörrenése el nem felejtetne; nem nevetséges-e hát szomorkodásunk?

Soha Arthurt ennyire elkeseredve nem láttam, de hallgaték; jobban ismerém e fájdalmakat, minthogy egy vigasztaló szóval akarhatám mérgecsinálni az eléggé vérző sebet. Felkelt s néhányszor fel s alá járva szobámban, közönyös dolgokról kezdte beszélni.

- Többi között - szóla végre, leverve szivarja hamvát, melyet azalatt meggyujta - ma este fogadásod határideje eltelt; Werner pompás lakomát készítettett, s még nem tudja senki, ki fizetendi. Remélem eljössz, s az agg bohócra nyomod a költséget.

- Hogy a fogadást megnyertem, - viszonzám - tudod; de miután a fukar öreg csak azon esetre tekinti legyőzöttnek magát, ha Bettyt magammal hozom, a fizető én leszek.

- S miért nem hozod magaddal Bettyt is?

Elmondám okaimat, mennyire gyalázatosnak tartom az egész fogadást, s Bettyt mennyivel jobbnak még most is, minden hibái mellett, minthogy őt ily társaságba vezethetém.

Arthur nevetett. - Valóban, te ma az erényesség oly magas fokán állsz, - szóla ásitózva - hogy nem is értelek. S hát mit akarsz? törökként őrzeni e leányt, hogy az egész világ, mely most is már szerelemföltőnek hirdet, kacagjon? s hiszed, hogy ezáltal végzetét el fogja kerülni, s bármit tégy, nem fog-e végre azzá válni, mivé szép leányok Párizs meridiánja alatt válni szoktak? Kérlek, hagyj fel e pásztori túlságokkal, s hadd őt vigadni kedve szerint; s hidd el, egy táncért, egy vígan töltött óráért hálaadóbb leend, mint ha életét erkölcsi védelmeiddel

körülfogod, melyek mind vagy szükségtelenek, vagy hol nem azok, könnyen kijátszatnak. Ha Bettyt magát kérdezhetném, ő bizonyára egy értelemben volna velem.

- Oh, igaza van, Arthur - hangozék egy asszonyi szó mögöttem, s mikor megfordulék, Betty állt ott, ki beszélgetésünk alatt halkán a szobába jővén, Arthur utolsó szavait meghallá. - Oh kérlek, Gusztávom, vezess el magaddal a társaságba, hová meghivattunk; szépen kérlek, - tevé hozzá, vállamra téve kezét - úgyis még, nem vezettél sehová.

Elleneztem kívánatát. Ő nem szűnt kérni, s miután Arthur is kéréseit az övéivel egyesíté, s a kis Betty sírni kezdett, s nehéz panaszokra fakadt, hogy más leányok örülnek, táncolnak s mulatnak, csak ő nem, kit zárva tartok, mint török háremben a török leányt, s hogy nem szeretem, mert semmiben kedvét nem töltöm, s hogy tovább nem tűrheti e klastromi elzárást: - már alig állhaték ellent rimánkodásainak; de mikor végre Arthur ismét szerelemföltéséről kezdte beszélni, s Betty diadalmas mosollyal megígéré, hogy hívem fog maradni, hogy benne bízhatom, s hogy minden vigyázatom fölösleges: akkor vesztve türelmemet, nem ellenzém többé kívánatát.

- Ha magad akarod, - szoltam felgerjedve - ám legyen; tulajdonítsd magadnak, ha a körben, melybe lépni fogsz, magadat megalázva érzended; én nem vagyok oka.

Betty, felugorva örömeiben, nyakamba borult. Arthur Lafardhoz sietett, hogy, mint mondá, az öregnek hippokratikus képén, melyet e hírre csinálni fog, gyönyörködjék; én kimenék kertembe, s míg az őszileg színezett fasoron fel s alá járék, bús sejdítések tölték lelkemet.

Te Arthurt többször láttad, de hidd el barátom, nem ismered őt. Gondolataidnak praktikus iránya, mely szenvedélyes túlságoskodásait fel nem foghatá, hozzám való szereteted, mely tévedéseimet befolyásának tulajdonítá s vallásosságod, mely e szerencsétlen ifjúban csak az öngyilkost látja, igaztalanná tevének íránta, s nem engedék látnod a nemes szívet, mely ennyi szenny és sebek alatt soha nem veszté isteni bélyegét. Ő mélyen süllyedett! Ki magas célt tűze ki életének, s kit, mielőtt elérte, ereje elhagyott, nem szállhat le nyugodtan a közélet körébe mindig; mint a havasok között, úgy az életben, vannak magasságok, melyekről visszalépés nincsen, s ki ezeknek egyikére ért, a mélybe vetheti magát, de nem jöhet le sérelem nélkül az úton, melyen felment; ez vala Arthur sorsa is. Megfosztva fenséges reményeitől, erőtlennül lesüllyedve magas útja közepében, a lét azon pontjához érve, melyen minden vágy fájdalommal válik, minden, mi lelkünket felmagasztalá, csak keserűséggel tölti keblünket; érezve, hogy emelkednie nem lehet, hogy út nincs, mely őt nyugodtan visszavezethetné: - nem hogy éljen, csak veszni veté le magát e boldogtalan szív magas helyzetéből, csak felejtés vala, mit e világtól kívánt. Oh, de bármennyire süllyedett kínjai között, bármi istentelen szavak hangozának bortól felhevült ajkairól, bármennyi aljas gond vont a porba ez egykor fellengző kebelt: a szív megtartá származásának bélyegét; s habár e boldogtalan ifjúra tekintve, ki egykor oly tisztán s magasan álla előttem, s most eltékozolva vagyonát, minden megalázást eltűrt hitelezőitől, s hajlongani s hazudni tanult, csakhogy élte folytatására ismét egypár ezer frankot kapjon, sokszor eszembe jutott, mi alávaló dolgok húzhatják le sárba a legmagasabb lelket: - csak egy szó kelle, egy kép, egy hang, mely szívet mámorából felébreszté, s ráismertem ismét. Oh akkor ő nem áll a aljasan előttem; mint a húr, mely még azon pillanatban is, mikor megszakad, azon egy hangot zengi, mely egykor elbájola; mint a virág, mely lábaink alatt illatozva vész el; mint a szövétnek, mely ha utolszor fellobog, világot terjesztve alszik el: úgy szíve nem felejté egykori érzelmeit; minden, mit veszve gondolál, még élt; a hatalmas vágy, mely fájdalmasan felhangozék, a szent fájdalom, mely szemeit könnyekkel tölté, az elkeseredés, mellyel örömeiről szólt, elmondá e szívnek titkait és szánakozással nézhetél e szerencsétlenre. Mint a sas, mely nehéz sebektől vérezve süllyedett, s most vad haraggal fetreng a sár között, s körülcsapdosva szárnyaival, tollúját iszappal takarja: ilyen vala ő; a sár

között is, kétségbeesett erőlködéseiből, melyekkel önmagát bemocskolá, láttad, hogy természete emelkedni tud. S mégis nem kellett-e süllyedni e magasra teremtettt léleknek mentség nélkül, süllyedni, mert szívének alapgondolatja elvétel? Mi a művészet másnak? - ím, e szívnek ez mindene vala; s mint a ház, melynek alapja megrendítették, úgy e szív nem állhata fenn annak veszte után, mire egész jövőjét építé. Achilles csak sarkán, s így sok emberi szív éppen csak ott veheti halálos sebét, hol legkevésbé gondolnók. Oh, ki ismeri mindazon sziklákat, melyeken az élet ingó tengerén éltünk sajkája széttörhetik?

XLVIII.

Nem akarok a valónál jobbnak látszani előtted; de ha tetteinknek mentségül szolgál, hogy amit tevének, inkább gyengeség, mint önfeltételeink következése vala, s külső hatásoknak engedve, a szív legalább fájt a cselekvés pillanatában is: - hidd el barátom, nincs senki, ki e mentséget inkább felhozhatná, mint én. Soha boldogtalanabbnak nem érzem magamat, mint e pillanatokban. Nem szeretém Bettyt többé; ő, kinek természetes szavai szívemet egykor megindíták, most divatos öltözte alatt csak közönséges metresznek látszott, kire megvetéssel, vagy legföllebb szánakozással tekintek. De ha eszembe jutott, hogy azt, kit karjaim egykor szeretve körülfogának, kivel oly boldognak érezem magamat, kinek szeretetéről, legalább ismeretségünk első napjaiban, kételkednem nem lehetett: most, jutalmul, pellengérré állítom; hogy őt a romlottság körébe taszítva, tiszta homlokára örök szégyenbélyeget nyomok; hogy végzete ezentúl örömeálynak lenni, szenvedni minden megvetést, minden gyalázatot, csak mert szeretett, s hogy én pénzen eladtam őt: akkor szívem elborzadt önmagam előtt.

Tízszer el valék határozva, hogy Bettynek mindent megmondok. Nem vala erőm. Nem balgatagság-e ez? - gondolám magamban - e gyalázatos alku most még titok, Arthur s Werner a becsület emberei, Lafardot némán fogja tartani a félelem, s miért fedezzem fel Bettynek önmagam azt, mi - ha valaha szeretett - élte boldogságát örökre feldúlja?

Meg akarám kérni Bettyt, hogy kíváнатától önmaga álljon el; de mily ürügy alatt? Ha arról kezdek szólni, hogy a társaság, melybe menni készül, nem neki való s rosszabb, mint talán képzelné, kételkedő mosolygással arra inte, hogy én és Arthur is ott leszünk, s hogy végre bármit tegyen, a nagy dámák azon körbe, melyet jó társaságnak neveznek, mégsem fogadnák be, s hogy szegény leány létére nem is vágyódhatik más örömek után, mint melyeket hasonlóival oszthat. Ha egyes szavaimból gondolá, hogy szándékom változott, könnytelt szemekkel kért, csak ez egyszer ne rontsam örömét; ha hallgaték, szomorúan összerakva ruháit s ékességeit, melyeket az esti örömek előélvezetében még délelőtt szobájában kitárt, zokogva szegletbe ült, százszor elmondva, hogy boldogtalanságra született, hogy semminek úgy nem örült, mint a mai estének, s hogy soha többé semminek nem fog örülni életében; míg egy szó, melyben ismét ígérém, hogy elmegyünk, egész kedvét s boldogságát visszaadá. S mikor végre est lett, s egy órával elindulásunk előtt már elkészülve szobámba jött s kérdezett: megelégszem-e öltözetével? s a tükör előtt elmosolyodva valahányszor magát látá, százszor köszönt mindazon ékességeikért, melyeket tőlem kapott s most először használhatott, s százszor néze óránkra s intett, hogy öltözködjem, mert elkészünk: lehetett-e ellenállnom ennyi örömmek? - Betty gyermek vala, kedves, örömteli gyermek, nem tekintve vissza vagy előre, nem bántva emlékek, nem háborítva előérzetek által, hanem élvezve egész édességében az egy örömteli pillanatot, melyet végzete nyujta; élvezve azon véghetlen, le nem írható boldogságot, mellyel a leány első táncvigalmára készül, a fiú először látja magát lovon, s melyet később a világ minden kincsei nem hozhatnak vissza kebleinkbe; s vajjon el lehetett-e rontanom

mindezt? Mit nyújthaték ez örömök helyett én, ki Bettyt többé nem szeretém? S ha lelkiismeretemet követem, nem fog-e Arthur szerelemföltőnek mondani? a többiek kacagni? Werner, Lafard s mindazok, kiknek dicsérete örömmel, gyalázása bánattal nem tölthetné szívemet, de kiknek nevetését közönyösen el nem tűrhettem volna? Elmenék. Végzetünk vala.

Lelkünknek két gyengesége van, melyben számtalan tettnek alapokai fekszenek; - az első, hogy kedveseink örömét látva, csakhogy ezt ne rontsuk és rossz kedvőknek tanui ne legyünk, a jövőről megfélemedezünk; a másik, hogy gyáván hódolva társaságunknak, inkább önmeggyőződésünket sértjük, mint annak előítéleteit; s bármi szép neveket adjunk mindkettőnek, azt jósnak híva, ezt becsületérzetnek: ha igazán számot akarnánk vetni magunkkal, forrásukig követve tetteinket, látnók, hogy sok, s éppen talán az, mit éltünkben leginkább megbánánk, e két kútfőből származott; hogy kedveseink talán boldogabbak volnának, ha nem kímélve önmagunkat, inkább pillanatnyi keservöket láttuk volna, minthogy őket egy perc öröme után évek szenvedéseinek kitegyük; s hogy talán nem lettünk volna soha alávalók, ha nem gondolunk vele, hogy egypár napra nevetségeseknek tartanak. Én tapasztaltam ezt.

Werner, kire az egész vígalomnak elrendezése bízott, számunkra Párizs egyik hoteljének legfényesebb termeit bérelve, pazar kezekkel megszerzett mindent, mit divat s kényelem csak kívánhat; s képzelheted az örömteli bámulást, mellyel Betty, most először életében, ily fényes termekbe lépett. A ragyogó világosság, tükrök, előttök alabastrom edényekben illatozó virágok, s mindenekfölött a divatos társaság, mely e körben fel s alá járt, minden bájló álomként emelkedék előtte; ártatlan örömétől elragadva, szinte elfelejthettem volna helyzetemet, ha e társaságban annyi ismert arc nem állt volna előttem, s ha a gúnyos mosoly, mellyel Werner rám tekintett, s Lafard, - ki mint kényszerített háziúr engem színlelt örömmel, Bettyt udvarias hajlongásokkal fogadott - nem intenek alávalóságomra.

Betty, mindjárt beléptünk után, a társaság asszonyai között egyik régi ismerősére talált, kivel hajdan egy divatárusnál dolgozott, s kivel most, mint nem tudom mily orosz vagy spanyol gróf metreszével, hónapok után először találkozott; s míg ő barátnéjával beszédbe ereszkedett, én Arthurt s Wernert keresém fel, hogy - ha lehet - e vígalomnak indító oka Betty előtt titokban maradjon. - Szerencsémre még senki sem tudta fogadásunkat, Lafard, ki az utolsó pillanatig remélve, hogy Bettyt elhozni nem fogom, nyertesnek gondolá magát, szorosán ragaszkodott feltételelemhez; s miután Arthur, kit éppen legjobb kedvében találtam, mert kölcsönzött pénzével ez nap tetemes summákat nyert, becsületére megígéré, hogy hallgatni fog s Werner vállat vonítva monda, hogy idylli örömet rontani nem akarja, nyugodtabb valék. Ismerém Lafardot, s tudva, hogy félelem által mindenre rábírhatom, mit tőle kívánok, habár nemes tett volna is, komolyan kérém, hogy hallgasson. Ő eleinte vonakodott; monda, hogy ezer napóleonnáért legalább azon kis örömet meg nem tagadhatom, hogy egészségemre igyek, hogy eleget hallgatott, s a vendégek, kik tudják, hogy köztünk valami fogadás vala, kíváncsian várják a titok felfedezését; de miután komolyan s elhatározottan kinyilatkoztattam, hogy mindenkit, ki e dologról szól, halálos megbántómnak fogok tartani, s tőle oly elégtételt kérendek, mintha becsületemet sértette volna: ő, ki, mint monda, ellensége minden lármának, sóhajtva megegyezett kívánságomban. - Isten mentsen, - szóla kezemet rázva - hogy ily kicsiségen összevezzünk, főképp ma, mikor oly jól mulatunk. De hisz ön még nem is tudja a legszebb tréfát, mely reánk vár. Én akaratom ellen lettem háziúrrá, egy akaratlan vendégünk is lesz. Nem felséges-e ez? Herceg Amalfi, kit talán hírből ismer, s ki csak pár hete jött Párizsba, a legszebb asszonnyal utazik, kit valaha láttunk; valóságos Istencsodája, mint mondják; de képzelje, mióta a városba jött, nincs földi erő, mely őt arra bírja, hogy szobájából kimenjen vagy valakit a herceg legrégibb barátjai közül is elfogadjon. A herceg lovagias, teli nemes érzésekkel az asszonyi nem iránt, s azért nem akarja kényszeríteni; s mivel minap bor között megígéré, hogy e remeket barátjainak meg fogja mutatni, - ön érti, a herceg becsülete

forog fenn - e felséges fortélyhoz nyúlt. A herceg e hôtélben lakik; azon ajtó, melyet ott a végteremben lát, éppen a makacs asszony szobájába nyílik; s képzelje csak, ha majd valamennyien együtt leszünk, a herceg, ki a lakatokat elkészítteté, felnyitja az ajtókat s a rejtélyes hölgy előttünk áll, előttünk menedék nélkül; a többi ajtók rázáratnak, s neki nem marad más hátra, mint ide jönni közünkbe, s velünk mulatni. Nem gyönyörű-e ez?

- Megvallom,- szólék rosszkedvűen - én az egészben csak brutális erőszakot látok.

- Ön mindig túlságos, - viszonzá Lafard, jókedvűen nevetve - mindig telve regényes érzemenyekkel; de képzelje csak ez asszony haragját, a dühöt, mellyel valamennyinket fogadni, a szégyent, mellyel magát háziköntösében e fényes társaságban látni fogja. Oh én alig várhatom e pillanatot. De ott jó a herceg - szóla egyszerre a főajtóra tekintve, s azzal az agg bohóc magamra hagyott.

Én rosszkedvűen, minő nagyobb társaságokban mindig lenni szoktam, járék fel s alá. Az egyik teremben, már tánchoz fogtak, s Betty egy ismeretlen ifjú karjain fel s alá lejtve, s a ráfordított szemüvegekben s egyes szavakban, melyekben szépsége dícsérteté, élvezé egész dicsőségét; a másokban Lafard idősebb kedvese, azon egész dámai méltósággal s kellemmel, melyet mint színésznő egykor az ambigu comique-ban tanult, teát osztogata; a többiekben férfiak játszóasztalok körül vagy beszélgetve mulattak; az egész egyéb vigalmakhoz vala hasonló, melyeket a nagy világban naponkint látunk, talán valamivel több örömmel, valamivel kevesebb tettetéssel s rosszabb formákkal; egyébiránt unalmas, mint minden egyéb társaság.

Nem ismerek szomorúabban ostobábbat, mint századunk társasági örömeit. Ha a hajdani görög hazájának derült ege alatt, az olympi játékoknál, midőn a babérért küzködő ifjakat nézé, kiket a játék hősöknek készíté; midőn hallá költőinek halhatatlan dalait s körültekintve látá nemzetét, mely e helyen összegyülekezett, - s magát akkor meglegedve érzé: nincs mit csodálnunk - ha az otthonos hollandi kis termében kevés barátjait összegyűjtve, dohányfellegek közt meleg tűzhelyének s a kevés, de hív barátoknak, kikkel multjáról szólhat, örül: az is természetes; - de vajjon, ha szűk termeinket látod s bennök az izzadó csoportot, a komoly képeket, melyekkel a táncolók bizonyos lépésekben fel s alá tipiskélnek, a szüntelen hajlongást s kényszerített nyájasságot, az ízetlen beszélgetéseket semmi fölött, csakhogy éppen el ne aludjunk, egyszóval ez egész rendbeszedett bohócságot, e szisztematizált unalmat, melyből társas vigalmaink állanak: vajjon ha senki nem mondaná, eszedbe jutna-e, hogy kiket látsz, mulatnak? Oh azon társaságnak elévültnek, érzéketlennek kell lenni, mely ily örömökkal megleégszik!

Talán egy óra telt el, midőn Lafard, új hercegi barátjával, kivel éppen a szobán átjött, megismerkedtetett. Kis, vaskos öreg vala ez, méltóság nélkül; egy azon mindennapos képek közül, melyeknek szemeik, csak látni, nem ismerni teremtvé, legföllebb akkor mondanak ki valamit, ha álmosak; melyeknek piros duzzadó arcai csak jó étvágyra intenek, s vastag ajkaiakon legföllebb azon új gondolat hangzik, hogy ma szép időnk van; egyike azoknak, kik soha ostobaságot nem mondanak, mert soha szó nem hangzik szájokból, melyet magok gondoltak ki; kik mindenkivel egyenlőn nyájasak, mert senki sincs, kit szeretni vagy gyűlölni tudnának; kik őrizve parókájok s lelkők nyomorultsága által, sem testben, sem lélekben látszólag el nem vénülnek, s mert helyet töltenek, a nélkül, hogy valakinek - legalább engedelemkérés nélkül - lábára hágnának, termeinkben szívesen láttatnak. A társaság felsőbb köreiben száz ily embert láthatsz, s miután velök egy pár szót szóltál, joggal régi ismerősöknek mondhatod.

- De most - szóla a herceg rövid beszélgetés után - jerünk Heloisámhoz; jobb ismerőseink már, mint látom, ott az ajtó előtt összegyűltek, jöjjön a gróf. Soha ily tréfát nem láttak, - folytatá az ajtó felé haladva velünk - ez az asszony oly büszke, oly parancsoló mindenben, nem is tudom, mit fog tenni mérgében. De annyival jobb, engem ez mulattat.

- De talán mégis - szólék közbe, bensőmben sértve e durva kíméletlenség által, - kedvesének talán vannak okai?

- Mit bánom én! - viszonzá ő rám meresztve szürke szemét - én fizetem, s engem ez mulattat; - s azzal kivéve kulcsát, s az ajtó megnyílt. Nem akarék az elsők közül lenni, kik a szobába tolongtak, de mikor végre beléptem s a nevető csoportot látám, s a herceget, ki örömsugárzó arcokkal egyiktől a másikhoz futott, s kérdé: nem jó tréfa-e ez? s a szoba közepében egy asztalhoz támaszkodva a halvány asszonyt, ki majd remegő ajkakkal kérdé, mit jelent ez? majd bámulva körütekintett; az asszonyt, ki egy pillanatig közgúnynak tárgya, most haragban lobogó arcokkal, megvető tekintetet vetve maga körül, a gyalázatos örömjajt elnémítá, oh akkor egy végzetlen, soha nem gyanított fájdalom tölté keblemet - - ez asszony Julia vala. - S bár szívem kétségbeesve ellenmondott a gondolatnak, hogy őt valaha így találhatom; bár hosszú fájdalmak ez egykor imádott vonásokat, melyeket őt év óta nem láttam, megváltoztaták: a sötét szemeknek tekintete, szavának hangja, maga szívem, mely csak Julia előtt doboghatott így, nem hagyának kételkedni. - Megsemmisítve valék.

A herceg, ki Juliától nem azon méltóságot várá, mellyel a megbántást fogadá, s szenvedélyes haragra s talán szitkokra készült, csak e komoly hallgatásra nem: most, mint egy hibán ért iskolagyermek, megzavarva mentegetni kezdé magát. Mondá, hogy az egészben rossz szándék nem vala, hogy elzárkózását csak asszonyi szeszélynek tartotta, mely miatt barátjait a legszebb asszony látásától megfosztania nem lehetett, hogy jól fogja mulatni magát; - de bármi nyájások s rimánkodók valának szavai, Julia képe nem változott; míg végre egy megvető tekintetet vetve a vénre s kik körülötte álltak, kéré, ne szóljon többet. - Herceg uram, - tevé hozzá - ez alávalóság. Tudja, mily feltétel alatt jövék Párizsba, ön megszegte s én szabad vagyok. Ne féljen, hogy ma örömét el fogom rontani, újjal mutathat, kinek tetszik; holnap örökre megválnék; - s ezzel a táncterem felé indult, hova a jelenlévők nagy része követé.

- Megvallom, - szóla a herceg Wernerhez, kivel a szobámban maradt, nem is figyelve rám, ki elmerülve fájdalmas gondolataimba az ablakhoz támaszkodtam - ha tudtam volna, hogy ez asszony így fogja venni ártatlan tréfámat, nem teszem.

- S ön hisz e tettetésnek? - viszonzá Werner nyugodtan. - Az ég adja, hogy soha nagyobb bajba ne keveredjék; ha jól fizeti kedvesét, ne féljen, meg fogja tartani; ha nem, elhagyta volna ezen eset nélkül is. A megbántások drágák, de kinek pénze van, megszerezheti e költségen örömeiket is magának; alig van dolog a világon, mely kisebb vagy nagyobb pénzbeli büntetésnél többbe kerülne. - S ezzel elmenének ők is.

Magam maradtam.

Ki képzelheti a bánatot, mely lelkemet e pillanatokban eltölté? Julia szobájában valék. Évek után ismét ott, hová szívem annyiszor vágyódott; a helyen, melyen ő élt, melyet lábai tapodtak, melynek legkisebb holmija jelenlétére intett, s most - előttem íróasztala állt, rajt atyjának képe, derült méltósággal, mosolygó arcokkal, mint azt annyiszor látám, mellette egy kis tör, melyet Juliának évek előtt ajándékoztam, s ő! - ő fizetett ágyasa egy alávalónak, ki őt nevetve pellengére teszi, s az ősz apának képe nyugodtan tovább mosolyg, s töröm csillogó tisztaságban fekszik előttem, mint évek előtt. Oh hideg, életnélküli szerek, melyek között mult napjaink folytak, mi szomorú, kétségbeejtő tanuságot teszték ellenünk! Ha évek lefolyta után

a szem véletlenül reátok akad, az emlék, melyet egykor szerelem ada, derült színekben áll előttünk, mint azt boldogabb pillanatokban először láttuk; s a ház, melyben szerencsés napokat töltünk, úgy áll, mint mikor lábunk küszöbén utolszor átment, s minden megmaradt, minden bútor régi helyén, minden szín egykori szépségében, csak mi magunk nem; oh mik vagyunk mi emberek, hogy csak mi változunk e világon! örök szépségben önti le tiszta egeről a nap meleg sugárait őszt fürteink fölibe; virágozva illatozik a tavasz éltünk véghatárai körül, s a mormogó patak s a pacsirta örömteli éneke egy hangon szól, bármennyiszer hallottuk zenéjét; maga a mű, melyet mi alkotánk, megmaradt: csak mi, - mi nem! Mint a selyembogár, mely font, repült s elveszett, úgy változunk, úgy tűnünk el, miután mi is belészóttuk vékony, észrevehetetlen fonatunkat az emberiség nagy köntösébe. S mi életünk hosszú süllyedésnél egyéb? Az ifjú mosolyogva néz a gyermek magas álmira, a férfi nem érti többé ifjú korának tiszta lelkesülését, az agg elijed a férfi büszke feltételei előtt; s így süllyedünk a sírba, miután lelkünk elébb porba görnyedett - miután elébb részenkint mindent elveszítünk, miért élni érdemes vala. Oh Julia, hát te is... Te, kit oly magasnak, oly fenségesnek véltelek; te, kinek képe annyi kínos tapasztalások után még tisztán állt, kiben e szív még el nem veszté bizalmát, kihez lelkem vágyódva feltekintett, mint utas a távol csillagra függeszti szemét, mely más sférákban forog, más földre önti sugárait, de neki legalább ragyog, s most - - -. Ki ismeri a bánatot, ha az utolsó is, kit becsülünk, lealjasodva áll előttünk!

A táncterembe menék; minden vigadott, a zene örömhangjainál mosolygó arcokkal lejtének fel s alá a táncolók, körülöttük a nézők tolongó sokasága, víg beszélgetés, kacagás, tréfa; búsan csak az egy szenvedő, annyi gondatlan, annyi vigadó között, elkülönözve az egész világtól, iszonyúan önálló bánatában, nem zavarva annyi öröm által, mely lejtve s keringve tolonga körülötte. Bús vala e látmány, szomorú, mert az életet képezé, hol a mozgó sokaság között titkolva jár körül a fájdalom, s nem sejdíti senki, e mosolygó arcok alatt hány orvosolhatlan seb rejlik, mennyi nehéz fohászokat takar e víg kacagás lármás hangjaival; s hogy az egész többnyire csak olyanokból áll, kik örömeiket már elveszték vagy kétségbeesve csak még keresik. - Ah, de miként írjam le az érzeményeket, melyekkel Juliám látása szívemet e pillanatokban eltölté. A virágzó életteli hölgy most mint azon márványszobrok egyike, melyeket sírokon látunk, állt előttem; halvány arcain az egy változhatatlan fájdalom, melyet a sors - a nagy művész - beléje vésett; oh de a vonások, melyeknek látásán szívem egykor feldobogott, nem veszték szépségöket, a halvány bánat csak fenségesbeknek mutatá bájait, mint az Alpok vidékei nagyszerűbeknek látszanak, ha rájuk a tél borítja hótakaróját.

Minden lélekben vele teremtvé egy érzemény él, mely szép s jóhoz vezérli; gyermekségünk első éveitől, hol a madárka színes szárnyainak vagy rózsáink virágzásának örülünk, a vég gyönyörérzetig, mellyel az agg utolsó napja alkonyát követi; azon szelíd örömtől, mellyel a kisdéd anyja nyájas gondoskodását észreveszi, azon lelkesedésig, mellyel nagy tettek a férfi szívét eltöltik: életünk egy hosszú vágy, egy nagy végnélküli küzködés e kettő után; csak amennyiben elértük, amennyiben a szép, melyről álmodánk, a jó s nemes, melynek eszméjét lelkünkben viseltük, valósult vagy nem - valánk boldogok vagy nyomorultak. De vannak pillanatok, melyekben minden mit kerestünk, egyszerre előttünk áll, melyekben, mit éltünkben valaha szépségről álmodánk, mit lelkünk valaha jónak s nemesnek képzelt, egy lényben testesülve, bájló valóságban mosolyg elénkbe, melyekben minden kívánság egy nagy véghetetlen boldogsággá egyesül keblünkben: s ez a szerelem. Szívemben csak egy lény ébreszté ez érzeményt, s az Julia vala. Mert mi volt Betty nékem? Most Julia mellett látám, a tánc között szemei rajtam függték, derült arcain az öröm el nem takarható azon meleg szeretetet, mellyel hozzám ragaszkodott, s mégis nem nézék-e hideg közönyösséggel minden bájaira, míg Julia komoly szépsége előtt keblem remegve feszült? Mi a kisdéd harmatcsepp, melynek csillogásán szemünk egy percig örült, a csillaghoz mérve, melynek ragyogó fénye végzetünket vezérli?

- Nem ismeri ön az idegen szépséget? - suttoga valaki mögöttem, kiben visszafordulva Lafardra ismerék; - alig hihetek szemeimnek, de ez azon grófné, kivel ön valaha viszonyban állt s ki Dufeyvel megszökött.

- Ön megbolondult - szólék bosszúsan - s jól fogja tenni, ha ilyen ízetlen tréfákkal felhagy; - s ezzel elhagyám a termet. Keblemben száz ellenkező érzemény küzködött szerelem, bosszú, szégyen, hogy azt, kit most így találtam, valaha szerethetem, s mégis egy ellenállhatatlan vágy, mely hozzá visszavezetett; soha többet nem szenvedtem.

Így bolygék körül szobából szobába. Az egyikben egy asztalnál Arthur Wernerrel kockázott, a nézők közé álltam, kik játékukat a legnagyobb figyelemmel kísérték. Arthur halvány arcain kétségbeesés ült, kezei remegtek, míg Werner hideg nyugalommal veté kockáit s nyert szünetlenül. Én szinte irigylém Arthur sorsát, kit aljas szenvedélye legalább azon kínoktól megörze, melyeket én túrtam. S így értem egy kis szobába végre, hová a közzaj alig hatott. A nyitott termeknek végső vala ez, s csak egyes hangtörések, melyek néha a táncteremből áthangozának, s a felgyújtott gyertyák intének a vigalomra, mely kinn zajgott. Szívem magány után vágyódott: itt akartam maradni. Szabadon átengedve lelkemet szomorú gondolatjainak, indulék a kandalló felé, hogy leüljek, midőn egyszerre mély sóhajt hallék. Visszafordultam. Az ablak mellett egy asszony állt. Julia vala.

Ne kérdezd, mit érezék e pillanatokban. Mint a sötét felleg, melynek szélét a nap ragyogó sugara arannyal hímezi, míg belsejét villám hasítja szét: így vegyült öröm s fájdalom e keblemben, s a szív, mint ellenkező szelektől megragadva a sajka, remegett hatalmas küzködésében. Ő nem vőn észre; az ablakhoz fordulva mozdulatlanul állt ott, s csak a nehéz sóhaj, mely néha keblének mélyéből felhangozék, inte, hogy még él.

Remegve közelítek. - Julia, - szóltam, erőt véve magamon - ön szenved.

Felijedve megfordult, s rám mereszte könnyteli szemeit, egy pillanatig hallgatott. - Gusztáv! - kiáltá végre, s kezével eltakarva képét, a pamlagra veté magát. Hallgatánk; csak az ablak zörgése, melyre az őszi szél esőt csapdosa s Julia zokogása szakíták félbe a csendet; szemeim könnyekbe lábadtak.

- Oh Gusztáv, - szóla végre hosszú hallgatás után, rám meresztve nagy szemeit - hogy így kell találkozunk ismét. Itt és így; - azon végső szegény vigasztalása nem maradhat életemnek, hogy képem legalább ön emlékei között álland tisztán; hogy legalább egy nemes lény fog megvetés nélkül gondolni rám! Ám legyen, - tevé egy sóhajjal hozzá - ez egy keserű csepp maradt kelyhemben, most bátran nézek a jövő elébe.

Mélyen meg valék hatva; annyi emlék, mely Julia ismert szavánál lelkemen átvonult, e váratlan helyzet, melyben őt látám, a lángoló szerelem, mely lelkemet eltölté, s egy benső, le nem írható szégyen, hogy őt így találom, elnémitának. Julia észrevéve zavarodásomat. - Ön bámul, - szóla végre rövid hallgatás után, - Julia, kit annyira szeretett, kinek képe oly fenségesen állt emlékei közt, hogy süllyedhetett ennyire, s nem talál szavakat érzeményszerű kimondására, nemde? Oh barátom, e világon minden lehetséges, minden valószínű, csak boldogság nem. Mi bájló ez élet, midőn küszöbén először átlépünk, az ösvény mi könnyű, mi egyenes, amerre csak fordulunk, egy nagy virágzás, s öröm s meleg napsugárok mindenfelől; de vajjon tudjuk-e, hová visznek útjaink? mondhatjuk-e, mily vég vár reánk e szép kezdet után? Haladj a mindennapiság járt útjain, - így int a tapasztalás - poros és örömtelen, de biztos. Sorsodban téled csak egy függ, az, hogy a helyet, melyre a végzet által állítatál, jól töltsd be; ha mást akarsz, veszned kell; azon erő, mely természetes helyzetet kellemetessé vagy legalább tűrhetővé tehetné, a sors ellen küzködve elvész. Tégy mint mi; menj a tömeggel, kövesd a sokaságot irányában, csak így maradhatsz bántatlanul. - De nem mond-e

szívünk ellent e hideg tanácsnak, nem hangozik-e száz titkos sejdítés kebleinkben, mely más ösvényre csábít? S így lebegünk örök bizonytalanságban, majd a világ tanácsát követve, majd önszívünk hatalmas kívánatait, míg sajkánk két cél között nem tudva választani, minden utat tévesztve elvesztett.

- Oh Julia, - szólék visszaemlékezve önmultamra - mi igaza van.

- Elveszett! - ismétlé, szomorú tekintetet vetve rám. - Oh Gusztáv, én ismerem sorsomat. Vagy nem néz-e megvetéssel ön az örömléányra, ki festett arcaival útját állja, s megvetéssel mindazon szerencsétlenekre, kik felejtve vagy legalább rejtve gyalázatukat, ott kinn táncolnak? S mi vagyok én egyéb mint ők? s nem voltak-e ők is egykor tiszták, mint én? Mint a falevél nem válhatik meg az ágtól, melyen fejlődött, a nélkül, hogy földre süllyedve lábbal tapostatnék: úgy az asszonynak süllyedni kell, mihelyt természetes helyzetéből kilépve, nemének közönséges körén túl akar emelkedni. De vajjon jut-e ez valakinek eszébe? vagy gondol-e valaki arra, hogy a csepp, mely sárrá vált, egykor fenn az égen lebegve, talán mint felleg, a nap sugáraiban ragyogott, vagy ha virágra esik, gyémántként tisztán tündökölhett volna? - az átmenő mégis kerüli érintését; ki akarná magát bemocskolni? De - tevé hozzá rövid hallgatás után - tetteinknek egyetlen mentsége többnyire életünk történetében fekszik; hallja az enyimet s ítéljen.

Egy ideig hallgatott, a kandalló lobogó lángjaira függesztve tekintetét, ült ott, csak a távol zene s az égő kanóc pattogása szakítá félbe a csendet. Szívemet le nem írható bánat feszíté. Végre felemelve fejét, így szólott:

- Kevés férfi van, ki egy asszonyi életet érthetne; egy remény, mely csalt vagy teljesült, egy lény, mely hív vagy alávaló vala, egy érzemény, mely viszonztatott vagy nem: ez minden. Ha külső körülményeit tekinti, nem változott semmi körülötte; ő gazdag, szép, irigylett lehet, minden régi helyén áll, minden egyformán mosolyg, s ő azalatt boldogból szerencsétlenné vált, ő a körben, melyet egykor mennyországnak vélt, pokolban érezheti magát, s miért? - talán maga sem mondhatná. Egy szó kedves ajaktól mondva, egy tekintet, egy kétely, mely örömeit elkeseríti, a világot új színben állítják elébe. Sorsa szívéből függ egészen, s mi volna oly kicsiny, mi, ha ezt találta, halálos sebet nem ejthetne? ön tudja, miként szerettem, tudja, mi vala díja szerelmemnek, s nem szükség mondanom, mit szenvedek, midőn egyszerre, mintegy álomból ébredve, Dufey egész alávalóságát látám. Ha visszagondolok e napokra, alig érthetem, miként tűrém éltetemet Atyám átka, szívemnek szemrehányásai, ha önre gondolék, a gyalázat, mely nevémet érte: ahová csak tekintek s fordultam, szégyen s átok mindenfelől. De a tompa fájdalom, mely keblemet tölté, lesújtá végerejét, s nem maradt annyi akarat bennem, hogy tört márthattam volna szívembe.

Érzéketlenül minden iránt, mi körülöttem történt, mintegy nehéz álomba merülve jártam körül; szerencsétlenségem oly szörnyű vala, hogy fel sem foghatám egész nagyságában, s néha kételkedve önmelékeimen, az egészet csak iszonyú képzeletnek gondolám. Önnek betegsége - melyről nem emlékezem, ki által tudósíttattam - felráza tompa kínjaimból. Oh barátom! bármik legyenek vétkeim ön iránt, e napokban, melyeket ágyánál tölték, megbűnhődtem értök. Ha éjjel ágyánál magamban maradtam s egyszerre nevémet hallám, melyet álmában kimonda, nevémet fájdalmasan sóhajtvá, mintha segítségre hína, s ha ágyához siettem, ajkai elnémultak ismét s csak nehéz fohászok tölték el a borzasztó hallgatást; vagy ha néha rám mereszté lázban lángoló szemét, s ajkai érthetetlen szavakat rebegtek, keze felém nyult: oh, ki írhatná le az érzeményeket, melyek szívemet e pillanatokban eltölték.

Napok multak így, kínos bizonytalanságban, orvosai kegyetlen közönyösséggel szóltak állapotjáról s én hallám beszélgetéseiket, pillanatokra eltelve reményekkel s ismét lesújtva szavaiktól, kémlelve halvány arcainak minden mozdulását, számolva szíve dobbanásait, remegve minden sóhajtásnál. Végre az ég megkönyörült rajtam, ön mentve vala. Barátja, az egyetlen, ki az orvosok között könyörületességgel tekintte rám, becsületére monda, hogy veszélyen kívül van, s én nyugodtabb valék. Legalább ez egy vétektől az ég megőrzé lelkemet, gondolám magamban; Gusztáv élni fog, én nem vagyok gyilkosa.

Míg önt veszélyben látám, remény s félelem között szívem mindenről megfeledkezett; csak miután mentve vala, gondolék ismét helyzetemre. - Párizsban nem maradhattam többé, s összeszedve kevés holmimat, délnek vevém utamat, hol nénémnél Avignonban egy időre menedéket akarék keresni. A városba értem, éjszaka bementem néném házáig, felnéztem a kivilágított ablakokra, melyek mögött a jámbor asszony dolgozott vagy talán imádkozott, már a kapu kilincsét ragadta meg kezem, - s nem mertem átlépni küszöbén. Nem fog-e hideg megvetéssel fogadni? - gondolám magamban; nem fog-e elűzni házától, hol jelenlétem csak botrányozást okozna ismerőseinek? s mindazon szemtelen szánakozás, mellyel mindenki e körben rám nézne, a megvető tekintetek, a suttogás körülöttem, - vajjon tűrhetém-e ezt? - Oh el, messze innen! oda, hol senki nem ismer, hol e szív magányosan süllyedhet el terhe alatt! S elmenék cél nélkül, majd egy, majd más faluban vagy kisebb városban töltve egy pár napot, s ismét tovább zarándokolva, mihelyt észrehevém, hogy jelenlétem valakinek figyelmét magára voná.

A nem szokott életmód, s még inkább a nehéz bánat elrontá egészségemet. S midőn egy nap fáradtan egy kunyhóba betértem, hogy megpihenjek, érzém, hogy nem mehetek tovább. Nehéz betegségbe estem. De csak boldogok halnak meg e világon, s a szerető gond, mellyel a szegény asszony, ki két gyermekével a kunyhót lakta, bajomban ápolta, megtartá életemet. Már pályám végén gondolám magamat, s szívem nyugodt örömmel nézett a pillanat elébe, mely ennyi szenvedésnek véget vet. Az ég másképp határozá s én panasz nélkül alávetem magamat rendelésének, mely, ha nem vevé is még le terhemet, legalább azon édes vigasztalást nyújtá bánatomnak, mellyel egy valóban jó ember látása szívünket mindig eltölti. Ki inséget nem tapasztalt, az nem ösmeri az embert egész fenségében; mindazon nagy nevek, melyek történet-könyveinkben állnak, óriási hiúságszülte nagy tetteikkel, mindazon szép szavak, melyeket fensőbb köreinkben annyiszor hallunk, nem ébreszthetik az eszményt lelkeinkben. Minden, mit a sokaság bámul, a század magasztal, a jövő istenséggént imád: nyugodtan tekintve, mihelyt a nimbuszt elvevők, mellyel idegen képzelet körülkeríté, csekély- s törpévé válik; csak egy van, mi az embert valóban naggyá teheti: jósága, s csak szenvedéseink között ismerkedünk meg e tulajdonával. Ha elhagyatva állottunk, remény nélkül, kitaszítva egy idegen világba, nem ismerve senkit, kinek nyomorúságunkat panaszolhatnók, kinek ápoló gondviselésére számolhatnánk, s ha egyszerre az idegen csoport közül egy ismeretlen emberarc lépe elénkbe, nyájasan, mint Isten angyala, tudakolva bajunkat, biztató vigasztaló szavakkal, kenyerét megosztva, ha éhezénk, bánatunkat, ha részvét kell, velünk érezve, velünk ontva könnyeket: oh akkor, csak akkor sejdítjük emberi hivatásunkat egész szépségében, s a legnagyobb keserv, melynek vigasztalást már nem is kerestünk, enyhül a gondolatban, hogy valaki van, ki szívesen könnyítene terhünkön. - Nyugodtabb levék. E magányos lak, melynek csendjét csak a közel tenger zúgása szakítá félbe, e nyájas család, melynek szerény örömei mintegy bájkört vonának körülöttem, e szerető részvét, mely nem ismert keserveimet vigasztalni iparkodott, kibékítének ismét a világgal, s legalább sírhaték. - Hónapok multak így, s Mária naponkint több barátsággal, a gyermekek bizodalmasabb szeretettel ragaszkodtak hozzám, s el valék határozva, hogy itt maradok. A kevés pénz, melyet magammal hoztam, s kezem munkája, melyhez naponkint inkább szokni kezdék, elég vala élelemre; s hol

kereshettem volna ennyi részvétet s barátságot, mint itt? Hisz Mária is szerencsétlen vala. Megfosztva férjétől, ki évek előtt sajkájával halászni ment s nem tért vissza többé, keze munkájával tartva gyermekeit, ő is ösmere bánatot, s keservem itt legalább nem gátola senkit örömeiben. Ha napi munkánk után házunk elébe ültünk, s szemeim a tengeren függve könnyekkel teltek, barátnémra nézék s cseppek csillogtak az ő szemeiben is; ha napközben hallgatva dolgozánk, s míg újjaim a fonalt sodorták, keblem egyszerre fohásztól emelkedett, a sóhaj nem marada visszhang nélkül; mi értettük egymást. Egy esemény, mely egész életemnek új irányt adott, megváltoztatá határozatomat.

Julia elakodott, látszó zavarban hallgata egy pillanatig, végre erőt vett magán, s pirulva tovább szólt. - Anya valék. Anya! oh mily boldogság fekszik e szóban. Mi az asszony gyermek nélkül? vagy több vagy kevesebb szeretetet bírva mindig, minthogy boldog lehetne, keble majd üresnek érzi magát, majd szinte lesüllyed az érzemény terhe alatt; gyengén s támasz nélkül, körülhányva ezer vésztől, nem állhatva ellent a világnak, s nem szíve hatalmas vágyainak, élte egy hosszú örömtelen küzködés; oh de adj gyermeket neki, s ő nem gyenge már, körülfogva gyermekét, nem ingadozik többé az élet vészeiben, egész léte ez egy véghetlen szerelmen alapszik, s erő nincs, mely őt megtántoríthatná. Ha szívét keserv tölti - nem mosolyg-e gyermeke boldogságot életébe? ha lelkét a mult emlékei bántják, nem emelkedik-e a jövő bájlon képzete előtt, oly szép s örömteli, mint csak egy anya kívánatai képzelheték? ha hite elveszett, nem tanul-e ismét imádkozni gyermekétől, s reményleni s szeretni? nem nyílik-e új élet napjainak? nem érezheti-e szükségesnek magát e világon, hol ápolása e nyájas gyermeket fel fogja nevelni? s gazdagnak, mert e gyermek az övé, kínjai s boldogsága, gondja s szeretete által; s ha majdan a gyermek felnőtt, s az lett, mit tőle anyja reménylett, nem fogja-e vele éldelni egész dicsőségét? - nem fogja-e mondhatni a világnak: kit ti szerettek, csodáltok, magasztaltok, az az én gyermekem - én nem éltem hasztalan.

De vajjon ez örömeiket, a legnagyobbakat, melyeket Isten az asszonyi szívnek adott, én éldelhettem-e? - Név s birtok nélkül, megfosztva mindentől, mi által gyermekem jövőjét biztosíthatám, mi vára e szerencsétlenre? Nevelés nélkül nőjön fel, hogyha majdan férfivá lett, mint halászt, mint napszámost lássam, elátkozva örök rabság- s nyomorúságra? s ha majdan e magasabbra született kebel fájdalmas vágyakkal telik, ha az ész, melynek hivatása szebb vala, csak elégedetlenségében mutatja nemesebb bélyegét, fogom-e tűrhetni panaszait? vagy tűrhetni nyugalma, ha fiamat aljasnak s meglegedve látom? S ha apjáról kérdez, fogok-e hazudhatni gyermekemnek? vagy megvallhatni szégyenemet, hogy átkát halljam s átkozzam önsorsomat? E gondolatok le nem írható kínokkal tölték lelkemet. Valahányszor gyermekem mosolyogva felém nyújtá kis karjait, valahányszor kék szeme rám tekintett, minden könnyében, minden mozdulatában egy szemrehányást láték; nem tűrhetém tovább.

Hát ha Dufeyhez mennék? gondolám egyszer magamban. Egész önérzetem ellentmondott e gondolatnak; vajjon elfeledhetem-e azt, mit Dufey rajtam elkövetett? a hosszú színlelést, mellyel szerelmemet megnyerte, az alávalóságot, mellyel elhagyott, mihelyt személyemnél mást nem remélhetett? vajjon nem ő vala-e oka minden szenvedéseimnek, vétkemnek, gyalázatomban; oka haldokló atyám átkának, mely, ah! oly hamar teljesült! S most menjek hozzá kegyelmet koldulva, hogy ismét elúzzon magától, hogy lábbal tapodjon? nem, inkább meghalok! - S gyermeked? így hangozék egy belső szó lelkemben, mi lesz gyermekedből? Van-e jogod büszkének lenned, hol gyermeked jövője forog kérdésben, van-e jogod az ártatlant, kinek vétke adá létét, bántalmaidnak feláldozni?

Mennyivel inkább meggondolám helyzetemet, mennyivel több anyai büszkeséggel tekinték gyermekemre, annyival erősebb lőn e gondolat bennem. E kunyhó, melyben elébb oly meglegedve érezém magamat, szegénységem, melyre elébb közönyösen tekinték, most,

midőn bennök gyermekem jövőjét látám, szörnyűknek látszottak; nem tűrhetém ez állapotot tovább. Történjék, minek történni kell, így gondolkoztam magamban, tűrje szívem a végső legnagyobb kint, álljak megalázva az előtt, kit leginkább megvetek: legalább gyermekem boldog lesz. - Dufey gyalázatosan bánt velem, de mit bánom én; e gyermek az ő gyermeke, ezt ő nem fogja eltaszítani magától; hisz ő is ember, keblében is szív dobog, s ki ne szeretné gyermekét? Nem volt-e apám hideg, szívtelen, s mégis nem fogadott-e el leányának, s nem engedé-e szegény anyámnak, hogy ápoljon? s miért ne tehetné ezt Dufey is? én nem vágyódom neve, birtoka, szeretete után, csak szolgának fogadjon házához, csak mint ápolóját hagyjon gyermekemnél, hogy láthassam, őrizhessem, hogy szelíd arcai rám mosolyogjanak, hogy karjaim között nőjön s fejlődjék, hogy szerethessem.

Elhatároztam magamat. A legnagyobb áldozat vala ez, melyet teheték; földi kín nem volt, melyet nem viseltem volna inkább, minthogy Dufeyhez folyamodjam, de gyermekem boldogsága kíváná, nem vala szabad választanom. Könnyező szemekkel vevék búcsút Máriától, s karjaim közé szorítva fiamat, útnak indultam.

Nem fogom önt fárasztani szenvedéseim leírásával. Magánosan, csak alig bírva annyit, hogy legszükségesebb kiadásaimat fedezzem, nép között, melynek alig értém nyelvét, kín nem vala, melyet e hosszú vándorlásom alatt nem tűrtem. Majd gyalog, majd rossz szekéren, néha beteg gyermekemen aggódva, megfosztva minden kényelemtől, így értem *ba, hol Dufey mint követ lakott.

Oh de csak keserveim küszöbén valék még! Midőn magányomból elindultam, szándékom elhatározott vala; gyermekem jövője, melyet másképp nem biztosíthattam, minden kételyt kizárt; most, midőn hosszú vándorlásom célján álltam, ismét habozni kezdék. Miként lépjek Dufey elébe? így gondolkoztam magamban, s miként fog ő fogadni? Azok után, mik történtek, ő és én nem állhatunk egymás mellett, s vajjon lesz-e erőm megválni gyermekemtől? A kisdéd oly bájlón mosolygott, kis keze oly nyájasan simítá arcomat s hogy' éljek, ha kedves szavát, mellyel nevemet dadogá, nem hallhatom többé? Szívemet véghetlen határozatlanság tölté. Így mult egypár nap szüntelen küzdés közt. Tízszor írtam Dufeynek, tízszer mentem házához, s valahányszor leveletem át akarám adni, nem határozhatám el magamat. A szükség végre nem engede választást. A kevés pénz, melyet magammal hoztam, elfogyott, drágaságaim, melyeket mint emlékeket viselek, ha el akarhatám is adni, legfőlleg még hetekre szerezhetének élelmet, nem leheté továbbra halasztani feltételem teljesítését. Remegő szívvel adám tehát által leveletem, melyben Dufeyt ittlétemről s lakásomról tudósítám, s visszatérve gyermekemhez, kínos nyugtalanságban várom feleletét.

Levelem nyugodt s egyszerű vala. Megírák helyzetemet, megírák, hogy megfosztva mindentől, nem nevelhetvén fel gyermekét, kötelességemnek tartom e gondot reá bízni; hogy harag s keserűség nélkül jövök, s csak azon egyet kérem, hogy gyermekemtől ne válasszon el. Megírák, hogy soha tőlem szemrehányást hallani nem fog, hogy soha céljaiban gát nem leszek, legyen ő apja gyermekének, én megelégszem, ha mint szolgája szerethetem, s látom, hogy önmegetagadásom e kedves lényt boldogítja.

Soraimban nem volt egy keserű kifakadás, nem volt egy szó, mely őt megbánthatá; s habár Dufey lelkületét becsülnöm nem lehetett, meg valék győződve, hogy kérésemet nem fogja megtagadni, már csak gyermeke kedvéért sem. Oh mert ki tudná e kisdédet megnyugtatni, ha sír, elaltatni, ha éjszaka felébred, kinek ajkaitól tanulna jobban beszélni, kinek mosolyogna oly édesdeden, mint nekem? - s Dufey nem ördög, így biztattam magamat, hogy öngyermekeit anyjától fosztaná meg.

Így mult óra óra után, s így telt el a hosszú, véghetlen éj. Mindig nyugtalanabb levék; talán nem kapta leveleimet? vagy elutazott? s már újat akarék írni, midőn másnap reggel egy idegen szobámba lépve, tőle egy levelet hozott. -

Julia ismét elakadott, én kínos figyelemmel várom története folytatását.

- Vannak dolgok, - szóla végre, ég felé emelve tekintetét - melyeket becsületes embernek tapasztalni kell, hogy eszével felfoghassa, tettek, melyek minden emberi számításon kívül állnak: s ilyen vala Dufey levele.

Én kész valék mindenre. Nem bámultam volna még azt sem, ha kérésemet megtagadva, gyermekemtől megfoszt, de azt, hogy ezen gyermeket elfogadni nem fogja, hogy még annyi szíve sincs, hogy gyermekét csak egyszer látni akarná: ez túl állá képzelőtehetségemen. Remegve olvasám végig e sorokat, írta, hogy véghetlenül szánja helyzetemet, de hogy jelen körülményei között, melyekről titoknoka, kit hozzám küldött, bővebben tudósítani fog, gyermekemet semmi esetre magáénak nem fogadhatja. Jobban ismer, minthogy e gyermeket ne hinné magának, s azért minden esetre kötelességének fogja tartani, hogy jövőjéről gondoskodjék. Most - pénzsűkiben lévén - csak ötezer frankot küldhet, de ha később módjában lesz, mindig örömmel fog segítségemre lenni, azon egy feltétel alatt, hogy e várost azonnal elhagyjam s mindig csak titoknokához intézzem leveleimet. Megsemmisítve valék. Végző egyetlen reménye vala életemnek, hogy legalább gyermekemet láthatom boldognak; most eltűnt ez is; mi marad számomra a világon?

A titoknok azalatt nyugodt egykedvűséggel asztalomon aranyokat olvasott. E látvány felébreszte tompa fájdalmamból.

- Mit akar ön e pénzzel? - kérdém haragtól elfojtott hangon.

- Mit? - kérdezé rám meresztve kis szürke szemeit - úgy tartom, ezt önnek nálamnál jobban kell tudnia. Ha nem kérte volna, hihetőkép a gróf nem erőszakolná elfogadására.

Valami oly sértő vala ez ember hangjában, mi egész bensőmet felrázá; de nyugalomra kényszerítém magamat s kérém, hogy vigye vissza pénzét.

- Visszavinni e pénzt? - szóla összecsapva kezét - ötezer frankot! Hallott ilyet a világ, még az sem elég?

- Vigye vissza - szóltam még egyszer s a harag könnyekkel tölté szemeimet - és mondja grófjának, hogy megvetem.

- Megveti? - viszonzá haragosan - megveti, s miért? mert hallatlan nagylelkűséggel ily tetemes summát küld; mert, mit talán senki nem tenne, ezentúl is gondoskodni akar sorsáról? Megvallom, sokat tapasztaltam a világon, de ezt nem képzelhetem lehetségesnek. Ha nem ismerném grófomat, s nem tudám, hogy kedvetlenül venné, ha e pénzt visszahozom, ön megérdemlené, hogy tegyem; de ő valóban nemes ember, s ön minden háladatlansága mellett könyörületességet érdemel; de máskor szóljon tisztelettel jótevőjéről.

Nem szóltam, de a fájdalom, mely keblemet feszíté, oly szörnyű vala, hogy még e szívtelen ember is észrevevé megindulásomat s módja szerint talán szánakozással néze rám.

- Ne taszítsa el magától szerencsáját, - szóla végre oly nyájas hangon, mint tőle csak kitelhetett, - fogadja el e nagylelkű adományt, köszönje meg illendően s bízza a többit ő nagyságának kegyességére, ez a legjobb, amit tehet. Mert vajjon mi más kinézése lehet a világon? ön a gróf kedvese volt, s ez természetes és százszor történik. Önnek gyermeke van, kinek atyja ön állítása szerint öméltósága, s ez ismét természetes; de ha a gróf ezen kételkedik, mint nekem is titkon monda - s a gyermeket elismerni nem akarná: mi módokkal bír állítása bebizonyí-

tására? S ha csakugyan ügyét törvényes úton akarná keresni, mit nyerhetne pénznél egyebet, pénznél, melyet a gróf most önkényt ajánl, csakhogy hihetőkép a bíró sokkal kisebb sommát fog ítélni.

Sírtam. A titoknok egy ideig hallgatott, végre kért, hogy írjam nyugtámat. - Dolgaim vannak - szóla türelmetlenül - s mennem kell. Hogy önnek panasza nincsen a gróf iránt, azt, ha igazságos, önmaga is meg fogja vallani; bárkinek elmondhatja esetét, s nem lesz senki, ki nem fogná mondani, hogy önnel nemeslelkűbben bánt, mint bárki más a világon. Ha ön mást várt, tulajdonítsa magának, hogy csalódott; azt csak nem kívánhatja senki, hogy ily úr minden kis hibáért házassággal lakoljon?

- Még egyszer kérem önt, - szólék kényszerített nyugalommal - vegye pénzét s menjen. Dolgozhatom, koldulni fogok, talán éhenhalni! de urától segédelmet elfogadni soha. Ezt mondja meg.

- Jól van - viszonzá ő nyugodtan, felszedve aranyait. - S most csak arra kérem, hogy a várost még ma elhagyja; még ma - érti? A gróf e város legelső családjának leányával jegyben áll, s biztossága megkívánja, hogy ön, kinek szenvedélyességétől minden kitelhetik, mentül előbb távozzék. Nem mintha ön a grófnak valamit árthatna, de mi nem szeretünk botrányokat.

- S ki kényszeríthet? - kérdezém haraggal.

- Ki? - viszonzá gúnyoló mosollyal - az első rendőr, kedvesem; vagy azt hiszi, hogy ily rendes városban ily személyek, mint ön, engedelem nélkül sokáig tartózkodhatnak? vagy hogy a gróf túrni fogja, hogy jó neve, becsülete ön által veszélyeztessék? Délutánig tehát ön elmegy. Magam idejövök s megnézem, teljesítette-e kérésünket. Ha nem, ne vegye rossz néven, ha szigorúbb módokhoz nyulunk. - S ezzel a szörnyeteg gúnyolva jó utat kívána s elment.

Sokat szenvedtem életemben, s e szív megszokva a bánatot, nyugodtan nézett a jövő elébe, melytől semmi jót, de legalább rosszat sem várhata már: de e pillanat készületlenül talált. - Istenem, így szólék éghez emelve szemeimet, hát nincsenek villámaid, hogy lesujtva egedből a kínzóra vagy az áldozatra, büntess vagy könyörülj, ennyi szenvedések után! Mit tegyek? én, az idegen, a szegény, a megvetett, egy földönfutó, kóborló, kiről alávalóság nincs, melyet feltenni szabad nem volna; én a koldus, kit a jól rendezett társaság nem tűr, kit keresztyén országokban a közvélemény elűz, hogy máshová vigye nyomorúságát, más határokon vesszen inségében, s ő, a hatalmas, a tisztelt, a magasztalt nagy úr! - kihez folyamodjam nyomorúságomban? kinél keressek menedéket üldözései ellen? Ha történetemet elmondom, nem fog-e bódultnak vagy alávaló hazugnak gondolni mindenki? - vagy ha hinne is szavamnak legfőllebb vállatvonítva mondaná, hogy nem segíthet? hisz szegény vagyok, név s hatalom nélkül; védelmemből nem várhat senki dicsőséget, köszönetem nem ígér hasznot senkinek; miért védelmezne valaki engemet?

De hátha hozzá mennék, - gondoltam végre magamban - hogy szemközt állva az alávalóval, legalább egy percig gyönyörködjem zavarodásán, hogy elébe lépve e bánatban elhalványult arcokkal, legalább egy percig lássa, mit tett, hogy szívem átkát mondjam ki reája, hogy elmondom egész gyűlölésemet, az egész undorodást, mellyel emléke lelkemet eltölti, s ő pirulva, porba alázva álljon előttem?! - De vajjon tehetem-e ezt? nem nagy úr-e ő? vajjon a portás kapuja előtt s az inasok előszobáiban nem fognak-e nevetve elűzni, ha jövök? ő méltósága még alszik vagy barátjaival mulat, vagy regényeket olvas, ki merné felzavarni csendjéből? fojtsd el önkebledbe a bosszút, szegény, halj meg magányban, panaszaid, haldokló szívednek végfohászai nem fogják háborgatni üldöződet fenséges nyugalomban; ő visszavonulva rejtekébe, megőrizve mindentől, mi alávaló lelkiismeretét felébreszthetné, nem

látja szenvedéseidet, s megszakadó szívednek még azon egy vigasztalása sem marad, hogy vele legalább egy percre éreztetéd alávalóságát.

El kelle mennem; Dufey érdeke távozásomat kíváná s nem leheté ellentállnom. - Hisz ő nem tűrheti, hogy jó híre, hogy becsülete általam veszélybe jöjjön; mit nem tesz ily úr becsületeért? Ha az asszonyt, ki néki életét áldozta fel, a rendőrség által elhajtja, ha gyermeke a lelenceknél elvész, ki tudja ezt? ő csodált, ő becsületes, ő nagynevű marad azért; s ha néha eszébe jutna is, mit tett, a gondolat, hogy ezen áldozatok becsületének fenntartására szükségesek valának, megnyugtatta lelkiismeretét. El kelle mennem tüstént, haladék nélkül.

Karjaim közé vevém gyermekemet s útnak indultam. Ah! jer velem ártatlan kisededem, - szólék elragadva fájdalamtól - álmodjál édesen e fájó kebel fölött, mosolyogj nyájasan szegény anyád felé, s tartsd fel gyenge karjaiddal, hogy le ne süllyedjen nehéz vándorlása között; s ha majdan te is megismered az életet s nehéz bajait, akkor bocsásd meg anyádnak, hogy szült. - Sírtam.

Mikor a város elébe értem, s fáradtan annyi izgalom után egy köre leülék, mellettem víg lármával lovassereg szágulda el. Felnéztem, s Dufey vala, ki mátkájával s a város divatos körével kilovagolt. Elöttem két sétáló polgár néze a lovasok után. - Meg kell vallani, nincs szebb leány a városban, mint e kis grófné - így szóla az egyik a lovasok után nézve. - Szerencsés is, - viszonzá a másik, ismét útnak indulva - hogy ily férjet kaphatott. Nincs szebb, eszesebb s nyájas ember a városban, mint e francia követ, s mi legtöbb, egészen a becsület embere. - Oh emberek ítélete! - gondolám magamban - mi vagy? - s tovább menék.

Helyzetem szörnyű vala. Nem bírva többet egy pár franknál, ha mindent utolsó gyűrűmig pénzzé változtatok is, aligha vala annyim, hogy a legközelebbi nagyobb városba jöhessek, s mit tegyek azután? Ha munkát, melytől létem függött, nem találhatok, mi legyen gyermekemből? Már a tél közelgett, a hegyekről jég hidegen fújt a szél gyermekemre, s lábaim alatt fonnyadt levelek csörögtek. Oh a gazdag nem gyanítja az óriási szerencsétlenséget, melyet évenként egyszer a szegénynek életét veszélybe hozza. Megőrizve az idő kegyetlen érintéseitől, örvendve pattogó kandallójának s otthonossága kényelmeinek, melyeket soha inkább nem élde, mint e fergetegek napjaiban, mi a tél neki? Oh de a szegény hová forduljon, ha maga az ég elvonta kegyelmét s hidegen boltozik fölötte? mit tegyen e véghetlen éjszakák alatt, hol meredt tagjait tűz nem melegíti, s álmatlan szemei előtt csak a szörnyű holnap áll, melynek insége alatt talán egy kedves szív megszakadand! Szívem borzadt e gondolatoknál, s eltelve szomorú előérzettel, léptem a városba, melyet utam céljának kitűztem vala.

Sejdtéseim nem csaltanak. Kis lakást bérelék magamnak a város legtávolabb részében, s itt akarám tölteni a telet. Szegény s díztelen vala hajlékom; kis, papírral félig beragasztott ablakok, melyek rossz rámaikban a legkisebb szellőnél csörgedeztek, kályha egy romlott nyoszolya s a füstös falon egy fakereszt, melyet e szobának előbbi lakója talán itt felejtett vagy mely halála után ott maradt, ez vala minden díse, minden kényelme lakomnak. De legalább hajlék vala, gyermekem nyugodtan aludott fenyűágyában, s én meg valék elégedve. Csak ezt tARTHASSAM meg, gondolám, én nem kívánok egyebet, s így mentem ki munkát keresni.

Munkát! Oh Istenem, ha találhattam volna! mi vala oly nehéz vagy megvetett, mire kész nem valék? Mit nem tettem volna örömmel, csak gyermekemnek egy kevés fát, magamnak egy falat száraz kenyeret szerezhsek! - hasztalan! Házról-házra ajánlám szolgálatomat; de nem vala, ki rajtam könyörülne. Az egyik mondá, hogy nincs szüksége rám, a másik, hogy gyengébb vagyok, mintsem hasznára lehetnék, a harmadik, egy tekintet vetve ruháimra, melyek habár kopottak, mostani állásomhoz nem illének: hogy hihetőkép más életmódhoz szoktam, s ily személyt házához fogadni nem szokott; így tértem naponként inkább kétségbeesve lakomba.

A tél azalatt megjött. Az utcát magas hó takarta, s gyermekem hidegtől reszkette simula keblemhez. A legszükségesebbre szorítám kiadásaimat, s mégis naponkint kevesebb maradt szegény kincsemből, melytől gyermekemnek eltartása függött. S ha végre ez is elfogy? lelkemben egy szörnyű gondolat ébrede. - Nem volna-e jobb egyszerre véget vetni e hosszú kínnak? én mindent elkövettem, hogy magamon segítek, s mit tehetek én róla, hogy senki sem könyörült sorsomon? éhen halok vagy tört mártok szívembe, nem mindegy-e ez? ki mondhatná öngyilkolásnak tettemet? S gyermekem? oh mi lesz gyermekemből, ha én meghalok? így kiálték kétségbeesve; ki gondoskodnék az ártatlanról, kit még apja is elűzött? - A talált gyermekek közé fogják zárni fiamat, s ki bánja, ha a kisdéd, kinek név helyett szám adatott, inségben s elhagyottságban elvész vagy eltörpülve felnőtt önátkára. E gondolat borzadással tölté lelkemet, keblemhez szorítám fiamat, s ismét kimenék munka után, s ismét visszatértem remény nélkül.

S így mult nap-nap után, nem marada semmi próbálatlan, könnyező szemekkel rimáncodtam az emberek előtt, könnytelt szemekkel térdeltem órákig feszületemnél: hasztalan, ég és föld elhagya nyomorúságomban.

Lakásom bérideje kitelt, ha ma nem fizethetek, gazdám elűz házából, s utolsó gyűrűm árával a vég reménysugár eltűnt. Halni kelle, el valék szánva.

Ágyamon ülve, gyermekem mellett néztem ki a borongó égre, s lelkemet a kétségbeesés nyugalma tölté el. Hisz végre a könnyek is elapadnak, a fájdalom is eltompul, s én többet szenvedtem, mint egy emberi szív eltűrhet. Gyermekem elgyengülve a hosszú éhség által, végre behunyta szemeit s hallgatott, míg én szívére téve kezemet, remegve kémlelem, él-e még? Minden hallgatott a szobában. Ekkor nyílt meg az ajtó s egy vén asszony állt előttem.

Midőn munkát keresve a városban körüljártam, a véletlen egyszer e vénnek házába vezetett. Ő nyájasabban fogadott, mint mások, s lakásomról kérdezősködve, ígéré, hogy jövőmről gondoskodni fog, csak gyalázatokat kíváná gondoskodása díjául, s én szégyenben lángoló arcokkal futottam el szemei elől. Most az agg ismét elémbe lépett, ördögi nyájassággal mosolygva felém, s vérem elfagyott hideg tekintete alatt.

Kérdezett, hogy' vagyok s miért nem vetek véget inségemnek? Mondá, hogy javamat kívánja, s balgatag vagyok, ha nem követem tanácsát. Én remegve hallgatám a gyalázatot, s habár máskor a gondolat maga, hogy valaki felőlem ily alávalóságot feltehet, haragra gyújtotta volna szívemet; most nyugodtan csak arra kérem, hagyjon halni békében, s legalább ne keserítse végpillanatimat.

Ekkor ébredett fel gyermekem. Felnyitá szemeit és sírni kezdett. Karjaim közé vevém s ringatám, de hasztalan: a gyermek tovább sírt, jajgatott, rága kezét.

- E gyermek éhezik, - szóla az agg nyugodtan - miért nem ad neki valamit?

- Oh Istenem, - szólék elborzadva - nincs semmim!

- Úgy gyermeke meg fog halni - viszonzá ő egykedvűen.

- S ön ezt ily nyugodtan mondhatja? - szólék elfojtott hangon. - Oh ha szív dobog keblében, ha valaha gyermeke volt, ha anyjára emlékezik, ki gyermeksege első éveit megőrzé, könyörüljön rajtam.

Ő hallgatott.

Térdre borultam. - Az élő Istenre kérem, legyen irgalmas irántunk. Lám, ez ártatlan meghal, s ön megmentheti életét egy kis adománnyal. Fogadjon szolgálójának, bízsa rám a legaljasabb munkákat, én híven, örömmel fogok teljesíteni mindent, csak e gyermeket mentse meg, hisz én anyja vagyok, hogy' lássam éhenhalni tulajdon gyermekemet?!

- S hát ki oka, - szóla a vén szárazon - ha a gyermek meghal? én-e vagy önmaga, ki érte előítéleteit feláldozni nem akarja? fogadja el ajánlatomat, s fia mentve, jövője biztosítva van.

Kétségbeesve hallgaték. A semmirevaló asszony észrevevé habozásomat s tovább beszélt. Elmondá, hogy egy öreg olasz herceg látott s belém szeretett, hogy gazdag s jövőmről gondoskodni fog, s hogy fel fogja nevelni fiamat, minden kényelem közt, mint ön fiát, hogy majdan kitűnő emberré válhatik. Hogy ha e tanácsát nem követem, mit sem tehet értem, s hogy magamnak tulajdoníthatom, ha gyermekem karjaim között éhenhal. Irtóztató határozatlanság tölté lelkemet, gyermekem zokogva reszkete karjaim között.

Az agg újra dicséré hercegét, újra sajnálá gyermekemet, végre, miután hosszú iparkodásai után célt nem érhet, menni készült, mondva, hogy holnap visszatérend.

- S gyermekem? - szólék remegve. - Mit tehetek én róla, - viszonzá az alávaló hidegen - ha addig meghal.

- Vigyen magával hercegéhez, - kiálték kétségbeesve - én nem bánom, csak gyermekem éljen - s magamon kívül rogytam ágyamra.

Másnap divatos köntösben a herceg lakásában valék, s gyermekem mosolyogva játszik karjaim között. - Most vessen meg.

- Megvetni önt? - szólék elragadva fájdalmas érzeményeimtől, melyekkel Julia története szívemet eltölté.

- Oh Julia! s nem az egész társaság érdemli-e inkább megvetésünket, ha ily asszony süllyedett?

- Ön jobb, irgalmasabb a sokaságnál, - szóla Julia meghatva - fogadja köszönetemet részvételeért; én rég elszoktam ily baráti hangoktól.

Szenvedéllyel ajkaimhoz szorítám nyújtott kezét és sírtam. - Oh Julia, - szólék fájdalmasan - miért kelle találkozunk e világon? Én véghetlenül szerettelek, szerettelek, mint a szív csak egyszer szerethet, léted véghetlen boldogságot árasztta életemre. Ha magam valék s e lélek elszomorodott, képed emelkedett lelkem előtt s felvidultam; ha az emberek zajgó csoportja között e szív magát idegennek érezé s elkíváncozott, nem tudva merre vegye irányát, de érezve, hogy helyén nincsen, szívemben neved hangozék s nyugodt valék; feltekintek az égre s ott valál a csillagok seregében, körültekintek a mezőn, s képed virágzott a tér ibolyái között; s fenn és alattam, öröm s bánat között, a merre néztem s reméltem, te valál; egy bájló álom az élet szomorú valósága között; egy boldogító valóság, ha szomorú ábrándok búsíták lelkemet; az ég, melyet éltem folyója minden helyen visszatükrözött; az egy örökös ének, melyet e szív mint csalogány annyival hangosabban zenge, mennyivel zajgóbban zsibonga a fáradó tömeg körülöttem, s most - - szerencsétlenül, szenvedé mindent, mit emberi kebel e világon szenvedhet, lábbal tapodva, befertőztetve az élet mocskával, talállak ismét; szívedben nincs egy hely, mely nem hordaná sebét - s vajjon nem én vagyok-e oka szenvedéseidnek? - Ha nem szeretlek, élted nyugodtan foly tovább, szeretve apádtól, becsülve a világtól, éldelve szíved bájló csalódásait, boldog volnál; s ne átkozzam hát magamat, kinek még szerelme is csak kínokat hozhata kedvesére?! - Eltakartam képemet és sírtam.

Julia rámtévé lágy kezét, s szemében könnyek ragyogtak, midőn így szólott: - Ne átkozza ön magát. Ha van köztünk egy, ki magának szemrehányásokat tehetne, csak én vagyok az. De ne szóljunk erről. Ha az emberi lét sötét óráiban két vészhányt szív, mint tengeren két hajó véletlenül összeütközik s a hatalmas csapás alatt a gyengébb széttörve elmerül, ki tehet róla? Egy magasabb hatalom irányozá útjokat, ők barátok valának azért; barátok, mint mi, Gusztávom, s nemde ennyi szenvedés nem változtatá érzelmeinket?

- S nem fogja megváltoztatni soha, bármily jövő várjon is rám - szóltam megszorítva kezét. - Mint a gyöngy a tenger hullámai alatt, mint a fellegek mellett csillagok, mint arany, melyet elástál: úgy képed megtartá szépségét ennyi bánat terhe alatt, eltakarva, elvesztve néha, de ragyogó mindig, ha feltűnt, s boldogító egyenlőn, míg e szív dobogni fog. - Oh Julia! ha van ez árva életben valami, mi boldogított, te valál az. Nem szerettél. De vajjon nem bírtalak-e azért akaratom ellen is? nem voltál-e enyim? mert lelkem megragadott egész erejével, mert képed akaratlanul is áldást sugároza éltembe, mint a nap, mely távolban ragyog a föld fölött s nem tudja, mennyi virágot teremtett; nem sugárzik-e képed lelkemen át most is annyival ragyogóbb fényben, mennyivel sötétebb éj borula körülöttem, mielőtt jövől? nem vagy-e enyém? mert minden, mi jó s fenséges e lélekben, tőled jó; mert minden, mi a múltban szép, reád int; mert a jövőben más remény nem vár reám, minthogy felejteni nem fogsz. De ne félj, boldogtalan! szemeid nem hasztalan könnyezének, szíved nem hasztalan fosztatott meg annytól! nem boldogíthatlak, de légy meggyőződve, meg foglak bosszulni.

- Gusztáv! - viszonzá Julia nyugodtan - ha valaha, szeretett, nem teszi.

- Nem? - szólék elragadva haragomtól - s ezen alávaló büntetlen dülhatá fel éltedet, büntetlen rabolhatá el egész boldogságomat, s én nem léphetnék szemei elébe, nem mondhatnám el megvetésemet, nem döfhetnék tört ez alávaló kebelbe? Ő boldog legyen, ő büszkén éldelje alávalóságát; ő, ki szívedet ismeré, ki tudta, miként szeretéd? Mert bármennyire csalatkozunk, midőn pusztá tetszvágyat, melyben asszonyok hozzánk közelítenek, szerelemnek gondolunk, nincs köztünk egy, ki való szerelmet nem ösmerne meg; oh Julia, az nem lehet, ki gyűlölhetté őt inkább, mint én? ki bosszulhatná szenvedéseidet, ha e karok nyugszanak?

- Isten! - szóla Julia éghez emelve sötét szemét. - Hát boldognak gondolja-e őt? hiszi, hogy szíve bármi hideg s nyugodtnak látszassék, nem tartá meg emlékeit, s hogy arcom vonásai, gyermekének képe nem fogja elrontani örömeit, nem fog eltörölhetlen foltként maradni emlékei között? S ha ez nem volna is, vajjon mindazon külső fény s örömek, melyek létét környezik, kipótolhatják-e az éledeletet, melyet gyermekem karjai között találok? Ki irigyelné azon hideg éghajlat lakóját, kinek egén a nap fél évig ragyog, de a nélkül, hogy egy virágot teremtené; s nem ilyen-e a szívtelen szerencséje? Oh higye el barátom, ő nálunk szánandóbb.

- Szánandóbb, mint ön? - kérdezém mélyen meghatva.

- Higye el, barátom, hogy az - viszonzá Julia nyugodtan. - Én nem vagyok oly boldogtalan, mint ön gondolja. Vesztettem sokat, minek birtoka közönségesen boldogítónak tartatik, viseltem bánatot, melynek nyomát idő el nem törölheti: de nincs-e gyermekem? Nem mosolyog-e vigasztalás szelíd arcain minden keservnek, nem telik-e reménnyel keblem, ha rá tekintek, nem érezhetem-e megalázva s földre tiporva bár az egész világtól, e gyermek karjai között, hogy anya vagyok, s hogy e szív, mely szeretni tud, nem alávaló? Oh, barátom, én anya vagyok, ne szánjon engem. S míg e szív gyermekeért doboghat, e karok őt ölelhetik, boldogtalan s alávaló nem lehetek egészen.

Julia egy percig hallgatott; én mélyen meghatva nézém e szép arcnak lelkesült kifejezését. - S most még egy kérést, barátom, - folytatá látható megzavarodással. - Azok után, miket e herceg velem elkövetett, nem maradhatok többé házánál. Gyűlöltem őt találkozásom első pillanatától,

de a szükség, mely házához vezetett, s az, hogy soha eddig helyzetemmel vissza nem élt, házánál tartanak; most ez nem lehet többé. Holnap e házat elhagyom, ne vegye rossz néven, ha nagylelkűségéhez folyamodom, s azon ötvenezer frankot kérem, melyet atyám örökségül hagyott. Gyermekeim sorsának biztosítása kényszerít e kérésre, s ön nem fog megvetni koldulásomért.

Én a vagyont, melyet Julia apjától örökségben kaptam, soha magaménak nem tekintém, s jövedelmeimet a tőkéhez téve, most az egészet ajánlám; ő határozottan kijelenté, hogy elfogadni nem fogja. Kérem, eszébe juttatám gyermekét, kinek jövőjéről gondoskodni kötelessége, egyszóval felhoztam mindent, mi által e feltételétől elmozdíthatám, de mindhasztalan.

- Nem, - szóla végre - ne fáradjon hasztalan, barátom. Én ismerem az éledeleket, melyeket dús vagyon nyújt s inkább szeretem fiamat, minthogy azokat néki kívánnám. Legyen az övé egy szerény polgári kör; távol a szüségstől, mely egész erőnkét kenyérkeresésre kényszerítve, lelkünk legnemesb részét porba alázza, de távol a bőségtől, mely való örömk helyett csak hiú éledeletet nyújt s a szívet előli; csak a munka boldogít, csak azon éledelet, melyet önmagunk szerzünk, mienk egészen. S ez legyen sorsa fiamnak. Svájcba utazva pár hónap előtt, egy metodista családdal ismerkedtem meg. Skócia határszélein Perth grófságban laknak, s a nő, ki elég emberszerető vala inkább szánni, mint megvetni helyzetemért, többször monda, hogy velök jöjjen s falujukban vegyem lakásomat. Oda fogok menni: csekély örökségem elég, elvonulva a világtól, e szerény körben biztos nyugalmat szerezni vészes éltém után s úgy nevelni fiamat, hogy belőle hazájának hasznos polgára legyen. Ha ön atyám örökségét elfogadni nem akarja, ossza ki szegények között s áldás fogja követni jótéteményét.

- Oh Julia, - szólék elragadva érzelmimtől, s szót alig találva - elhagy ismét, s csak azért láthatám, hogy örökre búcsút vegyek?

- Ki tudja, - viszonzá mélyen meghatva ő - talán találkozunk ismét. Nagy e világ, de vannak emberek, kiket a sors néha összevet e tág határok között is, hogy egy percig lássák egymást, hogy kezét szorítsanak, s elválva ismét a vigasztaló érzetet vigyék magukkal, hogy a távolban egy baráti kebel dobog feléjük; s mi talán azok közé tartozunk. S ha nem, tevé hozzá egy sóhajtással, legyen oly boldog, mint én kívánom, tartsa meg szívét s ne felejtse el Juliáját.

- Julia! - szólék megragadva s csókokkal takarva kezét - törjön meg e szív, ha valaha szent emlékedet el tudná felejtteni.

- Hűtelen, hűtelen! - így hangozék Betty szava mögöttem. - Hát így szeretsz? - S midőn felébredve elragadtatásomból, visszafordultam, könnytelt szemekkel álla a leánya előttem. - Zavarodva valék.

- Hát ez az örök hűség, melyet esküvél? - szóla zokogva tovább - ez a szerelem, melyet bírtam? Oh Istenem, Istenem, hogy ezt kelle megérnem!

Nem írhatom le az érzeményeket, melyek e pillanatban keblemben küzdöttek, megszágye-nülve álltam ott Julia előtt, s ha Bettynek mély bánata keblemet fájdalommal tölté is, alig fojthatám el haragomat. Nem tűrünk semmit nehezebben, mint érdemlett megalázást, s vajjon nem valék-e megalázva annak szemei előtt, kinek képzetében eddig oly magasan álltam, s kinek emlékei között tisztán akartam maradni. De mérsékelém magamat s némely vigasztaló szót mondtam a szegény leánynak.

- Oh ne fáraszd magadat, - viszonzá ő keserűen - én ismerlek, s jól tudom, hogy jobb szónok nincs, ha csálni kell; azt gondolod, nem tudom, hogy nem szeretsz? hogy nem vevém észre régen elhidegülésedet? vagy hogy elámíthatasz most, mikor így találtalak? - így szóla tovább bosszú- s megvetéssel vegyült tekintetet vetve Juliára. - S kivel? e semmirevalóval, kit ma

először látsz, ki nem szeret s nem fog szeretni soha, ki ezerte csúnyább mint én, s vénebb, s akaratosabb; s ki hozzád hűtelen lesz, mint mostani kedveséhez az.

- Betty - szólék haragtól elfojtott hangon - hallgass - mert - -

- Hallgatni, én hallgatni? - viszonzá haragban lobogó arcokkal - oh én beszélni fogok. Elmegyek a herceghez s elmondok neki mindent, hogy legalább tudja, mily kígyót, mily basiliskot ápol a keblében, hogy legalább ismerni tudja e nagy dámát, s lássa, az, ki becsületes társaságba jönni nem akar s oly méltóságosan ül az emberek előtt, miket csinál a mellékszobában. Oh ne félj, - szóla Juliához fordulva - alávaló; bármi ügyes légy, mesterségesen csábítsd el elvénült bájaiddal más becsületes leányok kedveseit, én lerántom erényes álarcodat, legalább ismerjenek meg.

Magamon kívül valék haragomban. Julia engesztelni akart, de hasztalan; bosszúm kitört, elmondtam Bettynek mindent, mit fellázadt szenvedélyem sugalla. Hogy nem szeretem, nem szerettem soha; hogy fizetem s nincs joga tetteimről panaszkodni; egyszóval mindent, mi neki fájhatott. A sértő szavak, melyekkel Juliát illeté, minden szánakozást elfojtottak szívemben, s csak midőn a szerencsétlen halotthalványan végre a pamlagra veté magát, s minden szó helyett fuldokló zokogással felele szitkaimra, enyhüle haragom.

Elhallgattam. - Miért bánik ily kegyetlenül e szegény leánnyal - szóla Julia végre halkan, szemrehányó tekintetet vetve rám. - Ő önt szereti. Mondjon neki legalább egy pár engesztelő szót.

- S én tűrjem, - viszonzám felindulva - hogy önt előttem gyalázza; tűrjem ez aljas kifakadásokat?

- Barátom, - szóla Julia nyugodtan - tudja-e ő, kihez szól; ismeri-e a viszonyokat, melyekben egykor önhöz álltam? - Hígye el, én megbántva nem vagyok, de ha volnék is, nézze e szerencsétlent, s vajjon e könnyek, melyeket mi facsartunk ki, nem moshatnák le sértő kifakadásait?

Meg valék hatva, de még ingadoztam.

- Oh, gondoljon Dufeyre, - szóla végre Julia sóhajtva - vajjon ő, kit ön oly alávalónak tart, kin csak elébb bosszút akart állni, mit tett, mit ön nem tesz e pillanatban? Vajjon ön nem sérté-e azt, kitől szerettetik? nem áll-e irgalom nélkül keservei előtt, nem tagad-e meg csak egy kis vigasztaló szót attól, ki talán éltét adná önért? s miért? mert hiúsága sértetett, mert jelenlétemben az álszégyen nem engedi, hogy e leány iránt nyájasnak látszassék. Hasonló helyzetbe jött s ugyanazt akarja tenni! Oh, Gusztáv, én ismerem a kínokat, melyeket e szegény leány szenved, legyen irgalmas iránta.

S ezzel Bettyhez menve vigasztalni kezdé. Ő elején nem hallgata reá, de miután, meghatva Julia szavaitól, én is odamenék s nyájasan szólék hozzá, s miután Julia elmondá, hogy régi ismerősök vagyunk, hogy mindent, mit hallott, csak találkozásunk örömének tulajdoníthat, hogy elébb felőle is szóltunk, s végre, hogy a mondottakat megbántam, a szegény leány, letörölve könnyeit, kezét nyujtá s megnyugodott. Szegénynek oly szükséges vala hinni szerelmében - ő nem akart kételkedni.

A kínos helyzetből, melyben a két asszony között álltam, rövid idő után Lafard szabadíta meg, ki szokott módja szerint lármásan szobánkba törve, panasszal, hogy az egész társaságtól elvonulok, s víg szemrehányások közt, hogy legszebb asszonyait magammal viszem, a vacsorához hitt. Julia hallgatva fogadé el karját s a terembe menénk.

Minden társaságnak vagy arisztokráciája. A nagyravágyás egy nagy örülsége nemünknek, melyben kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyien osztozunk; s alig találunk embert, bármily aljas fokon álljon, ki nem keresne kitüntetést, s ha érényei nincsenek, vétkeiben és azon arcátlanságban, mellyel elköveti, nem akarna mások fölébe emelkedni. A bagnónak úgy, mint a legdivatszerűbb teremnek vannak hősei; korhelyek között, mint kolostorban, vannak példás férfiak, kiknek tettei, viselete, sőt minden szavuk s mozdulatuk utánóztatik; s ilyenek valának azok, kiket most, miután a sokaság, mely a táncvigalomban résztvett, elszéledett, a teremben együtt találtam; csak társaságunk sommitásai, mind oly férfiak, kik a korhelységben virtuozitásig érve, az iparkodó utódnak mintául szolgálhattak. Nem foglak untatni orgiánk leírásával; ha soha éltedben részt nem vevél ily lakomában, hol az ember, sokalva a parányi észet, mit a természettől nyert, csak azon fárad, hogy mennyivel tökéletesebb állattá legyen, nem értenél; s ha magad is osztozál ily örömekben, jobban ismered, mint én leírhatnám. Kényszerített öröm, sikertelen erőlködés egy kis elmésség után, zajgó hahota s nehezen elnyomott ásítások, kétségbeesett küzködés egy kis multság után, ellenállhatatlan unalom, mely mindenben diadalmaskodik, mást ily körben nem találhatsz; s ki ezzel meg nem elégszik s emberi méltóságát borban nem tudja vagy nem akarja elmeríteni, csak undorodással tekinthet maga körül; csak élmelygést érezhet azon társaság előtt, mely józanságának ostoba érzéketlensége helyett, nem lelkesülve, de örülten zajog körülötte. Én ily körökben soha jól nem érzém magamat, s ez este, felgerjedve a történetek által, még türelmetlenebben várom a pillanatot, mikor visszavonulhaték.

- Hát öröm ez? - szóla végre Lafard rikácsoló hangjával, midőn a csevegés, mi nagy társaságban sokszor megtörténik, egy percre elhallgatott. - Ön, herceg Amalfi, rosszkedvű, kedvese junói méltósággal hallgat, Gusztáv szomorú, Betty csak hogy nem sír s Arthur hallgatva üríti poharát, oly szomorúan, mintha becsületes Lafitte helyett Sokrates méregkelyhét emelné ajkaihoz; francia akadémikusok nem vacsorálhatnának unalmasabban.

Az egész társaság ismét csevegni kezdett, mintha megbánva, hogy egy pillanatig észtelenség nem mondatott, helyre akarná hozni hibáját. Én Arthurra fordítám figyelmemet; soha így nem láttam még. Hallgatva, részvét nélkül minden iránt, mi körülötte történt vagy mondatott, ült ott, mintegy álomba merülve; csak halvány arcainak kifejezése s a keserű mosoly ajkai körül mutatták belső felgerjedését. Ha a zaj hangosabb leve körülötte, néha egy hideg tekintetet jártata körül, s ismét komor ábrándjaiba merült. Ivott többet, mint bárki közülünk, s mint én őt valaha inni láttam; de csak sötét szemének lángjaiban látád a szesz bor hatalmát, arcai halaványok s szomorúak maradtak, szívemet bús sejdítések tölték el. Egyik szomszédomtól hallám, hogy Arthur ez este Werner ellen nagy sommákat vesztett, s ha visszagondolék azokra, miket egy pár órával elébb nálam mondott, s látám a kétségbeesést arcain, remegtem.

A társaság azalatt észre sem véve vagy nem bánva az egyes szenvedéseit, vígan dorbézola tovább.

- Beszéltessek el magunknak e leányok egyike által történetét, - szóla egy vastag regényíró félig részegen az asztal végéről - nincs kedvesebb multságom, mint ily históriákat hallani.

- Hogy a szegény közönségnek feltálald, nemde? - viszonzá gúnyolva Werner - s azzal, mit más szenvedett, honoráriumot szerezz magadnak; s mi itt jelen legyünk pszichológiai tanulmányaidnál? meg kell vallani, több eszed van, mint munkáidból valaki észre vehetné!

- Gúnyolj csak, gúnyolj bátran, német szatirikus, - mormogá a másik, félig bor-, félig haragtól lángoló arcokkal - azt, hogy az asszonyi szívet én ismerem legjobban, mégsem fogja tagadni senki.

- Azaz, hogy dicsérni tudtad, - viszonzá Werner mosolyogva - úgyis ez az egyetlen mód, ha asszonyok által a női szív ismerőjének kívánunk hirdettetni.

- No hát fogjanak hozzá a történethez már egyszer, - dadogta nehézkes nyelvvel a herceg - engem az mulat.

- Oh! - szóla egy szőke szász báró, kit Lafontaine egyik regényhősének választ talán, ha Párizsban történetesen korhellyé nem válik, elérzékenyedve, miután a bor szívét nemzeti lágyságra feláztatá - én tudok egy történetet, egy bús fájdalomteli történetet, melynek csak emléke is könnyeket facsar szememből. Közel Drezdához lakott egy -

- Az Istenért - szakítá félbe Werner - kímélje meg szíveinket történetétől. Az emberek nagyobb része unalmas módon válik szerencsétlenné. Már régi a történet, mint Heinénk mondja:

De mindig új marad,
S kit épen ére, szíve
Bujában megszakad;

ő tudja miért; mások, ha elmondá történetét, ásítoznának vagy talán kacagva hallanák, mit ő oly szörnyűnek tart. Nem érti senki másoknak örömét vagy bánatát; ha a herceg elmondja, mi által mulattatik oly felségesen, s a báró, mi facsar könnyeket szemébe, bámulni fognak mindketten; s ha e híres költőnk, ki poharát oly búsán emelgeti, elmondaná, mikép bánatának oka az, hogy halhatatlan művei, melyekből évenként két kötetet bocsát a közönség elébe, soha még el nem ismertettek; s Arthur, ki ott oly kétségbeesett képpel ül, hogy szerencsétlensége az, mert soha a jó színt el nem találhatá, sem mint festő, sem most, mióta csak a kártyaszínekben csalatkozik: alig hihetné valaki, hogy nem enyelegnek. Manna a sors, melynek csak képzetünk adja ízét.

- Engem kihagyhatnál tréfáidból, - szóla Arthur bosszús tekintetet vetve Wernerre - nincs kedvem enyelegni.

- Ne neheztelj, kedvesem, - szóla jókedvűen egy másik - igyál, s szánd e szerencsétlen elméskedőt, ő nem volt részeg soha életében.

- Ismét mondom, nem tűröm - folytatá Arthur - s nem fogom tűrni soha, hogy másoknak multságul szolgáljak.

- Oh barátom, kedvesem, - viszonzá az előbbi - ha rajtad állna? de ki nem szolgál multságul másoknak? bolondja mindenikünk az egész világnak, s az egész világ mindenikünknek; menj haza s aludd ki magadat; benned a bor eleceteseedik, jobb ha elmégy.

- Menj magad, - kiáltá Arthur mindig indulatosabban - ha lábaid bírnak.

- S ha nem bírnak, - nevette a másik - mi baj? A borban kettős erő van, az ég s a föld belé öntik egész éltető erejüket, az egyik emel, a másik földre húz; mit tehetek én róla, ha nálam a levonó erő hatalmasabb?

A társaság kacagott.

- Én nem akarok kinevettetni senki által, - kiáltá Arthur - senki által a világon, - s felugrott székéről.

Arcai lángoltak, s én látva felindulását, melyet a társaság harsogó hahotái még inkább neveltek, félre vonám, hogy megnyugtassam.

- Igazságod van, - szóla, miután szerfölötti érzékenységet szemére hányám - hibáztam, nem is tudom már, mi ingerlett fel annyira; de én ma oly érzékeny vagyok, talán tudod már, elvesztettem mindenemet, a pénzt, melyet kölcsönöztél, s az egész nyereséget, mindent a semmirevaló Werner ellen, és - -

- Erről holnap fogunk értekezni, - szólék közbe - ha kívánod, erszényem ismét szolgálatodra áll; de most fel vagy gerjedve s jobban tennéd, ha haza mennél.

- Már? - szóla szomorú tekintet vetve rám - hát annyira rám untatok, hogy még e pár óráig sem akartok túrni körötökben?

Különös hang vala e szavakban, mely szívemet aggodalommal tölté. De még mielőtt felelheték, Arthur gondolatjai más irányt vőnek. - Mit állsz szomorkodva itt, - szóla hozzám fordulva - szegény, szerencsétlen Gusztávom, mit vetsz oly aggodalomteli tekintetet rám, nincs-e e szobában összehalmozva az emberi lét egész boldogsága: az asztalon bor, körülöttünk asszonyok, s mi ne éldelnők mindezt? jer, igyunk! - S ezzel az asztal felé vont.

- Pirulj, - szóla felkacagva, midőn őt állapotjára figyelmeztetve kérém, ne igyék többé - pirulj gyalázatos józanságod, esztelenséged fölött, - szóla vad kacagással tovább - a józan én vagyok, ki az öröm poharát elfogadom, ki édességet keresek a keserű életkehely vég-cseppeiben is, ki nevetni, örvideni tudok. Oh vess meg, vess meg, te nagy, dicső ész embere, nézz le magas józanságodból e szédülő fejre; de vajjon mivel tudsz többet, mint én? értheted-e természeted nagy titkait? a szív halk dobogásától a magas gondolatig, mely agyadban feltűnik, van-e valami e világon, mi nem volna titok előtted? tudod-e csak azt is, miért élsz? s ezért őrzöd eszedet, ezért taszítod el magadtól az örömkelyhet, hogy e kérdések hosszú sorát, melyekből tudományod áll, el ne felejtse? Ah esztelen, háromszor esztelen barátom, ki meg nem elégedve emberi sorsoddal, fenn s nem inkább alattad keresed boldogságodat, mert elismerni nem akarsz, hogy csak mint állat s nem mint Isten éldelhatsz e világon. Éldeljünk! fel a poharakat, - szóla vadon lángoló arccal emelve poharát - fel pajtások s ürítsük ki végső cseppig; éljen az áldott hatalom, mely gyenge szíveinket egy percre felhevíti, bor, asszony, művészet, dicsőség, éljen minden, mitől részegülünk! mi e fárasztó életnek terhet egy pillanatig vállainkról leemel, minek élvezetében mutat s jelent felejtethetünk! - Az egész társaság harsogva felköszöntött.

- A részegség! - dadoga szász bárónk, kiben a bor csak azon pedantériát nevelé, melyben született - hallott-e ember ily felköszöntést; nincs csúfabb a mértéktelenségénél; s ezzel nagynehezen újra megtölté poharát.

- Csak rajta, Arthur, - szóla a másik, kivel elébb majd összeveszett - most jól indultál; így szeretlek.

- Szeretsz nemde? - viszonzá keserűen amaz - oh ti mind szerettek, jámbor jó teremtések, én ismerem nemes szíveiteket; nem játszottatok, nem ittatok-e velem mindig, hacsak lehetett? az ég jutalmazza meg hívségteket; éljenek mind, kik ily nemesen tudnak szeretni, mint ti; éljen a szerelem! Oh mi volna életünk szerelem nélkül? Miként juthatna az ifjú első ostobaságához, ha szerelem nem vezérelné kegyesen lépteit; mivel tölthetnék költőink hosszú regényeiket, mivel takarhatnánk önös haszonkeresést s hiúságot, ha e fenséges szó nem volna birtokunkban, melyet bíborpalástként mindenre boríthatunk. Éljen a szerelem!

- Nem, ezt nem tűrhetem, - kiálta fel rekedt hangon a szász, felkelve félig, de csakhamar visszasüllyedve székére - így szólni a szerelemről, mely - s itt a jámbor akadozva túlságos tirádákba ereszkedett, melyeknek végét a társaság szerencséjére senki sem hallhatá, s melyek után a szőke báró, lármát hallva, a kacagást taps helyett megköszönte.

- Oh bámulatos különössége emberi természetünknek, - kiálta jókedvűen egy távolabb ülő - másokat örültté tesz a bor, ez csak unalmassá válik.

- Soha jobban nem mulattam magamat - szóla vígan, kezeit dörzsölve, hercegünk.

- Oh, ismét mily bámulatos ellentét, - szóla közbe ugyanaz - ím kedves regényírónk, ki másfél óránál tovább aluszik, erre cáfolást hortyog; kinek van itt igazsága?

- Mindkettőnek, - viszonzá nyugodtan Werner - ki embereken nevet, vagy ki balgaságait megúnta, nem csalódott egyik sem.

- Ez inzultál, - szóla haragosan egy kiszolgált kapitány, bortól lángoló arcokkal - tudja-e ön, kihez szól? s kit mer balgasággal s unalommal vádolni? én a nagy császár katonája vagyok.

- S én júliusi keresztet hordok, - kiálta közbe egy másik, ki mint állítá, a halhatatlan három napokban hősködött, sőt sebet is kapott, mely azonban, mint maga e forradalom, nem nagy nyomot hagyott maga után és csak baráti szemeknek marada látható - én is egyike vagyok azoknak, kik ez új dinasztíát alapították, és - -

- Hamar, az Istenért, koccintson hamar valaki poharat vélem, - kiálta egy víg fiú öreg tisztünk mellett - másképp hőseink összevesznek, s mi holnapig nem hallunk más szót e dicső daliák tetteinél. Éljen amit szeretünk!

- Amit szeretünk! - kiálta az egész társaság, összecsapva poharait.

- Amália! - sóhajtja a szász, meghatástól elúszó szemekkel; a többiek elkapva vad örömtől zajongtak körülötte.

- Amália! - kiálta újra a szász szavának egész erejével küzködve a nagy láрма ellen - te angyal, te, kinek - de hasztalan, ily harsogó zaj ellen szava nem vihatott sokáig, s ő bosszúsan földhöz csapá poharát; a többiek nevettek.

- Oh ne bánd, - szóla gúnyoló hangon a mellette ülőknek egyike - ne bánd, te Wertherek erényes utódja, hogy gyenge szavad át nem hathatott a közzajgáson, hogy lángoló ajkaid nem magasztalhaták isteni Amáliádat: e társaság nem érdemli, hogy körében csak nevét is ki mondd; őrizd meg kebledben egy édeni szigetként, mely ennyi poharaknak árja között virágzón fennúszik; s ha majdan mint a nagy Atlantis, ez is elmerült, s helyében csak a véghetlen champagnei hullámsík szíved körül, zengd el velünk: éljen amit szeretünk.

- Amit szeretünk! - harsogá a sokaság ismét. - S vesszenek a teetotalerek, - tevé hozzá, dühösen földhöz csapva poharát egy verhenyős képű angol - vesszenek az alávalók, kik az emberi nemet ízetlen vízre akarnák szoktatni, kik e haladás nagy századában, a haladások legnagyobbikát, az emberi észnek legdicsőbb találmányát, a gint s brandyt méregnek kiáltják ki. De az angol nemzet megveti ármánykodásaikat, - folytatá páthosszal szónoklatát - a nép nem fogja tűrni, hogy e felvilágosodott tizenkilencedik században elődeinek barbarizmusába, melyben az emberek csak vízzel éltek, visszaessék, én - -

- Éljen, éljen a bor, gin, brandy! vesszenek a teetotalerek! - így harsogá az egész társaság, s földhöz csapott poharak csörgése s kacaj s dühös ének a világ legvadabb sabathjává vegyültek, melyet valaha láték.

Elundorodtam, s magammal híva Arthurt, ki a rövid kényszerített öröm után ismét előbbi hallgatásába merült, egyik mellékszobába menénk. Arthur szó nélkül követett s karszékbe vetve magát a kandalló mellett, kezére támasztva fejét, nézé a tűz végső kóbor szikráit.

Mélyen meg valék hatva. Én Arthurt szerettem. Érzelmem nem vala oly fellengző s túlságos, mint az, mellyel egykor Armandot körülfogám; a szív, mely egyszer szeretett, elszegényedik s későbbi kedveseinknek csak érzelmeink romjai maradnak, de amennyiben még barátságot érezheték, Arthur iránt érzem azt, s midőn őt így látám, s visszaemlékezem mindazon szép s nemesre, mi ez ifjú keblében egykor lángolt, s meggondolám, hogy az emberi lét legkínosabb szenvedései csak éppen a legnemesebb lényeket érhetik, szemeim könnyekbe lábadtak. - Arthur, - szólék végre - te rosszul érzed magadat, e lármás kör felgerjeszti idegeidet, menj haza.

- Részegnek gondolsz, nemde? - viszonzá keserű mosollyal - csalatkozol, igen csalatkozol. Ittam sokat, de hasztalan, a bornak nincs többé hatalma fölöttem; maga a részegség elhagy, ha tőle vigasztalást kérünk. - Lám, én ismerem magamat, értem beszédedet, tudok mindent, a legkisebb részletig, mi körülöttem történik, józan vagyok, fájdalom, nagyon is józan. Hadd maradjak még itt köztetek, holnap kialszom magamat, s ne félj, részegségem soha többé nem fog megbotránkozásodra szolgálni.

- Nekem? - kérdem bámulva.

- Gondolod, hogy nem vevém észre, - viszonzá szomorúan - hogy nem látám a feddő tekintetet, mellyel elébb a teremben rám nézel, hogy nem hallám ki szavadból a megvető szánakozást, mellyel intél, hogy haza menjek. Oh én tudom, hogy megvetsz, s nem panaszkodom ellene; te józanabb vagy, műveltebb, erősebb kedélyű, miként ne néznél le szánakozással gyengeségemre; én gyáva, haszontalan teremtés vagyok!

Vigasztalni akarám, ő szomorúan rázta fejét. - Én ismerem sorsomat, - szóla sóhajtván - engem senki sem szeretett soha e világon; viszálykodásban atyámmal, ki bennem reményeinek vesztét siratá, boldog gyermeki emlék nélkül, így éltem s így lépek ki az életből, a nélkül, hogy egy kéz barátilag szorította volna jobbomat, hogy csak egy szív volna, mely fájdalmasan feldobogna, ha elmegyek, a nélkül, hogy csak egy könny áztatná síromat; oh nékem jobb vala nem születnem!

- Ez jobb volna talán valamennyinknek, - szólék mélyen meghatva - s hidd el, néked sincs több okod panaszra, mint másoknak.

- Nincs? - viszonzá szomorúan Arthur, - s hát nincs-e ezer, millió boldog lény e világon, s nem talál-e legalább részvétet minden szenvedő, részvétet, mert bánata közös ezerekkel, mert ezerek sírták könnyeit, de vajjon én kihez fordulhatok? ha elmondom, hogy lelkemnek az fáj, mert el nem érheté fenséges vágyait? ha elbeszélem, hogy e szív e közlét porkörén túlemlelkedve a művészetért lángola s tehetetlensége kínjait szenved; vajjon ki fogja érteni bánatomat? ki másképp, mint megvetéssel nézni kétségbeesésemet?

- Ki nézhetne így reád? - szólék meghatva.

- S hát mi mást várhatok a világtól? - viszonzá ő fájdalmasan. - Az alávaló korhely, ki dús örökségéből még apjának becsületes nevét sem tudá megtartani, s eltékozolva önvagyónát, mások birtokából élt; ki ígéreteket adott, melyeket megtartania nem lehe, ki szavát százszor megszegte, ki százszor hazudott: vajjon mit érdemel megvetésnél egyebet? Oh barátom! te önmagad elvonnád e kezet, melyet felém nyújtasz, magad pirulnál szereteted fölött, mellyel irántam viseltetél, ha tudnád, mennyire süllyedtem. Oh Gusztáv, Gusztáv! hogy ennyire kelle jutnom!

Arthur eltakarva képét, sírt; én mélyen meghatva állék mellette, szemeim könnyekbe lábadtak. - Végy erőt magadon, - szólék végre, midőn őt nyugodtabbnak látám, - ne hadd földre sujtani magadat sorsod által; a jövő helyre fogja pótolni veszteségeidet. Csak idő s türelem kell, hogy

végzetünk csapásain végre győzedelmeskedjünk. Mint a fa, mely ha a vésznek ellentállt, a vihar után később csak inkább virul, úgy az ember balesetek után. Veszni csak annak kell, ki egy csapás által döntet le magát.

- Barátom, - viszonzá Arthur hideg határozottsággal - én erős vagyok s e könnyek, ne félj, nem fogják elgyengíteni határozatomat. Az egyet legalább nem fogja mondani senki, hogy Arthur túlélte szégyenét. Oh barátom, - szóla mélyen meghatva tovább - te az egy, ki e szívet ismerted, ki, mióta veled találkozám, nyájas valál irántam, s ismerve tévedéseimet, legalább tudod, hogy a cél, mely után kiindultam, nemes s dicső vala, ne emlékezzél megvetéssel szegény barátodra.

Mélyen meg valék hatva, s habár érzem, hogy vigasztalnom nem lehet, legalább részvétemmel akarám enyhíteni nehéz keservét, midőn Betty a szobába rohanva, gondolataimnak más irányt adott.

- Jer vélem e terembe, - szóla remegve, midőn kezemet megragadá - ott benn dolgok történnek, melyeket látni kell. - Kérdezni akarám, de csak előbbi szavait ismétlé. Arthur kért, hogy menjek. - Oh csak jer velem - szóla Betty tovább - s tanuld megismerni e szép barátokat.

Kérem Arthurt, jöjjön velünk, mert nem akarám ily állapotban magányosan hagyni; ő nem teljesíté kívánságomat, de megígéré, hogy megvár, s Betty maga után vonva a terembe vezetett.

A teremben az orgia azalatt tetőpontjára ért. Néhány vendég a pamlagokon hortyoga, mások székeiken aludtak, a szobában ledőlt székek, tört palackok s poharak heverték körül, s az asztal mellett zajongva ült az összeolvadt ivósereg, mely ennyi palacknak ellenállva, most egy hatalmas punchedénnyel mérkőzék meg, míg Lafard lángoló arcokkal az asztal közepéről bőven töltögeté gőzölő italát. A leégett gyertyák halvány fényt terjesztének az egész fölött.

- Ismételd még egyszer alávaló rágalmadat, - szóla Betty, ki azalatt velem Lafard székéig ért - ismételd, ha mered, itt Gusztáv előtt.

Lafard mámorában nem érté Betty szavait, de midőn feltekintve szemei rajtam akadtak, malaszteli mosollyal rám köszönté poharát. - A nap hőse, - kiálta rekedt hangon - Lovelaceunk, híres törvényhallgatónk, éljen Gusztáv s bájló kedvese! - Betty halotthalványságban állt mellettem, szemeiben könnyek remegtek, szívemet le nem írható érzelmek tölték el, midőn rátekinték.

- Hát miért állsz ily szóvalan itt? - folytatá Lafard poharat nyujtva felém - mintha nem is hozzád szólnánk vagy nem is értenéd beszédeinket; hasztalan szerénykedel, ez urak tudnak mindent.

- Meg kell vallani, - szóla a herceg minden lehető udvariassággal, melyre állapotjában még képes vala - soha szebb, mulatságosabb történetet nem hallottam; írigylem tettét. Ön törvényhallgató! - szóla nevetve tovább - a quartier latinban, talán néha kollégiumokba járva, s mindezt, csak hogy e kis makacsot elcsábítsa; a dolog felséges, ön büszke lehet rá.

- Gusztáv, - szóla Betty, rám meresztve sötét szemeit - szüntesd meg e szörnyű tréfát, lám, én tudom, hogy az, de fáj mégis; mondd nekik, hogy hazudnak.

Meg valék hatva s szívem érezé tettemnek egész alávalóságát. - Hogy merted megszegni szavadat? - szólék végre Lafardhoz fordulva, haragtól remegő hangon.

- Barátom, - viszonzá a másik nevetve, - hisz talán e kicsiségen össze nem veszünk. Nekem ezer napóleonomba kerül e tréfa, de megvallom, nem szánom pénzemet, annyira mulat az egész; és te mérgelődöl?

- Részeg, - dadoga egy másik, félig magánkívül - szemlátomást részeg - feküdjék le s aludja ki magát.

Az egész társaság felkacagott.

- Gusztáv, - szóla Betty remegő hangon - ezek az emberek oly állapotban vannak, hogy kár velők szólanunk; mondd meg te: igaz-e, hogy ez alávaló vénnel szerelmem iránt fogadtatok, s hogy minden, mit elnyeréseért tevél, nem értem, hanem csak azon ezer aranyért történt, melyet birtokommal nyerhetél? Mondd meg önmagad, hogy minden, mit hónapokig ajkaidról hallék, minden szó, minden esküvés hazugság vala, hogy lelkem tisztaságát, egész életemet minden reményeivel feldúltad egypár ezer frankért, te, a gazdag, te, kit szerettelek; mondd meg önmagad; ha tőled hallom, talán elhiszem.

Hallgaték. Betty egy ideig rámfüggeszté tekintetét, mintha feleletet várna, végre éghez emelve szemét: - Oh Istenem, - szóla elfojtott hangon - hát ez is való lehet e világon!

- De mi baja van kedvesének, - szóla bámulva Lafard, midőn Bettyt zokogni látá - ez különös!
- az egész társaság, mely még lábon állhatott, csodálkozva nézte ezen kitörést. Csend lőn.

- Istenem, Istenem! - zokoga Betty - mi legyen belőlem? kihez forduljak e nagy világon, ha még ez is megcsalhatott!

- Oh Betty, Betty, - szólék elragadtatva a fájdalomtól - bocsáss meg.

- Én - viszonzá ő, visszavonva kezét, melyet megragadtam - megbocsátani? s miért? mit gondol ön, gróf úr, egy szegény leánynak neheztelésével? mit bánja, ha e szív örvend vagy szétreped, szeretettel vagy gyűlöléssel emelkedik nevénél? Gróf úr megnyerte fogadását, gróf úr megkapja pénzét, mi köze vélem?

- E leány gyönyörű, - szóla a herceg, kíváncsi tekintet vetve Bettyre - nem szeretek semmit úgy, mint asszonyt bosszúságában.

- Komédia, pusztá komédia, - nevette közbe Lafard, új poharat töltve magának - hisz ki nem ismeri ezt? egy pár gyöngy, mely, mint könnyeinek petrifikált képviselője, nyakába akasztatik s a jó kedv megjő.

- Menjen, menjen, - szóla Betty haragtól lobogó arcokkal - a gróf mesterileg adta szerepét, de úgy tartom, megelégedhetik tapsával, s kár tovább fáradnia. Oh kacagjon, kacagjon bátran a többiekkel nagy diadala fölött, s hagyjon sírni békében.

Julia, ki könnyteli szemekkel nézé az egész történetet, kért, menjek el s jelenlétem által ne keserítsem még inkább e szegény, leány szenvedéseit.

- Oh maradjon a gróf, - szól Betty keserűen - élvezze egész dicsőségét. Nemde, én balgatag leány vagyok; mindent, mit mondott, elhittem, én bíztam a legtúlságosabb szerencsébe, nem kételkedtem semmin a világon, mihez csak szerelem kelle. Oh hát nevéssen a gróf, beszélje el társainak egész bódultságomat, mondja el szerelmünknek részleteit ez uraknak; hisz miért dulta fel egész boldogságomat, ha még félórányi mulatságot sem szerezhethet vele magának?

- Oh Betty, - szólék elragadva fájdalomamtól - hallgass meg s angyali szíved talán meg fog bocsátani.

- Kétségen kívül, - viszonzá Betty keserűen - mily okom is volna panaszra? Álszín alatt elnyerni egy szegény leány szerelmét, ki szívét áruba bocsátani nem akarta; hazudni hónapokig oly következetességgel, hogy soha a valóságon senki rajta nem érheté, színlelni a leglánglebb szerelmet, míg végre céljához érve, a balgatag bizakodót társai gúnyjának

kiteheté: mi rossz volna mind ebben? hisz én szegény vagyok s a grófnak mulatság kelle. Nem történt-e ez százakkal előttem; és - tevé hozzá, sóhajjal - az ég talán könyörülni fog rajtam is.

E pillanatban lövés hallatszék a mellékszobából. Az egész társaság elnémult. - Ez Arthur vala - kiálték, s elfelejtve mindent, a szoba felé rohantam, melyben Arthurt hagytam. Zárva vala, s a halk nyögések s az ajtón átható lőporszag bizonyossá tévék bús sejdítésemet.

Betörtünk. Arthur vérében a pamlagon feküdt; még kezében tartá a fegyvert, keble nehéz fohásokban emelkedett. - Fussatok hamar orvosért, - kiáltá Julia - másképp a szerencsétlen meghal.

- Ő meghalt, - szóla Werner nyugodtan, megfogva kezét - ajkai végsőjüket sóhajtják, erei megálltak.

- Szegény fiú, - szóla a herceg, ki ez esemény által, mint a többiek is, nagyrészt kijózanodott - már ki hinné, hogy részegség embert öngyilkoláshoz vezetne?

- Ön csalatkozik, - viszonzá Werner - e boldogtalan ifjú soha józanabb nem vala. Vannak emberek, kiknek élni balgatagság.

- Oh ez boldog, - szóla remegve Betty - ez túlesett rajta. - Különösen elijedve tekinték fel. Betty sírt.

- Gyermek, hát a sír mindent elfed? - szóla Julia halkan. - Imádkozzunk e szerencsétlenért. - Az asszonyok letérdeltek, s csak az őszi szél, mely az ablakokat verdesé, szakítá félbe a nagy, borzasztó hallgatást.

XLIX.

Képzelheted a zajos rendetlenséget, mellyel e váratlan eset az egész házat eltölté. A felébredettek kérdései, Lafard esztelen monológjai az öngyilkolás ellen, a halvány elrémült arcok mindenfelől, körülszaladó cselédek, orvos, rendőrség, szóval minden egy nagy káosszá egyesülve, melyben magadat fel nem találhatád: ez s főképp Arthur halála, úgy elfoglalának, hogy az első pillanatokban minden egyébről megfeledkezém. - Julia, ki egyszerre hozzám lépve, aggodalomteli képpel Bettyről kérdezősködött, felébreszte elmerültségemből. Mióta a szobából, melyben Arthur halva feküdt, kimenék, nem láttam őt, s midőn Julia mondá, hogy e szobát mindjárt utánam elhagyá, s hogy azóta nem találhatja sehol, le nem írható aggodalom ébrede szívemben. Szobáról szobára menénk, de hasztalan, senki sem hallott semmit felőle, csak Lafard inasa mondá, hogy kocsimon látta elmenni.

Haza tértem, s midőn hallám, hogy majdnem két órával előttem kocsimon ő is megjött s most szobájába zárkózott, nyugodtabb levék, s fáradtan ágyamra vetem magamat, parancsot adva, hogy mihelyt Betty felkel, azonnal tudtomra adassék.

Oh szegény Betty, gondolám magamban, mennyit szenvedtél, mennyit szenvedsz talán most e pillanatokban! de ne félj, én le fogom törülni könnyeidet, ha valaha szeretted, én boldogítani foglak. Nagy elégtétellel tartozom, de mint nőm talán meg fogsz bocsátani tetteimért, nevem, birtokom, életem - minden a tiéd lesz, s te angyali szív, nem tudnál megengesztelődni? E gondolatok megnyugtatók lelkemet, annyira el valék határozva mindenre, mi által Bettyt boldoggá tehetem, s oly meggyőződve szándékom lehetőségéről, hogy végre kibékülve önmagammal, álomba szenderedtem.

Dél vala, mikor nehéz álmaimból, melyekben majd Arthurt, majd Bettyt, majd Juliát látám, s mult éjemnek emlékei egy borzasztó képpé vegyültek, felébredtem. Azonnal Bettyről kérdezősködtem; de még nem csengetett, s én új nyugtalanságban járék fel s alá szobámban. Így mult negyed negyed után, ajtajához menék s hallgatóztam, de szobájában nem hallatszék a legkisebb nesz; kérdeztem komornáját, ő monda, hogy asszonya sohasem aludt ily sokáig, s talán beteg, mert tegnap nagyon halvány volt, s midőn őt elküldé, könnyezett. Nem tűrhetém tovább bizonytalanságomat s halkán megnyitám ajtaját. A szoba üres vala. A felvetett ágyon s székeken tegnapi öltözetének darabjai heverték, asztalán egy levél feküdt, mely hozzám szólt. Remegve felnyitám a levelet, s képzel az érzelmeket, melyekkel e sorokat olvasám:

Gróf úr!

Ha e házból, melyben annyi boldog napokat tölték, örökre távozva, el nem mehetek szóztalan, s boldogságom küszöbén még egyszer búcsút veszek azon szép körtől, melyet elhagyok: a gróf talán természetesnek fogja találni merészségemet; s habár e sorok csak szomorú s kedvetlen emlékeket gerjesztenek is szívében, meg fog bocsátani a szerencsétlenségnek, kinek egyéb vigasztalása e földön nem maradt, s ki, bármik legyenek is hibái s bármi kevéssé vala is képes az ön kívánatait kielégíteni, legalább mindig híven szereté, s úgy fogja szeretni véglegellettéig.

Lám, én szegény, tudatlan leány vagyok, ki érzelmeinek szót találni nem tud, s midőn szívszakadva e sorokat írom, remegek, nehogy hibás írásom önt szánakozó mosolygásra bírja; oh, de hogy szeretem, azt elhiheti, s bármit gondoljon maga felőlem, Isten látja lelkemet, én nem hazudok.

S minek is hazudnám? most, midőn önkényt lemondok mindenről, mit ön kegyessége által bírtam, midőn koldusként lépek ki háza küszöbén, mint egykor beléptem, csak nyugalomban szegényebb: mi érdekem volna színlelni? Oh, mondja ezt meg barátjainak, mondja meg nékik, hogy a szegény Betty nem a grófot szerette, s hogy elég gyáva vala elfogadni jótéteményeit, legalább csak addig fogadta el, míg magát szeretve gondolá. Oh Istenem, hogy ön is ily aljasan gondolkozhatott felőlem! mit tévék, amivel e gyalázatot megérdemeltem? Ha nagy dáma lettem volna, akkor ön hitt volna szavamnak; körül-fogva fénnel s tisztelőkkel, nagy névvel s rokonokkal, ki merne aljas szándékokat gyanítani szerelmemben? de így - mi volna elég alávaló, mit a szegényről feltenni nem lehetne, mi valószínűnek nem látszanék, ha ellene felhozzatik? Önök, gazdagok, azt hiszik, hogy a szegénynek szíve nincs, hogy nincs semmije, mit haszonkeresés nélkül adnia vagy pénzökkel megfizetni nem lehetne. Oh hígyje el gróf úr, csalódnak; a szegénynek is van valamije, mit pénzzel megvásárolni nem lehet, s ha egy leány, mint én, mindenét oda adva, magát végre csalatva látja, ha egész élete reményét egy szeretetben pontosítva, meggyőződött, hogy érzelmivel csak játék üzetett: szíve vérzik, mint a legnagyobb dámáé, s minden aranyuk nem fogja meggyógyítani sebet.

Aranya? de hát tudtam-e én, hogy ön gazdag? Midőn szegény alakban elémbe lépett és szerelmemet megnyeré, lehe-e gyanítanom nevét s birtokát? Nem valék-e szegény lakunkban ezerte boldogabb karjai között, mint miután e fényes termekbe lépve, magamat minden által megalázva, szerelmét naponkint inkább elhidegölve látám. Arany? s hát minek kelle az nékem? nem éltem-e nyugodtan, meglegedve elébb, nem járhaték-e emelt fővel körül a városban? Oh hígyje el, gróf úr, bármi szegény valék, én ezer aranyért senkinek boldogságát kockára nem tettem, én senkinek szerelmet nem színleltem volna.

Engedelmet e szavakért! - fejem oly zavart - nem tudom, mit írok, de higgye el, én nem akarok szemrehányásokat tenni; ön nem ismeré e szívet s bizonyosan nem gyanítá, mit tesz; én nem neheztelek önre. Isten bocsásson meg azoknak, kik szívét tőlem elidegenítették s egész boldogságomat feldúlták; én őket meg nem bántottam soha.

Sokat akartam írni, végigolvasám e sorokat, s látom, hogy nem írtam semmit; de mennem kell. Ön haza jött s már szürkülni kezd; ha tovább várok, nem távozhatom észrevétlenül; most még az egész ház alszik s nem fogja senki gátolni lépteimet. Mikorra ön e sorokat veszi, én távol vagyok. Ne kérdeje hol? utam hosszú, s legyen bizonyos, arcvonásaim nem fogják soha többé háborítani nyugalmát - soha - soha többé. - Éljen boldogul! oly boldogul, mint én kívánom, s legyen bizonyos, ez ajkak csak áldást fognak mondani véglehelletökig. A sors nem akarta, hogy boldog legyek, én nem panaszkodom ön ellen.

Még egy kérést: ön egykor lefesteté képemet. Ne vesse el ez emléket. Tegye el valahol írásai vagy könyvei közé, talán egyszer majd kezébe akad s akkor megemlékszik a szegény Bettyről; nemde Gusztáv, megemlékezik róla, s ha majd eszébe jut, miként szeretém, ha arcvonásaim fölött egyike azon boldog óráknak tűnik fel lelkében, melyeket együtt töltünk, el fogja mondani: mégis jó, hív leány volt szegény. Még egyszer, Isten veled. Nekem adjon az ég erőt feltételemhez.

Betty.

Megsemmisítve valék. Ennyi szerelem, mely ez egyszerű soroknak minden szavában felém hangozék, ez angyali nyájasság, mely sírja küszöbén csak egy áldást talál elnyomójára - s én mit tevék e szerencsétlennel? Az ég reám bízta e leányt; e szív nagy szeretetével, e szelíd kebelnek egész bizalma, e lélek, melynek tisztaságát semmi sem fertőzteté meg, enyim vala, s én mit tettem e kincsekkel, én hová vezettem e szerencsétlent, ki csak tőlem várja jövőjét? Borzadtam önmagam előtt.

Bettyről a házban senki sem tudta semmit; kérdeztem mindenkit, de senki sem látá őt kimenni. A városba futottam, elmentem a divatárushoz, kinél dolgozott, előbbi lakására, néhány barátnéjához, Juliához; senki sem látá, senki sem hallott felőle; kérdezősködtem a rendőrségnél, díjakat ígértem a legkisebb hírért; mind hasztalan; végre háromheti fáradozás után a szörnyű sejdítés, mely szívemet az első pillanatban eltölté, megvalósodott, s tudtomra adaték, hogy egypár mérföldnyire Párizs alatt, a Szajna partjain, egy leánynak holtteste találtatott, mely hetekig a vízbe lévén, ismerhetetlenné vált, de amennyire megmaradt ruházatának egyes részei mutaták, csak Betty lehetett. Minden kételkedésnek, mellyel magamat előbb vigasztaltam, vége szakadott. Gyilkos valék.

Ne várd, hogy a kínokat, melyek szívemet e napokban eltölték, leírjam; te, ki a multa tekintve, talán bús emlékeket, de bizonyára olyant nem találsz, melynél lelked borzadna; te, ki nem tudod, mi az, vétket hordozni lelkesen, félni, ha az est közelg, küzködni az álom ellen, hogy egy ismert arc ne tűnjék fel egyszerre éji álmaid között; futni az emberek előtt s a magánytól, poklot hordva önszívedben, irtózni az élettől s mégis félni a haláltól, nem képzelheted fájdalmimat; csak Isten tudja, mit szenvedék.

Az első időben öngyilkosságról gondolkozáim. Julia, ki mielőtt Skóciába költözött, még egy ideig Párizsban mulatott s híven osztózott fájdalmaimban, visszatartóztata; érzém, hogy a halál boldogság volna szenvedéseim után, s bűnhődni akartam tettemért. Éreztem vétkem egész súlyát, s mint büntetést elviselém ez életet, mely ezentúl csak kínomra lehete, s melynek keserveit semmi, még azon hív ragaszkodás, melyet te, barátom, irántam főképp e napokban mutatál, sem enyhíthette többé.

Így támadt végre a gondolat szívemben, hogy ide jöjjenek. Betty, ki e hegyek között nevelkedett s ájtatos szüléivel többször zárandokolt szent Bruno kápolnájához, sokszor beszélt e kolostorról. Ez emlékek, az undor, mellyel a világtól, hol annyit tűrtem s vétkezém, elfordultam, s azon vallásosság, mely minden szerencsétlennél legalább mint vágy felszólal, vezettek e falak közé. S nyugodtabb vagyok.

Ismered történetemet. Elmondék mindent, mire visszaemlékezem, hosszasan s részletesen, mint lelkem sugallá, mint barátságod engedé; s ha talán itt-ott többet mondtam, mint történetemnek megértésére szükséges vala, legalább nem hallgattam el semmit, s szívemnek enyh vala kimondania egész bánatát, megismertetni egészen azon egy férfi által, kire még szeretve tekintek vissza; s vajjon lehetett-e ezt elérnem, ha azon részleteket elhallgatom, melyek éltemre, habár észrevehetetlenül, oly nagy befolyással voltak? Miként az erőtlenül hengergő golyó, ha kőre ér, új ívben emelkedik, új irányban újult erővel sújt: így változnak gondolataink sokszor a legcsekélyebb tárgyak érintése által. E nagy világon, amelynek urainak csúfoltatunk, dolog oly csekély s alávaló nincs, mely a büszke ember legfenségesebb tehetségeit működésre nem kényszeríthetné; egy darab kő, mely előttünk hever, egy fűszál, egy véletlenül kimondott szó, száz gondolatot ébreszt, s egy gondolat éltünk sorsa lehet. Te vagy az egyetlen lény e világon, ki előtt e szív kitárta titkait; oh hadd reménylenem, hogy az, ki ismer, legalább szánakozva emlékszik rám; s ha már senki más nem vala, kire e szív szeretve emlékezhethék, ha atyámtól kezdve az utolsóig mindenki hidegen elfordult tőlem: maradjon legalább azon vigasztalása napjaimnak, hogy egy szívet megtarték, melyben idegenné nem váltam. Sokat vétkeztem! oh de hidd el, én sokat is szenvedtem, s a kegyes istenség talán leszámolja majdan a könnyeket, melyeket sírtam, azokból, melyeket vétkeim által én facsartam ki.

NEGYEDIK RÉSZ.

L.

Április 6-án.

Feltevém, hogy többé nem írok. Amit kívántál, megtörtént: éltem feljegyezve legkisebb részleteiben; miért szomorítsalak bús emlékeimmal? miért tolakodjam csendes házi körödbe, hogy e széttépett kebel bánatai, kedveseid között, az emberi lét fájdalmaira intsenek? Feltevém - - s ím, ismét írok; e szív, melynek legsötétebb óráiban vigasztalása vala, hogy hozzád fordulhatott, most nem tűrheti többé a magányt.

A tavasz közelg. A nap meleg hatalma végre felhatott bérceinkre is, s a fehér téli lepel tűnedezik. A tetők feketén állanak ismét, a hegyoldalokon száz zúgó pataokban dörög le az olvadt hóteher, s a völgyek zöldelni kezdenek. A tavasz közelg, az élő természet felállítá százezredikszer zöld győzelmi lobogóját a tél romjai fölött s a magas hegytől, mely levette halotti köntösét, új zöldben áll, a legkisebb bokorig, melynek ébredő ágai duzzadnak, minden megérzi hatalmát; a nagy folyótól, mely megszabadult árjaival ismét tovább halad, a legkisebb madárig, mely víg örömekekével az ég felé repül, minden teremtmény felzajog örömeiben; s veheted-e rossz néven barátodtól, ha ő is azon egy lény felé küldi fohászait, mely szavát megérti, mely e nagy világon az egyetlen hív, az egyetlen szerető vala iránta? Oh nem, te nem fogod eltaszítani a távozonak kezét, melyet búcsúszva feléd nyújt; hisz úgys e szív nem soká hordozza már terhét, hadd vidítsa szeretetednek emléke legalább rövid végnapjaimat.

Mióta nem írtam, nehéz beteg valék. A seb, melyet párviadalban Armandtól kaptam, s melyből ápoló kezeid között kiépültem, újra fájni kezd. Emlékezel talán, az orvosok már akkor rossz következésekről szóltak, s tüdősejtéről, s később vagy elébb mellbetegségről; most a baj kitört, s ha előérzeteim nem csalnak, mikorra e sírkert, mely ismét zölden terül el ablakom előtt, újra hóval takartatik, egy dombbal több leend egyenetlen felszínén, s e kebelnek sebei nem fognak fájni többé! Hagyján, én nem félek a haláltól! mikor a paradicsomból elűzte, Isten akkor az embereknek a halandóságot adá, s ki tudja, nem pótléku adta-e ezt?

Április 10-én.

A nyájas napok, melyekben tavaszról álmodoztam, eltűntek s ismét hideg fellegek borulnak e falak körül. Rosszabbul érzem magamat, lélekzetem nehéz, szenvedek. Oh barátom, hát ez tavaszunk? ez az időszak, melyet egész évünk bájpillanatának nevezünk? e fellegborított ég, e kopár mező, melynek multévi hervadását új zöld még el nem takarhatá, e hideg köd-ár, mely a völgyeken nyugszik, ez az, mit visszakívánunk? mire a nyár forró sugárai alatt, s mikor tél borítja határainkat, annyi vággyal tekintünk vissza? S lám, ilyen gyermekkorunk is. Azon évek alatt, melyeket a freiburgi kollégiumban tölték, volt-e csak egy nap, melyben el nem kíváncozám körömből? nem valának-e terveim gyermekségem határain túl, örömeim abban, mert a jövőről ábrándoztam? s nem kívánczom-e vissza e napokba? Oh a tavasz, melyről őszi ködünk közt ábrándozunk, s a gyermekkor, melyről a férfi és agg beszél, nem létezik soha; s a gyönyör, mellyel ez időszakokra visszatekintünk, csak képzeletünk szüleménye, mely az év és élet első szakáról egy szép ideált alkotva magának, oly multba kívánczozik

vissza, melynek legszebb emlékeit csak álmodá. - S miért ne tennők ezt? Tavasz s ifjúság, remények kora mindkettő, annak, mint emennek nincs multja még, melynek fonnyadott virágai vagy feldúlt örömei fölött elszomorodhatnánk; itt mint ott csak fejlődés vár reánk, s ha már az sorsunk, hogy ez életben szívünk soha kielégítve ne érezze magát, miért ne nevezzük boldogságunk korának azt, melyben még legalább reméltünk.

Mi bámulatos e lét! hogy az idő, melynek, midőn rajtunk átvonult, minden órájában fulánkot találánk, ha végre eltűnt, mint a méhraj, csak mézet hagy maga után! mi érthetetlen e szív, melynek minden pillanatban egy egész mult s jövő kell, hogy magát boldognak érezhesse, mert csak vágyaiban s reményeiben fekszenek örömei! Csillagok, a tenger túlpártja, a kék hegylánc legmagasb csúcsai, minden, mitől távol állunk, magához vonz; s vajjon ki az, aki mondhatná, hogy azon örömeket, melyeket a végzet körébe helyezett, élvezte? hogy karjai, melyeket a távol szerencse felé nyújt, mindent, mi mellette állt, már körülfogának? Nem vagyunk-e szerencsénkre nézve távollátók, kiknek szemei elérhetlen tárgyakon függnék, s a mellettük fekvő kincset észre nem veszik? Oh barátom, mennyivel nyugodtabban gondolkodok vissza multamra, mennyivel inkább emlékszem, hogy e világon alig találtam egy embert, ki sorsával a jelenben megelégednék s nem tekintne vággyal multjára, mintha csak a jelen pillanat volna sötét, s minden egyéb világos: annyival inkább meggyőződöm, hogy önmagunkban s nem végzetünkben fekszik oka szenvedéseinknek. Mint az alchimista a leggazdagabb arany-eret míveletlen hagyná, s retortái előtt tovább fárad lehetetlen mesterségében: így bánunk a szerencsével mi; előttünk fekszik, de alkotni, nem keresni akarjuk - s elvesztjük.

Április 15-én.

Ne mondja senki, hogy többé sírni nem fog; a haldokló, kinek csak egy pillanata marad, nem tudja, nem vár-e keserv reá. Ki biztos abban, ha még e szívben is egy keserű csepp maradhatott annyi szenvedés után, s pillanat jöhetett, mely kisajtolá.

Tegnap a generális, ki betegségem alatt többször vala nálam, atyám haláláról tudósított; átadá leveledet, melyben e szomorú eset részleteit közlöd, atyámnak végakarátát s utolsó sorait, melyeket hozzám intézett. Oh barátom, te nem gyaníthatod a mély, leírhatlan bánatot, mellyel e hír lelkemet eltölté!

Nem a halál eszméje fáj szívemnek. Atyám öreg volt, túlélve reményeit, eltemetve azokat, kiken szíve leginkább függött, elvesztve mindent egyenkint, mi ez életben szép s boldogító, míg végre maga a szent fájdalom is eltűnt, mely az ifjú szívét a sors csapásai után, mint villám a fát, fénybe s lángokba borítja: mi marada az aggnak, miért ez élet elvesztésétől remegnie lehetett? Mint a legtisztább folyó iszapot, úgy a legboldogabb élet bús emlékeket hagy maga után, s mely kebel oly erős, hogy ne görnyedne egy egész élet terhe alatt; mely pillanat eléggé szép, hogy az aggnak lelkét egy egész élet bánatáért vigasztalhatná vagy elfelejtetné azokat, kik szívéhez egykor közel állának, s kikkel nem oszthatja többé örömeit? - Az aggnak élete, nem halála érdemli szánakozásunkat; a veszteségek fájnak, melyekkel év év után egyes örömeit elvevé, a halál őt csak bús emlékeitől foszthatja meg. Oh, de midőn leveledben az áldó szavakat olvasám, melyeket apám haldokló ajkai rám mondanak, midőn végakaratóból látám, hogy éltének gondja végpillanatáig én valék, midőn ez utolsó sorokban, melyeket remegő kezei hozzám írtak, csak atyai szeretet hangozik felém, szeretet, mellyel ez élet küszöbén még egyszer visszafordulva, újra kér, hogy szomorú feltételemről mondjak le, mellyel mindent, mit ellene vétheték, megbocsát, mely ennyi háladatlanság után őt csak áldani készíti - oh barátom, midőn ezt olvasám s eszembe jutott, hogy ez apának idegenek hunyták be szemeit, szívemet le nem írható bánat tölté el; én irtóztatóan háladatlan valék!

Vagy nem szeretett-e ő? E szív, oly hideg és érzéketlen mások iránt, nem dobogott-e melegen fiáért? nem vala-e agg napjaiban egyetlen célja boldogításom? nem valék-e bizodalma, reménye, dicsősége; és mit tettem én ennyi szeretetért? Nem hagytam-e el magányosan hetven évének emlékével, nem valék-e hideg s érzéketlen szeretete iránt míg élt, s midőn haldokló szemei még egyszer körültekintve, az egy lényt keresék utolszor, melyen szeretve függtek, távol? S miért? mert egyes nézetekben különböztünk, mert ő az agg, boldogításomért fáradva, ez elérhetetlen célt máshol keresé, mint én, mert ez álmok világában más képzelet után fáradott, mert különböző módon csalódtunk. Oh Istenem, hogy e világon, hol oly ritkán jut a szerencse, egy más szívnek visszhangja lehetni, annyiszor elmulasztjuk e ritka alkalmat is; hogy egy kis hiba, melyet kedvesünkön észrevevénk, elfelejtetheti szeretetét; hogy míg egy egész szív ajánlkozik, míg az egy nyújtatik, mi e földön boldogíthat - mi nem akarunk adni egy kis türelmet sem! Mert nem a szeretet-e éltünk egyetlen boldogítója? a fénypont, mely létünkön átsugárzik, s mint a nap, világot és meleget terjeszt határain; a gyönyörteli perc, mely, habár évek szenvedései után, feljő: nem mondhatjuk, hogy hasztalan túrtunk; az álom, mely létünk keserűségeit elfelejti, a láng, melyben valónknek isteni része él, s mellyel elvész! S hányszor nem taszítjuk el magunktól e kincset! hány kéz nyúlt felénk, melyet el nem fogadánk! hány szív szólala fel mellettünk, melynek nem feleltünk! Talán egy szomorú tapasztalás, mely éltünk szép emlékeit elfelejteté, talán egyetlen egy csalódás, mely szívünkbe a kételyek magvát hinté el, vagy éppen egy hiba, egy kis nevetségesség, melyet abban, ki hozzánk közeledett, észrevevénk: s mi eltaszítjuk a boldogtalant, mintha nem az volna legszebb tulajdona szeretetünknek, hogy mindent tűr, a nélkül, hogy megaláztatnék; minden hibának mentséget talál, a nélkül, hogy önmaga megromlanék. Mit ér, ha később, magányosan állva, az élet vészei között átlátjuk szerencsétlen tévedésünket; ha visszatekintve eszünkbe jut, hogy egykor nem állánk magányosan, hogy a puszta úton, melyen áthaladánk, egy lény nyájasan közelít hozzánk, ha eszünkbe jut, mi kis áldozatok, mi parányi szolgálatok kellének, hogy boldogítsunk; ha eszünkbe jut, hogy egy lényt ismertünk, kinek sorsát az ég reánk bízta, s kinek szeretet helyett csak kínokat adánk, egy szívet, mely előttünk mint könyv kitérve állt, s melynek tiszta leveleire áldás helyett mi íránk átkot! Mit ér, hogy a szív, megbánva hideg kegyetlenségét, e világtól, melyen érzeményt nem talál, végre egy sírhoz fordul, s most életét adná, ha az, kit egykor magától eltaszíta, még egyszer feléje nyujthatná karjait; hogy csak egy napja, egy órája legyen, melyben szerethesse, melyben hosszú szenvedések után boldogíthassa! Vándorok vagyunk mind, rövid órákra találkozva e rövid pályán, melyen áthaladunk; kevés idő engedtetik, hogy lássuk, ismerjük egymást; ha nem használtuk, nem hozza vissza semmi a szívet, mely mellett hidegen elmenénk, nem hozza vissza a pillanatot, melyben, boldogíthatánk, s nem tevők.

S nem ez-e hivatásunk? Midőn Isten az embert e földre teremté, az egyetlen gondolkozó lényt ez érzéketlen anyag között, gyengén s erőtlenül kitéve minden elemnek, minden megtámadásnak: vajjon nem kényszeríté-e szeretetre, szeretetre azon egy lény iránt, mely vele rokonságot érez s panaszoló szavát megértheti; szeretetre, mely neki veszélyeiben segédet ígér, melynek gyermekségében feltartását, élte végnapjáig mindent köszönhet, mi e sötét létben boldogító vala? Nem tanít-e szeretetre minden, amit látunk, hallunk, minden, ami körülöttünk él, virul s tenyészik? S mi bizonytalanul kérdezzük: mit tegyünk? Mi bámulunk, ha a szív, mely szeretni nem tudott, magát elégedetlennek érzi; s mert esztelen büszkesége azokat, kik hozzá legközelebb álltak, átfogni nem akarta, remény nélkül ingadozik vészei között. Oh barátom, én érzem, hogy hivatásomnak meg nem feleltem.

Mint a fa, melynek ágain ezer fellegek esője nevelé a zöld lombozatot, melynek növése a föld anyai ereje, a fényes nap ragyogó sugárai, s annyi évnek meleg s hideg érintései kellének, s mely mégis csak kis körre vetheti árnyékát, csak szűk határt takarhat virágozó ágaival; ilyen

az ember; az egész világnak köszönheti kifejlődését, de keskeny a kör, melyért élnie lehet. Vajjon nem fekszik-e ebben a nagy oktatás, hogy a kis kört, melyre áldó hatalmunkat kiterjeszthetjük, nagyon szeressük, hogy, mert egy egész világnak tartozunk jótéteményeikért, azon keveseknek, kik hozzánk közel állnak, s kiken kívül az egész világ iránti tartozásunkat másnak nem fizethetjük le, egészen boldogítsuk.

Én nem tevém ezt, s ősz atyám emléke nagy vádként emelkedik, lelkemben. A sors őt mellém helyezé, hogy agg napjainak ápolója legyek, hogy ifjú keblem reményeket öntsön e szívbe, mely annyi évnek hideg érintése alatt elfagyott; hogy szeressem, boldogítsam őt; az ég reám bízta e férfiút, s én mit tevék? - Oh én nem vádolhatom végzetemet. Örök törvénye természetünknek: kik nem szeretnek, nem lesznek boldogok; én megszegém, nincs mit panaszkodnom.

Április 17-én.

Kérdezéd utolsó leveledben, melyet ma ismét olvastam, nyugodt vagyok-e? Oh barátom, ha az lehetnék! de remélhetem-e ezt valaha? Betegség elfogyasztá testem ifjú erejét, s a szív lassabban dobog, mint egykor; lelkem elfáradt hosszú küzdelmei után, s gondolatim nyugodtabb irányt vőnek; gyűlölés nélkül nézek vissza az emberekre, s vannak pillanatok, mikor, miként vészek után a borongó ég fölött, úgy e kebel homályos belsejében hideg, örömtelen csend uralkodik; oh, de nyugalom-e ez? kinek belsejében annyi vádló szó hangozik, ki a multa tekintve érezi, hogy léte haszontalan vala, az ne várjon nyugalmat. Csak fellegtelen égnek, csak tiszta emberi kebelnek adatott ez. Közöttem s e boldogság között Betty képe áll; e magas bércek, melyek között nevelkedett, róla szólnak, e szív bánata reá int; minden gondolat, minden álom ez egy vétkemtől visszahangozik, s vajjon van-e valami, mi e kint enyhítné?

Ha csak álmaim nem volnának oly szörnyűek, s legalább éjjel pihenhetnék meg, de a szív nem nyughatik, s miként dobogása, úgy érzelmei tovább hangoznak a hallgató éjen át; s fáradva, remegve ébredek fel rövid elszenderülés után, melyben enyhülés helyett csak kínokat találok. Borzadok, ha mult éjjelemre gondolok. Halld álmomat:

Magam valék véghetlen pusztaságon, messze láthatáromon hótakart csúcsok; előttem a véghetlen tenger, de minden néma és mozdulatlan, mintha a természet halva feküdnék körülöttem. A vidéken nincs egy fa, melynek ágai zöldelnének; körülöttem nincs egy virág, melynek színes kelyhén szemem megpihenhetne; maga a tenger mozdulatlan, s az égen nem látható egy felleg, mely szállongva véghetlenségének életet adna. A nap ragyogva halada sírja felé, de a nélkül, hogy sugárai meleget terjesztenének. Magányosan álltam ott e hallgató természet közepett; messze határai között nem vala egy lény, mely szívemhez szólna, nem egy tárgy, melyen örülheték, s végtelen vágy tölté el lelkemet.

Ekkor egy nem ismert lény képe lépe előmbe, vállait fényköntösbe takarta, arcain soha nem látott méltóság vala; de a nyájas tekintet, melyet rám függeszte, s a szelíd mosolygás ajkai körül, elűzék a félelmet, mely első pillanatban lelkemet a magas jövevény előtt eltölté, s bizalommal tekintek fel hozzá. Védangyalod vagyok - szóla ő - s jövék, hogy boldogítsalak! jer s kövess. - S felkeltem s követni akarám. De ő lágyan körülfoga karjaival, fölemelt s messze elvitt magával. Hegyeken s rónákon szálltunk át, túl pusztán s tengeren, míg végre leereszkedve ismét, földön valék, s az angyal rámtéve kezét, megszólíta: Tekints magad körül s örvendj életednek.

S körültekinték. Előttem a legszebb vidék állt, melyet szemeim valaha láttak. A magas hegylánc hótakart csúcsai láthatáromon, körülöttem ezernyi virágok harmattelt kelyheikkel meghajolva, mintha a föld anyakebléhez borulva, ki akarnák sírni gyönyörüket, a csalogányok

éneke sűrű lomb között, a véghetlen tenger, melynek ingadozó rónáján szemem majd távolban tévelygett, majd a partokon csillogva széttörő hullámmzaton gyönyörködött; minden egy nagy, dicső egészé egyesülve, körülvezve a magas ég kék boltozatától, áthangozva milliónyi teremtmények örömeinekétől, eltelve milliónyi virágok illatától: szívem feldobogott örömeiben e bájló csodák előtt.

De örömöm rövid vala, s midőn többször körültekintve, megszoktam e szépségeket, ismét vágy tölté lelkemet s elszomorodtam újra. S hát nem elégszel meg ennyi gyönyörrel? - szóla az angyal, észrevéve szomorúságomat. - Oh nem, - viszonzám elragadva fájdalomtól - a természet szépségei e szív véghetlen vágyait ki nem elégíthetik; oh mondd te, hatalmas lény, nekem: halhatatlan vagyok-e? Az angyal fájdalmasan tekintte rám s hallgatott.

- Még több gyönyört adandok - szóla végre nyájasan, s átfogva karjaival, ismét fölemelt magával. Fellegetek láttam messze alattam, s a legmagasabb havasok csúcsai eltűntek a mélység távolában, míg szédelegve ismét a földön állék. - A vidék, melyet most láttam, nem vala oly nagyszerű, de bájolóbb. Körülfogva járhatlan sziklaktól állt e kis viruló völgy, mintegy érző szíve a kővilágnak; a fák szebben zöldeltek, minden virág édesben illatozott e határok között, melyek bájkörét soha emberi láb nem tapodta, csendjét a csalogány énekénél s a patak csörgő szavánál soha egyéb hang fel nem zavará. - Minden, mit e völgyben látsz, - szóla az angyal - birtokod. S ím egy asszony álla előtttem, szép s bájoló, mint soha asszonyt nem láték, s midőn e szelíd arcok pirulásán gyönyörködének szemeim, nem láttak többé egyebet. Úgy rémlett, mintha régen ismertük, mintha más, szebb életben szíveink már szerették volna egymást, s szó nélkül keblemhez szorítva e kedves teremtményt, szívem nem ismert gyönyörnek érzetében emelkedett. S keblemhez szorítám ismét s ismét, s boldog valék. De szívemben újra felhangzott vágyaim rejtélyes szava, s gyönyöreim közepett újra elszomorodtam. Szerelmet adtam - szóla az angyal búsan rámteltekintve - s te mégis szomorodik. Ah! sóhajték fájdalmasan, e szívet földi asszony szerelme ki nem elégítheti; mondd, oh mondd nekem: halhatatlan vagyok-e? s az angyal szemében egy könny ragyogott, de ajkai hallgatának.

S még egyszer karjai közé fogott, s még egyszer messze sötétlett a föld magas reptünk alatt. Egy nagy rónára ereszkedénk, jobbomról s balomról táborok, előttök két ellenséges had különböző színű lobogókkal, hallgató gyűlölésben várva a csata pillanatát. S az angyal kardot ada kezembe, s a hadak egyikére mutatva szóla: - Menj e nép közé, mely legszentebb jogaiért csatázik, s élvezd léted legmagasb gyönyörét: küzdeni jó ügyért. S elmenék s a csapatok elébe álltam, hol a harsogó trombita szavára, csataénekének mennydörgő hangjai s a fegyverek villámai között viadalra indult a nagy embervész. Csatáztunk s győztünk, s én ott valék a bátrak első sorában, homlokomat babér köríté, s a nép áldva zengé nevemet. De szívem nem örült ennyi fénynek: belsejében a régi szó hangozék, s a győzelem között, mint mindenütt, vágy feszíté keblemet.

- S mégsem elégszel meg léteddel? - szólt az angyal, szomorúan rámfüggesztve tekintetét.

- Oh mondd: halhatatlan vagyok-e? kérdezém még egyszer remegő hangon, s az angyal egy könnyet ejtve szeméből, kiterjeszté szárnyait, s a magas légbe emelkedett. Én pedig szomorúan tovább menék az élet nehéz ösvényein, s minden öröm, mely lelkemhez közelíte, eltűnt nagy kételyem hideg érintése alatt. S így multak napjaim. Láttam a természetet derűlten s vészek között, láttam az embereket nyugodtan s küzködve, száz alkonyt száz hajnal után, ezer emelkedő s lesüllyedett emberszívet; egész életem szomorú s örömteli napjaival vonula át lelkemen, s közönyösen nézém futásukat, csak e nagy kérdésnek súlyát hordva szívemen. Boldogtalan valék, de nyugodt.

Ekkor egy ismert hang szólala fel mögöttem, gyenge s szelíd, mint az estfuvalom, ha a lombon átsóhajt; de szívem borzadt hallásán. - Betty szava vala. Visszafordultam. Képe halaványan emelkedék előttem, elváltozott arcvonásaira a halál végvonaglásaival rányomá nehéz kínoknak bélyegét, kidúlt szemei rémletesen meredtek felém, hosszú hajáról iszapos víz patakzott, s fehér keble eltakarva homokkal, nem emelkedék többé. - Lám, - így szóla gyenge hangon a tünemény - ez a te műved; szerettelek s te megöltél. Jaj neked gyilkos, halhatatlan vagy! - Szívemet soha nem érzett rémülés tölté el.

Eltakartam szememet, de a rém előttem állt. Halaványan, széttépett kebellet feküdt ott a folyó iszapos partja mellett, s a tenger emelkedő dagálya nem takarhatá el a szörnyet, a folyó minden vize nem moshatá le véres foltjait, s szívemben tovább hangzott az irtóztató szó: gyilkos, halhatatlan vagy.

Futottam kétségbeesve, mintha magamat kerülném; völgyekbe, melyeket emberi szem nem látott, bércekre, hol soha léptek nem hangozának; lábaim alatt omló lavinák dörgése, körülöttem a prédakereső sas károgása, de hasztalan; a halvány vádoló utánam jött, s a szörnyű szó el nem hallgatott soha. Halhatatlan vagy! zenge a föld mélyéből s az ég kék magasságáról, fenn a tetőkön s völgyek sötétiben, s mindig s mindenütt egy szörnyű szó, mely nagy átokként tovább űze ösvényeimen, míg kétségbeesve hideg verítékkal homlokomon végre fölébredék.

Lám barátom, ez nyugalmam. Egy szó, egy gondolat, egy álom felveri lelkem csendjét; a bűnösnek nincs nyughelye e világon! Oh ha ez nem volna, ha sértve éltem küzködései között, vérző szívvel, de önszemrehányás nélkül emelhetém tiszta kezemet az ég felé, vagy ha még egyszer leborulhatnék az angyali lény előtt, kit szerelmeért halálig üldöztem, s megnyerném bocsánatát: akkor, akkor talán megnyugodnék e szív; - de így - oh szánj barátom!

Április 20-án.

Tegnap óta a kolostor majorjában lakom; az utolsó hét alatt bajom súlyosodott, s mivel orvosom ezt az éles hegylevegőnek tulajdonítá, az ő s generálisunk kérésére ide hurcolkodtam. Életem felől aggódnak. Oh barátom, ha tudnád, mi vala az élet nekem? De miért ne teljesíttem volna kívánságukat? oly jószívűen kérenek, oly örömmel hallák megegyezésemet; ők azt hiszik, hogy hasznomra voltak, s miért rontanám csalódásukat, miért taszítanám el magamtól a kezet, mely barátilag támaszul ajánlkozik? hisz oly ritkán hálálhatjuk meg azon kevés jótéteményeket is, melyeket találunk; köszönjük meg legalább azáltal, hogy azt, mi szeretve nyújtott, ha haszontalannak látszanék is, nyájasan elfogadjuk.

Új lakásom szerény s egyszerű. Talán még emlékszel a házra; midőn a mult őszkor velem ide jövé, megálltunk küszöbén. A kápolnában, mely mellette áll, éppen délre harangoztak, s a karthausi, ki itt a kolostornak sáfárkodik, imádkozva ment fel s alá a fák alatt. Ha most jönnél, a küszöbön én lépnék elédbe, s ha velem körülszomszédok e határon, talán elhinnéd, hogy városaitokon kívül is vannak helyek, hol élni lehet. Itt legalább fák vannak, tiszta ég, messze kilátás, láthatárunkban a bércek sötét fenyvesei feketélnek, előttem a zöld völgyben szétszórt egyes házak között nyájak legelnek; itt jól érzem magamat.

Midőn a kolostorból elmenék, generálisunk, ki mindig atyailag érzett irántam, megáldva mondá, hogy itt lenn bizonyára meg fogok gyógyulni. Lenn - - oh igaza van, lenn, hat lábbal mélyebben, s a kebel fölött egy kevés föld; mily szív nem gyógyulna meg így!

Április 22-én.

A nap lealkonyodott; bérceink fölött elhaló színekkel piros fellegek lejtenek körül, s ablakom előtt a fák lombja között halk suttogás hallatszik; körülöttem nyugodt s hallgat minden; csak a malom, melynek fáradhatlan kereke dolgozva körülforog, s kápolnánkon az estharang töltik el a hallgató vidéket hangjaikkal.

Oh boldog, kinek ily derült alkony jutott az élet nehéz napja után, boldog, kinek lelki csendjét, mint e vidéket, csak munka s imádság tölti el hangjaival!

Április 24-én.

A szívnek szeretni kell; nincs ki e szükségnek ellentállhatna. Mint a folyondár, bár százszor letépve támaszáról, új hajtásaival ismét felfonja magát, s habár ágai ismét levágnának, míg gyökerében élet marad, ragaszkodni meg nem szűnik: úgy a szív, alig gyógyulva, új erővel ölelkezik valamihez; hisz természete, hogy csak mást körülfogva emelkedhetik; miként bírhatná terhét magányosan?

Nem tudom, szoltam-e már Justus orvosunkról; mintegy hatvan esztendő férfi, nyájas, de tiszteletre készítő vonásokkal. A piros arc, melynek nyugalma néha legfeljebb egy nyájas mosolygás váltja fel, a szelíd s mégis átható szem, mely ősz szemöldjei alól elevenen s ifjan sugárzik elődbe, a fejrő haj, mely visszasimítva e magas kiálló homlokot még inkább kitünteti, magas termete, melyet annyi évnek terhe még le nem hajthata, szóval egész valója bizalommal tölti szívedet a férfi iránt, s ha csak egyszer láttad volna, nem bámulnál, hogy szeretetemet megnyeré. Betegségem alatt ő ápola; most, mióta itt lenn lakom, naponként órákat tölt velem, s kívüled soha ember iránt ennyi bizalmat nem érezek. Társasága szükségessé vált szívemnek.

Minap, együtt töltve az estvét, beszéd között, nem tudom mi belső szükség által kényszerítve, elmondám neki egész történetemet; ő nyugodtan végighallgatott, s vigasztalás helyett elbeszélé önszenvedéseit. Barátom, mi megszégyenülve állék előtte! A sors őt sem ringatá nyájasabb karokkal, mint engemet. Nagyobb kört várva munkásságának, szerencsétlen viszonyok s emberi kajánság őt, ki tudománya által joggal fényt s dicsőséget remélhetett, még ifjúkorában e hegyek közé vetették. A halál, mely egyenkint egy kedves nőtől s három gyermekétől fosztá meg már érettebb korában, feldúlta a szerény boldogságot is, melyet hosszú fáradtsággal végre kivíva magának. Túrva szegénységet mint ifjú, elhagyottságot közeli agg korában, e férfi ismeri emberi létünk keserűségét: s ím, ő nyugodt, ajkai mosolygának; s habár a haj bánatában jókorabb fehéredett, e hótakaró alatt a szív még teljes nyarában áll s melegen megnyílik mindenkinek. S miért? mert másoknak élt, mert meghatva hivatásának szentsége által, e léleknek magasabb célja vala, mint önboldogítása; mert hasznosnak, szükségesnek érzé magát. Ez ajkaknak vigasztalni kelle, s elfelejtenek panaszkodni; e szemek mások sebeit vizsgálák, miként sírhattak volna; e lélek egész erejével mások javáról gondoskodott, miként nem felejtette volna önbaját. Ő dolgozott, s a munkának bére nyugalom.

S én? oh barátom, mennyivel inkább társalkodom e férfival, annyival inkább gyanítom, hogy e szív annyi keserv után is, melyet a sors rávetett, talán kiépülhetett volna, ha felejtkezve önmagáról, csak egy tárgy vagy lényért dobog vala igaz szeretetben, hacsak valaminek fel tudta volna áldozni magát. De lehet-e annak emelkedni, ki, mint a hernyó befonva önszötte sírjába, önössége szűk körén áttörni nem tud?

Április 27-én.

Mi nyugalunk, hogy oly nehezen keresve, oly kevés feldúlhatja ismét? - Ma künn sétálva, egy napszámmal találkoztam, kinek képvonásai Arandra emlékeztetének. Arca barnább s férfiasabb vala, mint mikor Armandot utolszor láttam, de szeme, midőn tekintetemmel találkozott, s arcának egész kifejezése reá intének. Először s talán utolszor találkoztunk életünkben, s fáradtan letéve fejszéjét e munkás, családja körében hihetőkép régen elfeledé e halvány arcot, s ím, én dobogó szívvel járok fel s alá s lelkem előtt száz fájdalmas emlék emelkedik. - Oh, hogy a szív nem tudja mélyebbre temetni emlékeit, s hogy ily gyenge érintés feltakarhatja rejtett bánatát!

Május 1-én.

A lég hideg, de naptárainkban az első május áll, s a pásztorok, nem figyelve az időre, furulyaszó mellett vígan táncolnak a nagy fa körül, melyet szalagokkal s koszorúkkal ékesítve, tegnap közel e házhoz felállítottak. Ha más nap volna, mindenki kedvetlenül járna nyája után s fáznék, de május elsején eldödes századok óta a tavasz kezdetét ünnepelték, s az unoka vígan követi példájokat, bármennyi felleg boruljon is egén. Az előítélet ím magát a napot s meleg sugárait kipótolhatja, lehet-e hát jobbat kívánni nemünknek, minthogy azon kevés boldogító csalódás, melyet magának alkotni tudott, soha meg ne szűnjék? Én csak távolról nézhetem a vigadókat, orvosom eltiltá a kijárást, s bár néha kedvem ellen, vakon engedelmeskedem parancsainak; mi másképp lehetne meghálálnom ennyi barátságot?

Oh ha körültekintek, s látom a nyájas gondoskodást, mely életet körülfogá, ez orvost, ki pár hónapig ismerve, barátommá vált, ez öreg karthausit, kivel lakásomat osztom, s ki annyi örömmel teljesíti legkisebb kívánságomat; s ha visszanézek a multra, s eszembe jut, mit te értem tévél, s anyám, s öreg Jánosom, s annyian, kiket alig tudnék megnevezni, s ha meggondolom, miként ítélték az emberekről ennyi szép tapasztalás után - pirulhatnék.

S nem hasonlóan igazságtalan-e az embereknek többsége? Hol van mindazok között, kik legkeményebben ítélnék nemünkről, ki életében nem talált volna több valóban jó szívet; s mégis nem mondjuk-e el megvetésünket az egész emberiség fölött, mihelyt csak egyszer csalódtunk? - nem felejtjük-e egy szomorú tapasztalásnak emléke előtt mindazon szépeket, melyeket éltünkben találtunk, bezárva szemünket minden előtt, mi a multban vagy jelenben ellenkezőt bizonyítana, szentnek, ellenmondhatatlannak tartva szomorú meggyőződésünket; mintha a társaság csak egy percre is fennállhatna, ha az emberek oly semmirevalók volnának, mint gondoljuk; mintha nem lenne ezerte jobb, csatlakozni egész életen át, mint elkülönözve állni e nagy világ közepett. Szomorú vakság! s hát nem elég szenvedéseket találunk életünkben, s ciliciumként bizodalatlansággal kell-e körülfogni kebleinket, hogy még az is fájjon, ha valaki karjai közé szorít?!

Május 13-án.

Mi a szabadság annak, ki nem ismerne láncokat? mi a vagyon, ha élelet között nőttünk fel? mi a bájoló természet, ha szabadon élvezhetjük szépségeit? oh de kérdezd a szolgát, a koldust, a beteget, ki hetekig szobájába zárva tartatott és ők meg fogják mondani! Csak amit nélkülözünk, annak ismerjük egész becsét, csak a hiányból, melyet veszte maga után hagyott, mérhetjük meg szerencsénket.

Mintegy tizennégy napot tölték szobámban, s ma először mentem ki. Nem írhatom le érzeményeimet. Körülöttem hegytetők, egymás fölött emelkedve meredeken, rendetlenül, egy világromlás emlékei; lábaim alatt a völgy messze elszórt házaival s szántóföldeivel, képe az embernek, ki e bércekhez építé lakását, mintha támaszkodni akarna hozzájuk; ott állandóság, itt pillanatnyi életünk, mely szüntelen lesz s enyészik; ott örökké változhatatlan szikla-meredek, itt viruló s ismét fonnyadni ítélt mezők; ott nyugalom örökre, itt munkásemberek mozgása, s mind e fölött a tiszta ég kék boltozatával összetartva az egészet, mint egy nagy szív, mely ezer különböző érzeményt zár magába. S mennyi élet e nagy nyugalomban, mennyi szó e csend között; mi meleg tavaszi fuvalom, mennyi virág, mely mióta a tereken körül nem jártam, megnyílt, mintha a természet meg akart volna lepni, mintha egyszerre elémbé lépve egész ifjú szépségében, egy tekintettel ki akarná pótolni szenvedéseimet. Oh, miért nem ültél mellettem, te egy barátom, hogy kedves arcodnak örömen kettőzve élvezhettem volna boldogságomat, hogy elmondhattam volna, mi keblemet tölté! Mint a rózsa szélvész alatt csak hajlong, de a nap forró sugáraiban elfonnyad: úgy az emberi szív nagy fájdalmat könnyebben eltűr, mint nagy gyönyört, melyet nem oszthat senkivel; s én olyannyira elszoktam az örömtől!

De vajjon azt, mi keblemet tölté, ki lehet-e mondani? E gazdag nyelvkincsben, melyben minden mesterség külön szavakat bír, s a legkisebb szerszámnak vagy készítése különbségének megvan külön neve, legszebb érzelmeinknek nincsen kifejezése. S lám mégis le nem írható vágy tölti lelkemet utánad, s mindazon érzelmek között, melyekkel e tavaszi bájkör lelkemet eltölti, a legerősebb mégis az: hogy magam vagyok. Vannak órák, hol e szívet véghetlen nyugtalanság ragadja meg, béke nélkül járok fel s alá szobámban, kimegyek a szabadba, futok egy helyről a másikra, a nélkül, hogy valahol jobban érzénem magamat; lelkemet véghetlen vágyódás tölti el, esdeklek s nem tudom miért, elkívánczozom s nem tudom hová; a ház, a vidék, az egész természet szűk nekem, s mégis nem a halál az, mit fohászaim hívnak. Miért dobogsz úgy, boldogtalan szív? nem követém-e vakon, mint a hajós mágnesűjét, minden mozdulatodat, minden eltéréseidet; hajóm széttörődött - miért ingadozol még, minek mutatsz most is szüntelen az egy ismeretlen pont felé? hisz mi nem haladhatunk tovább!

Május 23-án.

Álmatlan éjt töltöttem, s mihelyt a nap felkelt, elhagytam a házat, melynek falai közt elnyomatva érzem magamat. Fáradt valék s egy fa alá vetve magamat, céltalan ábrándozásnak engedém át lelkemet. A táj nyugodt vala, az egen könnyű fellegek vonulának a láthatár felé. S nem ilyen-e életünk, gondolám magamban, a fellegeket követve szememmel; körülhánnyva, feldúlva a leggyengébb fuvalomtól, ragyogva egy percig a nap sugáriban, s ismét sötétben; nem változik-e végzetünk, mint e fellegek? s az egésznek tartalma egy pár csepp, mely ha leharmatolt, mindennek vége van!

Rég nem valék oly szomorú, oly levert, mint e reggel, s a nagyszerű vidék, melynek szépségein máskor örvesteni szoktam, s mindazon fény, melyet a tavaszi nap fölötté elöntött, csak növelé szomorúságomat; kétszerte elhagyottnak érzém magamat ennyi virágkozás között, ily derült napnak sugáriban.

Midőn így, elégedetlen a világgal s önmagammal, körültekinték, szemem egy pásztorra esett, ki közelemben kis nyáját legelteté. Előbb nem vevém észre, most reá fordítám figyelmemet. Agg vala, redős homloka körül fehéren függött le ritka haja, vállai az évek terhe alatt meghajoltak; szomorúnak látszott, majd nyájára nézett, majd közönyös tekintetet vetve a környező tájra, úgy látszott, mintha halavány arcáról az öröm rég elköltözött volna táborával; s szinte nyugodtabbnak érzém magamat a gondolatban, hogy legalább nem magam bánkódom

e szép tavaszi nap alatt. Vannak mások is, így vigasztalám magamat, kiket e vidék szépsége és a tavasz minden virágozása s illatja fel nem vidíthatnak. S midőn így elmélkedtem magamban s már szólani akartam, egy asszonyt láték, ki az agghoz közelge. Vele két gyermeke jött, az egyiket vezeté, a másik karjai között pihent. Szép, mosolygó kisdedek, piros, egészséges képekkel. A nagyobbik gyermek odahagyva anyját, előre futott az öregnek karjai közé, a másik odatartva anyja által, kisded kezeivel simítá arcait. Szép vala e látmány, a deli asszony büszke örömmel tekintve gyermekeire, ez ősz haj, vegyülve a gyermekek arany fürtjeivel, az agg kebel körülfogva annyi szeretettel! Oh, de ki írhatná le a változást, mely az elébb oly szomorúaknak látszott vonásokon egy pillanat alatt történt, e nyájas mosolygást az aggnak ajkai körül, a sugárzó szemet s mindazon véghetetlen boldogságot, mely minden mozdulatában mutatkozott. Oh, ha láttad volna e tekintetet, mellyel fel az éghez néze, midőn kisebbik unokája, kit ölében tartott, majd ezüst fürtjeivel játszva, majd körülfogva nyakát, nagyapjának nevezé; s hallottad volna örömkialtásait, midőn a másik majd virágokat hozva, majd hátulról befogva szemét, s ismét elugorva, ha karjaival feléje nyúlt, ezer ártatlan csintalanságait üzé, s mint tapsolt az öreg vígságában, s mint zajgott a gyermekekkel: oh akkor szemeidet is könny töltötte volna. S hát ez az, mi boldogít! így gondoltam végre, nem a nap ragyogó sugárai, nem a tavasz illatos virágzása, szerelem kell a kebelnek; egy gyermek kicsi kezei leemelhetik életed terhét kebledről, játékaik között elfelejtheted hatvan évnek gondjait. Mélyen meghatva tértem vissza házamba. Oh most tudom, mi után vágyódik e szív.

Május 28-án.

Különös dolog, valahányszor ez emberrel találkozom, mindig Armand képe emelkedik lelkem előtt. Minap, hogy a dombról, hol az aggot s a gyermekeket láttam, lemenék, éppen szemközt jöttem vele; tegnap kápolnánkban volt, s ma ismét a ház előtt találtam. Különös véletlen mindig összevezet, s valahányszor találkozunk, szívemben e fájdalmas emlék támad fel. Százszor mondom magamnak, hogy csalódom; e férfinak elbarnult arcain, melyeknek férfias kifejezését egy mély sebhely még inkább növeli, körülményeiben s a foglalatosságokban, melyek között őt közönségesen találom, mi van, mi Armandra emlékeztethetne? s mégis, mihelyt ismét összejövök vele, emléke újra feltámad, s néha úgy látszik, mintha ő is megzavarodnék, ha szemeink találkoznak. - Szerencsétlen természete szívünknek, hogy felejtetni nem tudunk, s bárhová fussunk emlékeink elől, minden körben valamit találunk, mi a multat visszahívja lelkeinkbe; s hát nem lehet-e soha, sehol nyugodnunk e világon?

Június 3-án.

Oh nem csalódtam! az, mi e lelket nyugalmaiból felveré, valahányszor ez idegennel találkozám, az nem vala álom; nem hasztalan dobogott a szív, ha ez elbarnult arcvonásokat látám! Armand itt van, karjaim közé szorítottam! keblem érezé szíve dobbanásait, kezem remegő kezének meleg szorítását, e szem látta ismét e kedves arcot, s rajta évek változásával azt, mit annyi évek meghagyának, szeretetét! Képzelheted-e boldogságomat? vagy van-e szó, mely ezt leírhatná? Oh barátom, ez életben, hol fájdalmainknak annyi szó akad, hol félig gyermekek, már a keservben szónokokká válunk, alig tanulunk dadogni, ha öröm tölti lelkeinket, oly kevés a gyakorlatunk e nyelvben.

Szívesen leírnám viszontlátásunk egész történetét: hol s mennyiszor találkoztunk, miként levék napról-napra nyugtalanabb, ha látám és sejdíteni kezdém, hogy találkozásunk nem puszta véletlen szüleménye, s miként mentem végre tegnapelőtt az erdőbe, hol, midőn Justus, ki az egész titkot tudta s velem Armandról beszélgetett, kérdezé: vajjon megbocsátanék-e

neki? s én mondtam, hogy boldognak érzénem magamat, ha keblemhez szoríthatnám - egyszerre ő állt előttem, s feljajdulva örömben, karjai közé vettem magamat. Szívesen elmondanék mindent, a sejdítés bizonytalan gyönyörétől a nagy örömkönnyig, mellyel Armand karjai közé rohantam - nem tehetem! Vagy ha a napsugár, mely oly hosszú úton át jut földünkre, a virágzó tájon elfutott, vajjon mi mást mondatsz felőle, minthogy ragyogott s melegített? s nem ilyen-e minden boldog pillanata életünknek? Érezzük bájteli hatalmát, szívünk dobog, a szem könnyekbe lábad, kezeink remegnek, de a boldogság, mely kebledet eltölti, eltakarta emlékeidet. Vannak pillanatok, melyekben az egész álomnak látszik; ha Armandot látom, őt, kit oly régen, oly örökre vesztve gondolék, s itt és így, s önkeblemben tekintve, érzem a boldogságot, mely minden rejtekét eltölti, szinte nem hihetem, hogy mindez való lehet. Oh, hát mily kincs a szeretet, hogy eltűnve évekig, elvetve, lábbal tapodva, ha végre feltaláljuk ismét, mint a gyémánt, mely elszórva sárral takartatott, nem vesztett egy színt tiszta ragyogásából!

Armand nagyon megváltozott, miként arcvonásai, lelkülete is szilárd férfiasságot nyert ez évek alatt, s ki az ifjú korlátlan vágyait ismeré, s az elkeseredést, mellyel érték küzdött, s most látja a férfiút, ki magában megnyugodva bizonyos célt választott munkásságának, s rendíthetetlen akarattal halad feléje: az alig hiheti, hogy azon egy ember előtt áll. Nehéz napok vonultak e léten át, s kit az élet vészei le nem dönthetnének, mint a tölgy vészek közt, megrázó érintésük alatt csak hamarabb fejlődik.

Te Armandot alig ismered, s azért nem foglak fárasztani történetének hosszú elmondásával; de ha azokra, miket felőle vagy szavaimból vagy e lapokból tudsz, visszaemlékezel s meggondolod, hogy e büszke lélek egy évnél tovább túrva mindent, mit szívtelen előljáró által túrhatunk, urának naponként változó szeszélyét, hideg, parancsoló szavát, egyszóval mindazon kicsiny s nagy megalázásokat, melyek a férfikebelnek mindennél kínosabbak, végre, mert egyszer indulatában Dufeyt sérté, hivatalával élteinek reményétől fosztatott meg: képzelheted szenvedéseit. Élete fel vala dűlve; de e lelkület egyike azoknak, melyeket a sors, bármi erősek legyenek csapásai, nem dönthet le; s Armand eddigi terveit teljesíthetlenné látva, új pályára lépett. Elment Algírba, más mezőn az egyért küzdelem kívánva, mire vágyódó keblének szüksége vala, jobbában bízva s rendíthetetlen szívében, mely, mint hivé, végre kivívandja a babért. A végzet másképp rendelé, s már a második csata után nehéz sebei ez ifjú testet fegyverviselésre örökre tehetlenné tévék. Le kelle mondania e reményről is.

- S lemondék - így szóla, még egyszer nehezen felsóhajtva rég mult keservének emléke alatt. - Földi pályám meggyőződéseim szerint be vala végezve, nem vala hátra más, mint a halál. S ím ez azon pillanat, melyben boldogságom kezdődik; megszűntem küzdelem, sorsomnak engedve át jövőmet, s ez jobban gondoskodott felőlem. Nehéz sebemmel a legközelebbi francia kolonista házába vitetve, e család körében érezém először valóban a jóemberek közelítését. Ismered egykori nézetemet az emberekről, itt látám, mennyire csalódtam. Felvétetve mint idegen, ápolva annyi szívességgel, annyi önmegtagadással, a nélkül, hogy valaha tőlem jutalmat várhatának, itt meggyőződtem, hogy valóban jó emberek is vannak e világon; s e meggyőződés ezerte több örömmel tölté szívemet, mint maga az, hogy kiüdültem, s habár katonaságra, legalább munkára nem alkalmatlan, állék ismét az életben.

Jóltevőmnék munkatársa levék. Elején csak kötelességérzetből dolgoztam, s háladatosságom bebizonyítása vala munkám egyetlen célja, de később, midőn karjaim hozzászórtak az ásóhoz, s érzem napi munkámnak napi bérét, álmodat, s látám elvetett magomnak kalászeit, s az olajfákat zöldebben, ha megöntözém, s barmainkat inkább tenyésztve, mert ápolám, s láték mindent zölden s virágzón munkám után, s mindenfelől valamit, minek magvát én hintettem el vagy tenyésztését fáradság magam eszközöltem, s e nagy anyai természetet, mely a legkisebb

gondnak hálásan megadja jutalmát: mindinkább nevedő örömmel teljesítem foglalatosságaimat, s mikor első termésünket behordottuk, már megelégedve tekinték magam körül; hasznosnak érzem magamat, érzem, hogy valamit tettem, s szívem emelkedett e gondolatnál. S midőn végre gazdám, ki észrevevé szorgalmamat s a gyarapodást, mely munkámat követé, megszeretett, egyetlen leányát nőmül adá, s Eliset, kit találkozásunk első pillanatától szeretni kezdék, keblemhez szorítám: azon boldogító érzemény tölté lelkemet, hogy a földön többé semmi sincs, mit kívánnék.

Mély részvéttel hallgatám történetét; ő észrevevé, s kezemet szorítva, folytatá: - Oh barátom, én boldog vagyok. Majdnem négy év mult e pillanattól, s ím, semmi sem változott szerencsés helyzetemben. Elhagytuk Algírt, melynek éghajlata ipamnak egészségtelen vala, de itt, e hidegebb hazában s kényelmesebb lakunkban, mint ott a kolonista veszélyes fáradozásai között, e szív egyenlőn boldog maradt; s ha az ég megtartja e kezek erejét s a nyájas kisdedeket, kiket Elise karjaim közé fektetett, nem cserélek senkivel e világon!

- Az ég adja, - szólék meghatva - hogy e boldogság ne változzék soha, s még inkább, hogy ne változzék soha a szív, mely magát általa kielégítve érezi.

- Ne félj, - viszonzá nyugodtan Armand - a sors megedzé e szívet feltételeiben, s ki az áldást, melyet kegyes végzete reá árasztá, oly tökéletesen élvezé, mint én, azt nem bántják vágyai többé. S nem teljesültek-e hát gyermekábrándjaim? azon ideál, melyet jövőmnek képzelék, nem valósult-e? Kettő után sóvárgott e szív. - Szabadságot akarék és azt kívántam, hogy éltem ne legyen haszontalan; s nem vagyok-e hát szabad? én, ki e két kezem, munkájával keresem élelmemet, s nem várva kegyelmet, nem függve emberi kénytől, míg a nap leküldi meleg sugárzatát, s e kegyes anyai föld megtermi kalászaikat, nyugodtan tekinthetek magam körül; s nem vagyok-e hát hasznos, szükséges? kinek munkája családomat tartja, s annyi kedves lénynek nyugalmat, örömekeket, élelmet szerez; ki kertemben száz fánál mondhatom: ezt én ültetém; ki zöldelő vetéseim mellett büszkén kérkedem: ez nem zöldelne így, ha más munkálná földjét. - Oh barátom, én megelégszem, s hidd el, a világon nincs semmi, mi lelkemet vágyakkal tölténé. - A világon - s hát nem ismerem-e ezen nagy színjátékot, mely annak neveztetik? Tekints körül, s hol látod csak legkisebb nyomát a valónak? Amerre fordulsz, barátok állanak elédbe, - hogy szinte egy második szívért kérhetnéd Istenedet ennyi szeretet viszonzására; s ha kell, sőt ha nem kell is - hacsak a szobából kilépsz, hol van egy lélek, mely melletted felszólal, sőt ne kételkednék, ha mások rágalmozásokkal fertőztetik nevedet? S mindazon magasztalt lángész, ki mint a légy mocsok fölött dong s emelkedik, s e kis napok nagy férfiai, e hősök, hol veszély nincs, e nemeslelkű népbarátok, hol a nemeslelkűség mibe sem kerül, s a mulatságok legolcsóbbika, nem töltik-e undorodással lelkedet? Oh barátom, ki kívánczozhatnék vissza ily körbe? Isten tisztának alkotá emberét, de nem olyannak, hogy be nem fertőztethetnék; az erény mestersége távol maradni minden szennyes érintéstől; boldog, ki mint én, a természet anyai karjai közé vonulhatott. Kevesekhez hatnak szavaim, de e kevés megérti; keveseket fognak körül karjaim, de szíveik értem dobognak; kevesekért élek, de ők boldogok. Vannak lények, kiknek magasabb feladás jutott, de a boldogok, hidd el azok, kiknek ily szűk kör adatott.

Felkeltünk a fák alól, hol ültünk, s hazafelé indultunk, midőn ugyanazon nő, kit minap a pásztorral láttam, gyermekeivel felénk közelgett. A gyermekek zajogva körülfogák apjokat, s ő felemelve karjai közé vevé őket. - Oh barátom - szóla végre egy tekintetet vetve rám, melyben boldogság sugárzott - s hát lehetnek-e kívánataim e mosolygó gyermekek karjai között, hol, ha a multa tekintek, lelkem előtt annak szerelme áll, ki nekem e gyönyört adá, ha a jövőre, a boldogító meggyőződés, hogy éltemnek mindig egy magas célja maradand.

Június 9-én.

Van-e valami oly balgatag, mint az ember? Ha az ég fellegekbe borul s földjére eső patakzik, a gazda örvend, s aranynak mondja a vizet, mely mezejére leomlik; képzetében már nőni látja vetéseit, fülében a kasza kedves hangja cseng, s a nagy csűr felnyitja tág kévekerített kapuit, hogy szinte sírhatnék előre látott örömében; ha az eső megszűnt, az égen nap ragyog s a mező illatot lehel a dél sugárai alatt, a balgatag hallgat; s vajjon e meleg sugár nem hoz-e éppen úgy áldást reá, mint a fellegek? s nem köszönhet-e többet azon sok meleg napoknak, melyek alatt kalászhai megértek, mint azon keveseknek, melyekben eső termékenyíté, s melyek, ha sokszor visszatérnének, vetéseit földre nyomnák: s nem éppen oly balgaság-e mondani, hogy csak szenvedések jobbítanak, s elfelejteni mindazon szíveket, melyek fölött nagy bánat terhe alatt földhöz sülyedtek, s melyeket többé más fel nem emelhet, mint egy derült örömsugár? S ha vannak szívek, melyeknek, mint gyöngycsigának, csak fájdalom kell, hogy kincseket teremjenek; s ha vannak, melyeket a szerencse, mint a dél forró sugárai egyes virágokat, elront: hány százezret nem nyomott el fájdalom a nélkül, hogy nemesítené, hány százezer hajtana virágokat, ha meleg sugár vonulna át színén!

Miként nem változott meg Armand! Ha a kis házhoz közelítek, melyben családjával lakik, s látom a szerény fedelet, alig kinyúlva bekerítő hársai közül s a ház körül a kis gyümölcsöst, s mellette a szűk mezőt, melynek termékeiből e család él, s meggondolom, hogy azon megelégedett arcú munkás, ki ott mezejét műveli, a venyigéket falához köti, vagy egy fa alatt pihenve nyugodt örömben gyermekeivel játszik: ugyanazon ember, kinek egykor a világ kelle, hogy reményeinek helyt találjon, ki annyi nagyért s magasért fáradott, s most e szűk körben oly boldog lehet; kinek egy agg hálája, egy nő szerető kézszorítása, s a két gyermeknek mosolygó arcai a világ dicsőségét kipótolták: nem kell-e bámulnom? S vajjon e csodákat nem szeretet művelte-e, azon szeretet, melynek meleg érintése alatt, mint láng között minden anyag, minden szív végre meglágyul; azon szerencse, melyet csak szeretve élvezhetünk, de melynek tapasztalás vagy keserűség sohasem állhat ellent? Oh mi tisztán tükrözik az ég a legsötétebb tenger fölött, ha néhány csendes óra elsimítja habjait.

De vajjon e szerencse, melyet Armand élvez, s melynek meleg érintése alatt ez annyit sértett szív, mint az ágtörött fa nyári napok melegében, újra kiépült, oly elérhetetlen-e? vajjon e szeretet, mely annyira boldogít, nem ajánlkozott-e másoknak is éltök ösvényein? vajjon, ha munkásságát ily körre szorítja, nem jutalmazza-e virágzás mindenkinek fáradozásait? - s ki oka hát, ha szenvedünk?

Oh, vannak boldogok a világon! Ha városaink szegényebb részén, vagy az ország földművelő tartományain végigmegyünk, s a sötét házakat s a szalmafedelű kunyhókat, melyeket a szükség millióknak kényelmetlen lakásul adott, látva, eszünkbe jut, hogy azok között járunk, kiknek az életből csak fáradságai jutottak; ha átgondolva létünk kényelmeit, éltünket összehasonlítjuk a munkás napjaival, s szinte pirulunk, hogy azok közé tartozunk mi is, kikért ők annyit, s kik értök oly keveset tesznek: akkor nem gyanítjuk, mennyi boldogság rejtőzik e falak színtelen borítéka alatt. Mi gazdagok nem ismerjük a szegénynek örömeit. Felnevelve önösségében, fáradva éledelet után, mely alig elérve, undorodással tölt; küzködve célokért, melyek nagyobbak, minthogy a szív, ha eléri is, magát általok boldognak érezné: mi nem tudjuk, mily szelíd láncokkal köti a szegénység egymáshoz az emberi szíveket, mi közel állnak azok, kiket a szükség naponként egymáshoz vezet. Mi nem képzelhetjük, mennyi vigasztalást, mi véghetlen örömeket áraszt el lelkeik fölött az egy szerelem, mely nemcsak hegyeket tesz által, mint a hit, hanem az emberi szívről leemeli a bánat nehéz terhét is. Felemelve az emberi lét legmagasb fokára, mint vándor a bérceken, szánakozással nézünk az

aljas völgyekre. Láttuk a hegyláncot, mely láthatárunkat kéken elkeríti, s a messze terjedő völgyet ezüst folyójával, s várost s falut, s egyes lakokat elszórva a mezőn; mi szemünk előtt áll, százezreknek birtoka, s e nagyszerű kép ki nem elégíti vágyteli szívünket. Oh ti szegények, - így gondolkozunk magunkban - mi kegyetlenül játszék veletek a végzet. Lenézek körötökre s ím szemeim könnyekbe lábadnak; e házak, melyeket évek fáradozása után fölépíttetek, egy pont a völgyben; a mező, melynél egyéb birtokotok nincs, s melynek művelésében éltetek elfogy, egy tenyérnyi zöld folt; e völgy maga, melyből bölcsőtöktől sírotokig túlhaladni nem fogtok, melynél tovább a bércek még tekinteni sem engednek, egy kis üreg a nagy világon, s így foly éltetek, mint a féregé, mely ha napja leáldozott, halottan leesik leveléről, a nélkül, hogy csak sejtítette volna e világ fenséges roppantságát. - Oh, de tudod-e te, ki fenn a bérceken állsz, e kis házakban mennyi szív dobog? megszámlolhatod-e a kalászatokat, melyeket e tenyérnyi nagyságú mezőn, s az emlékeket, melyek e keskeny völgy határai között megférnek? Szállj le magasságodról, melyen szemednek határtalan kilátás, de a szívnek semmi sem jutott, mit körülfoghatnál; jer a völgybe s nézz itt körül, s ha majd látod, hogy e nagy láthatáron, melyet szemeid felülről körülfogának, egy darab föld nincs, mely nem teremne valamit; ha látod, mennyi öröm fejledezik e körben, melyre megvetéssel tekintél; ha a korlátozott láthatár túlvágyó tekintetedet fel az éghez vezette: valld meg, hogy csak önbüszkeséged, mely veled elfelejteté, hogy kis szívednek boldogságára szűk határ kell, okozá szenvedéseidet.

Június 15-én.

Mi csodálatos az ember! Nyugalom után vágyódva léptem e kolostor falai közé - s ím épp e külső nyugalom, e munkátlan csend, melyet magam körül látok, most véghetlen nyugtalansággal tölti lelkemet; oly haszontalannak, oly fölöslegesnek érzem magamat e világon. Ha körültekintek s a munkást látom, ki földjét homloka izzadságában termékenyíti, s látom az ágak között a madarat, nehezen rakott fészkéhez messzünnen hordva kisdédjeinek eledelét; s a pókot, mely ablakom előtt fel s alá jár szüntelen, nagyítva vagy kiegészítve hálóját; s a hová csak fordulok, e nagy természet színén mindenütt egy működő teremtményt: szívemben önkénytelen a gondolat támad: hát te mit tevék életedben? s az egész múlt nagy szemrehányásként emelkedik lelkem előtt.

Mi vala életem egy hosszú küzködésnél egyéb? Elején önös boldogságért, később, miután erről le kelle mondanom, azért, hogy felejtve a múltat, vigasztalást találjak. Körülutazva a világot, s bejárva fővárosunk termeit, közeledve egy percre a közélethez, s éveket töltve a legaljasabb társaságban, mi mást kerestem, mint ezt? mi mást e falak között, hová végre kétségbeesve visszavonultam, minthogy a föld zajától s annyi sértő emléktől távol, e szív lecsendesüljön, habár egy haldokló apa szívtörötten kinyujtná kezeit utánam, habár a világ romokba dőlne: csak e szív élvezze nyugalma. Hol van egy nagy eszme, melyért valóban felhevültem? hol egy szív, melynek boldogításáért fáradék? S lehet-e panaszkodnom, hogy én, ki óriási önösségemben mindent eltaszíték magamtól, végre elhagyatva állok; s mert soha magamról megfelejtkezni nem akartam, nem felejtethem soha lelkemnek bánatát!

Szenvedtem, ámde nem közösök-e bánataim mindazokkal, kik a tömeggel csak egy percre érintkezésbe jöttek? - Csalódtam - de nem csalódtak-e mások? nem látta-e mindenikünk, hogy az élet nem éden, mint ifjú éveinkben álmodtuk, hanem csatatér, melyen csak vérezve nyerhetünk babért. Hol van a szív, mely egészen megtartá ígéreteit, melyet bánat nem sujt le, melyet örömök le nem alacsonyítanak soha; hol van az ember, ki ez élet rohanó folyamában, a túlpártot ott, hová iparkodott, érte el, s nem elragadva az ellentállhatlan erőből, sokkal

alantabb? s mások nem vigasztalódtak-e? Justus, ki annyit szenvedett, Armand, ennyi csalódások után, Julia, kit a világ porig aláza, nem tekintenek-e most megelégedve maguk körül? s mi vigasztalá ők? mi azon öntudatnál egyéb, mellyel magukat szükségeseeknek érezhetik, mellyel az élet nehéz terhe alatt görnyedve tudják, hogy az életszakra, mely kebleiket gyötri, egy világpont kedveseik sötét ösvényein? S vajjon én nem éppen azért állok-e vigasztalatlan, mert ezt nem érezhetem, mert csak magamnak élek? - Oh barátom, mennyivel tovább gondolkozom életemről, annyival inkább meggyőződöm, hogy bánataim nagyobb részének oka csak önösségem vala s önösség az ok, hogy mindeddig vigasztalást nem találhaték. Csak ha boldogítasz, felejtethed, hogy magad boldog nem valál; csak a könny, melyet más szemekből letöröltél, enyhíti valóban fájdalmaidat. S azért én e körben, hol egészen hasztalan állok, soha vigasztalást találni nem fogok.

Több idő óta egy gondolattal járok körül. Midőn évek előtt Arthurral a Svájcban körüljártam, más utasok módjára a nagy Bernát-hegyen valék. Reám akkor a Svájc szomorú hatást tőn. Juliám veszte, mely még új vala, ez országban töltött gyermekségem emlékei, melyek e bércek között újulva elémbé léptek s szívemmel érezteték, hogy e föld minden bájai s nagyszerűsége el nem felejtetik azt, hogy rajta szenvedénk - elbúsíták lelkemet. Ily érzetekkel értem a nagy kolostorhoz, s nem írhatom le a mély hatást, melyet ez intézet reám tett. Akkor a gondolat, hogy valaha még magam is kolostorba léphetek, oly távol álla lelkemtől, hogy közönségesen vagy szánakozva, vagy éppen megvetéssel nézék minden szerzetesre, kiben legkímélőbb nézetem szerint is csak egy ártatlan bódultat láték; de midőn e szentház küszöbén átlépve, azon körben látám magamat, melyet, nem mint más zárdákat, az élet fáradságának kerülése, hanem dicső lelkesedés népesít, lelkesedés azért, mi e földön a legfenségesebb: embertársaink javáért; midőn látám ezen férfiakat, kik elválva mindentől, mit az élet boldogítót nyújt, itt tízhónapos tél közepében keresték tanyájukat, csakhogy egy ismeretlennek, kit a lavina eltemetett, életét megtarthassák: akkor szívemet le nem írható érzemény tölté el és sejdíteni kezdem, hogy az Alpok fényes csodái között nincs dicsőbb az embernél, ki ily magasra emelkedik.

Hasztalan keresnél itt halvány szerzetes arcokat, hasztalan a halotti csendet, mely más kolostorokban oly szomorúan hatja meg szívedet. Nyájasan mosolygó arcokkal lépnek elédbe az ifjú szerzetesek, s szinte bámulsz ennyi vidámságon, míg kérésedre egy téli nap történetét nem beszélik el. Elmondják, miként zúga a zivatar kolostoruk körül, mennyi lavina esett már reggel, mily sűrű ködbe borult a hegy, midőn egyszerre a vészharangocska a mélyből felcsengett, s az ör tudokra adá, hogy utasok közelítenek. Két szerzetes, magával vive kutyáit, tarisznyájukban kis élelmet s kulacsukban ó-bort, kimegy. Száz lépésre haladtak s már a kolostor eltűnt szemeik elől, körülöttök véghetlen ködtenger úszik, lábaik alatt ölnyi mélységre roskad a hó, eleven sírral fenyegetve minden lépésüket, de még cseng a harang, s messzünnen kétségbeesett kiáltások töltik be a nagy téli csendet, s ők hallgatva mennek tovább. S most a vidéket dörgés tölti el, a lavina leszakadt, a harang elhallgatott. Kettőztetik lépteiket, a kutyák nyivogva futnak körül, míg egy hóhalmon kaparni kezdenek. Minden hallgat, de alantabb az embernem s a fejeirebb hófolt mutatják, hogy síron állnak. Most ásni kezdenek, a kolostorból több szerzetes s cseléd jó s fáradhatlanul dolgozik az istenáldott sereg, zúgjon a zivatar, dörögjön lavina lavina után, törölje el a vész ösvényök végnyomát - az nem fél, kit hite lelkesít, s ők nyugodtan dolgoznak tovább. S céluknál vannak; a hó alatt halovány férfiarc tűnik ki, majd asszony merül fel sírjából, megmeredt karjai között tartva gyermekét, mintha szívének végszíkraját akarná önteni kedveltjébe. Még mozdulatlan fekszenek, de az emberszeretet nem oly könnyen engedi a halálnak martalékját, magas lelkesülésben lángoló szívökhöz szorítják a szerencsétleneket, felmelegítik ölelő karjaik között, míg az élet szunnyadó szikrája fellobog hamvaiból, míg e szemek újra életnek nyílván, egy jóember nyájas

arcain ébredésük első pillanatában egyszersmind azt látják, mi e világon legboldogítóbb: az emberi szem részvevő tekintetét. Oh, mikor a szerzetesek ezt elbeszélék, akkor megértém, hogy életök e bércek örök tele, e kolostor szűk falai között egy nagy, dicső emberi lét, s most, midőn ez emlékek lelkemben újra feltámadoznak, e szív érzi, hogy ott fel fogja találni vigasztalását.

Mikor a keresztyén vallás az öngyilkosságot megtiltá, valamit kelle adnia helyébe: s a kolostort adá pótlékul; szigorúbb szelídségében, mint maga a fényes stoa, de nagyszerűebb. Szívek dobognak e földön, melyeknek vágyait a világ ki nem elégítheti, vannak emberek, kiknek lelkülete tiszta aranyként lágyabb, minthogy a mindennapi élet surlódásai között számtalan idegen benyomást és sértést ne kapna, vagy kiknek gyenge s mégis hajthatatlan jelleme széttörik az ellenkező erők összecsapása alatt; vannak, kik gazdagabbak vagy szegényebbek, fentebb vagy alantabb állnak, minthogy a sokasággal együtt járhatnának; s midőn ezeknek vallásuk a tört kivevé kezökből: megnyitá zárdáit, hogy menhelyök legyen a szerencsétleneknek is.

Én vissza nem térhetek többé körötökbe, barátim; többet vétkeztem s többet szenvedék, minthogy veletek együtt járhatnék; de ez élő kebelnek vágyait e kolostor hideg rendszabálya ki nem elégítheti, nem csend, csak fáradtság szerezhethet még e szívnek nyugalmat; életemnek legnehezebb vádja: hogy jót nem tevék. Használni akarok: ez emberi hivatásunk.

Június 18-án.

Mi rejtélyes erő tölti szíveinket, hogy soha vágyini, soha reményleni egészen meg nem szűnhetünk? s ennyi veszteségek után ábrándjainkból mindig megtartunk annyit, miből új feltételeket alkothatunk, íme, sírom küszöbén állok, e szív, mely fáradt vándorként majd sietve, majd oly halkan dobog, mintha nem mehetne tovább, int, hogy a pálya végéhez közelgek, s én terveket alkotok, én munkáséletről álmodom; s bár lélekzetem eláll, hacsak házunk mögött a halomra megyek is, szent Bernát hegyére kívánczozom fel! Oh, mi ez élet egy hosszú ábrándozásnál egyéb, melyben vágytól vágyhoz tántorogva, a szív, csalatva vagy elérve célját, sohasem nyughatik. - Mint gyermekek boldogságról, mint ifjak szerelemről, mint férfiak birtok- s hatalomról, mint aggok mennyországról ábrándozunk; hol van, ki e nagy világon megvetéssel nézhetne a költőre, s e szűk börtön falaira, melyek közé a végzet által helyeztetett, nem festene legalább szép álmokat; s miért ne tenném én? úgyis e szív nemsoká fog vágyódni már.

Nemsoká - - oh barátom, én érzem ezt; ahová csak fordulok s nézek, halálsejdtítés tölti lelkemet. Ha a patak mellé ülök, s lenézve a tajtékozó habokra, melyek lábam alatt elhaladnak, meggondolom, mennyit sülyyedtek e vizek, míg magas forrásukból ennyire jutottak, mennyi kemény esés, mennyi sziklaakadály tekervényes útjokon; mi sötét kietlen partok, s mégis mi közel a cél, melyben a Rhône fáradott gyermekét karjai közé véve, a nagy tengerhez vezetendi, hogy megpihenjen: egy belső szózat mondja, hogy céломhoz közelgek én is. S ha szemeim a már kalászosító vetések zöld hullámain tévelygenek, s eszembe jut, hogy mind e kalászokat, ha majdan alig bírva terhüket, meghajoltak, a sarló rendre le fogja kaszálni; vagy ha a gondolat támad lelkemben, hogy e vetések alatt s ott, hol a rét virágozva terül előttem, s ahová szemeim csak hatnak, örök álmában ezernyi szív hamvad, nyugtalan egykor, mint az enyim, teli vágyakkal s bánattal, mint az enyim, s most pihenő, mint nemsokára az, melyet keblemen hordok; szobámban a feszület előtt, s ha kápolnánk harangja megkondul, mindig s mindenütt ez egy gondolat emelkedik lelkem előtt; - s a halál eszméjében nincs semmi, mitől félnék.

Ne gondold azért, hogy, mint egykor, nyugtalan vággyal tekintek pályám célja felé; kibékülve végzetemmel, soha ily nyugodtnak, ily boldognak nem érzem magamat. Ha látnád mindezen embereket, kik szeretetükkel körülfognak, ha néha jelen lehetnél, mikor orvosommal estve a multról beszélgetünk, s nyugodt bölcsesége az alig ébredő bánatra, mely keblemben néha felszólal, mindig vigasztalást talál; s látnád Armand határtalan ragaszkodását, s a nyájas gyermekeket s magát agg laktársamat, kinek redős képén mint pergament íven az egész mult feljegyezte történetét, de a nélkül, hogy az egy helyet nem hagyná tisztán, melyen, ha rátekintek, baráti érzelmeit látom: akkor megértenéd, hogy jól érzem magamat körülben; megértenéd, hogy e vészhányt szív, mint tenger fergeteg után, végre lecsillapult e nagy béke nyájas érintése alatt. - Boldog s kínzó érzemények, melyek e szívet egykor eltölték, elvonultak; s habár a kebel útként, melyen a sokaság átment, kopárabban áll, mint előbb, legalább a zaj megszűnt, s én meglelésem. De ha körültekintve, mindenütt a nagy anyai természet lép eléembe, mely gyermekeit a fonnyadt virágtól a fáradt emberszívig ez egy véghetlen anyai keblén megpihenteti, s ha hallom szavát, mely engem is nyugalomra hí: borzadhatok-e? S ti kevés, de hív barátok, nem fogjátok-e feltartani emlékemet; nem fogok-e körötökben élni, ha majdan hantom eltakart? s miért remegnék? Oh mi boldog lehetnék, ha Betty emléke nem emelkednék annyiszor s oly sötéten lelkem előtt.

Június 28-án.

Nem tudom, mit akar orvosom. Tegnap hozzám jött, s Bettyről kérdezősködött, kérdé ismeretségünk napját, azt, melyen őt utolszor láttam, egyszóval minden legkisebb adatot s részletet, melyet felőle csak mondhatok. - Kérdezem, miért tudakolja mindezt; elzavarodva monda, hogy csak éppen eszébe jutott, de felgerjedéséből látám, hogy valamit rejt előttem. Mi lehet ez? vagy talán Betty családjával találkozott? ő a Dauphinében született; apjának háza, mint monda, közel áll e kolostorhoz. De ha úgy van, miért rejtene előlem? miért nem mondaná meg nekem, hogy a szerencsétlen apának lábaihoz borulva bocsánatot kérjek; hogy látva bánatban elhalványult arcait, látva ősz fejét, melyet végső támaszától megfosztottam, érezzem vétkem egész súlyát, szenvedjem egész büntetését. E gondolatok nem hagynak nyugodni. Fel s alá járok szobámban, honnan egy pár nap óta kimennem tiltatott, kinézek ablakomon, dobogó szívvel várva orvosom jöttét, s ismét leülök, hogy írjak: mindenütt ez egy gondolat üldözi szívemet. Oh, mi nyugalomunk, ha multunkra visszatekintve egy véteknél emléke áll elénkbe!

Július 4-én.

Oh barátom! ha szót találnék az érzeménynek, mely keblemet eltölti! Feltaláltam Bettyt, láttam szelíd arcait, s szemei kiengesztelve sugárzának reám; hallám keblének tiszta hangját, s szavai bocsánatot mondanak alávalóságomért; remegő kezemben tartám jobbját s e kéz barátilag szorítja az enyimet. Felmentve vétkemről, megbékülve a világgal s önmagammal, ennyi szenvedés után éldelve ismét ez anyagi lény viszontlátását egész gyönyörében: képzelhetsz-e boldogságot, minő az enyim? - Két napja - s ím sírjától jövök; e nyájas szemek örök álomra zárva, sohasem nyílnak meg, e hív kebel hidegfölddel takarva, sohasem emelkedik többé; képzelhetsz-e ily bánatot! az élet legfőbb gyönyörét és legszonyúbb kínját érezni egy percben, érezni szívünk egy dobbanásában, kisírni egy könnyel; oh barátom, e kebel miként bírhatta el ezt?!

Justus, mint írárm, pár nap előtt hozzám jött s Bettyről kérdezősködött; meg valék lepetve, de miután kérdéseimre csak mellőző feleleteket kaphattam, s Justus maga azóta a tárgyról nem szólt, már véletlennek kezdém tulajdonítani akkori kíváncsiságát. Tegnapelőtt hozzám jött s látszólag felgerjedve kért, menjek vele. Elmenénk; út között ismét Bettyről kezdte szólni, monda, hogy apját, ki itt közelében lakik, ismeri, hogy Betty nem öngyilkolás által, hanem apja karjai között halt meg, végre, hogy még él, de csak kevés órákra. Nem foglak fárasztani a hosszú előkészítésekkel, melyeken át e becsületes ember végre a valóhoz jutott, s e szerencsétlen leánynak történetét elmondá.

Mintegy két héttel a boldogtalan éj után, melyben Bettyt utólszor láttam, apja házához jött, s azóta itt volt. De ki őt látá, érezte, hogy e nyájas lény csak sírt, nem életet keresni tért meg ősi földjére, hogy csak pihenni jött rokonaihoz.

Betty nem sírt, nem hallá őt senki panaszkodni, sőt ha ősz apja aggodalmát észrevéve, ajkai néha mosolyogtak; de szívében gyűlt a fájdalom, annyival gyilkolóbb, mennyivel rejtettebb. Betty hallgatott, de kik őt ismerék, észrevehék e bánat rontó nyomait, mely irtózatossal munkálódva, végerejét fölemészté. Apja kétségbeesett, a városból orvost hivatott, s ez vállat vonítva elment; Betty fonnyadt. Nem marada semmi próbálatlan; apja, szomszédjai, az egész vidék fáradott felvidítésán, mind hasztalan, ő mindent tett, mi tőle kívántatott, mindenüvé elment, hova apja vezeté, de közte s a világ között elmozdíthatlanul álla azon egy nagy fájdalom, azon egy vesztett remény, melyet az élet mérlegébe vetve, egy egész világ nem nyomhata el. Míg ösmerősei körében mindenki felvidítésán iparkodék, addig lelke messze bolyongott szebb napok emlékei között, s egy nehéz sóhaj, mely keblét emelé, vagy a könny, mely ellentállhatlanul szemébe lépett, eléggé mondák, hogy e bánat ellen hasztalan küzködnek barátjai.

Így mult egy tél, nyár s ismét egy tél szomorú egyenlőségben. Midőn a lomb most utólszor újra kihajtott, Betty nyugodtabbnak látszott, bár beteggebbnek. Mintegy álmódzva járt körül e vidéken, hol egykor gyermeksege boldog éveit tölté; anyja sírjához ment, s a kis templomba vagy más helyre, melyet boldogabb korának emlékei ereklyének szentelének, többnyire nyugodtan, néha könnyekre fakadva, de nem minőben a fájdalom első erejében kitör, s melyekben a szív enyhet talál; nyugodtan, mint kit megszokott kín gyötör s könnyek nem enyhítenek többé. Mintegy tíz nap előtt Betty egyik ismerőse által anyja sírján ájulva találtatott. Házába vitték, ápolák, elküldtek Justusért; de a szív betölté mérlegét, órái számolva voltak e világon.

Justus kérésemre mindent elbeszéle. - Mondá, hogy a házhoz hivatva s visszaemlékezve Betty képeire, melyet nálam többször látott, mindjárt az első pillanattól gyanítani kezdé a valót, melyen később, megfontolva minden környülállásokat, kételkednie nem lehetett, még akkor sem, ha Betty egyik barátnéjától - az egyetlentől, ki e szerencsétlennek egész bizodalját bír - nem hallja is szomorú története részleteit. Első napokban Betty jobbulni látszott, s akkor Justus hallgatott, nehogy felgerjedés veszélybe hozza ez ügyis gyenge életet; most minden remény vesztve vala, csak kevés óráig élhetett, s mi jobbat tehetne az orvos - szóla könnytelt szemekkel - ily pillanatokban, mint egy kis örömet terjeszteni e szomorú élet véghatárra. - Betty mindent tud, - tevé hozzá - ő el van készülve jöttödre, légy férfiú.

S a ház előtt álltunk.

Mily érzeményekkel hallám e történetet, mily érzelmekkel léptem át a háznak küszöbén: képzeld önmagad. Az egésznek emléke csak szomorú álmoként áll lelkem előtt s vannak pillanatok, hol alig hihetem, hogy más vala.

A kis szobában, hová Justus halkan belépve maga után intett, minden hallgatott. A levont kárpitok homályba boríták a házat, s szemeimnek szokni kelle a sötéthez, míg az egyes tárgyakat megkülönböztethetém. A kályhánál az apa ült, mellén összekulcsolt kezekkel, lehajtott fővel; ő nem is vevé észre jöttünket, mintegy álomba merülve ült ott; ha nyitott szemeit nem látod, s azon kétségbeesett bánatot arcain, alig hinnéd, hogy éber; az ágy mellett Betty barátnője, majd fölébe hajolva, majd némán törölve szemeit, a szeretet véggondjaival őrzi kedveltjét. Betty szunnyadott. Vég álma vala ez, az utolsó adomány, mellyel a kegyes természet néha a haldokló fáradt keblét enyhíti, mintha vele még egyszer akarná éreztetni e föld egyetlen tiszta boldogságát; csak a nagy faóra percegése, s néha egy gyenge fohász szakíták félbe a szomorú csendet, mely e falakat eltölté.

Mintegy negyedét tölthettünk így, hallgató várakozásban; Justus az ágyhoz közelítve, részvevő figyelemmel követé a fáradt kebelnek gyenge lélekezéseit. Végre Betty felébredett. Justus pár szót monda néki s nevemen híva. Az ágyhoz rohantam s letérdelve forró könnyekkel borítám nyújtott kezét. A többiek a mellékszobába vonultak, magunk valánk.

- Oh Gusztáv, - szóla gyenge hangon Betty - mi szép, hogy eljöttél; lám, ez több boldogság, mint életemben még reméltem, több, mint csak imádságaimban kérni mertem Istenemtől.

Nem szólhaték; a fájdalom s a gyönyör, mellyel e hangok eltöltenek, elfojták szavamat; zokogtam.

- Kelj fel, - szóla, lágyan megszorítva kezemet - miért térdelsz így előttem? Hadd lássalak megint, hisz oly hosszú ideig nem láttalak, s ah, oly rövid idő maradt, melyben szemeim még rajtad függhetnek.

- Bocsánatot, bocsánatot, te angyal! - sóhajték magamon kívül.

- Bocsánatot? oh barátom, - viszonzá Betty, mélyen meghatva - s nehezteltem-e reád valaha? nem szerettelek-e mindig egyenlő szívvel, mindig egyedül téged, mint most, mint száz évig szeretnélek, ha élnék. Kelj fel, kedvesem, s nézz szemeim közé, s látni fogod, maga a halál sem takarhatja el az örömsugárt, mellyel feléd tekintek.

Felkeltem. - Oh barátom! - folytatá ő - hidd el, én mindent tudok. Te jó s nyájas valál irántam mindig, csak társaid okai egész szerencsétlenségünknek. Ők irigylették boldogságomat, s annyit szóltak, annyi gyanúval tölték szívedet ellenem, míg végre kételkedni kezdél s elhagyál. Az ég bocsásson meg nekik, mint én tevém. Neked nincs mit megbocsátanom. Légy áldva, hogy eljövél, s hogy még egyszer elmondhatám, miként szerettelek.

- S én mit tevék ennyi szeretetnek jutalmául? - szólék elragadva fájdalomamtól - nem dúltam-e fel életedet? nem gyötörtelek s kínoztalak-e, míg a szív, melyet az ég boldogságomra teremtet, széttörött?

- S hát nem valánk-e boldogok? - szóla nyájasan, rámfüggesztve szemét - nem éltünk-e sok szép, oh oly igen szép napokat? Midőn még kinn, keskeny utcánkban laktunk s naponkint együtt kimenénk s midőn a boulognei erdőben szerelmedet megvallád s később házadban, a szép virágok között, melyeket ajándékoztál, nem voltam-e boldog? S nemde, - tevé hozzá, kezemet szorítva - te is az valál, s te nem fogod felejteni e napokat, melyekben Bettyd még szívedet kielégítheté?

- S hogy ennyi boldogság jutalmául megöltelek - szólék kétségbeesve.

- Te? - szóla, megragadva kezemet. - Te? Gusztáv, hogy gondolhatod azt? Igaz, sokat, igen sokat sírtam, midőn elhagyta; de lám, maga e bánat jól esett szívemnek, rólad emlékezém könnyeim között, szeretetéről, s szívem fájdalma enyhült. Te csak boldogságot árasztál reám

végnapomig. Lám, - tevé hozzá kis hallgatás után - én magam vagyok oka betegségemnek. Kinn házunk mögött forrás van, jéghidegen jó a sziklából, s már mint gyermekeknek mindig tiltva volt belőle innunk. Mult nyáron, midőn egyszer igen melegem vala, elfeledkeztem magamról s ittam belőle, s lám, azóta betegesedtem el. Hidd el, kedvesem, csak ez oka halálomnak, más semmi.

Mélyen meg valék hatva. S ez angyalt taszíthatám el magamtól, ki ennyi szenvedés után csak vigasztaló szót talál, ki mindenről megfélekedzik, ki sírja küszöbén ártatlan színleléssel magának tulajdonítja baját, csak hogy szívemnek terhe könnyebb legyen? Sírtam.

Ő maga mellé ültetve, a multról kezde beszélni. Első találkozásunkról, szerelmünk boldog korszakáról, s azon számtalan kis és nagy örömeiről, melyeket e napokban élvezett. Kérdezett, emlékezem-e mindenre s nem fogom-e felejteni ezentúl, halavány arcain néha gyenge pirosság futa át, örömeinek végsugára. Mintegy fél óráig beszélhettünk így, s érzem, hogy gyengülni kezd, szava elakadott, keze, melyet az enyimben tarték, mindinkább elhült. Az orvosért akarék menni.

- Oh nem, még nem, - sóhajtá Betty kérő hangon - ki tudja, együtt lehetünk-e még e világon, s nekem oly jól esik veled lennem, kit annyira szeretek, s nemde, ki engem is szeret. Oh én tudok mindent, tevé hozzá gyengén megszorítva kezemet, te szeretsz, te képemet megtartád, keseregtél értem, ide e szomorú magányba jövé, midőn elhagytalak; az orvos mindent elbeszél, s oh hidd el, e meggyőződés boldogsággal tölti lelkemet.

Betty hangja annyira elgyengült, hogy alig érthetém; ő még egyszer erőt véve magán, rám tekint.

- Még egy kérést, - szóla el-elakadó szóval - ne hadd el apámat, ő szegény s gyermektelen, gondoskodjál felőle, hogy inséget ne szenvedjen, és - ne felejtsd Bettydet. - S ezzel behúnyta szemét. Segítségért kiálték. A mellékszobából Justus s apja rohantak az ágyhoz. Betty még egyszer felnyitá szemét. - Gusztáv! - sóhajtá elhaló hangon - imádkozzál érettem. - - S az angyal nem vala többé. Apja s barátnője, elragadva fájdmuktól, kihült keblére borultak. Justus könnytelt szemmel néz e jelenetet, keblemet le nem írható érzet tölté el. - Imádkozzál érettem, ez vala végső szava, s elragadva nem ismert erőtől, borultam térdeimre, s annyi évek után először nyíltak forró imára ajkaim. A gyermek ájtatos fohásza, a véghetlen vágy, mellyel ifjúságom első éveiben egykor az éghez feltekinték, azon mondhatlan ösztön, mely lelkünket felragadja, azon bizodalom, mely szívünket legnagyobb kínjai között megnyugtatja, feltámadtak e rég hallgató kebelben s ismét éghez emelém kezemet. Vannak fájdmak, melyeknek terhe alatt önkénytelen térdre süllyedünk; örömök, melyekért köszönnünk kell; pillanatok, melyekben mindent bírva vagy mindent veszelve, mit ez élet nyújt, a szem e földön tárgyat többé nem talál s föl az éghez emelkedik; oh, vannak ily pillanatok, s nincs senki a világon, ki ezt soha nem érezé.

Mikor felkeltem, nyugodtabb valék. Betty megbocsátott, s egy belső szózat mondja nékem, hogy nem sok időre váltunk meg egymástól.

Oh barátom, én érzem ezt! Betty sírján térdeltem s lelkemet tántoríthatatlan meggyőződés tölté el; én nem kételkedem többé halhatatlanságomon! Vagy ha körütekintek e fényes természet véghetlen csodái között, s látom egy új lény csiráit minden romlás fölött, az enyészet mellett teremést, ott, hol egy lét a pályát bevégzé, másnak kezdetét, s fenn az égen s a föld határain napot s csillagokat, tavaszt s az ősz elszenderülését, szüntelen változó egyformaságban véghetlen fejlődést, mely az első naptól, hol e föld pályáját megkezdé, az utolsóig szakadatlan tovább foly, s ahová fordulok, nem egy lényt, melynek enyészete nem volna egyszersmind másnak születése: én a semmisedéstől remegjek? Semmisedéstől! - Hát

azon nagy fenséges remény, melyet Isten szíveinkbe teremtett, hogy e föld göröngyös ösvényein új erővel haladhassunk, a rejtélyes vágy, mely néha örömeink között keblünket feszíti, s nem engedi, hogy otthonosnak érezze magát lelkünk e föld legbájlóbb virulása között sem, a benső szózat, mely ha elveszett kedveseinkre gondolunk, viszontlátással biztatja bánatunkat, nem jelentenének semmit? Miben ezredek bíztak, egy álom volna, annyi embermilliárdnak egyetlen vigasztalása csak egy fenséges hazugság? Oh nem, ez nem lehet! Gondold az emberi életet halhatatlanság nélkül, s nem borzad-e szíved e gondolatnál? Oh gondold át emberi létedet: az első pillanatoktól, mikor a gyermeknek még jajkiáltásain kívül szava nincs, mellyel érzeményeit kimondhatná, azon végsőkéig, midőn kínágyán élete fájdalmas vonaglások közt megszakad; gondold át e létet, melynek boldogsága csalódások, valója kín, melyben minden remény egy éledeletet, minden éledelet egy reményt elront; melynek kevés fénypontjai, mint éji égen a csillagok ragyognak, hogy vágy töltsé szívedet, de örök távolban, hogy küzködésed hasztalan legyen; melyben azon kevés pillanathoz is, mikor magadat boldognak érezhetéd, mint a mozlim szent városához, csak hosszú pusztaság után juthatsz; melynek egyetlen kincse e sötét aknáknak aránya, a szerelem, annyi idegen földi anyaggal vegyülve nyújtatik, hogy az idő olvasztótálában a salak között néha alig lelheted drága ércedet: gondold át ez életet, az ifjú kínzó reményeitől az agg kínzóbb reménytelen-ségéig, azon napoktól, midőn boldog nem lehetél, mert tenni akartál, azokig, midőn boldog nem lehetsz, mert nincs semmi tennivalód: s vajjon kételkedhetsz-e halhatatlanságodon?

Ha a világon körültekintesz, a lények véghetlen sorában öröm s meglegedés lép elédbe minden felől; ez óriási föld, melynek tengere dagadva s apadva, mint egy nyugodt szív dobogása, ezredek óta változatlanul emelkedik; melynek el nem apadó folyói éltet osztanak ezredek óta; mely, ha virulása megszűnt, téli álmába szenderül, s felébredve tavaszi köntösének egész pompájában áll előtted ismét, ez illatdús virágok s növények serege, az erdők, hol minden ág külön zöldjében díszlik, minden levél az esti fuvalom érintése alatt külön gyönyörében remeg; s a víg zaj fölötted, hová szemed a boldog énekest nem követheti, s körülötted sötét lombnak rejtekében, s lábaid alatt, hol ezer bogár kicsi örömeiről dong - nem mondja-e minden, hogy egy szerető lény örködik ez egész fölött, kegyesen megadva minden teremtményének azt, mi boldogságára szükséges; csak te volnál elátkozott? te, az egyetlen annyi millió teremtmények közül, kinek örülni nem szabad, kit csak egy hosszú kínra alkotott Istened?!

Oh, mert a természet fenséges szépsége téged ki nem elégíthet, lelkednek más világosság kell, mint melyet e nap ragyog földedre; szíved más örömök után vágyódik, mint miket anyagi léted nyújt; gondolatidnak más kör szükséges, mint melyet a láthatár körülfog. Ha a föld megnyitva aknáit, neked adja kincseit, ha az ég rád árasztja legmelegebb sugárzatát s a föld legédesb illatát önti el körülötted: te boldognak nem fogod érezni magadat; benned még valami van, mi kielégülést nem talál: lelkednek egy része, mely sír.

S miért hát e rejtélyes vágy, mely éldelni nem enged rövid földi pályádon? miért e kínzó remények, melyeknek e földön teljesülni nem lehet; miért e benső ösztön, mely fel a magasba hívja lelkedet, míg e gyenge kebel már e föld bércein is, hová felkívánczozál, feszülni kezd? Minek e benső szó, mely méltóságodra intve anyagi gyönyöreidet elkeseiríti, ha végzeted anyagi élted határain túl nem terjed, ha áthaladva földi pályádon, sorsod enyészet?

Gondolj azokra, kiket szerettél, anyádra, kinek szeretete egy nagy áldásként tölti ifjú napjaidat, kedvesedre, kinek karjai között pillanatokra megértéd, hogy boldogok is lehetünk e világon, barátodra, kivel legszebb emlékeidnek felét eltemetted: s vajjon ennyi szeretet megférne egy sírban? Gondolj azokra, kiknek ezeréves neve szívedet feldobogtatá, kiknek emléke előtt mint oltárnál meghajoltál, kiknek nagy képe mint vala ifjúságodnak, melyhez

hasonlítani példa, melyet követni akartál, a Gracchusokra, Sokratesekre, mindazokra, kik a tudomány vagy dicsőség töviskoszorúját viselték: ennyi nagy és dicsőnek nem volna jövője? Nézz magad körül, e nemzeteket, melyeket önkény rabigába fűzött, e millió szerencsétleneket, kiknek földi feladása képzelt kényelmeket szerezni egyeknek, hogy keserű könnyekkel áztathassák pár nappal tovább mindennapi kenyerüket, e gazdag föld egyetlen adományát, mely nekik jutott: s ennyi szenvedésnek nem volna jutalma? S ha az ember, nyugodtan eltűrve ez életet, hol minden jó, minden nemes kebel, mint a kő, melyben aranyérc rejtőzik, szenvedések lángjai közé vettetik, nem hiheti, hogy ezzel létünk bevégezett; ha az örök igazságban helyezi bizalmát, s a fáradt munkás urától kéri bérét, ez kegyetlenül elűzné magától; ez gúnyolva így szólna a szerencsétlenhez: balgatag, miért bizakodtál? napom egyenlőn ragyog jók s gonoszok fölött, a zsarnokot és szolgát, az üldözött s áldozatát egy sír takarja el, egy semmisedés várja: földöm szép vala, miért nem éldeltél? karjaid erősek valának, szíved dobogott, gondolatid szabadságért lángoltak; miért túrtél elnyomást azoktól, kiket hasonlódnak teremtettem?

Vajjon lehetséges-e ez? vajjon a gondolat, mely, ha ma bebizonyodnék, az emberi nem felét öngyilkossághoz vezetné, való lehetne?

Oh nem, szívem teljes meggyőződéséből mondom, ez nem lehet! Itt e tiszta lénynek hantja fölött, létem határain, melyekhez közelítek, szívemet le nem írható meggyőződés tölti el, s földi erő nincs, mely bennem ez erős hitet megtántoríthatná. Mi viszontlátjuk egymást. Hol s miként? ki mondhatja ezt? Körültekintünk e földön s a természet bájló rejtélyi nem felelnek kétélyeinkre; feltekintünk az égre s annyi világi meggyőződést nem ragyognak vággyal emelkedő lelkünkbe; de tekints magadba, s szíved nyugtalan dobogása, a vágy, mely kebledet feszíti, a remény, mely jövőre int, lelked s minden mi benne gondol, szól, él, emelkedik, mindez felkiált: ember, te halhatatlan vagy - s Isten nem teremthetett hazugságot lelkedbe. Mint a mag, melyet kertésze sötét földbe ültetett, zöld levelekben növe fel, csak gyökereinek sötét körein túlemelkedve virágozik: olyan az ember; sötét földben terjeszti gyökereit, reményeiben emelkedik, de virága csak fenn e sötét körön túl vár reá, fenn, hol minden, mit az élet ad, öröm s fájdalom eltűnik; fenn, hol lelked kiépül nehéz sebeiből, hová csak szerelmedet viszed magaddal. S mi fájdalmunk, ha ily vigasztalás enyhíti keserveit?

Július 15-én.

Célmnál állok. Találkozásom Bettyvel, halála s annyi ellenkező érzemény, mely e szívet oly rövid idő alatt felrázá, fölemészté végerejét. Mindjárt Betty temetése után lefeküdtem s azóta nem hagyám el ágyamat. Tegnap, sok kérés után, Justus végre megvallá, hogy legfeljebb pár napig élhetek, s elkészülve a halálra, e székbe vitetém magamat, hogy még egyszer lássam a leáldozó napot, melyet e helyről annyiszor követtek szemeim; hogy még hozzád fordulva búcsút vegyek azon egy lénytől, kinek szeretete, életemnek nehéz, ah! oly nehéz terhe között kincs vala, mely soha sem veszté becsét. - Mikor az ősz eljött s a daru útnak indul, soká messze gyűrűkben a táj fölött lebegve láthatod a távozót, őt visszahívják mult nyarának emlékei, s ha végre elszáll, búsan hangzik szava a légen át; virágzóbb tájak várnak reá, de ő nem feledheti a biztos tanyát, melyet elhagy, s bánattal indul gyönyörei felé; életemnek is eljöttek őszi napjai, s e lélek, körültekintve elvirult határain, útnak indul szebb jövő felé; oh hadd forduljon hozzád végső tekintetem, hadd hangozzanak vég búcsúszavaim hív kebledhez!

Kinyitám ablakomat s körültekintve szemeim még egyszer átfutának a tárgyakon, melyek között annyi nehéz napot tölték. A nap nyugodni száll, fölötte nehéz felhők tornyosulnak, s a nagy csend, mely a természetet eltölti, int, hogy vész közelg; kevés óra s a nap ragyogó

sugárai helyett sötét fellegtömegek vonulnak át ez égen, a hallgató tájt mennydörgés tölti el hatalmas szavával, s a fák, melyeken most egy levél sem mozdul, megragadva a szélvész hatalmas karától, körülhányják zöld sudaraikat; de vajjon fogom-e látni néhány óra múlva csak ezt is? ha az elemek harca megszűnt, s a nap ragyogva feljő ismét bérceink fölött, e szem fog-e még gyönyörködni sugarain? Néhány óra, s mivé lettem!

Oh mi bámulatos az emberek léte e világon! Lélekkel, melyet a gondolat hatalma emel, szívvel, mely minden nagy s fenségesért feldobog, itt áll ő e nagy természet közepett; minden, mit a föld nyújt, birtoka; a tenger hasztalan hullámszik gályái ellen, a föld hasztalan rejti kincseit szemei előtt: ő az úr, s a nap, mely vetéseit érleli, s a csillagok, ha éjjel ragyogva útját jelölik, szolgálai akarátának: egy perc, s mivé lett! A szem hunyva örökre e föld nagy csodái előtt, magas gondolatának fonala megszakadva, a szív örök nyugalomban, félisten elébb, most egy kis darab föld; sírja fölött a tavasz elborítja zöld takaróját - s új örömök, új reménység eltünteti az emléket, melyet élte az emberek között hagyott. Mint a vízesés, mely ezer darabokra szakadva, széttörve száz sziklán, majd csillogva a nap sugariban, majd eltakarva gőzleplétől ömlik le magas faláról: ilyen életünk; benne mennyi küzködés, fájdalom, öröm, vágy, csillogás és sötétség - s az egész egy perc. Oh az élet oly rövid, hogy alig érdemes kesergenünk vagy örvendenünk, bármit hozának napjai: hisz egy nyugalom vár mindenünkre, s az örökös leend.

Oh barátom, ha majdan nem leszek, s a hús föld e kebel égő kínjait eltakarta, ne szánj, hogy ily jókor elmenék; vannak virágok, melyekből gyümölcs nem fejlődhetik, s vannak emberek, kik ha ifjúságuk eltűnt, elagnak a nélkül, hogy valaha a férfiú erős érettségét elérnék, s én ezek közé tartozom; mit álljak hasztalan kóróként az élet viruló térein? elbúsító látmány azoknak, kik szebb koromat ismerék, másoknak semmi; hidd el, nekem jobb kitérni az útból.

Regény az élet; ki türelmét nem veszítve, lapot lap után lelkiismeretesen végig olvas, minden beszélgetésen átmegy, minden leírást az utolsó gombig összeállít, s csak egy lappal sem néz tovább, mint kellene: az kielégítve érezheti magát olvasása között. Oh de vannak türelmetlen olvasók is, vannak, kik e nagy könyv első lapjainál már vége után tekintenek, kik mindent, mi benne érdekes, előre olvasának, s vajjon csodálatos-e, ha ezek benne később élvezetet nem találnak s a könyvet félig olvasva leteszik bánat nélkül. Nem az idő, nem a kor az, mi a halálra elkészít; miként a hajó, elragadva szélvésztől, napok alatt átfuthatja az utat, melyre nyugodtabb hajózásnál hetek kellene vala; miként egy tized elszáraszthatja a fát, míg szomszédja, az erős tölgy, terjeszkedő ágaival méri századit: úgy az ember rövid évek alatt hosszú pályán futhat át, egy élet ereje elfogyhat kevés nyár forró napjaiban; nem évek, az, mit bennök tapasztalánk, tesz aggá, s én érzem, hogy az vagyok. - Amit az élet nyújt, én bírtam; élveztem gyönyöreit, átszenvedém bánatjának hosszú sorát, szerettem, mint kevesen, lángoltam magas célokért, emelkedtem, süllyedtem sok pályán, s fáradt keblemnek jól esik a nyugalom annyi harc után; s ha talán halálom elbúsítaná szerető szívedet, gondolj vissza életemre s vigasztalást fogsz találni, látva, mi keveset vesztek vele, s miként e kevés között is csak emléked az, mi létem végpercéig derült sugárt önte keserveim közé.

S most még egy kérést hozzád, barátom! - Midőn e kínos lapoknak írásához fogtam csak kívánságod teljesítése vala célom; ismerni akartad történeteimet, s feljegyeztem multat s jelent, bánatot s rövid örömeimet; mindent, mit éreztem s szenvedék, leraktam e lapokban; amit reméltél, megtörtént, átgondolva keserveimnek okát s történetét, szívem enyhült bánatában, s talán még egy haszna lehet e vallomásoknak. Ha majdan fiaid felnőnek, s kik most mint víg gyermekek játszanak térdeid körül, házad küszöbén kilépve, a zajgó tömeg közé vegyülendnek, teli nagy feltételek s magas reményekkel, mint egykor én valék; bízva az életben, bízva önmagunkban s az emberekben, mint egykor én bíztam: akkor add nekik kezeikbe e hagyo-

mányomat s példám talán megőrzendi szűz kebleiket. Életem mindennapi, az emberek, kikkel érintkezésbe jövök, nem valának jobbak s nem rosszabbak a közönségesnél, történeteimben semmi rendkívüli, s mégis mennyi kín tölté napjaimat, s miért? - mert magamon kívül soha semmit való szeretettel át nem karoltam, mert elkülönözve törpe önzés által a nagy élettől, midőn rövid boldogságom megszűnt, nem vala semmi, mivel bánatomat vigasztalhatám, mert önös valék. Tedd gyermekeidet figyelmessé erre, s mondd nekik egy rég elment baráttól, kit ők nem ismerének, e végtanácsomat:

Szeressetek! e nagy világon csak egy van, mi valóban boldogít: szívetek; csak benne keressétek örömeiteket.

Szép s dicső e világ, s feltekintve egére, melynek boltozatán az éj sötéte is csak csillagokat ébreszt, körülnézve földötökön, melynek árnyékos helyein is virágok nyiladoznak, mily szív, mely dobogva még el nem fáradott, nem érzene boldognak magát, mily kebel nem telnék reményekkel? Reményleni fogtok ti is: éledeletet, tudományt, dicsőséget, hatalmat, mindent, mit szemetek lát, lelketek kíván; oh, de ha élveztetek s kielégületlenül visszatekintve átélt örömeitekre, eszetekbe jut, mily illatlanok valának legszebb virágaitok; ha évekig fáradva, mint ki kutat kimeríteni akarna, végre átlátátok, hogy a tudomány kimeríthetetlen forrása senkit fenekére látni nem enged, s fáradva hosszú munkátokban, szívetek elcsüggedt; ha megtudtátok, hogy babér és olajág nem egy tövön teremnek, s vágyatok megszűnt a dicsőség után, melynek elnyeréséért annyi áldozá fel önértetét; ha hatalom nem csábítja többé szíveteket, mióta tudjátok, hogy oly hatalmas nincs, ki csak egy embert is boldogíthatna; ha kik annyi reménnyel megrakva, kedvező szelekkel útnak indultatok, visszatérve a kikötőbe, láttátok, hogy vészeitek között egyenkint ki kelle vetni kincseiteket s hogy mint koldusok tértetek vissza ti is: akkor mi maradt egyéb szíveteknél, azon kincsnél, melyet Isten, mint anya elváló gyermekének amulettejét, midőn e földre helyezé, kebletekbe rejtett, hogy az megőrizzen, míg távol vándoroltok, s ha majdan megtértetek, rajta ismerje meg gyermekeit. Oh őriztétek meg; e földön nincs, mi ha ezt elvesztettétek, kipótolhatná károtozat.

Csalódni fogtok. - Minden hitnek megvannak mártirjai, s annak, mely az emberekben bízik, legtöbb; szíveteknek fájni fog, ha azok, kik legnagyobb szeretetet mutattak irántatok, éppen azok valának, kiknél legkevesebbet találtatok, miként a tükör, mely a nap sugáiraiban legszebben ragyog, leghidegebb marad; - de nem vala-e szép maga a csalódás? nem érzitek-e, hogy nem azon szeretet; melyet nyérétek, hanem az, melyet adtatok, boldogította szíveteket leginkább? Oh, s nem mindig csalnak, néha igazak az emberek; s a szív, mely száz csalódás alatt vérezett, kiépül egy hív kebel ápoló érintése alatt.

Szeressetek! Oh de ne csak egyesekért dobogjon ifjú szívetek; bármi kedves s boldogító a kör, melybe sorsotok helyezé, ne ez legyen határa szerelmeteknek, a világnak polgárává születtetek, a nagy emberi családnak gyermekei vagytok; s kebletek nem emelkednék testvéreitekért?

Nézzétek a természetet, ha tavasz jó, ím az egész föld egyszerre megújul; fa s fűszál, völgy s tetők zöldbe borulva állnak előttetek. Az öröm egy színnel ékesíti egész tájakokat, s a vész, mely a tenger hullámaint felveré, elragadja a véghetlen árnak minden cseppjét, s nincs egy, mely nyugodnék az egésznek küzködései között. Isten nem akarta, hogy lényei elkülönözve álljanak e világon; a természet, e nagy sorsa minden anyagnak, egyenlőn rendezi millió lénynek napjait, csak az ember állna magányosan? s mert végzete magasabb, mert e világ millió lényei között ő az egyetlen, ki önálló akaratával az anyag zsarnok parancsainak ellentállhat, nem volna semmi, mi őt hasonlóival egybekötné? - Ím, azért adá szívünknek a szerelmet az ég, hogy miként a természet rendje minden anyagot egy nagy egésszé szöve, úgy a szabad ember is egyesülni tanuljon, s mint tavasz s ősz a mező virágainak, s mint vész s a nap ragyogó sugára a tenger habja fölött, úgy rokonérzet által az egész nemnek öröme s bánata közös legyen.

Tekintsetek magatok körül; a fát, mely alatt pihentek, mások ültetik, kenyereknek mások veték el magvait, biztosságtokat mások őrzik, a gondolat maga, mely lelketeket emeli, a tudomány, melyben büszkélkedtek, száz ivadék munkájának jutalma: s nem érzitek-e kötelességeket? nem érzitek-e, hogy értetek milliók fáradtak, hogy jólléteteken száz ivadék dolgozott, s hogy feladástok fáradni, mint ők, hogy a jövő kor boldogabb legyen hamvaitok fölött. Sok nehéz tapasztalás vár reátok e pályán is. Ki életét magasabb célnak szenteli, ne várja hogy önmaga fogja éldelni gyümölcsseit; sok idő kell, míg a mag, melyet az emberiség mezején elhinténk, gyümölcsöket hozhat; a munkás nyugodni megy, mielőtt a mező, melyet elvetett, zöldelni kezdene; kikért fáradtatok, nem fogják köszönni iparkodástokat, s áldás helyett csak gúny, talán üldözés vár reátok; az eszme maga melyért szívetek lángolt, el fogja veszteni szépségét az emberek érintései között s mit egykor fenségesnek gondolatok, bemocskolva, mint arany, mely sok kéz között forgott, becstelennek fog látszani: de ha szívetek elbúsult szomorú tapasztalásaitok fölött, nem emelkedik-e a jövő egy nagy vigasztalásként lelketek előtt? - A jövő, mely az emberiség lassan termő mezején minden jó magnak végre meghozza gyümölcsseit; az elődök üldözötteiből választva nagy férfait, egy emléket sem állít, mely, mint a keresztfa, ne intene szenvedésekre - talán nektek is megadja béréteket! S nem elég-e ez? s nem érezhetitek-e, habár nem mindenhatónak, legalább hatalmasoknak magatokat e világon, hol testeteket hat látnyi föld eltakarhatja, egy pár év megsemmisíti, de gondolataitok ezredeknek irányt adhatnak? S ha nem, ha magas reményeitekben csalódtatok, ha sorsotok névtelen eltűnni e világról: legalább a cél, melyért küzködtetek, dicső vala. A nagy vitában, melyben az emberi nem ezredek óta jogaiért vérezik, ti is résztvettetek, s elérve nagy győzelmét, a késő ivadék azon millió névtelenek között, kik érte vérezének, áldani fog titeket is: nem tölti-e ez nagyobb örömmel lelketeket mind annál, mit önösségtek éledelemben nyujthatna?

Oh az emberi nem el fogja érni nemes célját! - Századok fognak múlni, sok ivadék eltűnni küzködés között, de a napnak jönni kell, melyben nemünk hivatását betölté, melyben a jó győzni fog e világon; a mi hivatásunk elhinteni magvát, homlokunk izzadságával termékenyíteni földjét, szívünk forró vágyaival érlelni csemetéit; végzetünk: küzködni, kívánni, reményleni; s habár az ígélet földjét nem érhattuk el, legalább távolról láttuk áldott határait, legalább szemünket legeltettük szép táján, s a haldokló Mózesként éreztük, hogy azon Josuát, ki ott egykor győzni fog, mi vezettük a csatamezőre, mi ruháztuk fel fegyvereivel. Oh s ki tudja, nem állunk-e már közel e boldog órához? nehéz a kor, melyben élünk, forró egünkön terhes fellegek tornyosulnak, s az ember lankadtan, remegve a közelgő véstől, halad örömtelen ösvényein; de ha a nap legforróbb s a vetés föld felé hajolva már alig bírhatja kalászait, nem közelg-e éppen akkor az aratás? Reméljete ifjak!

S ha netán napok jönnének, hol szívetek, elfáradva annyi kínzó tapasztalás után, kételkedni kezd; ha erőtök a nehéz pályán, melynek célja, mennyivel tovább jártatok, annyival messzebbre száll, ellankadott: akkor gondoljatok reám, s éltemnek emléke őrizze meg önösségtől lelketeket; bús napjaitok el fognak múlni; a világ fájdalmát kedveseitek ölelései, kedveseitek sértéseit a világ ki fogja pótolni, csak az önösnek nincs vigasztalása e földön.

S most Isten veled; a nap lealkonyodott, végsugárai elhalaványultak bérceink fölött, ideje, hogy nyugodni menjek én is. Ha utaid egykor e bércek közé vezetnek, hol barátod helyett csak egy sír leszen előtted, melynek kövén nevem áll, s eszedbe jut, hogy a szív, mely alatta hamvad, egykor érted dobogott s nem mozdulhat többé közelítésednél: akkor emeld az éghez szemedet, s gondold: ott meglátjuk egymást. - Oh ott, ott s örökre! Mert hisz mi volna halhatatlan bennünk, ha nem azon része lelkünknek, mely szeretett.

LI.

Eddig Gusztáv kézírata. Végso sorai remegő kézzel, itt-ott, főképp vége felé, majd olvashatlanul írva. E lapokhoz zárva, néhány érdektelen irományokon kívül, Gusztáv végakarátát, melynél fogva Betty atyjának, Justusnak s azon barátjának, kihez naplóját intézé, nagyobb legátumokat, egyéb vagyonát a szegényeknek hagyá - s egy levelet találtam, melyben életének végpercei Justus által leíratnak.

E levél szerint a szerencsétlennék végórái nyugodtak, fájdalomtalanok valának. Midőn a nap leszállta után az orvos, a karthausi s Armand, kik betegsége alatt körölte valának, szobájába léptek, székén ájulva találták, ablaka nyitva, asztalán búcsúlevelének végszavai még alig megszáradva; ágyába vitték, hol egy ideig eszmélet nélkül feküdt. Mintegy tíz óra felé magához jött, szólni kezdett, de keveset, s mindinkább gyengülő hangon. A generális, kit már tegnap magához kéretett, eljött, s a többiek kimenvén, vele maradott mintegy két óráig, a vallás vigasztalásait felveendő. Éjfél előtt ismét bement az orvos, s őt nyugodtan, s habár gyengén, váratlanul jól találta; apjáról szólt, barátjairól s néha, mintegy felmagasztalva, az éghez emelt szemekkel, viszontlátással vigasztalá elcsüggedő barátait. Éjfél után elszunnyadt; az ég dörögni kezdte, fenségesen, mint csak e bércek között látható, vonula a vihar a völgyön át, de a felbőszült természet nagy zaja nem ébreszté fel az álmodót. Mikor a vész elvonult s a nap a láthatáron felmerülve a szobának egyik ablakát lángba borítá, felnyitá szemeit s kissé fölemelkedett ágyában. - Mi hamar mult ez éj! - szóla gyenge hangon Armandhoz fordulva - világosság, világosság ömlik el szemeim körül; el nem bírhatom - s ezzel visszarogyott s nem szóla többé. Egy órával később szíve már nem dobogott. Kívánata szerint nem a kolostorba, hanem közel a házhoz, hol végnapjait tölté, temették el őt barátjai; a nép imádkozva követte koporsóját, s dombja fölött, Armandtól ültetve, egy hárs terjeszti zöld ágait.

Boldog, ki, mint ő, a nehéz pályát átfutva, nyugodni ment.

LII.

Félévvel később, mint e kéziraton végig mentem, egyik barátommal Angliába utaztam.

Szép májusi est vala, midőn a skóciai Perth grófság N. nevű falujába értünk. Útitársam leveleket kapván a hazából, vendéglőnkben maradott, én kimenék a mezőre, mely fölött a most kelő teli hold árasztá első szelíd sugárait. Egyike azon estéknek vala ez, minőket tavaszkor mindenikünk átélt néhányszor, s melyeknek nyájas óráit mindenikünk sokszor kívánta vissza már, mert azon örömeknek is, melyeket a természet ad, vannak emlékei, s ezek talán azon egyetlenné, melyek közé keserű érzelem nem vegyül. - Cél nélkül haladék tovább a kertek között; minden hallgata körülöttem, néha egy könnyű fuvalom, mely a fák sudarain átlejtve virágcsőt hullata rám, vagy egy madár gyenge röppenése, mely felzavarva lépéseimtől, rejtettebb menedéket keresett magának az ágak közt - ez vala minden. Mint a gyermek, ki mosolyogva álomba szenderült, hogy mosolyogva ébredjen ismét, úgy állt a föld tavaszálmában, fölötté az ég derült arca, mely szerető anyaként őrzé gyermekét, míg az esti szellő egy meleg sóhajtásként lejte végig a virágzó tájakon.

Gondolatimban továbbhaladva, végre sövénykerítés előtt találtam magam, melynek nyitott kapuján belépve, temetőn állék, hol százados fák árnya alatt csak itt-amott fejezlett ki egy-egy sírkő a fűtakart egyszerű halmok között. Ki az, ki temetőn meghatva nem érezné magát? mint

gyermek, mert fél, hogy az elhunytak visszajönnék; mint férfi, mert tudja, hogy a föld senkit vissza nem ad. Fejem kezemre támasztva ültem egy halomra le, s míg szemeim a teli holdvilágon átfutó fellegeket követék, sok elmúlt emlék tűnt fel lelkem előtt, sok kép, melynek kedves vonalait e szív nem fogja felejtetni, bármennyi évekig dobogna is. Ábrándaimból lépések ébresztének fel, s egy csoport ember a temetőkapun belépve, közel hozzám egy újonnan ásott sírt állá körül, melléje letéve bús terhét. Férfiak valának nagyrészt, komoly, áhítatos arcokkal, s mint szerény öltözetükből s magaviseletükből látám, metodisták. Közelebb lépve, egy őszhajú férfit vevék észre, ki mellére tett kezekkel tekintetét ég felé emelve, állt a koporsó mellett, mint egy szent, szótalán imádságba merülve, míg társai tisztelettel állák őt körül. Mindenki hallgatott; végre az agg megszólalt:

- Ha a nyár elmúlik, a rózsá elveszti virágait, s ki sír utána? ő virágzott. S ha a nap ragyogva feljő a láthatáron, ki könnyezik, ha egyenkint látja eltűnni a csillagokat? ő ragyogtak. S ha a madár őszkor boldogabb éghajlat felé költözik, ki sóhajtoznék utána? ő fészket rakott, ő felnevelte kisdeteit, ő énekelt: s ez vala végzetök. S ti miért álljátok hát körül annyi bánattal e ravatalt, barátim? mit könnyeztek? ... Ki itt fekszik, betölté végzetét, betölté, mint a rózsá, mely dúsan virágzott, mint a csillag, mely tisztán sugározott, mint a madár, mely édes dallal lebegte körül kisdeteit. Asszony vala, szeretett, s szeretni az asszony végzete és magas hivatása e földön.

A férfi a küzdés, a tett; legyen bár célja, melyet magának ifjú ereje érzetében kitűzött, a legmagasb: az, hogy az emberiségnek élend; legyen a legalábbvaló önzés: boldogsága mindig a külvilágtól függ. Az asszony élete más. Nézzétek őt ifjúsága első éveiben, mikor a szív először ébred, arcai először lángolnak, először lobog érzelm tekintetében; ő is célt keres magának, de nem hír, nem önzés, egy rokonkebel ez, melyet boldogíthasson. Remélve s keresve jár körül; így foly a földön szét a repkény, mindenfelé terjesztve ágait, mindenfelől virítva, míg egy fát talált; s oh akkor nézzétek, mint öleli ezer karral támaszát, mint szövi körül legszebb zöldjével, mint emelkedik tövén, hogy levelei a kedvelt lombjával vegyüljenek s dús koszorúban függjenek le ágairól! E fától függ sorsa a repkénynek, mely véle állani fog s virulni, véle süllyedni s veszni; mert nincs egy ága, nincs egy gyenge hajtása, mely nem függne tövén. S ha e kép nem festheti mindazon vonzalmat s feláldozást, mellyel a hölgy első szerelméhez ragaszkodik, ha képet nem ad mindazon boldogságról, mely szívén elárad: vajjon hol találunk olyast, mely egy anya érzelmét lefestené! Isten, mikor meglátogatá földünket, nem villámok közt tűnt fel az embereknek, nem hegytetőn ragyogó sugároktól körülvéve: egy anya karjai között mosolyga a pásztorok adományainak, s ez vala legszebb, legrsentebb oltára a világon.

Egy anya! oh ki nem érzé egész értelmét e szónak, kinek nem szökik könny szemébe, ha arra gondol, ki élete első pillanatától őt szeretni meg nem szűnt, ki gyermekörömeinek mindig tudá mosolygani, ki mindig talált könnyet, ha kedvese szenvedett! Kinek szívét nem tölti vágy, ha boldog gyermekkorára gondol vissza, mikor az egész életből csak anyját ismeré, s oly szépné képzelé a világot, mert nem tudta még, hogy szeretni csak anyák tudnak. S nem láttátok-e őt gyermeke körül, ha mint az isteni gondviselés őrzé magzatát? Gyermeke még nem beszél, de ő érti; érti ha mosolyg, tudja miért könnyezik, szerelme mindenható. Mert bármi fenyeget, ő nem számít, nem kérdez; ő szeret s feláldozza magát. Élete mit érne, ha gyermeke nem él; mióta anyává lett, semmit magának kívánni nem tud; új életet kezd, s lelke nem öntestében lakik többé. Arcai elsápadnak beteg kedvese fölött; mit bánja ő, ha a beteg arcai kipirultak ismét. Ezer könnyet sírt; de hogy számolná ezt, hisz gyermeke mosolygott. A fáradtság megtörte erejét, s érzi, hogy végórája közelg; de ő elragadtatva örömeztetésétől szorítja karjai közé gyermekét, hisz az élni fog. S mikoron végre felnőtünk, mikor lelkünkben száz ki nem mondható vágy ébred, száz remény ostromlá szívünket olyannyira, hogy éltünk lassúnak

látszott: ki érti szívünk legmélyebb rejtélyeit, ki tűrte tapasztalatlan boldogságunkat, melyet annyi bájló csalódás szebbíte meg, ha nem anyánk. - Ő megérté fiát. Miként a kertész, ha magva csak egy levélkét hajta ki, már a faóriást sejdíti a gyenge növényben, úgy ő gyermekjátékinkban már látja a férfit. S miként örült előre, mi szép terveket alkotott magának, mi nagy jövődöt feste képzetében, s mikép emelkedék szívünk szerelme jóslatain!

S így áll szeretve s boldogítva a gyermek bölcsőjénél az asszony, s így öleli az ifjút élete legszebb napjaiban, s így támogatja a férfit, ha ereje az élet csapásai alatt lankadni kezd. Mert ha mindenki elhagyott, ha legszebb terved romjai fölött állsz reménytelen, ha nincs hely a világon, hol megpihenhetnél: ő nem hagy el; talán nem érdemelted szerelmét, talán nem érted, megvted hív ragaszkodását: ő el nem hagy; a szerencsétlenhez nem hívtelen az asszony, benne bízhatol. - Gyöngének gondolád, de nézd most, midőn szükséged van reá; mikről nem tud lemondani, mennyit tűrni, milyeneket tenni s mosolygani szenvedése közt, hogy észre ne vedd, mennyivel tartozol neki; ő nagyobbodott keserveiddel, s ha minden elhagyott: mindeneddé vált.

Szeretni az asszony hivatása, s ha ritka felel meg ennek, nem ők okai. Nézzétek a rózsát, ha az ősz hideg szele rajta átment, mi marad benne tövisnél egyéb? s mégis a száraz ágakban még él az erő, mely virágokat terme, s mely hogy újra kihajtszon, egy meleg nyári napnál nem kívántatnék egyéb; s vajjon az asszonyt, ha százszor csalatva, szeretni megszűnik, ha végre önössé vált ez önös világban és színlelni kezd, mert érezni többé nem mer, kárhoztassuk-e? Az erő, mely egykor szeretni tanítá, még szívében meg nem szűnt, adjátok vissza hitét s szeretni fog ismét; fektessetek egy gyermeket karjai közé s angyallá válik; öleljétek meg szerelemben, s érezni fogjátok, hogy a szív még dobogni tud. De ki teszi ezt? ki akarná fölemelni magáig a süllyedettet? hiúságtoknak tiszta áldozatok kellene, mit bánjátok ti a szenvedőt.

S oh, ők szenvednek; hadd mondjam itt egy asszony sírja fölött, most, hol meghatva álljátok körül e ravatalt, ők szenvednek száz meg ezer kint, melyet mi nem gyanítunk, nem szánunk, s mely mégis nagyobb minden szenvedéseinknél. Mert mik a férfi szenvedései? Száz láncsal függ az életem ő, ő dús reményekben, s bármennyiszer csalatva, mindig egy új célt talál magának, mely után fáradhat. Az asszonynak egyetlen java, egyetlen reménye a szerelem, s hány van, ki ebben nem csalódott? hány, ki ifjúsága álmát valósulva látná, s ki soha nem kérdezte kétségbeesve önmagától: miért élt? S ha netalán megérté a feleletet, ha végre gyanítani kezdé, hogy éltének célja az vala, hogy egy érdemetlennek néhány boldog pillanatot szerezzen; ha átlátá, hogy mind e lángoló érzemény, mind e feláldozás hasztalan vala s hogy nem boldogíthatott: vajjon mi vigasztalja őt? - A szabadság, melyet felvilágosult századunk a nőnek engedett? Szabadság, azaz: elhagyatottság - s ez vigasztaljon?

Oh ne irigyeljétek az asszonyt, ki körülvéve hódolóktól, ünnepek közt tölti napjait; szegény vigasztalás az öröm a vesztett boldogság helyett, s fényes köntöse csak a világ előtt takarhatja el szíve mély sebét. Ki tudja, mennyi nem ismert keserv apasztá el könnyei forrását, mennyi csalódás tanítá oly hidegen mosolygani? Mert bizonyosan neki is voltak szép napjai egykor; egykor ő is remélt, ő is szeretett. Oh ne irigyeljétek fényét, csak sírpompa ez, mellyel elhűlt szívét körülveszi, s ezer világ sem melegíti a holtat többé. Ne irigyeljétek, s ne vessétek meg azt, ki süllyedett; ki tudja, mily lángolón érzett, s miket tapasztalt ő; ki tudja, nem mondta volna-e róla is az Úr: neki sok bocsáttatik meg, mert sokat szeretett. Ne vessétek meg a süllyedőt; de ha találtok olyant, ki tisztán haladott végig pályáján; kit nem rontható csábítás, le nem sújtható fájdalom; ha találtok olyant, ki tűrve az élet minden kínjait, sértve legszebb érzeményeiben, hivatásának mégis megfelelt, mint ez, kinek sírjánál most állunk: akkor örvendjétek, mert ily asszony a természet remeke.

Örüljete s ne sírjátok hát ti sem, kik e halottnak barátjai valátok, s azon egy rövid éven át, melyet az idegen körünkben töltött, szeretve álltatok mellette; ő betölté végzetét, éldelte, mit a föld legszebbet nyujt, tűrte mi legkínosabb: a szerelmet; s mikoron napszámát bevégezé, pihenni ment. Pihenni, hol egyetlen gyermeke pihen, hová szívének minden vágya, minden reménye rég hitta őt. Mert mit keressen e földön, ha nem találhatja többé gyermekét? mit reméljen, ha nem felejtheti, hogy anya volt, gazdag reményekben, s hogy gyermeke meghalt? Asszony ezt nem tudja felejteni.

Fáradhatlanul halad a vándor útján, a nap első keltétől, míg az árnyékok hosszabbra nőnek, de ha végre leáldozott a nap s végső legszebb sugárai a láthatáron pirosan eltűntek, pihenni megy ő is; mert csak tévedés, csak hasztalan fáradság várná további útjain: így állt meg e szív is, mert végreménye eltűnt, s többé senki sem vala, kit boldogíthasson. A kegyes istenség mindenkinek kiszabta terhét, s végadománya, melyet vértnek hoztak ki a paradicsomból emberelődeink: a halandóság.

Az agg elhallgatott, s leeresztvén a koporsó, egy marok földet vetett rá s elment, így cselekvék a többi is egymásután. Az üreg dombbá vált, s a hallgatag éjt csak a távozók elhangzó lépései töltötték el.

Midőn másnap reggel barátommal e falut elhagyám, s utunk a temető mellett vezetvén el, még egyszer bemenénk, az új dombon egyszerű sírkő álla s rajta ez egy szó: JULIA.

-&-